

879/9  
3

არხეოლოგიური

მღვწეაშრობანი

და

შენიშვნანი.

წიგნი პირველი.

ტფილისი

ელექტრონის სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართველ ამხანაგობისა.

1907

მ. თაყაიშვილი


არხეოლოგიური  
მღვწეაუკრებანი

გ ა

შენიშვნანი.

---

წიგნი პირველი.

ბზილისი

ელექტრონის სტამბა წიგნების გამომცემელ ქართველთა აზნაურობისა.  
1907

არსებულყოფიერი მოვსაურობანი და შენიშვნანი ისტამბუღბრდ-  
სსკა და სსკა დროს ჟურნალ „მომბუში“. ჩვენ იმედი გვაქონდა  
ჟურნალის სომეხლებით დაგვესტამბა მთელი ის დიდძალი მასალა,  
რომელიც შევკრიბეთ საქართველოს სსკა და სსკა ნაწილში მოვ-  
საურობის დროს, მაგრამ იმედი სრულად არ გავიძროს: საბო-  
ლოდ ჩვენ ვერ მოვიცაღეთ თავის დროზე მიგვეწოდებინა მასალა,  
ზოგჯერ სამომადგილი არ იყო და ჟურნალიც რიგზე არ გამო-  
დგოდა, შემდეგ კიდევაც სრულიად დაიკეტა და ამგვარაო ჩვენი  
მასალის ბეჭდვა შესწყდა. ამიტომ ჩვენ კერძოთუ ვერ მოვასწარი-  
დაბეჭდვა იმ მასალისა, რომელსაც ჰირველი გვერდის შენიშვნა-  
სებზეთ, ესე იგი წაღვისა, კომპოზიციისა, დანის ხევისა, კარ-  
თისა, ტანის-პიანოისა, პოდანისა, აღბეჭდვისა და სსკა არა-  
მედ კახეთში შეკრებილი მასალაც ვერ დაკამათავრეთ. ის, რაც დაი-  
ტამბა, ესაა ჰირველ წიგნის გამოდის სულ რამოდენიმე ცალი.

ე. თაყაიშვილი.

სთომილმბანი

23	9	სტრაქონი	სწენა	უნდა იქონ
26	5	ქვემოდაი	ჩეიზ	ჩეიზ
მე-19	გვერდზე	მე-4	სტრაქონი	ფემაღაჟ, სიტუეების შექმნა
„შალვა არტანუჯელის“ უნდა მიემატოს: — „შვილის ბეჭედი“				

**საძიებელი არხეოლოგიურის მოგზაურობანის და შენიშვნანისა.**

<b>იმერეთი. საჩინო</b>	83.
მდებარეობა საჩინოასი . . . . .	1
სოფელი ვანი . . . . .	2
ძველი ნაქალაქევი აზნაურთ აზვლედინანების ეზოში და იქ ნაპოვნი ნივთები . . . . .	3
ვანის ეკლესია. . . . .	7
ზატები ვანის ეკლესიისა . . . . .	9
ვანის სახარეჯა . . . . .	12
სოფელი ისრითი . . . . .	19
სოფელი დიხაშუო . . . . .	20
სოფელი სადგერო. . . . .	21
სოფელი ქედა . . . . .	21
ძველი ტოზანიერი . . . . .	23
<b>გურია</b>	
სოფელი აკი . . . . .	24
სოფელი ლეხაური. . . . .	26
სოფელი ჰიბითი . . . . .	28
სოფელი მაკვანეთი . . . . .	31
სოფელი გურიანთა, ციხე . . . . .	31
გორისდუღი . . . . .	34
ქედ . . . . .	36
შემოქმედი . . . . .	37
<b>ქართლი</b>	
სოფელი ურბნისი. . . . .	41
წარწერები ურბნისის ეკლესიისა . . . . .	43
ეპიტაფია ურბნელის ედემოზისა . . . . .	47
წარწერა სამრეკლოსი . . . . .	50
წარწერა ძველი კანკელისა . . . . .	51
ნივთები ურბნისის ეკლესიისა . . . . .	5

80.5

ეპიტაფიები . . . . .	83
ხელთნაწერები . . . . .	56
<b>სკრის ხეობა . . . . .</b>	<b>59</b>
ეკლესია შალიკაშვილებისა, . . . . .	61
ქიტეტაშვილის ეკლესია . . . . .	62
ეკლესია ედიშერ შალიკაშვილისა . . . . .	63
ეკლესია ღვთის მშობლისა . . . . .	64
უდაბნო . . . . .	65
<b>შენიშვნები ბატონიშვილის ვახუშტის ისტორიის და გეოგრაფიის ხელთნაწერების შესახებ . . . . .</b>	<b>67</b>
კათოლიკოსის სამწყსო ზემო ქართლს, ანუ სამცხე-საათაბაგოს	74
სამცხე-საათაბაგოს მღუდელ-მთავარნი . . . . .	76
წესი და განგება კურთხევისათვის მეფისა დროსა, თუ ვითარ დაჰს- დენ მღუდელ-მთავარნი სრულიად საქართველოსანი . . . . .	78
წესი და განგება დარბაზისა, რომელი აღსრულების მცხეთას კურ- თხევისა მეფეთასა, . . . . .	80
მოკცევა ქართლისა. . . . .	81
კურთხევა მირონისა, . . . . .	82
აღსპალთათვის სამღუდელ-მთავროთა საყდართა . . . . .	83
მეფე ირაკლი მეორის და კათოლიკოზ ანტონ პირველის სიგელი სამღუდელ-მთავრო განწესების რიგის შეცვლის შესახებ. . . . .	85
შენიშვნები დავით რექტორისა ვახუშტის ისტორიის ტექსტის სიტ- ყების განმარტების შესახებ . . . . .	90
სხვა ხელთნაწერები ვახუშტის ისტორიისა და გეოგრაფიისა	96—105
<b>რუისი . . . . .</b>	<b>105</b>
წარწერები რუისის ეკლესიისა . . . . .	106
ეპიტაფიები . . . . .	108
ხატები და ნივთები რუისის ეკლესიისა . . . . .	109
ხელთნაწერები, . . . . .	113
კანკლა რუისის ეკლესიისა. . . . .	124
<b>დაჯთარი რუისის სამწყსოისა 1715 წელს შედგენილი ცალკე წიგნით, აქ სრულად დაბეჭდილი. . . . .</b>	<b>127—207</b>
<b>ახალ-ქალაქი (გორის მაზრისა) . . . . .</b>	<b>207</b>
ელენე გრუზინსკის ხატები და ნივთები . . . . .	205
პაოლე ხელთნაწერები და წიგნები . . . . .	211
<b>ერთაწმინდა . . . . .</b>	<b>213</b>

	83-
კედლების წარწერები . . . . .	213
ხატები . . . . .	214
წიგნები . . . . .	217
ეპიტაფიები . . . . .	218
<b>ბრძენი აღმოსავლეთისა ანუ განზრახვა მასი სახელმწიფოსა- თვის მმართველობისა, პოლიტიკური ტრაკტატი ალექ- სანდრე ამილახვარისა, აქ სრულად დაბეჭდილი . . . . .</b>	<b>222 — 241</b>
<b>კახე-ი. თელავი.</b>	
თელავის სობორი . . . . .	241
ნივთები და მათი წარწერანი . . . . .	242
ხელონაწერები . . . . .	244
ფერასცვლების ეკლესია . . . . .	247
ეკლესია ვახვახიშვილებისა . . . . .	251
<b>იუბათი . . . . .</b>	<b>253</b>
ნივთები ეკლესიისა . . . . .	253
ხელთნაწერები . . . . .	256
ღენწეალ ვლადიმერ ათანასეს-ძის მაცაშვილის ოჯახში დაცული ხელთნაწერები . . . . .	256
<b>შუამთა . . . . .</b>	<b>265</b>
წარწერები ეკლესიისა . . . . .	266
ნივთები . . . . .	266
პეტაფიები . . . . .	269
ძველი შუამთა . . . . .	270
წარწერები . . . . .	271
<b>კის-ტაური</b>	
კის-ო ერისთვის სახლში დაცული ჯვარის და ხატის წარწერები . . . . .	272
ხელთნაწერები . . . . .	273

საჩინო. განა. სოფელი ვანი სამია, ორი გურიაში და ერთი იმერეთში. ის ვანი, რომელზედაც ჩვენ გვექნება ლაპარაკი, მდებარეობს იმერეთში, ქუთაისის მაზრაში, ზალდადის საბოქაულოში. სულ ზალდადის საბოქაულოში ითვლება 52 სოფელი, ამათში 22 სოფელი ეკუთვნის იმ ნაწილს, რომელსაც ეწოდება საჩინო. საჩინოს სოფლები გაშლილი არიან ერთის მხრით რიონის მარცხენა ნაპირზე და მეორეს მხრით ახალციხის მთების სამხრეთის კალთებზე. გარდა რიონისა საჩინოს ბევრი პატარა მდინარეები ჩამოუდის, რომელთა შორის უფრო შესანიშნავია მდინარე სულორი. მანძილი მთებსა და რიონს შუა დიდი არ არის, ესე იგი ვანი საჩინოს პატარა აქვს, და ეს მხარე უფრო გაჭიმულია სიგძეზე, საჯავახოდან ქორისწყლამდი.

---

\*) არხეოლოგიური მასალა, რომელიც ამ სათაურით იბეჭდება, შეკრებილია 1894—1900 წლებში სხვა და სხვა საქართველოს ნაწილებში ზოგზაურობის დროს. ამ მასალის შეკრებაში გვეხმარებოდა ბ-ნი ა. ვ. ქუთათელაძე, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში ჩვენთან ერთად მოგზაურობდა. თუ არ მისი დახმარება ჩვენს მასალას ჯეროვანი სისრულე არ ექნებოდა, ნამეტნავათ წალკაზე შეკრებილს წარწერებს: ზოგჯერ აქ საჭირო იყო ზიფათიან კიბეებზე ასვლა და წარწერების ხევის მოცილება და გარეცხა, რომ წარწერები გამოჩენილიყო და წაკითხვა შესაძლებელი გამხდარიყო. ამ გვარ შრომას ყოველთვის ასრულებდა ა. ქუთათელაძე. ზოგჯერ წარწერები ჩამონგრეული ლოდებით იყო დაფარული, ზოგჯერ ერთი ადლის სიმაღლე მიწით; აგრეთვე სასაფლაოს ქვის წარწერები ანუ ეპიტაფიები უმეტეს შემთხვევაში დაფარული იყო მიწით და ნაკელით, ვინაიდან მცურებულ ეკლესიებში ამ მხარეში ყოველგან საქონელს ამ-

სიღამაზე მთა-გორიანი ადგილებისა, ანკარა წყლები, მშვენიერი მოსავალი ყოველ გვარი ჭირნახულისა და შეზავებული ჰავა ხდის საჩინოს ერთ საუკეთესო ადგილად მთელს იმერეთში. ამიტომ გასაკვირალი არ არის, რომ ძველად ამ მხარეს „საჩინო“ უწოდეს. მაგრამ რაც ძველად „საჩინო“ იყო, ეხლა დროთა ვითარების გამო „უჩინო“ შეიქნა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი, წინანი უკანო და უკანანი წინო. თავი და თავი მიზეზი საჩინოს ჩამორჩენისა სხვა იმერეთის ნაწილებთან შედარებით არის უგზობა. ამიერ კავკასიის რკინის გზა ასცილდა საჩინოს და გაიარა რიონის მარჯვენა ნაპირზე. დღემდის რიონზე არ გაუკეთებიათ ხიდი, რომელსაც შეუძლია მტკიცე კავშირი მისცეს საჩინოს რკინის გზასთან და შეაერთოს ორივე მხარე რიონის ნაპირებისა. სასოფლო გზებიც საჩინოში მეტად ცუდ მდგომარეობაშია. ამ მიზეზების გამო საჩინოს ნაწარმოებს ბაზარი არა აქვს და ხალხიც ქონებრივად ჩამორჩენილია სხვა იმერეთის მკვიდართან შედარებით.

შუა ადგილს საჩინოსა შეადგენს სოფელი ვანი. აქ არსებობს სამინისტრო სკოლა, აფთექა და სავაჭრო სახლები. ვაჭრობა უმთავრესად ებრაელების ხელშია, რომელნიც უძველეს დროიდან სახლობენ აქ და, როგორც ყოველგან იმერეთში, ლაპარაკობენ მარტო ქართულად, ხოლო ებრაული სჯული მტკიცედ დაუტავთ. უძველესი წარჩინებული გვარი ამ მხარისა იყო ჩიჯავაძე. ამ გვარის წარმომადგენელი ეხლა ცოტალაა. ეხლან-

---

ყოფებენ ზამთარ-ზაფხულში. ამ გვარი წარწერების გამოჩენა დიდ შრომას თხოულობდა და ერთი კაცისთვის შეუძლებელი იყო. ამას გარდა საჭიროდ ვრაცხთ ჩვენი უგულთადადესი მადლობა გამოუცხადოთ პატივეცემულ თავადს დ. ზ. ბარათაშვილს, რომელმაც დაგვეხმარა აღბულახის (ბელიკლიუჩის) არემარის ირხეოლოგიურის მხრით გამოკლევაში; თავადს ნ. ვ. ორბელიანს, რომელმაც დბანისის სიძველენის გამოსაკლევით მიგვიწვია; თავადს გ. ი. ორბელიანს, რომელმაც კაზრეთის და პითარეთის სიძველენი გაგვაშინჯვა; და ნამეტნავად პატივეცემულს დ. ზ. სარაჯიშვილს, რომელმაც მატერიალური დახმარება აღმოგვიჩინა ერთ-ერთ მოგზაურობის დროს.

დელ თავად-აზნაურობას შეადგენენ ლორთქიფანიძენი და ახვლედიანები. უკანასკნელი გვარი ლეჩხუმიდან არის გადმოსული აქ შემდეგ დროებში.

ვანი შესანიშნავია არხეოლოგიურის მხრითაც. აქ არის პატარა მოგძო გორაკი, რომელსაც ირგვლივ მანძილი ექნება არა უმეტეს სამი ვერსისა. გორაკი ბუნებით შეზღუდულია ხრამ-ღეღეებით და მისავალი აქვს მარტო ერთის მხრით. ამ გორაკზე ეხლა სახლობენ აზნაური ახვლედიანები, სულ ათი კომლი, და გორაკი დაყოფილი აქვთ ეზოებად. წინედ, როგორც ცხადად სჩანს, მთელი გორაკი სკერია ქალაქს. ზეზე აქ მარტო ერთი ძველი ნაშთი მოჩანს. ეს არის პატარა ეკლესია თლილის ქვისა, ეხლა დანგრეული. კედლებზე არაერთი წარწერა არ მოიპოვება. მხოლოდ ეკლესიის ახლოს ჩვენ ვიპოვეთ ნატეხი პატარა ქვისა, რომელზედაც გამოსახული ყოფილა, როგორც საფიქრებელია, მაშენებელი ეკლესიისა თავის შვილითურთ. შვილის სურათი დაცულია, ხოლო მამისა შენახულა მარტო წელს ქვემოდ. შვილის სურათს ზემოდ ხუცურად აწერია: „ძეა ბაკურ.“ წარწერა მამისა არ შენახულა. ეკლესიის იატაკის ქვემოდ აკლდამა აქვს ძვლებით საესე. ამ აკლდამამ 1889 წელს დიდი ალიაქათი ასტეხა ადგილობრივ მცხოვრებელთა შორის. ხსენებულს წელს აქ მუშაობდნენ არხეოლოგიურის მიზნით ფრანგი იაკობი და ცნობილი ღირექტორი წინეთ ქუთაისის გიმნაზიისა და ეხლა ბათომისა ა. ი. სტოიანოვი. როდესაც აკლდამის კარებს მიაგნეს, ყველას ეგონა, აქ დიდი ხაზინა აღმოჩნდებოდა, და ამიტომ ადვილად აღარ გაახსენებინეს აკლდამა. მოსთხოვეს ფრანგს იაკობს ანგარიშის გასწორება, რომელმაც ერთ კვირამდის გასტანა, და ამ დროს განმავლობაში შეიარაღებული ღარაჯები ადგნენ თავს ამ ადგილს და დიდი სიფთხილით იცავდნენ ვითომც და ხაზინას. შემდეგ, როდესაც აკლდამა გახსნეს, აღმოჩნდა მხოლოდ ძვლები, როგორც მოსალოდნელი იყო.

მიწის თხრის დროს და ისეც, მეტადრე ავდრების შემდეგ, ახვლედიანების ეზოში ხშირად პოულობენ ოქროს და ვეცხ-

ლის ფულებს, საყურეებს, სამაჯეებს და სხვა-და-სხვა ნივთებს. ამ მხრით ეს პატარა გორაკი კერჩის მიტრიდატის მთას მოგვ-გონებს. აქ ნაპოვნ ნივთებს უმეტეს შემთხვევაში იძენენ ებრა-ელები და შემდეგ დიდ ფასად ყიდიან. აქ ჯერ კიდევ 1852 წ. იპოვეს გამოქანდაკებული კაცის თავი ბერძნულის ხელობისა (Кавказъ 1852 г. № 36). ამას გარდა ოცის წლის წინეთ ერთ ახელედინან მიწის თხრის დროს თავის ეზოში იქ, სადაც ეხლა პროკოპი ახელედინი ცხოვრობს, უპოვნია ძველი სასაფლაო, მარმარილოს პატარა კუბოთი. კუბოში ყოფილა ოქროს ჯოხი (კვერთხი) გველის მსგავსი თავით, ოქროს ბადე, ოქროს სამაჯეე-ბი, ოქროს საყურეები, ბეჭდები, შვიდი ოქროს ფული და სხვა. ყველა ეს ნივთები მნახელს გაუყიდა ებრაელებში ჩუმად, რომ სხვებ ახელედინებს არ შეეტყოთ ზე წილში არ გამოსდავებოდნენ. ნანახი ნივთები ჩვენ ჩამოვთვალეთ გლენის სიტყვით, რომელიც ახელედინანს ეხმარებოდა ამ ნივთების ამოღებაში და რომელიც დღესაც ცოცხალია. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ გლენს ლაპარაკში ცოტა არ იყოს საგნის გაზვიადება შევნიშნეთ. მაგალითად მან გადმოგვცა, რომ ბეჭედს ისეთი თვალი ჰქონდა ჩასმულიო, რომ ბნელი ღამე გაანათლაო. ნივთების ამოღება ახელედინანმა ვერ გაბედაო, მე ამოვიღე და შემდეგაც სულ ეშინოდა ახელე-დინანს საფლავისო და ვგონებ შიშმა მოულო აღრე ბოლოო. ეს საუკეთესო საარხეოლოგო ნივთები მეცნიერებისთვის სამუ-დამოდ დაიკარგა, ხოლო ერთი ქვა ხსენებული საფლავისა ახალ სასაფლაოს ქვად გაუხდიათ ვანის ეკლესიის გალავანში. ზოგი რამ ნივთები ფრანგს იაკობს და სტოიანოვსაც უნახავთ 1889 წ. ამ ადგილას მუშაობის დროს.

ამ ოთხი წლის წინედ (1896 წ.) არხეოლოგიური კომისიის მონდობილობით ჩვენ რამდენიმე ადგილი გაეთხარეთ სანიმუშოდ ახელედინანების ეზოში და ანგარიში წარუდგინედ კომისიას. ამას გარდა დაეთავალიერეთ ყველა ის ნივთები და აქ ნაპოვნ ნივთები, რომელნიც ჯერ კიდევ არ გაეყიდად პატრონებს. სხვა და სხვაობა ნივთებისა ამტკიცებენ სხვა და სხვა ტომთ კულტურ გავლენას ვანის ქალაქზე. უძველესი ნაშთები ეკუთვ-

წიან მისირს ანუ ეგვიპტეს. აქ ძლიერ ხშირია მისირის პატარა ვერცხლის ფულები ზედ გამოხატული კუროს (აპისის) თავით, რომელთაც დიდი გასავალი ჰქონდათ ძველ საქართველოში. ამას გარდა კავკასიის სამოსწაელო ოლქის მზრუნველის თანა-შემწესთან ლ. გ. ლაპატინსკისთან ჩვენ ვნახეთ ვანში ნაპოვნი პატარა ოქროს „მისკა“, რომელიც ისე წააგავს ძველ მისირის ძეგლებზე გამოხატულს სახეებს, თითქო ამ უკანასკნელებიდან იყოს გადმოღებული. ძველი ბერძნების გავლენა წარმოდგენილია ვერცხლის და ოქროს ფულებით და აგრეთვე აქ ნაპოვნ გამოქანდაკებულ კაცის თავით. ძველი რომაელების გავლენას გვიმტკიცებენ აგრეთვე ბევრი ვერცხლის და ოქროს ფულები, რომაელების დროისა, მეტადრე კეისრების ხანისა, და აგრეთვე კუბოში ნაპოვნი ნივთები, რომელზედაც ზემოდ გვქონდა ლაპარაკი. როგორც სჩანს, კუბო თავის ნივთებით ჰკუთნებია რომაელების დროის კაცს ანუ უკედ ვსთქვათ რომაელო დიდებულას შვილს. ამას გარდა ჩვენ ვნახეთ აქ სპალენძიდან გაკეთებული არწივის სურათი (aquila), რომელიც ექვს გარეშე რომაულს ხელობას შეადგენს. ვანის ქალაქს არა მცირედი მნიშვნელობა უნდა ჰქონებოდეს პონტოს მეფეების დროსაც, ვინაიდან პონტოს მეფეების (მიტრიდატების) ვერცხლის ფულები ძლიერ ხშირად იპოვება აქ. ვიზანტიის დროსაც ვანი უმნიშვნელო არ ყოფილა, ჩვენ ვნახეთ რამოდენიმე ოქროს ფული კონსტანტინეს და ელენესი და სხვა ვიზანტიელის მეფეებისა და აგრეთვე პატარა ეკლესია, მიწაში ჩაფლული, რომელზედაც ქვემოდ გვექნება ლაპარაკი. ვანი უნდა ყოფილიყო ახალშენი ჯერ ეგვიპტელებისა, შემდეგ ბერძნებისა და ბოლოს რომაელებისა. ძველი რომაული ინდოეთის გზა, ვგონებ, ჯერ ვანზე გაივლიდა, შემდეგ ბაღდადზე და მერმე შორაპნით გადადიოდა ლიხის მთაზე.

ოქროს საყურეები, სამაჯეები, სარტყლების სამკაული და აგრეთვე სხვა ნივთებიც ოქროისა, რომელნიც აქ იპოვებიან, ჩვენის აზრით უმეტეს შემთხვევაში შორიდან მოტანილნი არ არიან, არამედ აქ ნაკეთები. არც მათი საკეთებელი ოქროა შორიდან

მოტანილი. ძველი ვანის ნიადაგს ყოველგან ემჩნევა ოქროს სილა, მეტადრე ღლეე საქვაბიაში, რომელიც ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით უელის გორაკს. ხშირად აქ კარგი მოზრდილი მარცვლებიც შეგზვდებათ ოქროსი. ქალები და ბავშვები ზოგჯერ თითო მისხალსაც აგროვებენ აქ ოქროს სილას. თუ თქვენ ღლეე საქვაბიის ნაპირს აპყვებით, ადვილად დარწმუნდებით ქარხნების ნაშთებიდან, გვირაბებიდან, ქვებიდან და ზოგჯერ ნაპოვნ ტყვიის დაურჯაკებიდან, რომ ამ ღლეეში ოქროს სილა უტრიათ და ურეცხიათ და აგრეთვე ქარხანებიც ჰქონიათ.

ძველი ქალაქი ვანისა თავის ნაშთებით დამარხულია ეხლანდელი ახვლენიანების კარ-მიდამოში. სადაც არ უნდა მიადგეთ თხრას ამ გორაკზე, ყოველგან იპოვით ეგრედ წოდებულს „აქულტურულ ნიადაგს“, ქვის კედლებს, სხვა-და-სხვა შენობებს, თხის ქურქლის ნატეხებს, ქვევრებს და სხვა. ქვის კიბეები და ძველი შენობის ნაშთები ზოგჯერ ზეზედ ამოსქვივიან, მაგრამ ჯეროვანი გამოკვლევა ამ ადგილისა შეუძლებელია, მანამ აქ ახვლენიანები სახლობენ. მუშაობის დროს მათ კარ-მიდამოები უფუძვდებათ და ხშირად გამოკვლევა რომელიმე ადგილისა დაგარწმუნებთ, რომ ახვლენიანების სახლების აუღებლად მუშაობა შეუძლებელია. მაგალითად ერთი სახლი ზედ ძველ სასაფლაოზე უნდა იყოს მოქცეული, როგორც ეტყობა აქ მკვდართან ნოშორებით ცხენიც ყოფილა დამარხული. ყოველ შემთხვევაში ცხენის თავი აშკარად გამოჩნდა თავის ლავამით, და ამ ადგილას წინად ოქროს რომაული ფულიც ეპოვნა სახლის პატრონს. სასაფლაოზე ჩვენის აზრით გორიაკი (კურგანი) ყოფილა ამართული. მეორე ადგილას, როდესაც ჩვენ ერთი ამალღებული ადგილი ვაფთხარეთ, გამოჩნდა მიწაში ჩაფლული პატარა ეკლესიის ნანგრევები თლილის ქვისა. თაღში ეკლესიას ჩატანებული ჰქონია პატარა ქურები ხმის მოსაცემად. სვეტების თავები, რომელნიც საქალებოს აერთებდენ ეკლესიასთან ჩუქურთმიანები იყვნენ, მდარე ხელობისა, მაგრამ როგორც ეტყობა, უძველესადროისა. გამოვჩინეთ თუ არა ერთი ნაწილი ეკლესიისა, იძულებული შევიქენით, მუშაობა შეგვეწყვიტა, ვინაიდან ნანგ-

რეგების მიყოლამ დაგვარწმუნა, რომ თუ კირილე ახვლედიანის სახლი არ იქმნა აღებული, ისე ხსენებული ეკლესიის ნანგრევების მთელი გამოჩენა შეუძლებელია. ამას გარდა სახლს გვერდით მუხა უდგია და ეკლესიის უმთავრესი ნაწილი მის ძირების ქვეშოდ სიღრმეში იკარგება ეს მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ვანში შესაძლოა ვიპოვოთ უძველესი ნაშთებიც ქრისტიანობის პირველ დროისა მიწაში ჩაფლული. საზოგადოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ძველი ვანის ქალაქის გათხრა და გამოკვლევა დიდ შუქს მოჰფენს მისიის, ბერძნების, რომაელების და ვიზანტიელების გავლენას საქართველოში. ეს გამოკვლევა მომავალზე დამოკიდებული და ჩვენგან გამოთქმული შენიშვნები მხოლოდ მოსაზრებას წარმოგიდგენენ იმ მცირეოდენი ნაშთების მიხედვით, რომელნიც ჩვენ ვიპოვეთ თუ ვნახეთ. ეხლა თავი დაფანტვით ამ მიწაში ჩაფლულ ძველი ცახე-ქალაქის ნაშთებს და შევეუდგეთ ქრისტიანობის დროის ნაშთებს ვანისა, რომელნიც ჩვენ დღემდის ნაკლებად ვიცოდით. ამ გვარ ნაშთს წარმოადგენს ვანის ეკლესია და მასში დაცული არქეოლოგიური ნივთები. ხსენებულა ეკლესია ცოტა მოცილებით არის ახვლედიანების კარ-მიდანიოზე და შეადგენს უმთავრესს ეკლესიას მთელს საჩინოში.

განას ეკლესია. ვანის ეკლესია მიქელ მთავარანგელოზისა უკუშმათია. აშენებულია ადგილობრივი თლილის ქვისაგან. სიგრძე აქვს 19 ადლი, განი 10 ადლი და 13 გოჯი (ჩრდილოეთის ეკვდერს აქ არ ვათვლით). დასავლეთის კედრით ეკლესიას მიშენებული აქვს საქალბო შემდეგის დროისა, ჩრდილოეთის კედრით არის ეკვდერი აგრეთვე, როგორც ეტყობა, შემდეგის დროისა. ეკვდერს არ უქირავს მთელი სიგრძე ეკლესიისა, არამედ სიგრძე აქვს 10 ადლი და 13 გოჯი, განი 7 ადლი და 6 გოჯი. ჩრდილოეთის ეკვდერი აშენებული უნდა იყოს ძველად წარჩინებულის ადგილობრივ მებატონის ჩიჯავაძეებისაგან. ეკვდერი მათი სამარხავი ყოფილა. ეკვდერის კედლები შიგნით ყოფილა მთლად დახატული, ხელობა მხატვრობისა მდარეა. მხატვრობას ასო მთავრული წარწერები აქვს. აქვე ყოფილა

დახატული მაშენებლები ეკვდრისა და სხვა პირნიც ჩიჯავა-  
ძეების გვარისა, მაგრამ მათი წარწერები აღარ ჩანან, მხოლოდ  
სამხრეთის კედელზე დახატულთ კაცს და ქალს ქართულის  
დიდებული ტანისაჲსითა ძლივს-ლა შერჩენიათ წარწერა, რო-  
ბელშიაც ამოვიკითხეთ სიტყვები:

[მთ]ავარი ვხტნ (ვახტანგ). მიქელაძის ქალი ხვარამზე.

ეკლესიას წინედ ეკვდერი ჰქანია სამხრეთის კედრითაც.  
მაგრამ შემდეგ მოუშლიათ, და კარი ამოუშენებიათ. ესლა  
დარჩენილია სამი კარი, ერთი დასავლეთისა და ორი ჩრდი-  
ლოეთის კედელში. ერთი ამაჲგანი ეკვდერისათვის გაუქრიათ.  
ეკლესიას სულ ხუთი ფანჯარა აქვს: სამი აღმოსავლეთის კედ-  
რით და თითო ჩრდილოეთის და სამხრეთის კედრით. აღმო-  
სავლეთის ფანჯრების ზემო პირები შემკუბილია ჩუქურთმიანი  
ქვების არშიებით. ამას გარდა აღმოსავლეთის კედელში ჩატა-  
ნებულია ქვიდან გამოქანდაკებული გეგმა ეკლესიისა. დასავ-  
ლეთის კედელში ჩატანებულია წმინდის გიორგის ქანდაკი ლა-  
მაზი ასომთავრული წარწერით

ზემოთ:

წო გი

ქვემოთ:

წო გი მთ-ვრო მწმო გხე

წე ღისა ღლთა ეკვსა

ღლსა და უღრსა გის.

ხელობა ამ ქანდაკის და აგრეთვე ხასიათი ასომთავრუ-  
ლისა ჩვენ მაინდამინც ძველ ნაშთათ არ მიგვაჩნია. სი-  
ტყუა „ღლთა“ უნდა იკითხებოდეს ჩვენის აზრით „ლოლა-  
ბერიძეთა“, რომელნიც სხვა წყაროებში ერისთავად არ იხსენ-  
ებიან.

ამავე კედელშია ჩატანებული მერჰენდელი უშნო გამოქან-  
დაკებული სურათი სხვა წმიდანისა ჯვართ ხელში და უშნო  
მხედრულის წარწერით, რომელიც ჩვენ წამოსვლის ხანს შეე-

ნიშნით და გარჩევა ველარ მოვასწარით. შიგნით ეკლესიას იატაკი აქვს ქვისა. კედლები წინედ დახატული ყოფილა, მაგრამ ეხლა სურათები ემჩნევა მხოლოდ საკურთხეველში, ეკლესიის კედლები კირით არის შეთეთრებული და სურათები აღარ სჩანან. საკურთხეველის კედელში შიგნიდან დატანებულია სამი ჩაღრმავება (ნიში), რომელთა შორის ერთი ისე დიდია, რომ კაცი ადვილად დადგება შიგ. როდის ან ვისგან არის ვანის ეკლესია აშენებული არა სჩანს, მაგრამ ჩვენის აზრით მეთერთმეტე საუკუნის უწინდელ დროს არ უნდა ეკუთვნოდეს. ვანის ეკლესია წინედ მონასტერი ყოფილა და მონასტრად არის მოხსენიებული ძველ საბუთებში.

დასავლეთის მხრით ვანის ეკლესიისა ამართულია მაღალი სამრეკლო თლალის ქვისა. ქვემო ნაწილი სამრეკლოსი ექვსკუთხედი სახისა წარმოადგენს ოთახს. სამრეკლო ერთი დროის არ არის ეკლესიასთან. სამრეკლო ყოველ შემთხვევაში უკეთესი ნაშენებია ვიდრე ეკლესია.

ვანის ეკლესიის არხეოლოგიურ ნივთთა შორის საყურადღებოანი არიან შემდეგნი:

1) დიდი ხატი ღვთის მშობლისა,  $130,2 \times 81$  სანტიმეტრი, ვერცხლის აშიით. ამ ხატზე ორი ამობერილი სურათია ღვთის მშობლისა მაცხოვრითურა, ერთი დიდი შუაში და მეორე პატარა ქვემოდ. დიდი სურათი ღვთისმშობლისა ირგვლივ შემკობილია სხვა ამ გვარივე ხელობის სურათებით ათორმეტთა საუფლოთა და სხვებით. აქ წარმოდგენილია ხარება, შობა, მირქვა, ნათლისღება, ფერისცვალება, იერუსალიმში შესვლა, გოლგოთაზე წასვლა, ჯვარცმა, აღდგომა, ამაღლება, მეორედ მოსვლა, მიძინება ღვთისმშობლისა და სხვა. თათოვეული სურათი ცალკე ნაჭერს წარმოადგენს და ეს ნაჭრები მიჭედნილია ხატის ფიკარზე. პატარა ღვთისმშობლის სურათს ზემოდ ცოტა არ იყოს დაზიანებული ასომთავრული წარწერა მოიპოვება. ეს წარწერა ცალკე ვერცხლის ფურცელზე ყოფილა გაკეთებული, მაგრამ მოხელეს, როდესაც სურათები მოუთავსებია ხატის ფიკარზე, მთელი წარწერიზა ადგილი აღარ დარჩენია. ამიტომ დაწერილს

ფურცელი გაუქრია და მარცხენა ნაწილი მისი ცალკე ქვემოდ მიუჭედია. წარწერა იკითხება ასე:

1. წ. [შშობე]ლო ქრისტე (sic) ღმრთისო ჩვენო შეეწიე და
2. შეიწყალე და აცხოვნე: სული ამ
3. ის მომქედის ფრიად ცოდვილის
4. ქაიხოსროს ლალიაშვილის: სული: ყვლა
5. დის და მარაის და უკუნით უკუ
6. ნისამდეამინ: უფალო ვინცა ამას შენდობა
7. უთხრა თქვენცა შეგინდოს ღმერთმა.

ქვემო აშიაზე იმავე ხატისა დაცულია სამ სტრიქონიანი წარწერა, მაგრამ სამთავე სტრიქონებს თავი და ბოლო აკლიათ:

1. [...ვი]გლს: მოდგინე: მე: ვახუშტ: ჩიჯაძემან: და: თანა: მეცხედრემან: ჩემა ბატონმან: ანა: ქილაძის [ასულმა შემკობად ხატისა
- 2 ამის] ყოელა: წმიდის: თორმეტ საუფლოთა: სახსრად: და: საოხად: ფრიად ცოდვილსა: სულსა: ჩენისავის: ყოელადე[ე აწ და მარადის და
- 3 უკუ]ნისამდე: ამინ: უალო: ვინცა: ამთ შენდობა უთხრა: შენცა: შეგინდოს ღმერთმა:

II. ვერცხლის ხატი მიქელ მთავარ ანგელოზისა, 66,5 × 43,8 სანტიმეტრი. ზემო აშიაზე აქვს მხედრული წარწერა, რომლის თავი და ბოლო დაფარულია სხვა გვერდის აშვიებით:

1. [მო]ვაქედინე ხატი ესე ზეშთა ნათელ თვალ შეუდგამისა ღოთ მთავრისა წინაშე მდგომარისა ძალთა და ბძანებათა ღოთ.
2. და მის ყოფითა აღმასრულებელისა დიდისა უკორცოთა ძალთა მთავრისა მიქაელისა მე ფდ ცოდვილმან ჩიჯავა[ძემან]
3. [ვა]ხუშტი სულისა ჩემისა. და ახალ მიცვალბულისა მე-ულლისა ჩემისა ლოლაბერიძის

4. [ასუ]ლისა მარებისა სალხინებელად და ძეთა და ასულთა ჩემთა სადღეგრძელოდ.

III. ოქროთ დაფერილი ვერცხლის ხატი მთავარ ანგელოზთა მიქაელისა და გაბრიელისა,  $54,5 \times 42,5$  სანტიმეტრი. ზემოდ გამოხატულია ქრისტე ბერძნულის წარწერით:  $I^{\circ}C X^{\circ}C$ . ქვემოდ მთავარ-ანგელოზნები ბერძნულივე წარწერით:  $M^{\circ}X\Delta, I^{\circ}B\Delta$ . ზემო აშიაზე აქვს მხედრული წარწერა:

1. ქ: ჩვენ: საქართველოს: ჯანიშინმა: ბატონის: შვილმან: ვახტანგ: მოვაქედინეთ: ხატი: ესე: მას: ქამსა: ოდეს: სულ კურთხეული: სიძე: ჩვენ:
2. ჩიჯავაძე: საზვერელი: მიცვალა: ეს: ხატი: მათის: სასოფლოსი: მათის: სულის: საოხად: და: სახსრად: მოგვიქედინებია: ქეს: აქათს: ჩღც: თვესა: იანვრისა: კვ:

ჩვენს წყაროებში ცნობილი არ არის, რომ ვახტანგ მეექვსის სიძე ყოფილიყოს საზვერელი ჩიჯავაძე.

IV. ხის ხატი ივანე ნათლასმცემლისა გაძარცულია. დარჩენილია მარტო სურათები სახარების შინაარსიდან ქართულის წარწერით. ნაწილები არ შენახულან.

V. ოქროთ დაფერილი ხატი ღვთისმშობლისა ოთხი ძვირფასი ქვით (ზურმუხტით და ლალებით). ქვემო არშიაზე ყოფილა წარწერა, მაგრამ არშია ეხლა შემოძარცული აქვს. ჩვენ გადმოგვეცეს, რომ ეს წარწერა ინახება გრიგორ ლორთქიფანიძის ოჯახშიო, მაგრამ ჩვენ ვეღარ ვნახეთ. ღვთისმშობლის და მაცხოვრის სახეებს აწერია:

ღეღა ღა ძე ღა.

VI. ვერცხლის ჯამი მხედრულის წარწერით:

წინამძღვარი სვიმონ მოიხსენოს ღწ.

VII. ხის დასაკეცი ხატი აფორმეტა-საუფლოთა ათონურის ხელობისა, ვერცხლის არშიებით, რომელთა შორის ზოგი გაძარცულია. მხედრული წარწერა არშიებზე ალაგ ალაგ აღარა სჩანს, მხოლოდ იკითხება:

:ქ: ეს თორმ[ეტი საუ]ფლო გენათლის გედენისა...

VIII. ძველ ხელნაწერთა შორის ვანში შენახულა მარტო ერთი ტყაეის სახარება, მაგრამ ეს სახარება თავის სურათებით, საუცხოო ხელოვნების შემკობილობით, სათაურებით და ასომთავრულებით ათას სხვა ხელნაწერად ღირს. პირველად ამ სახარებას მიაქცია ყურადღება ა. ი. სტოიანოვმა, რომლის თხოვნით ეს ტყაეის წიგნი გელათში გადიტანეს, მაგრამ შემდეგ ვანის საზოგადოებამ მოითხოვა უკან სახარება, რომელიც უკვე დაუბრუნდა ვანის ეკლესიას. ვანის სახარება ჩასვენებულია მდიდარ ხელოვნურად შემკობილ კუბოში, რომელიც მოკვავანებს წიგნის ყდას. შემდეგ ეს კუბო თავის სახარებითურთ ჩადებულია მეორე ვერცხლის უბრალო ბუდეში, რომელიც ზემოდ სისქეზე იდება მხოლოდ, და უკანასკნელად სახარება ამ ორი კუბოთი ერთად მოთავსებულია ტყაეის ჩანთაში, რომელსაც მობმული აქვს ვერცხლის ძეწკვი მხარზე ჩამოსაკიდათ. ამ გარემოებას დაუცაეს ვანის სახარება დროთა მსვლელობისაგან და კარგადაც მოუღწევია ჩვენამდის. ხელოვნურად ნაჭედ ბუდეზე წარმოდგენილია ამობერეილი სურათები იესო ქრისტეს აღდგომისა და ჯოჯოხეთში ჩასვლისა ყველა ჩვეულებრივის სცენებით. მეორე მხარეს ჯვარცმაა გამოსახული. ხსენებულ ბუდეზე წარმოდგენილი არიან აგრეთვე ოთხივე მახარობელნი თავიანთ ემბლემებით. ეს ხელოვნური ბუდე თურმე ერთად ერთი წარმომადგენელია იმისი, რასაც ვიზანტიელები უწოდებდნენ „თეკე“-ს. ექვს გარეშეა, რომ ეს სახარება ზემო აღნიშნული ბუდითურთ წარმოგვიდგენს ქართულ ხელობას თამარ მეფის დროისას და ეს ქართული ხელობა ამ ბუდისა და სახარებისა იცნო მეცნიერმა ნ. კანდაკოვმა, რომლის მშვენიერ აღწერაზე ამ ნაშთისა ხელოვნების მხრით მიუთითებთ მკით-

ხველს და აქ საუბარს არ გავაგძელებთ. სახარება უნახავთ გელათში ყოფნის დროს ხსენებულს მეცნიერს ნ. კანდაკოვს და დ. ბაქრაძეს (იხ. Описание пам. др. въ нѣк. хр. и мон. Грузіи, стр. 47—50). რაც შეეხება წარწერებს ვანის სახარებისა, ამათზე შემოკლებული ცნობებია შეტანილი რუსულად ზემო ნაჩვენებ შრომაში, ქართული ტექსტი სრულებით დაბეჭდილი არ არის და ზოგიერთი წარწერებიც მოხსენებული არ არის. მაგალითად გარეგან ვერცხლის კუბოს წარწერა სრულებით არ იხსენიება. ნამდვილად კი აქ სწერია მხედრულად:

1. ქ. გეხვეწებით. ჩვენ: ცოდვილი. ესე ჩიჯავაძე. ვახუ-  
შტი. და:.
2. თანა: მეცხედრე. ჩენი. ლოლაბერიძის. ქალი. მარეხ.  
თქვ
3. ენ: შემბრაღეთა: და: შემწყნარებელთა: ჩვენთა: თქვენ:  
ოთხთა:.
4. თავთა: მახარებელთა: მათე: მარკოზ: ლუკას: და: იოვან-  
ნეს: ძველად
5. ე: ჩვენთა: სახლთაგანე: მოქედილი: ბრძანებულ: ხართ,  
ჟამთა:.
6. გამოსვლისაგან: დარყელ: ხართ: სხეფე: გასაკეთებლად:  
ხელი: არ შე
7. გემართოდათ: სხვა: ვერა: გავბედეთ: რა: კუბო: შეგიმ-  
ზადეთ: აწ: მაღლისა:.
8. თქვენისათვი: მას: გრძელს: საუკუნოს: ცოდვილსა:  
სულსა: ჩვენსა: შენწე: და: მეოხ: ეყვენით:.

თვით სახარება 29,4 × 20,7 სანტიმეტრი, ნაწერია მშვე-  
ნიერ ეტრატზე მოსხო ნუსხა ხუცურით ორ სვეტად. თითოე-  
ულს სვეტზე დატეულია 21 სტრიქონი, მეთაური ასოები და  
სათაურები ნაწერია ოქროთი. კამარები მშვენიერი ნახელაგია.  
აგრეთვე საუცხოვო ფერადებით არის დახატული ოთხი მახა-  
რობელი და იესო ქრისტე, რომელიც აკურთხებს ოთხ მახა-  
რობელს. სულ სახარება შეიცავს 274 კაბადონს.

მარკოზის სახარების ბოლოს მე-126 კაბადონის მეორე გვერდზე ტექსტის ხელით სწერია:

წნო მახარებელნო  
გნმადლიერეთ ცო-  
დვილი იე რნ ფდსა  
უძლრბასა შა მყოფ-  
მან კლ ვყავ წერით,  
მოსაქმებად წისა ამის  
სახარებისა:-

იოანე მახარებელის ბოლოს მოყვანილია პირველად ან-  
დერძი გიორგი მთაწმინდელისა:

ესე საცნაურ იყვნ ყლოთა:  
რ ესე წა ოთხთვი ახლდ  
გვთარგმნია\*). ფდითა იძ-  
ულეებითა მშთა ვიეთ-  
მე სლრთაჲთა. და ბერ  
ძულთა სხრებათა და  
შეგვიწამებია. ფდითა გ-  
ამოწულლვითა. და  
ვინცა ვინ დასწერდეთ.  
ვითა აქა ჰპოოთ ეგ  
რე დაწერეთ. თუ ამის  
გნ ჯერ გიჩნდეს დაწე  
რაჲ. ლთისა თს სიტყთა  
ნუ სცვალებთ. ად ვა  
აქა სწერია ეგრე და-  
წერეთ. და თუ არა რა  
მე გაშუნდეს ჩნნი ყნი  
სხრებანი პლოგნ წდად

---

\*) ზოგიერთ სხვა ვარიანტებში გიორგის რედაქციის სახარებისა სწე-  
რია: „არა ახლად გვთარგმნია“, რომელიც უფრო საჭეშმარიტია.

თარგმნლნია და კოლდ  
ხან მეტნიცა და საბა წმი-  
დურნიცა. მუნით დაწე-  
რეთ. ღისათჳს ერთ-  
მანერთსა ნუ გაჰრევთ.  
და გლხკისა  
გეორგისტს რწ ესე  
ვთარგმნე ლცვა ყვთ:\*)).

• . . • . . • . . • . . • . . • . .

ამას შემდეგ უფრო წვრილი ასოებით მოთავსებულია  
ბოლო სიტყვაობა თვით სახარების გადაწერისა:

სყრელნო ჯერ არს რა წსა ამის  
სხრბისა ერობა: გწემარტოს სიწ-  
მიდეს თქვენსა: და არა თვთ შჯლზით  
ჰგონოთ შეცვლჳ სიტყთაჲ წისა ამს სა-  
ხრბისა. ანუ ანდრძთ. • . ად ესე სა-  
ცნაურ ყენ ყლთა რ ყნივე ქა-  
რთულნი სხრბნი მთა წით აღწე-  
რლნი და გამოსრულნი ღირსისა  
მმისა გის თარგმნილნი. საეკლე-  
სიოჲსა სახარებისგწ რლ მთწ-  
მიდელნი იკმარებენ აღწერილ  
ნი არიან:• და არა მისგწ რლი  
თვთ გი თარგმნა და ნუსხად მდე-  
ბარე იყო დიდსა წიგნის საცავსა:•  
ად მისგწ გარდაწერლის გწ:•  
და მას ნუსხასა თა ფდი ნაკ-  
ლულეფანებჳ აქს და ვჰ-

\*) ზოგჯერ აშვიებზე შენიშვნებია თვით გეორგისა. მაგალითად მე-66  
კაბდონის აშვიზე სწერია: „არცა ძემწ. ესე სიტყვჳ სამთა ბერძულთა  
სახარებათა არა ეწერა:• არცა მე დავსწერე“.

გონებ რ'ლ თვთ შჯ'ლობით ვიეთ-  
 მე ეკადროს ნ'ს შ'ა შეცვლაჲ  
 სიტყვს'ჲ გინა ანდერძისაჲ ვ'ე  
 მწერლისგ'ნ გ'ნრყუნად:. ს ჩ'ნ-  
 თა ამათ შ'ა უ'ათა. დიდი მ'ლწეთა  
 შ'ს ბერი ზაქარია მორაეიდა მთ-  
 ასა წ'ა, ძიებად ყო გ'ის მ'რ აღწე-  
 რილისა წ'ისა მის ს'ხრებისათჳს: და  
 ჰოა დიდსა წიგნის საცავსა შ'ა:  
 და აღიესო სიხრ'ლითა: და მ'რ  
 გადმოეწერა შატბერდელსა ხ-  
 უცესსა სტ'ფნეს და აღმორავი-  
 და, რომანიას: მე კ'ლთ ეყავ ცოლვილ-  
 მ'ნ ი'ე აღწერად: რ აღრითგ'ნ ს-  
 წყუროდა ს'ლსა ჩემსა მოგებად წ'სა სახ'რე-  
 ბისა: აწ ვინცა სწერდეთ  
 ვითა აქა ჰპოოთ, ეგრე დაწერეთ წენტლითა: და  
 პტ'ვთა ზ'ა მეორითა  
 სიტყვაჲ:. რ ანდერძი ვითა აქა სწერიო  
 ესრე პოენილ არსნუსხას:.

ამას ქვემოლ ორი სტრიქონი ბერძნული ასომთავრუ-  
 ლი წარწერაჲ და შემდეგ მე- XII საუკუნის მხედრულის ხელით  
 სწერია:

1. ქ. ესე სახარებაი: მე ი'ნე უღირსმან: სპყარმან და მლო-  
 ცველმან: წ'ის: \*)
2. დედუფლის: თამარისმან ვიოფლე: წერით: ქალაქსა შინა  
 კონსტანტინპოლის: ლოცვა ყავთ:  
 ყ'ლთა:

---

\*) ეს არა პირველი მაგალითია, რომ თანა მედროვენი თამარ დე-  
 დოფალს „წმიდათ“ მოიხსენებენ.

შემდეგ ტექსტით ხელით სწერია;

ღბა და მადლობა, ღთისა მიზეზისა  
 ყლთა კლთაასა: და მომღებლისა:

მე-274 კაბადონის პირველ გვერდზე მხედრულის ხელით  
 XII—XIV საუკუნისა სწერია:

„წ. შემოსწირა: წმიდა: ესე ოთხთავი: პატრონმან ნათ-  
 ამან ჩუენ: საბოთარსა: და შორეთელთა: პირველ ხატ-  
 სა: მაცხოვრისასა: და წრისა: გრი: შოროთისასა და წრისა ნიკზს:  
 სალაპედ: მისისა მეუღლისა ბეჟისა: შალვა არტან-  
 უჯელისაა შეილისათუის: და მისთუის: და ჩუენ გაუჩინ-  
 ეთ აღაპი: ქეს: შობისა: წთა კვრიაკესა: ღლესა: გარდაი-  
 კდებოდეს ტრაპეზით: კარგი და საპატოი: სრული  
 და დაუკლებელი: აღაპი: და რაოდენნიც მღღელნი იყუნ-  
 ენ ჟამსა უწირვიდენ პატრონსა: ბეჟასა: და მისსა მეუღლე  
 ყოფილსა ნათანიხოს: და ნუ დააკლებენ წირვასა: მოკს-  
 ენებასა: და შენდობასა: მას მწუხრსა ცისკრად: და წირვას  
 ზედა: მღღელნი ზ მწირნი ზ ჰლოცვიდენ ზ შენდობითა მოიკსენ-  
 ებდენ და ვინც: დააკლოს და უგულოებელს ყოს: იყავნ კრულ  
 წყეულ და შეჩვენებულ: და დამამტკიცებელნი: ღთმან აკურ-  
 თხნეს და დაამტკიცნეს ამინ:“

აკ მოხსენებულნი პირნი ნათაა (ნათელა) ანუ ნათანი-  
 ხოს და მისი მეუღლე ბეჟა, შალვა არტანუჯელის შვილი, სხვა  
 წყაროებში ცნობილნი არ არიან.

მე-273 კაბადონის მეორე გვერდზე მე-XVIII საუკუნის  
 მხედრულით სწერია:

„ქ. ჩვენ აფხაზეთისა კათალიკოსმან და მეფის ძემან იოსებ  
 დავიხსენით წმინდა ესე სახარება და გამოვიკითხეთ და საჩინოს

ვანს მთავარ ანგელოზის ეკლესიის შეწირული ყოფილიყო პირველ. და ახლა ისევ ეს ჩემი ნაყიდი სახარება საჩინოს ვანს მთავარ ანგელოზის ეკლესიისათვის შემიწირავს ორივე ეცხლის კუბოთი და მისის ეცხლის ძეწკვით შემკობილი კორცთა ჩემთა სასიომთლოთ და სულისა ჩემისა სახად. ყოვლად სამღვდელოს ქუთათელ მიტროპოლიტის მაქსიმეს მოწმობით. და ვინც ეს ჩემი ნაყიდი იმ ეკლესიას გამოსწიროს შეჩვენებული იყოს ამინ. დაიწერა ქორნიკონსა ქეს აქეთ ათას შვიდას სამოცდა ოქტესმეტს და თვესა მანისსა: იბ: მე არხი-დიაკონს ეფთვიმეს დამიწერია ღ მ აწამეც ვარ ამისი:—“

მეფისძე  
იოსებ

ამას შემდეგ ხელის-მოწერაა თვით ქუთათელ მიტროპოლიტის მაქსიმესი და შუაში უზის ბეჭედი მაქსიმესი:

ქუთათელ მიტროპოლიტი  
მაქსიმე ვამტიციებ ვინც გა-  
მოსწიროს შეჩვენებული  
იყოს ამინ.

ამ წარწერაში მოხსენებული იოსებ აფხაზეთის კათოლიკოზი იყო ძე იმერთა მეფის ალექსანდრე V (1727—1752) და ძმა იმერთა მეფის სოლომონ I.

მოკლედ ისტორია ვანის სახარებისა, როგორც სჩანს წარწერებიდან ასეთი ყოფილა:

ვინმე ზაქარია ბერს მთაწმინდაზე უნახავს სახარება ავტოგრაფი გიორგი მთაწმინდელისა და გადმოუწერია, ზაქარიას სახარების ცალიდან გადმოუწერია სახარება შატბერდელ მღვდელს სტეფანეს, და სტეფანეს გადმოწერილ ნუსხიდან გადმოუწერია ვანის სახარება თამარ მეფის სიცოცხლეში მისვე მლოცველს იოანეს. რომანა მდებარეობს კონსტანტინეპოლის მახლობლათ. აქ იყო ქართველების სავანე აშენებული IX

საუკუნეში იღაწიან ქართველის მიერ. ეს სავანე ცნობილია სახსიტერის სახელით. ჩვენის ფიქრით, სახარება თამარ დედოფლის ბიბლიოთეკას უნდა კუთნებოდა. შემდეგ ვანის სახარება შალვა არტანუჯელის ცოლს ნათას ანუ ნათანახას ჩავარდნია ხელში და შეუწირავს შორეთის ეკლესიისათვის, რომელიც მდებარეობს ახალქალაქის მაზრაში, მდინარე ასპინძის სათავეში, და აქამომდის გვარიანათ არის დაცული. საათაბაგოდან, აღბად ამ მხარეს გათათრების შემდეგ, სახარება გადმოუტანიათ ვანში. აქას შემდეგ ეს განძი ერთხელ კიდევ დაკარგულა და გამოუყიდა აფხაზეთის კათალიკოზს მეფის ძეს იოსებს 1776 წელს და დაუბრუნებია ისევ ვანის ეკლესიისათვის საჩინოში. ბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ როგორც თვით სახარება ვანისა იშვიათ ნაშთს წარმოადგენს ხელოვნებისა, იმდენადვე და გაცილებით მეტად კიდევ შესანიშნავია კუბო სახარებისა, რომელიც ისეთ თვალსაჩინოს და ძვირფას ნაშთს ეკუთვნის ქართულის ხელოვნებისას, როგორიც არის ხახულის ღვთის შწობელი გელათში და ანჩას ხატი ტფილისში.

ასრითი. ვანის ზემოდ მდინარე სულორის მარცხენა ნაპირზე სოფელ ისრითში არის პატარა ძველი ეკლესია წმიდის გიორგისა თლილის ქვებით ნაშენი. დასავლეთის მხრით ეკლესიას მიშენებული აქვს ფიცრის ეკედერი. ეკლესიას სიგძე აქვს 8 ადლი და 9 გოჯი, განი შვიდი ადლი და ორნახევარი გოჯი. კარი წინედ ერთი ჰქონია სამხრეთის კედლით და შემდეგ გაუკეთებიად მეორე კარი დასავლეთის მხრითაც ეკედერისათვის. ამ პატარა ეკლესიის კარს და ორ სარკმელს აღმოსავლეთისა და დასავლეთისას ჩუქურთმის შემკობილება აქვს იმგვარივე ხელობისა, როგორც კაბენის და გუდარების მონასტრებს. და ამიტომ ეს პატარა საყდარი მე-XII—XIII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. ამგვარი შემკობილება საყდრის ფანჯრებისა და კარისა სხვა საჩინოს ეკლესიებზე ჩვენ არ გვინახავს. შიგნით ეკლესია დახატული ყოფილა ძველათ. ნაშთი მხატვრობისა ემ-

ჩნევა კიდევ საკურობეველის კედლებს. დასავლეთ კედელზე დახატული ყოფილა კაცი დიდებულის ქართულის ტანისამოსით და ამ მხატვრობას წარწერაც ჰქონია, რომლიდგან დარჩენილა მარტო ორი ასო ...დრ...

კანკელი ეკლესიაში ხისაა ახალი. ძველი ხატები აქ არ შენახულა. მოიპოვება მხოლოდ ორი ხატი წმიდა გიორგისა ფიცარზე ნახატი. ერთს ვერცხლის არშია ჰქონია, რომელიც მოუძარცავთ, მხოლოდ რამოდენიმე ქვა კიდევ შერჩენია ხატს. ამას გარდა აქვე დაცულია კიდევ ხატი წმ. ბასილისა ფიცარზევე ნახატი. ეკლესია მთელია, მაგრამ ეხლა გაუქმებული.

**დახაშხა.** ეანს და ისრითს შუა ერთ ბორცვზე სოფელ დიხაშხოში არის ეკლესია სამებისა, რიყის ქვით ნაშენია, სიგძე აქვს 11 ადლი და 7 გოჯი, განი 6 ადლი და 6 გოჯი. კარი აქვს მარტო სამხრეთის კედრით, ფანჯარა ოთხია: ორი სა. მხრეთით და თითო აღმოსავლეთით და დასავლეთით. ამ ეკლესიას ლამაზი ალებასტრის კანკელი აქვს და ზემოდ აწერია მხედრულად:

„ქ. ყოვლისა შემძლებელო და ცხოველ მყოფელო სამებაო წმიდაო, ნათელო დაუსაბამო ძალთაგან შემოქმედი ქველის მოქმედებითა შენითა არა არსისაგან არსებად მოიყვანენ ყოველნი, შენ მიერისა მოწყალებისა მომლოდნეთა თავადთა: ლორთქიფანიძე როსტომ, ტატუ, ბეჟან და ბესო ვისურვეთ და გიძღვენით მცირე ესე მსახურება. შეიწირე ვითარცა მწვლილი ქრივისა, ცრემლი პეტრესი, სულთქმა მეზვერისა და დაგვიფარე ბოროტისაგან, უუშოსა სიკვდილისაგან, და საშინელსა მას დღესა განკითხვისასა ღირს მყვენ მარჯვენითთა თანა აღრაცხვად“.

ეს წარწერა ძველი არ არის და უნდა ეკუთვნოდეს მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედს. აქ მოხსენებულ პირთა შეილები ზოგი დღესაც ცოცხალია.

შიგნით კედლებზე დახატულნი არიან ლორთქიფანიძეთა გვარეულობის პირნი. ერთს მათგანს ხელში უჭირავს გეგმა ეკლესიისა. სურათებს წარწერებიც აქვს, მაგრამ ჩვენ არ გადმოგვიღია, ეინაიდგან ღამე მოგვიხდა ხსენებული ეკლესიის ნახვა.

სოფელ დიხაშხოს მღვდელთან ჩვენ ვნახეთ ხელ ნაწერი შიგნი **ხანადრადე** კუთვნილი გრიგორი ლორთქიფანიძისა-წიგნი, როგორც ვიცით, ნათარგმნია არჩილ მეფის თაოსნობით. თავში სწერია: „ზანდუკი წიგნისა ამის საქმეთა რ'ლსა გარე შეიცავს:“. შემოკლებით მოთხრობათა დაწყებული დასაბამითგან სოფლისა მეფობადმდე კოსტანტინე პალიოლოთისა უკანასკნელისა ბერძენთა მეფისა“. სულ ხელნაწერი შეიცავს 24 ნ კაბადონს.

სადგერა. სოფელ ვანს ქვემოდ სოფელ სადგერში ორი პატარა ეკლესია მოიპოვება, ერთი კარის ეკლესია ჩიჯავაძეებისა, რომელიც ჩვენ არ გაგვიშინჯავს, და მეორე დანგრეული უბრალო ქვისა.

ქედა. ხუთის ვერსის ქვემოდ სოფელ ვანისა მდებარეობს სოფელი ქედა. ქედაში გორაზე წამოდგმულია ქვის ეკლესია წმ. გიორგისა, სიგძე აქვს 16 ადლი და 7 გოჯი, განი 11 ადლი და 9 გოჯი. ეს ეკლესია ძველი არ არის, მაგრამ ძველი ეკლესიის ადგილზეა აშენებული და ზოგიერთი ქვები ძველი ეკლესიისა მოუხმარებიათ ამისათვის. კანკელი ხისა აქვს და ხატები კანკელისა ტილოზეა ნახატი, სხვათა შორის აქ დახატულია ქრისტეს შემდეგ წმიდა ნინოც.

I. თავი ხატი წმიდა გიორგის ვერცხლისა არის, 47 X 33,5 სანტიმეტრი, და შემდეგი ასომთავრული წარწერა აქვს:

ქ. წმიდა გიორგი  
ქეს'აო აღიდე ხე  
ვი ქედელი ნა'დს  
ფოთელ'ს შე'ს ღმთმ  
ა ხას ხფრ'ეს ნიკ'ს

გგ<sup>რ</sup>ის ყოყოს მ<sup>რ</sup>ინა  
შვილს შ<sup>ე</sup>დს ღმერთმა

ხსენებულ ხატზე წმიდა გიორგის სურათის გარდა ცხენით გამოხატულია არშიებზე მახარობლები, წმ. პეტრე, წმ. ბასილი, წმ. მარინე, გრიგორი ღვთის მეტყველი და სხვა. ამას გარდა არშიებზე წარმოდგენილია სცენები წმიდის გიორგის ცხოვრებიდან: ურმის თვალით ტანჯვა, თავის კვეთა და სხვა. ხატს აქვს წმიდა გიორგის ნაწილები ცალკე კარებით. ხელობა მდარეა.

II. ვერცხლისავე ხატს ღვთისმშობლისა, 14,5 × 14 სანტიმეტრი, ექვსი ძვირფასი ქვით შემკობილს აქვს მხედრული წარწერა:

ი<sup>ვ</sup> ქ<sup>ე</sup>

ესე: ხატი: . მოქედე: . მე  
თეკლა: . მინაშვილმა: .  
ჩემის: . სულის: . სახსრად:

III. ვერცხლის ჯვარი ტარზე ჩამოსაცმელი, 32,7 × 24 სანტიმეტრი, აქვს ორი ლალი, და მდარე ნახელავია.

IV. სპილენძის დასაკეცი ხატი თორმეტ საუფლოთა.

V. კამარა ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ. შემოგწირეთ. ესე. შესწირავი. წმიდას.  
მთავარ. ანგელოსის. ეკლესიას. ღინარალის.  
მეუღლემ. ბარბარემ. ფეშხუმი. და. კამარა.  
ჩემის. მიცვალებულის. სულის. სმეოხთ. რომელმაც.  
გამოსწიროს. რისხამდეს. საუკუნოთ. მამა. და. ძე.  
და სული × წმიდა × თვესა. იანვარისა. ა. ჩყავ. წელსა.

VI. ხელნაწერი აქ ინახება მარტო ერთი. ეს არის ფსალმუნების თარგმანი სულ 15 კაბადონი მხედრულის ხელით ნა-

წერი. სათაურები ხუცური აქვს წითელი მელნით შესრულებული. დასაწყისი: „მოჰსცეს ჟამსა მას საუკუნესა, და კდ ჯუარი უჯისა რონ ჟამსა“. ხელნაწერი ეკლესიის მეთვრამეტე საუკუნეს წერის მიხედვით და არაფერს საყურადღებოს არ წარმოგვიდგენს.

**ძველი ტობანიერა.** ძველი ტობანიერი ძვეს მთაში ოთხი ვერსის მანძილზე ახალი ტობანიერიდან. აქ დაცულია ძველი ეკლესია, ცოტა არ იყოს, უხეიროდ ნათალი ქვისაგან ნაშენი. სისქე კედლებისა არის 1<sup>1</sup>/<sub>2</sub> ადლი. ეკლესიას სიგძე აქვს 17 ადლი და 2 გოჯი, განი 11 ადლი და 11 გოჯი. აღმოსავლეთის მხარეს იქ, სადაც ორივე ნაწილი სახურავისა უერთდება ერთმანეთს, ჩატანებული არის ცხვრის თავი ქვიდგან გამოქანდაკებული. ფანჯარა სამი აქვს: თითო აღმოსავლეთის, დასავლეთის და სამხრეთის კედლით. ეკლესიას ეკვდრები ჰქონია ჩრდილოეთის მხრით, სიგძით 8 ადლი და 10 გოჯი, განით 4 ადლი და 14 გოჯი. ეს ეკვდერი ეხლა დანგრეულია. დანგრეულია აგრეთვე დასავლეთის ეკვდერიც, ანუ კარის ბქე, სიგძით 11 ადლი და 11 გოჯი, განით 4 ადლი და 11 გოჯი. ეხლა დაცულია მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთის კუთხეში ეკლესიისა შემდეგ დროში მიდგმული პატარა ოთახი. დასავლეთის კარს ზემოთ ქვაზე გამოქანდაკებულია ჯვარი, მარჯვნივ კაცის სახეა ულაზათო, ქვემოდ მაგრატელი და ვერძი, ზემოდ გველი და სამი ფრინველი. აღმოსავლეთის კედელში ჩატანებულია ჯვარი და აგრეთვე აღმოსავლეთის ფანჯარა შემკობილია გრეხილით. ღარის მსგავსი ღავეგარდანი აღმოსავლეთის მხრით ჩამონგრეულია. ეკლესიას შემოვლებული აქვს გალავანი. ძველი ტობანიერის ეკლესია აშენებული ყოფილა სამების სახელზე, ხოლო თავი ვერცხლის სამების ხატი დიდი ზომისა გაუძარცვავთ ავაზაკებს და ეხლა დარჩენილია მარტო შუა ნაწილი, რომელიც განცალკევებული ყოფილა, ეს ნაწი-

ლი წარმოგვიდგენს იესო ქრისტეს ტახტზე მჯდომარეს. ხელობა მშვენიერია. ხატს ხუცურად აწერია:

„მე ვარ ნათელი სოფლისა“.

ერთ ვერცხლის ფეშხუმს აწერია:

„წინამძღვარი სვიმონ“.

სხვა ნივთები წარწერებით აქ აღარ შენახულა.

## ზ უ რ ი ა

აჭი. აქის პატარა, მაგრამ ერთი უძველესთაგანი ეკლესია გურიაში, აწერილი აქვს დ. ბაქრაძეს თავის არხეოლოგიურს მოგზაურობაში (Арх. пут. по Гуріи и Аджарѣ, стр. 104—107), მხოლოდ დ. ბაქრაძეს როგორღაც დარჩენია შეუნიშნავი ორი უძველესთაგანი წარწერა აქისა, ერთი თვით ეკლესიის სამხრეთის კარის ზემოთ და მეორე ოქროთი დაფერილ ვერცხლის ჯვარზედ, რომელიც დაცულია დღემდის აქის ეკლესიაში. სამხრეთის კარს ზემოდ დიდ ოთხ-კუთხედ ქვაზედ გამოქანდაკებულია ჯვარი ოთხ-კუთხედში ჩასმული და ამ ოთხ-კუთხედის მარჯვნივ და მარცხნივ მოყვანილია უძველესი ასომთავრულით ხუთ სტრიქონიანი წარწერა, რომელიც ჩვენის აზრით ასე იკითხება:

I. ქ. წო გ'ი მე	ობ ექმენ
პატრონთ	სღორს რტს
და უშნიანს და	მოხ ექმენ ნკ'ლზ
აქილსა და	გალატოზთა მქელს
და მკე	ცსა

უქარაგმოთ ეს წარწერა ესე უნდა იკითხებოდეს:

„წმიდაო გიორგი, მეობ ექმენ პატრონთ: საღორს, რატს და უშანიანს(?), და მეობ ექმენ ნიკოლოზ აქიელსა და გალატოზთა მიქელს და მკეციძესა(?)“.

არც ერთს პირს ამ წარწერაში მოხსენებულს ჩვენ არ ვიცნობთ. მართალია ნიკოლოზ აქიელი, ესე იგი აქის საყდრის წინამძღვარი, გვართ თაყაიშვილი, ცნობილია რამოდენიმე სიგელ-გუჯრებიდან მეჩვიდმეტე საუკუნის დამლევს და მეთვრამეტეს დასაწყისში (ბაქრადის მოგზაურობა გვ. 106—107, 290—291), მაგრამ ყოვლად შეუძლებელია ეს წარწერა ამ ნიკოლოზ აქიელს თაყაიშვილს მივაწეროთ. ჩვენის აზრით წარწერა ბევრად უფრო უძველესია მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნოებზე როგორც პალეოგრაფიულის ნიშნებით, ისე აღწერაში მოხსენებული პირებით. საღირი რატი და უშანიანი პირველად იხსენებიან გურიის წარწერებში.

II. ვერცხლის ჯვარი, ოქროთ დაფერილი, რომელზედაც ჩვენ ვლაპარაკობთ, უბრალო ჯვარი არ ყოფილა, არამედ ჯვარის წინ სატარებელი დროშასავით. მედალიონები ძვირფასი ქვებით შემკულნი მარჯვნივ და მარცხნივ და აგრეთვე ზემოდ, რომელნიც ჰქონია ამ ჯვარს, დღემდის არ შენახულან, ხოლო კვალი-და აჩნია მარტო. ქვემოდ ჯვარს აქვს პრტყელი სოლი, რომლითაც ის ალბად ხეტარზედ იყო ჩამოცმული. ჯვარის მეორე გვერდზე ასომთავრულით სწერია:

ჟ ძე	ლო:
ცხ	რები
სო.	მეხ
ეყვ შნთ	ა მკბთა დ
ღეს მას	გნკთხვსას.
შეიქმნა ჯი	ესე ბეთსა ღთ
ს მშბლისა	ოქროსა დ
ა ვერ	ცხლი
ს წის	ა უ
ფლ	ებსა
დღუ	ლსა თ
მრის	ს აღი
დენ	ღთმნ

### უქარაგმოთ:

„ჩი ძელო ცხოვრებისაო, მეოხ ეყავ შენთა მკობთა დღესა მას განკითხვისას. შეიქმნა ჯვარი ესე ბეთანიასა (თუ ბეთლემსა?) ღვთის შშობლისა, ოქროსა და ვერცხლის წმიდისა, უფლებასა დედოფლისა თამარის, აღიდენ ღმერთმან“.

როგორც წარწერა უჩვენებს ეს მშვენიერი ჯვარი გაკეთებულია თამარ მეფის დროს (1184—1212) ბეთანიას ან ბეთლემს.

**ღეხაჟუა.** ღეხაურის ეკლესიის საყურადღებო ნაშთების აღწერას მკითხველი ნახავს დ. ბაქრაძის მოგზაურობაში (გვ. 107—113). აქ მოვიყვანთ სხოლოდ წმიდა იაკობის ოქროს ხატის ასომთავრულს წარწერას, რომელიც საშვალებას მოგვცემს, ეს ხატი თამარ მეფის დროს მიეწერათ.

I. „ქ. ეპა ყოველთა არსთა ღმერთ-მეუფისა, სამ-ხატოვნებით სამ-ბრწყინვალისა მზისა ძმად საყვარლად წოდებულო მარტულო, ბრძენ-მართლ-წმიდა ღვთის მეტყველო იაკობ! გუექმენ მცველ-მფარველ მონა მსასოებელთა ვარდანის ძესა მარუშიანსა ძათურთ და სამშაჯანთა ასულსა ხათთა (ხათუთა?), ხატისა ამის შენისა მამკობელთა სული[სა ჩუენისა] სუფევად“...

ნიშნები და მართლ-წერა აქ მოყვანილი წარწერისა არ დაგვიცავს. ხაზ-გასმული სიტყვები ბაქრაძის შრომაში გამოტოვებულია. ხსენებული წარწერა ამტკიცებს, რომ წინაპარნი გურიის ძთავრებისა ანუ გურიელებისა ვარდანის ძე ყოფილან, როგორც ისტორიკოსმა ბატონიშვილმა ვახუშტიმ გადმოგვცა. ამიტომ მით უფრო საყურადღებოა ერკოდეთ დაქვეშარიტებით დრო, თუ როდის ცხოვრობდა აქ მოხსენებული უძველესი წარმომადგენელი გურიელებისა. თამარ მეფის დროის დიდებულითა შორისო, შენიშნავს დ. ბაქრაძე, მოხსენებულია რომელიმე მარუშიანიო და მასზე ხომ არ არის აქ ლაპარაკიო? ამას გარდა ბაქრაძის შრომაში გამოურკვეველი დარჩა, ხათთა ასულია თუ მეუღლე მარუშიან ვარდანის-ძისა (გვ. 335). ეხლა ხაზ-გასმული სიტყვები გვიმტკიცებს, რომ ხათთა სამძივართ

ასულია და როგორც საგონებელია მეუღლე მარუშიან ვარდანისძისა. თამარ მეფის დროის დიდებულთა შორის მოხსენებულია როგორც მარუშიანი ისე სამძივარიც (იხ. მარიამის ვარიანტი ქარ. ცხოვრებისა, გვ. 408, 410, 709. H. G. 430, 582, n. 5).

ეს ერთად მოხსენება მარუშიანის და სამძივარისა გვაძლევს მეტს საბუთს უფრო დაბეჯითებით მივაწეროთ ლეხაურის ხატი წმინდა იაკობისა თამარ მეფის დროს და მის წარწერაში მოხსენებული მარუშიან ვარდანისძე, რომელსაც ცოლად ჰყოლია სამძივართა ასული ხათთა ანუ ხათუთა, უძველეს წარმომადგენელად გურიელებისა.

II. ღვთის მშობლის ხატზე, რომელიც მდარე ხელობისაა, აწერია უშნო მხედრულის ხელით ზემოთ: „ყოვლა წმინდა“ და ქვემოთ:

„ყოვლა წმინდაო, შეიწყალე სული გულებდის მას ღღესა განკითხვისასა“.

III. მეორე კარგ ღვთის-მშობლის ხატზე ვერცხლისა მოყვანილია კარგად დაცული ასომთავრული წარწერა, მაგრამ გარჩევა მიიპი აღვილი არ არის.

დ. ბაქრაძეს ამ რიგად მოჰყავს წარწერა:

„ქ. მ. ყდ. წო. მეოხ და. მფრველ. ექმ. პატრნსა. კხბრს. და. მსსა. მუასა. ვიოქს. ჩწნ. და. მსს. მშენებლს... ვსდ... მსმნრქე“.

ავტორს ჰგონია აქ კახაბერის მეუღლის სახელი ანნათ იკითხება (გვ. 109). ჩვენ მიერ ქვემოთ მოყვანილი გარჩევა მხოლოდ ცდა არის ამ საინტერესო წარწერის წაკითხვისა. სურათი ხატისა თავის წარწერით, რომელიც კარგად არის გამოსული, მოყვანილია კანდაკოვის გამოცემაში. ჩვენის აზრით აქ სწერია:

1 ქ მ ყდ წო მეოხ და მფრველ ექმ[ნ] პატრონს კ'ბერს და მსსა მუღლს

2. ა სავჩუქს ანნ და ესს მშენებელს ხეს და მს მნს მქე... ჩვენის მოსაზრებით ეს წარწერა ასე უნდა იკითხებოდეს,

„ქორონიკოსს მ. ყოვლად წმიდაო, მეოხ და მფარველ ექმენ პატრონს კახაბერს და მისსა მეუღლეს სავჩუქს, ამინ, და ამისს მაშენებელს ხავს (?) და მის მონას მიქელს]“.

ქორონიკონი წარწერისა უჩვენებს 1352 წელს და ამ დროს მიაწერენ ლეხოურის ეკლესიის აშენებას.

მაშაო. ძიმითის ეკლესია ხისაა წმიდა კვირიკეს სახელობაზე აშენებული. ეს ეკლესია დ. ბაქრაძეს თვითონ არ უნახავს, მხოლოდ მისთვის მოეტანათ ორი წარწერა, ერთი წმ. გიორგის ხატისა და მეორე ზარისა. ჩვენ საქიროთ მიგვაჩნია მოვეყვანოთ აქ წარწერები ძიმითის ყველა ხატებისა 1):

I. თავ ხატს ძიმითის ეკლესიისა შეადგენს წმიდა კვირიკეს ხატი, რომლის სახელზეც ეკლესია არის აშენებული. ხატი ევრცხლისა არის ოქროთი დაფერილი შუა ზომისა. ამ ხატს ასომთავრულით აწერია:

1. ლო და: წო: კვე: შწე: გგს: თხს: მს მს თი
2. ნთს და კს: იოს: წო კვე: შწე: მლს მს
3. გს: შწე: წლაო: კკე:

ამ წარწერის სიტყვები, როგორც მკითხველიც ხედავს, ძრიელ შეშოკლებულია და ამიტომ ადვილი მისახდენი არ არის. ჩვენის მოსაზრებით წარწერა უნდა იკითხებოდეს ასე:

„ღმერთო და წმიდაო კვირიკე, შეეწიე გიორგის, თახოს, მის მეუღლეს თინათინს, და კოსტანტინეს, იოანეს, წმიდაო კვირიკე, შეეწიე; მღვდელს ჰის გიორგის შეეწიე, წმიდაო კვირიკე“.

II. წმიდის გიორგის ხატი ევრცხლისა ოქროთ დაფერილი შუა ზომისა. ქვემოთ აშიაზე აქვს ასომთავრული წარწერა:

1) როგორც გაზეთებმა გვაცნობეს ძიმითის ეკლესია თავის ხატებით და ნივთებით სულ დამწვარა. ამბობენ აქ განცალკავებულს ყუთში ინახებოდა ბევრი სამკაული თავადთა გუგანავათაო, რომელიც ჩვენ არ გვიწახავს.

შე და გაუმარჯვე დადიან გურიელსა  
გ'გის ამენ.

ვინ უნდა იყოს ეს დადიან-გურიელი გიორგი? დადიან-გურიელის წოდებას ატარებდა დადიანი გიორგი II, რომელიც ცხოვრობდა მეორე ნახევარში მეთოთხმეტე საუკუნისა († 1383). ამ გიორგის მოიხსენიებენ წარწერანი ხოპისა სამეგრელოში და ჯუმათისა გურიაში (Бакрадзе, Арх. пуг. по Гур. и Абхарѣ, стр. 264, 268—9. Brosset. Voyages ar. VII Rapp. pp. 38—40. H. G. t. II. 1, p. 247, 646). გურიელებთა შორის, როგორც ჩვენ ვიცით, გიორგი ზუთი იყო. ამათში გურიელი გიორგი III († 1684) ერთ გუჯარში თავის თავს დადიან-გურიელად იხსენიებს (ბაქრადის მოგზაურობა გვ. 293). სხვა გურიელები თავის თავს გურიელ-დადიანებათ იხსენიებენ. ჩვენის აზრით ეს წარწერა გურიელ გიორგი III ეკუთვნის და არა დადიან გიორგი II, რომელზედაც ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი. დიმიტრი ბაქრადის მოსაზრებით უძველესი გურიელები და უძველესი დადიანები ერთ და იმავე სვანთა ერისთავების ვარდანისძეების შთამომავალნი უნდა იყვნენ (Бакрадзе. Арх. пуг., стр. 268—269).

III. ვერცხლის ხატი ღვთის მშობლისა ოქროთ დაფერილი და შემკული ძვირფასის ქვებით. ქვემოთ აშიაზე მხედრული წარწერა აქვს:

1. ქ მოვქედეთ: ხატი: . ყოვლა წმიდა: . თეთროს
2. ნისა: . ნასხიდამან: . გუგუნავა: . და: . თანა მე
3. ცხედრემან: . თეთრო: . და: . ძემან: . ჩვენმან ო
4. თარმან: . საღვგრძელოდ: . საუკუნეს: . სულისა: . საოხად.

ეს ხატი, როგორც წარწერა უჩვენებს, წინეთ ჰკუთნებია თეთროსნის ეკლესიას, რომელიც ქობლეთის მახლობლათ არის ბათომის ოლქში. თვით გუგუნავანი, ეხლანდელი ძიმითში მსახლობელნი თავადები, ქობლეთიდან არიან მოსული იმ დროს, როდესაც ქობლეთი ძალათ გაათათრეს ოსმალებმა.

IV. ვერცხლის ხატი მთავარ ანგელოზებისა ოქროთი დაფერილი. ქვემოთ აშიაზე აქვს მხედრული წარწერა:

1. ქ. ლპერთოა. ყოვლის. მპყრობელო იესოა. ქრისტევაა.
2. ღმერთაა. და. მქიელ(sic). გბრიელა. მთავარ ანგელოზა.
3. აღდგერძელე. და. აცხოენე. ლიპარი ართუმელაძე. და.
4. გვედრები. თანა. მეცხედრე. თინთინ. ორთავე. შინა.
5. ცხორებათა.

V. წმიდი გიორგი ხატს კუბოზე აწერია ჯერ ასო მთავრულით:

წა გი ჯიხანჯურისა

შემდეგ მხედრულად:

ქ: ევა შენ დიდო მხნეო მხედარო და დეაწლით შემოსილო და ხვარასანთა ტყვეთა მხსნელო, სასწაულთ მოქმედო, ახოვანო და წმიდაო მოწამეო გიორგი, შეგამკეთ და შემოგწირეთ კუბო ესე მე გუგუნავამ ეახუშტიმ და თანა მეცხედრემან ჩემმან, ბატონის გურიელის სახლის შვილმა, დადიანის ქალმა, ლელა, ძეთა ჩვენთა აღსაზრდელად, სულთა ჩვენთა საოხად, ღღეთა ჩვენთა სადღეგრძელოდ, სასიკეთოდ, ამინ და [კირილეისონ \*].

ეს ხატი, როგორც ეტყობა, ჰკუთნებია ჯიხანჯურის ანუ როგორც ეხლა ეძახიან ჯიხანჯირის ეკლესიას, რომელიც უნდა ყოფილიყო აშენებული ჯიხანჯირად წოდებულს წვერვალზე, მდინარე ჩალოქის მახლობლად.

VI. ზარზე აწერია მხედრულად:

თაედანი გიორგი და სვიმონ გუგუნავა\*).

ბააღუთი. ბაილეთის პატა ეკლესია აშენებულია, როგორც ერთი კვინკლოსის წარწერიდან ვიცით, 1609 წ. (იხ.

\*) ეს წარწერა მოყვანილია ბაქრაძის შრომაშიც.

ჩვენი სტატია *Историческія приписки двухъ кинелосовъ и хронологическій переченьъ событій по нѣкоторымъ другимъ источникамъ*, სტრ. 26). ეკლესიის ნივთები აწერილი აქვს დ. ბაქრაძეს თავის მოგზაურობაში (გვ. 269—272). არ არის მოყვანილი მხოლოდხუცური წარწერა პატარა ვერცხლის ჯამისა, რომელიც აქ მოგვყავს:

„ქ: ამისა: დეკანოზსა: დავითს: ქარჩილაძესა: და: ძესა:  
მისსა: გაბრიელს: ცოდვანი: მისნი: შეუნდნეს: ღმრნ: ამინ:“

ეს დავით ქარჩილაძე იხსენიება კიდევ ერთ ვერცხლის ჯვარის წარწერაში ბაილეთისავე საყდრისა. დავით ქარჩილაძე ცხოვრობდა გურიელი გიორგის და მისი ცოლის ელენეს დროს მეთუთხმეტე საუკუნის დასაწყისში.

**მაკვანეთა.** მაკვანეთის ეკლესია ახალია, ხისა, მთავარანგელოზების სახელობედ აშენებული. ვერცხლის ხატს მთავარანგელოზებისას ქვემო აშიაზე ჰქონებია მხედრული წარწერა, რომელიც ეხლა მოცილებულია, მაგრამ ცალკე ინახება. აშიაზე მხედრულათ აწერია:

„ღმერთო: და: მთავარ: ანგელოზო: მოიხსენე:  
ნაკაშიძე: მამუკა: ღმერთო: მოიხსენე: დეკანო-  
ზი: ამისი: იოანე.“

აქ მოხსენებული მამუკა ნაკაშიძე, ჩვენის აზრით, ის მამუკა არის, რომელიც დახატულია ციხის საყდარში გურიანთას მეუღლით ხვარამზითურთ და ძით ბეჟანით. მამუკა ნაკაშიძე მოხსენებულია გურიის სიგელ გუჯრებში გურიელი მამია III († 1717) და გიორგი IV († 1726) დროს, ესე იგი მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში და ამაზე უძველესი არც ჩვენგან მოყვანილი წარწერა არის პალეოგრაფიის მიხედვით.

**გურაანთა.** ციხის ეკლესია გურიანთისა აშენებულია ღვთის-მშობლის სახელობედ. მე აქ ვნახე შემდეგი სიძველენი, რომელნიც დ. ბაქრაძეს თავის მოგზაურობაში აწერილი არა აქვს (გვ. 272—275):

I. თავი ღვთის-მშობლის ხატი ამ ეკლესიისა ვერცხლისაა ოქროთ დაფერილი, შემკობილია რვა ძვირფასი ქვით, ხატს სუ-  
დარი აქვს მადლისა მრავალი წერილი მარგალიტებით და სხვა  
ძვირფასი ქვებით შემკობილი. ამას გარდა სუდარზე ჩამოკიდე-  
ბულია 45 ოქროს თათრული და ვიზანტიური ფულები. ზურ-  
ვის ვერცხლის ფიცარზე ხატს მხედრულათ აწერია:

1. ქ.: მოგქედეთ: და: შეგამკვეთ: ხატი: ყოე-
2. ლად: წმიდისა: ღთის: მშობელისა: მე:
3. - - - - -
4. - - - - - 1)
5. და ცხოვნებისათჳს: მას ეძნსა: ოდეს: მოვე-
6. ლ: და: აღვაშენე: ციხე: ესე: გურიანთისა:
7. მოიქედე: ხელითა: ფრიად: ცოდვილისა:
8. ოქრომქედლისა: იოვანესითა: და:
9. დეკანოზისა: ეფრემ: ცერცვაძისა:
10. შეუნდნეს: ღმრთი: ორსავე: ცხოვრებასა:
11. კიდევ: თქვენი: წინსამძღომი: ჯუარი: მოგიქე-
12. დინე: ძეთა: ჩემთა: წარმართებისათჳს: ამენ.

ტყვილად დამაშვრალა ამომქრელი ზემო ნაჩვენებ ორი  
სტრიქონისა: ამით არ დაიფარება სახელი გურიელისა, რომე-  
ლიც აქ ყოფილა მოხსენებული და რომელსაც გურიანთის ცი-  
ხე აუშენებია და, როგორც საგონებელია, ეკლესიაც ციხისა.  
ამ გურიელის სახელს ეტყობილობთ მთავარ-ანგელოზის და  
წმიდა მარინეს ხატის წარწერიდან. ხსენებულ ხატს სრულიად  
იმავე ასოებით მხედრელად აწერია:

„ქ.: მოგქედა: ხატი: მთავარ-ანგელოზისა: და: წმიდი-  
სა: მარინესი: ბატონის: შვილმან: მამია: და: მეუღლემან: მი-  
სმან: თინათინ: ისხენით: წაწყმედისაგან:“

ხელი ამ წარწერისა და ღვთის-მშობლის ხატის წარწერისა  
ერთი და იგივეა და უსათუოთერთ და იმავე კაცის ხელით არის

1) ეს ორი სტრიქონი ვერცხლისა წარწერით განგებ ამოჭრილია დანით.

ამოკრილი. ამას 'გარდა ოქრომკედელი იოანე (გვართ წიქრიძე) იხსენიება კიდევ შემოქმედის წარწერაში ღვთის-მშობლის ხატზე, რომელიც აგრეთვე შეუმკვია გურიელ მამიას და მის მეუღლეს თინათინს 1601 წელს (იხ. ბაქრაძის მოგზაურობა გვ. 123—124). გურიელი მამია და მისი მეუღლე თინათინ, ათაბაგის ასული, დახატულნი არიან მაცხოვრის ხატზე შემოქმედში, მეფურ ტანისამოსით და გვირგვინებით, მუხლ-მოდრეკილნი მაცხოვრის მიმართ. ხატი შეუმკვიათ მათ (წარწერა ნახე ბაქრაძის შრომაში გვ. 129). მამია გურიელი მთავრად გახდა 1600 წელს თავის მამის გიორგი II შემდეგ და მოკლულ იქმნა თავისავე შეილის სიმონის შიერ 1625 წელს. გურიელ მამიას და მის მეუღლეს თინათინს, ათაბაგის ასულს, ეკუთვნის აგრეთვე შემკობა მთავარ-ანგელოზების ხატისა ჯუმათში, რომელსაც წარწერა აქვს ისეთივე მხედრულის ხელით, როგორც ციხის ღვთისმშობლის ხატს (ბაქრაძე. გვ. 264). ამოკრილს ორს სტრიქონზე ღვთის-მშობლის ხატისა ჩვენის აზრით უნდა წერებულყო: „ფედ ცოდვილმან გურიელმან მამია და თანა მეცხედრემან ჩვენმან თინათინ საოხად ჩვენისა სულისა“.

II. წინ საძლომი ჯვარი ვერცხლისა, ოქროთ დაფერილი, რომელიც ჩვენ წარწერაშია მოხსენებული, დაცულია ციხის ეკლესიაშივე. წარწერა არა აქვს.

III. აქვე დაცულია კიდევ ვერცხლის ჯვარი, ოქროთ დაფერილი და შემკობილი სამი ძვირფასი ქვით.

ხელობა ამ ნივთებისა ერთგვარია და უნდა ეკუთვნოდეს იმავე ოქრომკედელს იოანეს, რომელიც ზემო მოყვანილ წარწერაშია მოხსენებული.

ქვემოთ იმავე ღვთისმშობლის ხატზე სხვა მხედრული ხელით აწერია:

„ზოსიმე. ცერცვაძესა: და მეუღლესა: მისსა: შეუნდნეს: ღმერთმან: ფერემს: ცერცვაძესა: და მეუღლესა მისსა \*): შეუნდნეს: ღმერთმან.“

\*) დედანში შეცდომით სწერია „შენსა“.

IV. ხატი მაცხოვრისა ვერცხლისა, ოქროთ დაფერილი და შემკობილი ძვირფასი ქვებით. ქვემო არ შიანზე მხედრულად აწერია:

„შევამკევ ეს მაცხოვრის ხატი ერისთვის ასულმან ეფემიამ“.

V. ღვთის-მშობლის ხატი ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი ხის კუბოთი. ქვემოთ ხუცურათ აწერია:

ქ მოვაქვდინე: ხატი: ესე: წმიდის: ბბილს: მე: იოვკიმ: წინ-მძღვარმან: შმგწირე: ყოვლ-წმიდას: სულანს.

ესე იგი: „მოვაქვდინე ხატი ესე წმიდის ბაბილის მე იოვკიმ წინამძღვარმან, შემოგწირე ყოვლად-წმიდასა სულსა“.

ბაბილის საყდარი ციხის მახლობლად მდებარეობს გურიანთას.

**გორის-ფერდა.** გორის-ფერდს ეკლესია მდებარეობს ცნობილის მონასტრის შემოქმედის მახლობლად, მთის კალთაზე ანუ ფერდაზე და ამიტომ ჰქვია გორის-ფერდი. აქ ითხრება ერთნაირი მოლურჯო საშენებელი ქვა, რომლიდანაც აშენებულია შემოქმედის მონასტერი და სხვა ეკლესიები გურიაში. აშკვარ ქვას ხმარობენ გურიაში ბუხრების საშენებლათაც. აქ მაღლობზე შემოქმედის პირ და პირ ძველად ყოფილა მშენიერი ეკლესია თლილის ქვისა, რომელიც ეხლა დანგრეულია, მაგრამ ქვები ჯერ კიდევ გაზიდული არ არის. გურიაში საზოგადოთ დაცულია მრავალი ხატები, ჯვრები და სხვა საეკლესიო სამკაულები მონასტრებში და საყდრებში, მაგრამ თვით ეკლესიები, როგორც ვიცით, შესანიშნავი ხელობისა არ არიან. გორის-ფერდში დარჩენილი ქვების მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ გორის-ფერდის ეკლესია საუკეთესო ყოფილა გურიაში. ნაშთი სვეტებისა, სვეტების თავებისა და ძირისა გვიჩვენებენ, რომ ეკლესიას გუმბათი ჰქონია. თუ როგორი ჩუქურთმებით ყოფილა შემკობილი ეს ეკლესია, ამას ვტყობილობთ დღემდის აქვე დაცულის ხუთი ქვისაგან. ეს ქვები შემკობილია შესანიშნავი ჩუქურთმებით და სხვა-და-სხვა სახის ჯვრებით. ქვებს ორთა შუა სათვალავით სიმაღლე აქვთ ერთი აღლი და

ხუთი გოჯი, განი ერთი ადლი. სინაზე და სიწმინდე ამ ჩუქურ თმებისა მოგვაგონებს საუკეთესო დროის ხელობას საქართველოში. ჩვენის აზრით ეს ქეები კანკელის ძირს უნდა წარმოადგენდნენ. კანკელში, როგორც ეტყობა, ბევრი სხვა ქანდაკებაც ყოფილა წმიდანებისა. აქ ვიპოვეთ ჩვენ ქანდაკება ხარებისა, თუმცა ხელობა მისი საიმისო ლაზათიანი არ არის. ამას გარდა ჩვენ შეგვხდა კიდევ ქვა, რომელზედაც გულია გამოქანდაკებული. არა უწყით, თუ როდის ან რა მიზეზით დაინგრა ეს ეკლესია, მტერმა შემეუსრა თუ მიწის ძვრამ, დროთა ეითარებამ თუ მოუვლელობამ. შემოქმედის ეკლესია უფრო მდარე ხელობისა დღემდის დაცულია და მდებარეობს ერთი ვერსის მანძილზე გორის-ფერდიდან. ხალხის ფანტაზია შემდეგის თქმულებით ხსნის მიზეზს გორის ფერდის ეკლესიის დანგრევისა და შემოქმედის დარჩენისა:

შემოქმედის ეკლესიას და გორის-ფერდისა, გადმოგვცემს თქმულება ხალხისა, აშენებდნენ ერთ და იმავე დროს, შემოქმედს აშენებდა თავი ოსტატი, ხუროთ-მოძღვარი, ხოლო გორის-ფერდს მისი შეგირდი. შემოქმედს და გორის-ფერდს შუა გაბმული იყო საბმელი. როდესაც თავი ოსტატი შემოქმედში ერთს ქვას დააშენებდა კედელს, მოსწევდა საბმელს და მით აცნობებდა შეგირდს, რომ მასაც ერთი ქვა დაეშენებინა სიფრთხილით. მაგრამ შევირდმა განიზრახა ეჯობებინა ოსტატისათვის და უფრო ადრე აეშენებინა გორის-ფერდის ეკლესია. ამიტომ სწაელება თავის ოსტატისა მან გულს არ იღვა. სანამ ოსტატი ერთ ქვას დააშენებდა შემოქმედს, შეგირდს ორი ქვა ჰქონდა დაშენებული გორის-ფერდის ეკლესიაზე. ამ რიგათ გორის-ფერდის ეკლესია აშენდა მაშინ, როდესაც შემოქმედისა შუამდის არ იყო მოყვანილი: ამიტომ გორის ფერდის ეკლესია ვერ გამოვიდა კარგი ნაშენი და მასთან კიდევ ოსტატმა დასწყევლა ნაშრომი თავის ურჩი შეგირდისა და ეს სიჩქარით აშენებული ეკლესია დაინგრა.

იმ ადგილას სადაც ძველი ქვის ეკლესია იყო აშენებული, შემდეგ დროში დაუდგამო ხის ეკლესია, მდარე ხელობისა. რომე-

ლიც უფრო უბრალო სახლს, ჯარგვალს, წააგავს, ვიდრე ეკლესიას, ეკლესიის აშენებისათვის დიდი შრომა არ გაუწევიათ, ქეები ძველი ეკლესიისა არ აუკრეფიათ, არამედ თვით მიულაგებელ ქეებზე დაუდგამთ ახალი ეკლესია. ჩვენ არ ვიცით, როდის არის აშენებული ეს ხის ეკლესია, ხოლო ხის კარი ამ ეკლესიისა, თუ არ თვით ეკლესია, ყოველ შემთხვევაში გაკეთებულია 1811 წელს. ეს კარი ხარატიანია, მდარე ხელობისა, და უშნო მხედრული წარწერა აქვს:

„წელსა წყა, იანვრისა 8, დაიწყო, ცხრას თებერვალს (ს) გაათავა“.

ვგანებ ამ დროს ეკუთვნის თვით ხის ეკლესიის შერობილება ამ ძველი ეკლესიის ნანგრევებზე.

ქედა. გორის ფერდის ზემოდ მოიპოვება ნანგრევები ქედის ეკლესიისა. ეკლესია პატარა ყოფილა, ეხლა სულ დანგრეულია. ტრაპეზის ქვა დაცულია. ერთი იოანე ნათლის მცემლის ხატი ქედის ეკლესიისა ეხლა დაცულია ახალ ეკლესიაში, რომელიც დიდი ხანი არ არის რაც ააგეს შემოქმედის ძირში. ხატი 39 X 30 სანტიმეტრი, ხისაა და ყვითლად შეღებილს ზურგზე მხედრულად აწერია:

„ქ: ეპა: შენ ნათლით შემოსილო: ზი ყოვლად სატრელო (sic) ნათლისმცემლო ქრისტესო დიდო იოანე. ვიგულეთ და ვიგულსმოდგინეთ ჩვენ ცვა-ფარვათა შენთა მონდობილმან მგელაძემ იოვაკემ მათე მისმა ძმისწულმა ასე რომე ძველი ოდესმე ნათლის მცემელი ქედის ყოფილიყო და უსჯულებასა შანა მოშლილ იყო ახლა განვაახლეეთ ახუმენტ (sic) საყდარი ახალი და ესე ხატიც ჩვენ დავახატვიეთ და შამოგწირეთ ჩვენდა საცხოვნებლად და სადღეგრძელოდ და შვილთა ჩვენთა და მომავალთა აღსაზრდელად და განსაძლიერებელად. ვინცა ამას ჩემს მომავალს შამოეცილოს შენ შერისხდი და შენი ნათელღებული ქრისტე ყოვლის მპყრობელი ღმერთი. და კირიელესონ ამინ. იკურთხა საყდარი ესე მიტროპოლიტი შამოქმედელისგან პატრონობასა გურიელი მამიასა. თვესა მარტსა 8 დღე-

სა ხუთშაბათსა ქორონიკონსა უმზ ქრისტეს აქეთ ათას შვი-  
დას ორმოცდა თვრამეტსა. ამ ალაგის კაცის ამენ დართუ-  
ლობით მიქნიეს საქმე ყოველიფერი ვიც (sic) შენდობა მიბრ-  
ძანოთ თქვენცა შევინდოს ღმერთმან“.

ქორონიკონი ამ წარწერისა უჩვენებს 1759 წელს და არა  
1758-ს. აქ მოხსენებული მამია გურიელი არის მამია IV, ძე  
გიორგი IV. ამ რიგად ქედის ეკლესია მეორედ აღწერილი  
ყოფილა 1758—1759 წლებში გურიელი მამია მეოთხის დროს.

ამავე ეკლესიაში დაცულია იოანე ნათლის მცემლის ხა-  
ტი აკიშის საყდრისა. აკიშა ღელეა, რომელიც ერთვის ქუდეს  
შემოქმედის ზემოდან. ამ მდინარის პირზე ყოფილა პატარა  
ეკლესია, ამ ქამად დანგრეული და მისი ხატი გადმოუტანიათ  
ახალს ეკლესიაში. ხატს აწერია მხოლოდ:

„წწყლი: წინა მორბედი ნათლის-მცემელი იოანე“.

**შემოქმედი.** შემოქმედის შესანიშნავი სიძველენის აღწერა  
მოყვანილია დ. ბაქრაძის არხეოლოგიურ მოგზაურობაში (გვ.  
114—158) და ზოგი მათგანი გამეორებულია სურათების და-  
მატებით მეორე თხზულებაში (Опись пам. древн. въ нѣк. храм.  
и монаст. Грузіи, стр. 111—133). ამ უკანასკნელში ჩამოთვლი-  
ლია რვა შესანიშნავი ხატი, რომელნიც პირველ მოგზაურო-  
ბის შემდეგ დაკარგულან სამუდამოდ შემოქმედის მონასტრი-  
დან (გვ. 133). პირველ მოგზაურობის აღწერაში დ. ბაქრაძეს  
სრულებით გამოჩენია აუწერელი თავი ხატი შემოქმედის მონ-  
ასტრისა, ანუ ფერისცვალების ხატი, რომელიც ზარზმიდან  
არის მოტანილი შემოქმედში და ასენია ზარზმათავე წოდე-  
ბულს შემოქმედის მეორე ეკლესიაში. მეორე თხზულებაში  
მოყვანილია სურათი ამ ხატისა (გვ. 131) და მცირე აწერი-  
ლობის შემდეგ მოხსენებულია, რომ ხატს ქვემოდ მიქედელი  
აქვს წარწერა, რომელიც უჩვენებს 886 წელსო. რაკი ამაზე  
უძველესი ხატი იშეიათია არა თუ გურიაში, არამედ მთელ  
საქართველოში, ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ აქ  
წარწერა, რამდენადაც ჩვენ გავარჩიეთ. ამას საჭიროდ ვრაცხთ  
დავსძინოთ, რომ სრული აღდგენა წარწერისა შეუძლებელია,

ვინაიდან ზოგიერთი სტრიქონების თავი და ბოლო დაკარგულია და შუაშიაც ზოგიერთი ასოები დაზიანებულია. ამას გარდა სიტყვები ერთობ ძრიელ შემოკლებულია. სიგძე ხატს აქვს 2 ადლი, განი 1<sup>1</sup>/<sub>4</sub> ადლი. აშიები შემდეგი დროის ხელობისა არის, კანდაკოვის შენიშვნით მეთორმეტე საუკუნის. ბოლო წარწერა კი თანამედროვე უნდა იყოს ხატისა. სულ წარწერა შეიცავს 4 სტრიქონს ასომთავრულისას. ცდა ამის გარჩევისა მეტი არ იქნება:

1. სხთა ღთა შმსა ხატი ესე მწედ(?) [მ]ამსა გსა ოფთათფს ნერსეს ევსა(?) [ვ]ტკ[ისა].
2. მრნს ფრსა სლსა ერსა მთსა ქ. მ მასხლბსა პლსსა ქკ იყ რვ.
3. სხთა ღთა მე ზღი ერთვი [ძე] სლ კხლსა ეთსა რზსი ღრს ვქენ შმდ პტსა ამს...
4. და შვრე სლი და ხცინი ჩემნი ხტო ფრს ცლბსო შე სლა ჩმს ღლსა მას განკხ...

ჩვენის მოსაზრებით ეს წარწერა ასე უნდა წავიკითხოთ:

სახელითა ლუთისათა შეიმოსა ხატი ესე მწედ (?) მამისა გიორგისა, უფალთ უფლისა ნერსესა, ერისთავისა პეტრიკისა <sup>1)</sup>, მირიანისა, ფერისა, სულასა, ერისა <sup>2)</sup> მათისა, მამასახლისობასა პავლესა, ქორონიკონი იყო რვ <sup>3)</sup>.

ქ. სახელითა ლუთისათა მე ზვიადი ერისთავი [ძე] სულ კურთხეულისა ერისთავისა რაბისი <sup>4)</sup> ღირს ვიქმენ შემკობად პატოისნისა ამის [ხატისა] და შეივედრე სული და ხორცინი ჩემნი,

<sup>1)</sup> არა ვგონებ, რომ აქ სიტყვა „პატრიკისა“ იგულისხმებოდეს.

<sup>2)</sup> არა ვგონებ, რომ აქ სიტყვა „ერისთავისა“ იგულისხმებოდეს.

<sup>3)</sup> აქ საჭიროდ ვჩაბთ შენიშვნათ, რომ ფოტოგრაფიულს სურათზე და მისგან გადაღებულს სურათზე კანდაკოვის გამოცემაში ეს ქორონიკონის ასოები მოწყვეტილია. ჩვენ რომ ვნახეთ ნაწყვეტი ამ ნაწილისა განცალკევებული იყო იქვე ხატზედ.

<sup>4)</sup> ეს ვარჩევით სწერია დედანში, მაგრამ ადვილათ შეიძლება „რაბი“ „რატის“ მაგიერ იყოს მოყვანილი.

ხატო ფერისცვალებისაო, შეეწიე სულსა ჩემსა დღესა მას განკითხვისასა 1)“...

**სახარება.** შემოქმედის მონასტრის კუთვნილი სახარება, ნუსხურ ხუცურით ნაწერი, ორ სვეტად, in 4 პატარა ტანისაა, სათაურები უშნო გადამხული ხუცურით არის ნაწერი. ტყავის ყდაზე მიჭედლილია ქანდაკება ჯვარცმისა და აღდგომისა. ლუკას სახარების ბოლოს სწერია:

„ღო შე ამისი დამწერი ცოდვილი პე ან“.

ბოლოს სწერია:

„სახარებისა ამის კუბო და ერთი შეკრული ქალაღი ესე რუსეთიღან დუმბაძეს შემოქმედელს იაკობს შემოქმედს დასადებად გიმოუგზავნია ჩნ გენათელმან ლორთქიფანიძემან ნიკოლოზ დავაწერინეთ“.

III. ერთ მაცხოვრის ხატს აწერია ასომთავრულით:

„ღო: დაიცვე: შამოქმედელი იაკობ“.

IV. ერთ ვერცხლის დასაკეც ხატზე აწერია:

„გი გურიელი დედოფალი ელენე“.

V. ერთ ვერცხლის ხატზე, რომელზედაც გამოსასულია ამობერვით განჭედლილი სურათი იერუსალიმს შესვლიზა და ჯვარცმისა, აწერია ასომთავრულით:

1. ქ სახლითა ღთა მე მზნ მქლ შევმოსე სიწა სა[ლხინებ]

2. ლად სლისა ჩმსა სადიდებლად ამისად..

შემდეგ მარჯვნივ აშიაზე: „ქორნიკონი იყო სკო“

ქორნიკონი უჩვენებს 1540 წელს. დ. ბაქრადის მოგზაურობაში, ეს თარიღი გამოშვებულია (გვ. 128), და წარწერა ამიტომ მოვიყვანეთ \*).

1) მეცხრე საუკუნეში, რომელსაც ეს წარწერა ეკუთვნის (886 წელს), აქ ჩამოთვლილი სახელები იშვიათი არ არის.

\*) მეორე შრომაში *Опись пам. древн.* გვ. 119, ამ ხატის შესახებ დრო ასეა განმარტებული: *приблизительно XV вѣка.*

ბაქრადის შრომაში (გვ. 137) მესამე რიგის პირველ წარწერის ბოლოს, სიტყვას შემდეგ „შეიქმნეს“ უნდა მოუმატოს: „ესე სამწერობელნი“.

იმავე შრომის მე-139 გვერდის მხედრულ წარწერაში სიტყვებს შემდეგ: „შამაქმედელ მიტრაპოლიტმან ნიკოლაოზ ხელმეორედ“ უნდა მიემატოს: „სურმთლად დაძველებული კუბო თაისი სან...ლე კოლოფები გამოვცვალეთ განვაახლეთ..“

მე-146 გვერდის წარწერის ბოლოს სიტყვის მაგიერ „საშ“.. უნდა მიემატოს: „ოდეს მიაგო კვად კვადს საქმეთაებრ მათთა მაშინ გვიჩვენე ნაწილი“... ქვემოთ კიდევ აქ სწერია:

„ქ.: მიძინების ხატო: მიშუელე ოქრო: მქედელს მამნეს: და მეუღლეს: ჩემსა“.

მე-147 გვერდის წარწერაში სიტყვას შემდეგ „მაკარის ძესა“ გამოშვებულია: „მეუღლესა: მათსა“.

მე-148 გვერდზე (წარწერა 15) სიტყვის შემდეგ „საყდრისა“ იკითხება: „ალავერდს არის ჯვარი ესე“.

მე-138 გვერდზე ეპისკოპოსის კვერთხის წარწერას: „ქე აღე კე აფხაზთ მეფე“ დ. ბაქრაძე ასე სთარგმნის: „Христе, прославь кесаря аххазскаго царя“. შეიძლება აქ კორექტურული შეცდომა იყოს, მხოლოდ წარწერა კი ასე უნდა წავიკითხოთ: „ქრისტე აღიდე კაჲსტანტანე აფხაზთა მეფე“.

VI. ვერცხლის ფურცლებზე, რომელნიც ფიცარზეა მიკრული, იმ წარწერებს გარდა, რომელნიც დ. ბაქრაძეს მოჰყავს (გვ.144—145), მოიპოვება კიდევ მხედრული წარწერები:

ქ. წმიდა: კვირიკე: სტეფნე: ახლისა: თეოკალიტე: სტეფანეს: ტვინი: არტემი: ონისიფორე: ძელი: ცხოვრებისა: წმიდის: გიორგის: სისხლი: პალადისი და სხვადა მრავალთა.

ქ: ახლისა: იოვანესი: მართასი: ლაზარესი: დისა: პალადისი: დიმიტრის სისხლი: ამძერი: მარინა: მარიამ: მაგდანელი: თეოდოსია: იოვანე: მმარხელი და სხვადა: მრავალი.

ქ. გრიგოლი: თეოლოლოსი: ევსტრატე: ბართლომე: ნიკიტა: და სხვადა მრავალი: სახელი: არა: ეწერა:

ქ: ღთო: და ამათნო მადლნო: იხსენით: სატანჯველთა-  
გან ცნი: გაბრიელ: ოქრო: მქედელი: და მეუღლე: მისი: სათუთა:  
ამინ: მამა: და: დედა: ჩემი: ცნი: იხსენით: ამინ. ძე(სა) ჩემსა:  
იესეს: წარმართე: ღთო: კარგი. ამინ. ამინ.

VII. ოქროს ფურცლების ნაწყვეტებზე ხუცურით სწერია:

ა) ქ. სხლითა : წსა: სმბსთა.... წნა: მ... ხოდ : შქნ :  
დილი : ტბკი...

ბ) ..დბლისა : უფლთა : ეეთა : ბ...სა: მოიქედა : ხატი: ესე:

გ) ო...ლსაი : და სპლენძისა : სმკული : არს: სმნი : სდი-  
დბლდ : ა...ბსა ჩმსა : შა .....ექმნა.....

## ქ ა რ თ ლ ი

**ურბნისა.** ურბნისის უზარ-მაზარი ეკლესია ერთი უმთავე-  
რესთაგანი წარმომადგენელია საქართველოში ნამდვილი ძველი  
ბაზილიკისა. ეს ერთი ულამაზესთაგანი და მასთან მდიდრული  
ნაშთი არის ქართული ხუროთ მოძღვრებისა. უგამბათო ეკლესიას  
საქართველოში სიონს უწოდობდენ საზოგადოდ და მართლა  
ურბნისი უძველეს წარწერებში სიონათ არის ცნობილი. ურბნი-  
სის ეკლესია რამდენიმეჯერ არის თითქმის ძირითურთ აღმთფ-  
ხერილი მტერთაგან და შემდეგ აღდგენილი მეფეთა და ების-  
კობოსთაგან. ამიტომ მასალა ეკლესიის კედლებისა სხვა-და-სხვა  
არის. ეხლა უმეტესი ნაწილი აგურით არის ნაშენი, მაგრამ საეკ-  
ვო არ უნდა იყოს, რომ ძველათ ეკლესია თლილის ქვით ყო-  
ფილა აშენებული. თლილის ქვისა, მაგრამ ძალზე დამდნარი,  
არის უმეტესი ნაწილი ჩრდილოეთის კედლისა. ასეთი ქვით  
ნაშენი ეკლესია და ასეთივე დამდნარი კედლებით ჩვენ ვნახეთ  
სკრის ხეობის სათავეში. ჩვენ გვგონია ურბნისის ეკლესიის ქვე-  
ბიც სკრის ხეობიდან არის მოტანილი. შიგნით ეკლესია სამ  
ნაწილად (ნეფათ) არის დაყოფილი და ეს ნაწილები თითქის  
თანასწორი და პროპორციულია. საზოგადოდ ურბნისის ეკლე-  
სიას რომანულს ხელობის ნაშთს მიაწერენ საქართველოში და,  
კონდაკოვის აზრით, განგებ დასაყლებთ ეეროპიდან გამოწერილი  
ხუროთ მოძღვრებისაგან უნდა იყოს აშენებული არა უგვიანეს

XIII საუკუნისა. პირველათ ურბნისის ეკლესიის აშენებას მიაწერე თათეს ერთ მეთათამეტე სირიელ მამათაგანს მე-ეკესე საუკუნეში. პირველ ეპისკოპოსათ ურბნისისა მოხსენებულთა ნეოფიტე, მახმადიანობაში ომართ წოდებული, ნათესავი ხალიფისი, რომელმაც ქრისტიანობა მიიღო შიომღვიმის მონასტერში და ეწვალა არაბთაგან მერკე საუკუნის დასასრულს. ნეოფიტეს საფლავს ღღემდის უჩვენებენ ურბნისის ეკლესიაში. ამ გვართ საფუძველი ურბნისის ეკლესიისა უძველეს დროს უნდა მიეწეროს, მხოლოდ დროთა ვითარების გამო რასაკვირველია პირვენდელი სრული სახე ეკლესიას არ შერჩებოდა. მაგრამ არა ვგონებ, რომ გვემა სრულიად შეეცვალონ. ამიტომ კანდაკოვის აზრი მისაღები არ არის, ვინაიღვან ურბნისის ეკლესია ისეთ ძველ დროს ეკუთვნის, რომ დასავლეთ ევროპიდან ხუროთ მოძღვრის გამოწერა შეუძლებელი იქნებოდა. იატაკი ეკლესიისა ეხლა აგურისაა, მაგრამ ძველათ, როგორც ეტყობა, ქვისა ყოფილა. ეკლესიას ორი კანკელი აქვს, ერთი ხისა, ლამაზი ნიხელავი, რომელიც, ჩვენი აზრით, ერეკლე მეორის მიერ უნდა იყოს გაკეთებული, ამიტომ რომ ამ გვარივე კანკელი მოიპოვება რუისის ეკლესიაშიც, რომელიც როგორც წარწერიდან სჩანს, ერეკლე მეორეს გაუკეთებია. ხის კანკელი ჰფარავს მეორე კანკელს ქვისას, ლამაზ ნახელავს და შემკობილს მშვენიერის სურათებით. აქ მარჯვნივ გამოხატულნი არიან იესო ქრისტე და იოანე ნათლის მცემელი, მარცხნივ ყოვლად წმიდა და წმიდა ნინო. კანკელი გაუკეთებია ვახტანგ VI. ურბნისის ეკლესიას წინეთ ჰქონია შემოვლებული ზღუდე კოშკებით, ზღუდე ეხლა მოშლილია, მხოლოდ დარჩენილია ერთ ადგილას ალაყაფის კარები ეხლა ამოშენებული, თაღზე ამ კარებისა ამართულია მშვენიერი სამრეკლო ვახტანგ VI-ის დროისა. ურბნისის ეკლესიას როგორც საყურადღებო ნაშთს საქართველოსას საქმაოდ ვრცელი ლიტერატურა აქვს. ყველა ჩვენი ძველი ნაშთების მკვლევარი ყოფილა ურბნისში და ასე თუ ისე აუწერია მისი ნაშთები (იხ. Dubois, Voyage... t. III, p. 183—184. Brosset, Voyage ar-

ch6ol. VI, Варр., p. 13—19. Муравьева, Грузія и Армения, ч. III. Бакрадзе, Кавказъ въ древн. пам. христ., стр. 151—162. Кандакова, Русскія Аревности., вып. IV, стр. 73. Графиня Уварова, Материалы по археол. Кавказа, вып. IV, стр. 141—145). თუ რა არის ახალი ჩვენ მიერ ქვემოთ მოყვანილ მასალაში, ამას მკითხველი დაინახავს ზემო ნაჩვენებ შრომათა შედარებიდან. ჩვენ ვეცადეთ, რამდენათაც შესაძლო იყო, სრულათ შეგვეკრიბა ყველა წარწერები კედლებისა, ნივთებისა, სასაფლაოს ქვებისა და აგრეთვე მინაწერები ხელთ-ნაწერთა და ვგონებთ ზეზე აღარაფერი დაგვრჩენია ღირს სახსოვარი, რომლის წარწერა არ მოგვეყვანოს. თუმცა არ მოველოდით, მაგრამ უმეტესი ნაწილი ქვემო მოყვანილი წარწერებისა და მინაწერებისა პირველათ იბეჭდება აქ.

I. სამხრეთის კარის ზემოდ. ორად გაყოფილ ქვაზედ სწერია ძველი ამობერილი ასომთავრულით:

1. ოო ლო შე თე ებსკი	ძე ლკსი მშბლი
2. ასსაჲ ოდს ღნ ლს	მყო ასსა ებკსდ
3. იყო ესე სნი დაძლო	ოფს ზმსა ოთხნი
4. კთხნი და კქი გზლო	იყს სტნი ქტცი ღბლო
5. იყს და მდლოა ღნ ას ყი	საჲ აღშბჲ ყთა გკ
6. [ბჲ] ძალისა მხთა	ლა ყი გთაბთა მქა <sup>1)</sup>

უქარაგმით ჩვენის აზრით წარწერა ასე უნდა წავიკითხოთ:

• უფალო ღმერთო, შეიწყალე თეოდორე ებისკოპოსი, ძეჲ ლუკასი, მაშენებელი ამისსაჲ, ოდეს ღმერთმან ღირს მყო ამისსა ებისკოპოსად, იყო ესე სიონი დაძველებულ უფროს ზომისა: ოთხნი კუთხენი და კანქელი (?) <sup>2)</sup> გაპობილ იყვნეს, სვეტნი

<sup>1)</sup> უკანასკნელი სტრიქონის ასოები სანახევროდ არიან დატულინი, უმეტეს შემთხვევაში ზემო ნაწილები.

<sup>2)</sup> ბროსეს აზრით ასოები „კქი“ უნდა ნიშნავდეს სიტყვას „კათოლიკე“-ს, რომელიც სომხურის გამოთქმით უდრის გუმბათს.

ქტცი (ქატაცი?)<sup>1)</sup> დამბალ იყენეს და მომბაღლა ლმერთმან ამის ყოვლისაჲ აღშენებაჲ, ყოვლითა გაკეთებაჲ ძალისაჲ, მეოხებითა ღვთისათა ყოველი გათავებითა მიქმნია<sup>2)</sup>“.

ეს და ამგვარივე ასოებით დარჩენილი წარწერები უძველეს დროს უნდა ეკუთვნოდენ, მაგრამ განმარტება დროისა შეუძლებელია, ვინაიდან თარიღი არ უზის.

## II. აღმოსავლეთის კედელზე იმნაირივე ასოებით სწერია:

1. სბო წო შე მნჲ
2. შნი ქორ შშნ და
3. ნშბნი მთნი შწნი
4. ამს სნი ქნ შნ ან

უქარაგმით:

„სამებაო წმიდაო შეიწყალე მონაჲ შენი ქავთარ, შუშან და ნაშობნი მათნი, შემწენი<sup>3)</sup> ამის სიონისნი. ქრისტემან შეუნდენ, ამინ“.

## III. აღმოსავლეთისავე კედელზე იმნაირივე ასოებით:

ქარაგმით:	უქარაგმით:
დბჲ შა ქე	დიდებაჲ შენდა ქრისტე,
რ მღლე თე	რამეთუ მომბაღლე <sup>4)</sup> თეოდორე
ებქსა ასსა	ებისკოპოსსა ამისსა
აღშბჲ თნა	აღშენებაჲ, თანა

<sup>1)</sup> არ ვიცი, რომელი სიტყვა უნდა იგულისხმებოდეს ასოებში „ქტცი“. ბროსე ამ სიტყვის აზრის მიხედვით კანკელათ სთარგმნის. თუმცა უფრო ჩვენის აზრით კანკელი უნდა იგულისხმებოდეს ზემო აღნიშნულ ასოებში „ქქი“.

<sup>2)</sup> უკანასკნელ სტრიქონებს ბროსე ასე კითხულობს: „და მბაღლა ლმერთმან ას ყოვლისაჲ, აღშენებითა გაკრძალვასა და... ლმერთსა ყოველი ვთავეთ ამ ქორონიკონსა“. ჩვენის მოსაზრებით ეს სტრიქონი ისე უნდა წაფიკითხოთ, როგორც ზევით მოგვყავს:

<sup>3)</sup> ბროსე კითხულობს: შეწირულნი.

<sup>4)</sup> ბროსე კითხულობს: მიმბაღლე.

უწნთა მქლ - შეწვევნითა მიქელ  
 ძსა კტსით ძისა კოსტანტინესითა 1),  
 ქნ უნ ესე მე ქრისტემან შეუნდვენ. ესე მე  
 აბთარ დწრე 2) აბიათარ დავწერე 3)

IV. აღმოსავლეთისავე კედელზე წვრილის ხუცურიო სწე-  
 რია:

ქე მწხ ვხთნ  
 ქე მცხნე მნხ უწნი  
 ვხთგნ  
 [ქ]ე უე მნხ უწნი ცოდვ  
 ი . . . . . ან

აზრი ამ წარწერებისა მცირეოდენი განსხვავებით ერთი  
 და იგივეა, რომელიც საზოგადოდ ნიშნავს:

„ქრისტე, მოიხსენე მონაჲ შენი ვახტანგ“.

V. აღმოსავლეთისავე კედელზე მხედრულად სწერიან:

ქა. იაი. ყლთა მწთა უწარჩინებულესო  
 პირველ მოწამეო სტეფანე, შეიწყალე ფრიად  
 ცოდვილი [მონაი] შენი მამუკა....4).

VI. აღმოსავლეთისავე კედელზე ბროსეს და მუსლოვს  
 შეუმჩნევიან:

1) უკანასკნელ სამ სიტყვას ბროსე კითხულობს: მიქელა-ძისა გალა-  
 ტოზით.

2) ამ სიტყვის პირველი ასო „დ“-ია და არა „კ“-ი, როგორც ბრო-  
 სეს მოჰყავს.

3) ამავე ასოებით ნაწერი ქვის ნატეხი დატანებულია კიდევ შიგნით  
 საკურთხევლის კედელში, მაგრამ აქ განცალკევებული ასოები განირჩევა  
 მხოლოდ:

კ უ კ ტ

. . . უ

რადა თქმა უნდა სადაც ჩვენ „უ“-ნს უჩვენებთ ის ასონი „ო“-ნათაც  
 შეიძლება მივიღოთ.

4) ეს წარწერა პირველათ იბეჭდება.

ართ... { ბროსეს            ძნ დრი } მუსლოვს  
 დელი {                    ღღონ }

ბროსეს აზროთ, შინაარსი აჲ წარწერისა უნდა იყოს:

„არხიმანდრიტი დემეტრე დეკანოზი აღიდენ ღმერთმან“.

VII. ჩრდილოეთის კედელზე ხუცუარად:

ოო იჲ ქე { უფალო იესო ქრისტე,  
 კტი მშჲქლ შწყნ { კალატოზი მამა მიქელ  
 ას სნა მშზლნი { შეიწყალენ ამის სიონისა მაშენებელნი.

აბთრ { აბიათარ დეკანოზი  
 დკზი ოო { უფალო შეიწყალე  
 შე

ქ. შე მნა შნი { ქრისტე, შეიწყალე  
 დკ ზი { მონა შენი დეკანოზი  
 ან: { ამინ.

ქ. შე ზ { ქრისტე, შეიწყალე  
 ქრა მჲ { ზაქარია მქედლიძე(?)  
 ლეაჲო { დეკანოზი.  
 ძეა დკ  
 ნზი.

კ. შე მნა შნი { ქრისტე, შეიწყალე  
 კანდკი { მონა შენი კანდელაკი.

VIII. ერთ ქვის ნატეხზე, რომელიც ეკლესიაში მოიპოვება, სწერია <sup>1)</sup>:

„ქ: მოიხსენე უფალო. ყდ უღირსი: მონა შენი: ურბნელი: ეედემოზ საყდრისა: ამის...“

აქ მოყვანილი წარწერა ეპიტაფიას, ესე იგი საფლავის ქვაზე წარწერას; მოგვეგონებს, მაგრამ ეპიტაფია არ არის. ალბათ ეედემოზს რაიმე აუშენებია ურბნისში და ეს წარწერა მის შრომას უნდა მოიხსენებდეს, მაგრამ წარწერას სრულათ ჩვენამდის

<sup>1)</sup> ეს წარწერა პირველად იბეჭდება.

არ მოუღწევია სამწუხაროთ. ჩვენ ვიცით, რომ ევდემოზი ჯერ ურბნელი იყო, შემდეგ მანგლელი და ბოლოს არხი-ეპისკოპოსი ქართლისა. ევდემოზი დამარხულია მცხეთის სამთავროს მონასტერში და მისი ეპიტაფიიდან ვტყობილობთ, თუ როდის და რამდენი წლისა გადაცელილა იგი. აი მისი ეპიტაფია:

ქ ქს აქათ  
ათას შვიდას ა  
თსა მპურობელ მმარ  
თებლობასა ვახტანგ  
ბატონის შვილისასა მე მთავ  
არ: ეპისკოპოზმან ევდემოს ოთხ  
მეოც შვიდის წლისა აღვესრულე ცხვ  
რება უფროს შრომა: და საღმობა  
ხოლო ჩემსა უწინარესნი არა განდიდ  
ებულ იყო სამთავროსა არამედ:  
აწ ესე არს განსასვენებელი  
ჩემი ამას დავემკვიდრე რ  
მთნავს ესე მხილველნი  
შემინდობდეთ სიყვარ  
ულისათჳს ღთისა მარ  
ტსა გ ქკსა ტჳთ

ქორონიკონი უდრის 1711 წელს და არა 1710. თუ ევდემოზი 1710 წელს 87 წლისა იყო, მაშასადამე ის დაბადებულია 1623 წელს. ერთ ურბნისის გუჯარზე 1669 წლისა (იხ. ჩვენი საქართველოს სიძველენი, გვ. 324) მინაწერია თვით ევდემოზისა, სადაც ევდემოზი თავის თავს ასე იხსენიებს: „ჩვენ ქსნის ერისთავთა ერისთავის სახლისა ძემან“. ამ ფრაზას დ. ბაქრაძიზა მიუცია საბუთი ეთქვა, რომ ევდემოზი ქსნის ერისთავის გვარისააო (Кавказъ въ древн. пам. христ., стр. 125), მაგრამ ეს შეცდომაა, სიტყვა „სახლისა ძემან“ ნიშნავს, რომ ევდემოზის დედა ყოფილა ქსნის ერისთავის ქალი. ევდემოზი გვარად რატიშვილი იყო, რაც ცხადათ სჩანს მისი ბრძა.

ნებით 1674 წელს გადაწერილის ყანჩაეთის გულანიდან, რომელშიაც მოიპოვება სურათი თვით ევდემოზისა და რომელიც ჩვენ ფოტოგრაფიით გადავადებინეთ.

IX. სამხრეთის კარის ზემოთ ძველი წარწერის მარჯვნივ ჩატანებულია ქვა შემდეგი მხედრული წარწერით:

ქ. შენ:- ყდ.: სანატრელო:. ღვაწლ:.  
 მრავალო: და დიდებულო:.<sup>1)</sup> ყოელთა:.  
 მოწამეთა: უწინარესო: და უწარჩინებულესო:.  
 წმიდაო: სტეფანე: შემწე: მცქმენ: ორსავე  
 შინა: ცხორებასა: რომელმან:.<sup>2)</sup> აღვაშენეთ:  
 ძირითურთ: აღმოფხრული: ტაძარი: შენი:  
 ჩვენ: დადიანის ასულმან: დედოფალმან: პტრონ-  
 მან:.<sup>3)</sup> მარიამ: რათა: მეოხ: ექმნა: სულსა  
 ჩემსა: და: სულსა: ძისა: ჩვენისა: სა  
 სურველისა: ოტიასასა: წე: ღთისა: შენისა:  
 დღესა მას ვაკითხვისასა: ქკსა: ტნე.

ამრიგაჲთ ურზნისის ტაძარი განახლებულია როსტომ მე-  
 ფის მეუღლის დედოფლის მარიამის მიერ 1668 წელს.

X. სარდაფში სახლისა, რომელშიაც ეხლა ცხოვრობს  
 ურზნისის მღვდელი, სარკმელის ზემო პირათ კედელში ჩატან-  
 ნებული იყო ქვა ორი წარწერით. ჩვენის თხოვნით ეს ქვა  
 გამოიღო კედლიდან ურზნისის მღვდელმა სეით გამრეკეველოვ-  
 მა, რომელსაც შრომისათვის მადლობას ვუძღვნით. ორივე წარ-  
 წერა ამ ქვისა პირველად იბეჭდება. ქვა ოთხ-კუთხედია,  
 104 X 52 სანტიმეტრი, მარჯვნივ ქვაზედ ხუცურად სწერია:

1. წ ეპა: სამებაო: წო: მე: შნ: მრ: ნამუშეკვე: მიწა:  
 მიწისაგან და აწ

<sup>1)</sup> ბროსეს უწერია: ქებულო.

<sup>2)</sup> ბროსეს უწერია: რომელ.

<sup>3)</sup> ეს სიტყვა გამოშვებული აქვს ბროსეს.

2. ცა მე მუშაკი: მიწიერობთა: შემზღებთა: ჟამ: შინ: წთა: შინ: მწმ
3. ეთა: უპირველესო: და ქს: ღამ: თს: ღვაწლ: მრავლობით
4. ა: მსხვერპლად: შეწირულო: დიდო: მწმეო:
5. სტფნე: ჩინ: შინ მართა: შეწვნითა: ხრისხსა: სყდ
6. რისა: შინისა: მჯდმრე: ურბნლ: ეპისკპის: ხეხულოძე: ნკზ უ
7. ღირსი: ესე: ღირს: ვიქმნ: მსხრბდ: ეკლსინსა შინსა: დვიწყე აღშნბდ:
8. გლენისა: ამის: კოშკებითრთ: და ზღუდე: გრე: მოესდევ: მს და ბქე: ესცა: სდგრ
9. საენითრთ: ად ჩნცა: მოქენე: ოხთა: შინთა: ვითხვე: დიდსა: მს: დლსა: გნკითხვსსა: ქკსა: უკზ:

XI. მარტენა ნაწილზე იმავე ქვისა მოყვანილია მხედრულის ასოებით ლექსი. ვინაიდან ქვაზე იმდენი ადგილი არ დარჩენილა, რომ ტექსტი ლექსის რიგათ დაეწერათ, ამიტომ დაუწერიათ პროზის მსგავსად. ჩვენ ტექსტს ლექსის სახედ მოვიყვანთ, მხოლოდ ხაზებით უჩვენებთ, თუ სად თავდება ნამდვილზე სტრიქონები:

„ქ. მარტივად: მდგომი: ტბა|რა: ვიხილე სრულად უშენი:—|  
ვალავან კოშკებნი სიმაგრით სრა|განწყობილი უშენი  
ქართლს უსჯულონი მკვიდრობენ ვინ ძალ მწემეყო უშენი:—  
და პატიეს მოგიბურ(ო)ბ|ქვათაგან არა ხარ პირველ უშენი.

ქ: განვასრულე: ვალავანი: ქკს: უ|ნ: კან: ზენიო:  
ისმიტელთ|ერთ. მირ. ჩვენ. ვიყვენით. განუსხვენით:—  
რაც დამცალდა. კარგად. ვამკობ:— აქ მყოფოა ნუ. მო|წყენით

და შემდგომ. ჩ'მსა: ვინ|აც დამკვიდრდეთ. უბადრუკი მომიხსენით.  
ამინ. ურბნელი ნიკოლოზ 1).“

ქორონიკონები ნიკოლოზის წარწერებისა უდრის 1739 წელს.

XII. სამრეკლოს დასაეღეთის კედრით, ალაყაფის კარების ზემოთ, რომელიც ეხლა ამოშენებულია, თეთრ ქვაზედ მოყვანილია მხედრული წარწერა, რომელიც აქ პირველად იბეჭდება:

1. ქ: ჩვენს: დიდის: მეფის შჰანავაზის: ძის: ლევა-  
ნის: ძემანს: და საქა
2. რთველოს მჰძრბელმან<sup>2)</sup> და კეთილად განმგ'მან  
ბატონის შვილმანს: ვახ
3. ტანგს: და თანა მეცხდრ'მან ჩვენმანს: დიდის  
ჩერქეზის: ბატონის: ასულმანს: დედოფალმ'ნ
4. რუსუდან აღვაშენე: საზრეკლოს: ესენ: გალაფანს:  
პალატითას: და: სხვას: სახლებითას: სულისა  
ჩვენისას: საოხადს: და
5. ძისა ჩვენისა ბაქარის აღსაზრდელად შეიწირე  
შენ ღვაწლ მრავალო პირველ მოწამეო სტ
6. ეფანე და მეოხ გვეყაე დღესა მას დიდსა  
განკითხვისასა მას ჟამს ოდეს გვადგა სარქაღ ბები-
7. დას: შვილი: ჩემი ჯვარის მამა ურბნელი  
ფთისკოპოზი ფალაფანდის შვილი ქრისტეფორგს: ინ-
8. დიკტიონსა მეფობისა ჩვენისსას: გ:ს<sup>3)</sup> ქკ'ს:

ტელ.

ქორონიკონი უდრის 1706 წელს.

<sup>1)</sup> უკანასკნელი ორი სიტყვა ხელჩართულათ არის ამოჭრილი ქვაზე, ისე როგორც ნიკოლოზ ურბნელის ხელის მოწერა მოიპოვება გუჯარებზე. ამომჭრელს წარწერისა სისწორით გადმოუღია ორიგინალი.

<sup>2)</sup> უნდა იყოს „მბრძანებელმან“

<sup>3)</sup> ასო ნამდვილზე ვგონებ უფრო „ბ“-ს წააგავს, რაც მართალი არ არის.

XIII. ძველ კანკელზე ქვისა<sup>1)</sup>, რომლის სისქე არის 14,5 გოჯი, დაცულია მხედრული წარწერა ადგილ ადგილ მოსპობილი ახალი კარების გამოჭრით და ძველის გაფართოვით:

„... ა: და: განმგებელი: ქართლისა: ბატონიშვილი:  
ვახტანგ: რომელმან: შევაშკე: კანკელი ესე რათა  
მე]ოხ: მეყოს: ორსავე: შინა: ცხოვრებასა: მეულ-  
ლით: ძით: და: ასულით: ქკოსა: ტუღ“.

ქორონიკონი უდრის 1706 წელს.

### ნათეხი უბნისის კელესისა.

I. წმიდა სტეფანეს ხატი ვერცხლისა, სურათი ნახატია ძელზე მინანქრის მგავსი ფერადებით, 17,5 × 11 სანტიმეტრი, ხატში მოთავსებულია 33 ნაწილი სხვა და სხვა წმიდანებისა. თუ რომელი წმიდანების ნაწილები არის აქ ამას გვიჩვენებს მხედრული წარწერები ზურგისა, სადაც სწერია:

„სტეფანე, ნათლის მცემელი, ყოვლადწმიდის თმა, მათე მახარებელი, ლუკა, იოანე ოქროპირი, გრიგოლ ღვთის მეტყველი, წმიდა ეგნატე, წმიდა პროკლი, იაკობ დაჭრილი, ბიკტორ, კვიპრიანე, კოზმან, ქრისტეფორე ძლიერი, სტეფანე ახალი, დომენტი, კლემენტი რომთა პაპი, თეოდორე სტრატელატი, წმიდა ნიკიტა, ლოთ ქესაჲ, წმიდა პარასკევა, წმიდა მარინე, წმიდა ელიასი, წმიდა ანასტასიასი, წმიდა სერგისი, სეტი ცხოვლის ხე, ძელი კემმარიტი“ (შუაში უზის). ხუთს ნაწილს სახელები არ აწერია.

კუბო ამ ხატისა, 47 × 34 სანტიმეტრი, შემკობილია ამობერვილი სურათებით, რომელზედაც გამოხატულნი არიან ყდ

1) წმ. ნინოს და ყოვლად წმიდის სურათები გადმოულია და ჩაურთავს თავის გამოცემაში გრაფინია უვაროვისას (Mat. по Арх. Кавк., вып. IV, стр. 145). წარჩეას გრაფინია უვაროვისა იხსენიებს, მაგრამ არ მოჰყავს, თუ რა წარწერა არის.

წა, ივ ქე, ნათლის მცემელი. აშიებზე წარმოდგენილია სცენები წმიდა სტეფანეს ტანჯვისა, რომელთაც უწერიათ:

განიყვანეს: გარეშე: ქალაქისა და ქვასა დაკრებდეს.  
 აქა წმინდა სტეფანე ჩაქოლვილი აღმოიდეს.  
 აქა სტეფანეს შესუდრა.  
 აქა სტეფანეს საფლავის დადება.  
 აქა სტეფანეს ნაწილის აღმოყვანება.

ვერცხლის აშიას ხატისა გარეშემო სისქეზე აქეს წარწერა წვრილი მხედრულის ხელით:

ჟ: ჩვენ: ღვ: გვირგვინოსანთა: მეფეთა: ძის: ძემ: საქართველს განმგებან: ბატონიშვილმან: ვახტაგ: შევამკვით: მონასტერი: ესე ურბნის წმიდა სტეფანეს: და მო[ვ]კედეთ ხატი ესე მინაქრითა და: ვერცხლის: კუბოთი: რათა: დღესა: მას: განკითხვისასა: დიდებული: მოწამე: სტეფანე: მხელ: გვექმნას: ჩვენდა: თანა: მეცხედრესა: ჩვენსა: ჩერქეზ: ბატონის: ასულსა: და ძენი ჩვენნი: აღორძინოს: ამინ: ქს:თ: ჩღზ<sup>1</sup>)

1) ქართული ტექსტი ამ წარწერისა პირველად იბეჭდება. რუსული თარგმანი მისი მოყვანილი აქეს დ. ბაქრაძეს (*Кавк. въ древ. пам. христ., стр. 152*). გრაფინია უვაროვისას ვერ შეუმჩნევია წარწერა ხატისა, და ეპეს აცხადებს, რომ ამ ხატზე წარწერა იყოს და ხატი მეფის ვახტანგის შეწირული იყოს. არ ვიცით, ამბობს გრაფინია, როდის ნახა ბაქრაძემ ხატი და ამოიკითხა წარწერა, შემიძლია მხოლოდ დავამოწმო, რომ ხატი, რომელსაც ბატონაშვილის შეწირულათ ხადიან ეხლაო, წარმოგვიდგენს ნამდვილათ წმ. სტეფანეს წვლების სურათებსო და იმდენათ ულაზათოთ ნაჭედია, რომ მეფის შეწირულათ არ ჩაითვლებო; ამას გარდა საზე წმიდანისა დახატულია ხატზეო და მინაქრის კვალიც არ არისო (*Мат. по Арх. Кавк. IV, стр. 144—145*). თუ რამდენათ შემდარია გრაფინია უვაროვისა, ამაზე ლაპარაკი მეტია წარწერის მოყვანის შემდეგ. მინაქრათ ის ლაპარაკი საზე და სხვა ფერადები იგულისხმება, რომლითაც დახატულია თვით სტეფანეს სურათი და არა ვერცხლის შემკობილობა ხატისა, რამელიც ყოველ შემთხვევაში სრულებით ისეთი ულაზათო არ არიან როგორც გრაფინია მოიხსენიებს. ვინაიდან წარწერა ხატისა სისქეზეა მოყვანილი და მასთან წვრილი ასოებით, ამით აიხსნება, რომ ხსენებული წარწერა ვერც ბროსეს შეუნიშნავს (*VI Rapp., p. 18*) და ვერც გრაფინია უვაროვისას.

ამრიგათ ხატი მოუქედინებია ვახტანგ VI 1707 წელს.

II. ვერცხლის ბარძიმი, ოქროთ დაფერილი, რომელზედაც მოიპოვება ასომთავრული წარწერა:

„ჩნ ფდ ცოდვილთა დავრღრმილთა სატამ და მისმა მეუ-  
ლლემ მრიმ გიღვაწეთ მცირე ესე შესაწირავი (ე შესაწირავი?)  
ვა ქერივსა მის მიერ ბარძიმი ერთის ფეშხუმით: და შეგ-  
წირეთ შენ ქა ჩნთვს ჯრცმულსა რა მოგეტევენ ცოდვანი  
ჩნნი ღღესა მა (sic) საშინელსა განკითხვლსა რნც შეწირვი-  
დეთ წა მსხვერპლსა შნდობასა ჰყოფდეთ ჩნთს: წელსა ჩდმთ:  
ივნისს ღ მისხალი“.

III. ვერცხლის კამარა, რომელსაც მხედრული წარწერა აქვს:

ქ. ურბნისის. წის. სტეფანესათვის. შემწირავს. მე. ურ-  
ბნელს. იუსტიანეს.

IV, ვერცხლის პირი წმიდა მარინეს ხატისა, (ხატი თვით  
დაცული არ არის) ასომთავრული წარწერით:

წი დო	მარინ
ე: მფრვ	ელა: ექ
ა მე	ნა
ხე	მში
ას	შა
ვ	ლ
ს	ა
ფარა	იშენს
	ამენა

უქარაგმოთ:

„წმიდაო მარინე, მფარველ ექმენ ხემშიაშვილსა ფარაიშენს  
ამენ“.

V. იუსტინე ურბნელის მიტრის ნაშთები. დაცულია მხო-  
ლოდ ცხრა რგვალი ვერცხლის ფირფიტი, რომლებზედაც გა-

მოხატულნი არიან ღმერთი საბაოთი, იესო ქრისტე, დედა-  
ლეთისა, ოთხი მახარობელნი, იოანე ნათლისმცემელი და წმ.  
სტეფანე. ერთ ნაჭერზე აწერია მხედრულით:

„მე ფ'დ ცოდვილმან ურბნელ ეპისკოპოსმა იუსტინე მა-  
ლაძემ გაევაკეთებინე მიტრა ესე და შემოგწირე შენ ჰ'ლ მო-  
წამეს სტეფანეს. ვინც იხმაროთ შენდობას ჰყოფდეთ. ქ'კსა-  
უოდ“.

ქორონიკონი უდრის 1786 წელს.

VI. საკურთხეველში მოიპოვება ძველი ხატები წმიდა იაკო-  
ბისა და წმიდა ბარბარესი.

VII. სარტყელი აბრეშუმის ძაფით ნაკერი, რომელზედაც  
ხუცურად აწერია:

... ნ ვ'სმა ბენ: დ'ანს ას'მა თ'მრ.: შკ'რე ეს: ს'რყ-  
ლი: ... სახად: ვინც იხმრთ თითო: შ'ნდბას ბძანებდეთ ამინ...  
უქარაგმოდ:

„... მისმა ბეჟან დადიანის ასულმა თამარ შეგვეკრე ეს სა-  
რტყელი [სულისა ჩემისა] საოხად, ვინც იხმაროთ, თითო შე-  
ნდობას ბძანებდეთ, ამინ...“

VIII. ნაშთები ხის ყავარჯენისა, ძვლებით მოქედილი.

IX. ვერცხლის აზარფეშა მხედრულის ახალის წარწერით:

„ქ. ურბნისის წ'ის სტეფანეს ეკლესიას შეგსწირე კაკაშვი-  
ლის ქალმა მარიამ სულის ჩემისა საოხად და საფლავის ფასათ.  
მისხალი: ით:“

X. ენქერი მღვდელმთავრისა ოქროს კედით ნაკერი და  
მარგალიტებით შემქრწილი. ზედ გამოხატულია ყ'დ წ'ა, ი'ვ ქ'ე-  
ქვემოდ ხუცურად აწერია:

შ'ე: დ'რ { შეიწყალე ამინ.  
ეჯ'ნ ან }

XI. გარდამოხსნა რუსული ხელობისა. ქვემოდ მხედრუ-  
ლად აწერია:

„ვარლამ მიტროპოლიტი მცხეთისა და ტფილისისა და ექსარხოსი ყრისა საქართველოსა და იმერეთისა“<sup>1)</sup>)

XII. ჯვარი ხისა ათონურის ხელობისა,  $27 \times 10,5$  სანტიმეტრი, ვერცხლის მილანქრიანის ბუდით, მშვენიერის ხელობისა და ძვირფასი ქვებით შემკობილი. ეს ჯვარი თავის მილანქრიანი ხელობით საუკეთესო ნივთს შეადგენს ურბნისის ეკლესიისა.

XIII. ჯვარი ვერცხლისა ძვირფასი ქვებით შემკობილი,  $12,1 \times 6$  სანტიმეტრი.

### ეპიტაფია<sup>2)</sup>

I. ქვა გადასული წარწერით. დარჩენილია მარტო სიტყვები:

... ვინც წაიკი... დეთ აღვესრულე: ქკს უმა:

II. სხვა ქვაზედ:

ქ. მოხსენე: უფალო: დეკანოზის: მეუღლე: მიცვალებული: საფლავს შინა: მდებარე: სულკურთხეული... ვინც წარკითხვიდეთ შენდობას ბრძანებდეთ.

აქ მოხსენებული მეუღლე დეკანოზისა უნდა იყოს დეკანოზის პანტელეიმონის ცოლი.

III. მესამე ქვაზედ:

ქ. აჰა მწარისა სუკუდილისა მახვილითა განკვეთილი და წალთაგან საყვარელისა მამისათა უწყალოსა სიკვდილისაგან ალტაცებული რომელიცა ვიყავ მხოლოდ შობილი ურბნისის დეკანოზის პანტელეინის ძე იოანე წლისა ათორმეტისა და თოჯნა ხუთისა დედისაგან ობლად დაშთომილი და აწ მამის ოხრად დამტყვებელი დავიდევ ლოდი ესე საცნობელად

1) მე-2—11 ნომრებში მოხსენებულნი წარწერანი ნივთებისა აქ პირველად იბეჭდება.

2) ეპიტაფიები აქ პირველად იბეჭდება.

ყოველთა რომელნიცა იხილვიდეთ ოხანი მაგეთ თთვესა ივნის-სა 18 ქს აქეთ ჩღმგ ქკს უო“.

IV. ნეოფიტე ურბნელის საფლავის ქვას, რომელსაც მარცხენა სვეტის მახლობლად უჩვენებენ, წარწერა არა აქვს, როგორც ყველა ჩვენი ძველი წმინდანების და მეფეების საფლავს.

### ხელთნაწერება.

I. გულანი<sup>1)</sup> in folio დიდი ტანისა, 45 × 31 სანტიმეტრი, ნაწერია ორ სვეტად წვრილი ნუსხა ხუცურის ხელით. თითო სვეტზე დატეულია ორმოც და ათ ორმოც და ათი სტრიქონი. ხის ყდა ტყავ გადაკრული ცოტა დაზიანებულია. ფურცლები ზოგი არეულია, ზოგი გასვრილი. სხვა-და-სხვა ადგილას ხელ ნაწერისა იმეორება მინაწერები საზოგადოდ შემდეგის შინაარსისა:

„მეფობასა სახელოვანისა გიორგისა. და გამგეობასა ჩჴსა მეოახესა აღვაწერინე მე გამგებელჴნ ქართლისაჴნ ბატონის-შვილჴნ ვახტანგ გულანი ესე. საოხად სწლისა ჩისა. და მეუღლისა ჩისა ჩერქეზის ბატონის შვილის რუსუდანიასაჴს. და ძეთა. და ასწლთა ჩნთა აღსაზრდელად. და შეესწირე ურბნის წა სტეფანეს: ქკა: ქეს აქათ: ჩღზ:“

მეორე ადგილას ვკითხულობთ:

„წოა შე ფდ ცი იესე გრსევანიშვილი: ქკა ტჴე:“

II. კონდაკი, 27 × 21 სანტიმეტრი, დაწერილია ქაღალდზე ორ სვეტად ნუსხა ხუცურით. ყდა ხისა დამტვრეულია. ბოლოს ტექსტის ხელით აქვს მინაწერი:

„სრლ იქმნე[ს] ეს წესები თვესა მაისსა: ზ: ქკს: ტჴგ:“ — 1705.

<sup>1)</sup> ეს გულანი მოხსენებული აქვთ ბროსეს და ბაქრაძეს თაფიანთ ნაშრომებში. ხოლო სხვა ხელთნაწერები მოხსენებულნი არ არიან და არც ქართული ტექსტია დაბეჭდილი გულანის მინაწერებისა.

აშიაზე მეორე ადგილას სწერია:

ქე შეიწყლე ცი ნკზ ძე დათუნასი.

ქე შე მღვნის თმაზას ძე სამებლი იოსბ.

ლო შე მღდელი მახარებლი.

III. კურთხევანი,  $21 \times 16$  სანტიმეტრი, დაწერილია ქალღმერთ ნუსხა ხუცურის ხელით. ყდა გატეხილი აქვს. ნაწერის მიხედვით ხელთნაწერი მე-XVII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს.

IV. ფსალმუნი დავითისი,  $21 \times 17$  სანტიმერი, ნაწერია ქალღმერთ ნუსხა ხუცურით, ყდა ტყავისა აქვს გაფუჭებული. ხელნაწერი მე XVIII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. ერთ ადგილას გადამწერს ტექსტი აურევია და ამიტომ შენიშნავს:

„ძმნო ჩმნო ნუ მწყევთ იბკა გვლინა და წა არსი: წინა უკან მომივიდა:—“

V. კონდაკი, რომელიც შესდგება სხვა და სხვა ხელთნაწერებიდან, მაგრამ ერთ წიგნათ არის შეკრული,  $16 \times 10,5$  სანტიმეტრი, წერა ნუსხა ხუცურია. ზოგიერთი ადგილები რუსულათ არის მოყვანილი. ბოლოს სწერია: „სრულ იქმნა სიწის განახლებისა: წესი და წირვა“, შემდეგ მოყვანილია რუსული ტექსტი იმისა, თუ რა უნდა თქვას დიაკონმა წირვის დროს. ამას შემდეგ მოყვანილია ქართული სათთვეო წიგნი (კალენდარი) და ბოლოს ნაბეჭდი ლოცვანი.

VI. იპპოლიტე რომის პაპის წირვის წესი, ლამაზი ნუსხა ხუცურით ნაწერი ქალღმერთ ნუსხა ხუცურით,  $16 \times 10,7$  სანტიმეტრი, ქალღმერთის ყდით. ბოლოს სწერია:

მრავალ ემირ ურბნელ მიტროპოლიტი იწებ: იწ იწ შე მწერალი ამისი უღირსი მღდლი ნკლზ სიონის დეკანოზი: ჩლპ: 1768“.

დასაწყისი ტექსტისა:

თთვესა იწვრსა ლ წისა მღლლ მოწამისა იპოლიტე ჰრომთა პაპისა:

VII. ურბნისის ტაძარს დღემდის შერჩენია მხოლოდ თორმეტი სიგელ-გუჯარი, რომელნიც ჩვენ სრულად აღვბეჭდეთ ჩვენს საქართველოს სიძველენში, ტ. I, №№ 266—277, გვ. 321—333.

როგორც სჩანს ზემო მოყვანილი საბუთებიდან უძველესი დროის განახლება ურბნისის ეკლესიისა თავს უდვია და კიდევაც ჯეროვანოთ შეუსრულებია თეოდორე ებისკოპოსს, ლუკას ძეს, შეწვევითა მიქელისა, ძისა კოსტანტინესა, რომელიც, როგორც საგონებელია, ყოფილა კალატოზი ანუ ხუროთ მოძღვარი. ეკლესიის განახლებას შესწევიათ კიდევ აბიათარ დეკანოზი და ცოლ ქმარი ქეთარ და შუშან. თეოდორე ებისკოპოსის ახლო დროს უნდა ეკუთვნოდეს დეკანოზი დიმიტრიც და შეიძლება ვახტანგიც, თუმც ეს პირი დეკანოზია, რაც საეჭევოთ უნდა ჩაითვალოს.

მეორეთ ურბნისის ეკლესია განუახლებია 1668 წელს ცნობილს მოღვაწეს და დედოფალს მარიამს, როსტომ მეფის მეუღლეს.

1706—1707 წლებში ვახტანგ VI გაუმშვენებია და შეუმკვია ურბნისის ეკლესია მშვენიერის კანკელით, საეკლესიო ნივთებით და წიგნებით. მასვე აუშენებია დღემდის კარგათ დაცული სამრეკლო და აგრეთვე გალავანი და პალატი, რომელთაც ჩვენამდის აღარ მოუხსწევიათ. ვახტანგს მოუქედინებია აგრეთვე ურბნისის წმიდა სტეფანეს თავი ხატიც. ერთი სიტყვით რაც უფრო თვალ საჩინო ნივთია დღემდის დაცული ურბნისის ეკლესიაში, უმეტესი ნაწილი ვახტანგ VI წყალობაა.

1707 წლიდან 1739 წლამდის მტრებს ერთხელ კიდევ გაუხადგურებიათ ვახტანგის მიერ აშენებული გალავანი და აღნიშნულს წელს ურბნელს ნიკოლოზ ხერხეულიძეს ხელმწივრედ გაუყეთებია გალავანი კოშკებითურთ და შემოუვლია ზღუდვ, აუშენებია სადგური სახლს კარისბჭე და სანივთური (საღარი). ჩვენამდის არც ამ გალავანს და სხვა შენობას მოუღწევია.

ურბნელებათ წარწერებში და სიგელებში ჩანან:

თველორე ლუკას ძე, უძველესი დროისა; ვლასე 1566 წელს<sup>1)</sup>; ევდემოზ რატიშვილი 1669 წელს<sup>2)</sup>; იოსებ ჯავახიშვილი 1700 წელს<sup>3)</sup>; ქრისტეფორე ფალავანდიშვილი 1706 წელს<sup>4)</sup>; ელისე 1711 წელს<sup>5)</sup>; ნიკოლოზ ორბელიანი პროველ-ურბნელი 1717 წელს<sup>6)</sup>; ნიკოლოზ ხერხეულიძე 1739 წელს<sup>7)</sup>; იოსებ 1768 წელს<sup>8)</sup>; იუსტინე მაღალაძე პროველ-ურბნელი 1786 წელს<sup>9)</sup>.

სკანა. ურბნისის ცოტა ქვემოთ, სადგურ სკრასთან, მტკუ-არს უერთდება მარჯვენა მხრით სკრის ვიწრო ხეობა. სკრის წყალი, ანუ როგორც ეხლა ადგილობრივ ეძახიან მეძღვება, პატარაა და ზაფხულში მინდვრების და ბაღების მოსარწყავად არის მთლად დარიგებული. ხეობა ვიწროა, როგორც მოვიხსენიეთ, მაგრამ სიგძეზე შვიდ-რვა ეერსის მანძილზე მიდის. ისტორიის წინა დროს ნაშთებათ ამ ხეობისა უნდა ჩითვალოს ძველი სასაფლაოები. საფლავები ფიქალი ქვებისაგან არიან ნაშენნი და მათში კაცის ძვლებთან ერთად ხშირად ჰყოლობენ თიხის ჭურჭლებს და იშვიათად სამკაულებს და იარაღებს ბრინჯაოსა და რკინისა. საზოგადოთ კი ნივთებით აქაური საფლავები ღარიბია. ჩვენ რამოდენიმე ადგილას ვსინჯეთ აქ მოთხრა საფლავებისა და სხვათა შორის ვიპოვნეთ ორი თიხის კუბო, გრებილებით შემკობილი და საზოგადოთ ღამაზი ხელობისა. კუბოებში ძვლების მეტი არა რა აღმოჩნდა. ნაშთები კუბოებისა ამოვიღეთ მიწიდან და დაეაწყვეთ სკრის მოკრავის ეზოში. თიხის კუბოები მცხეთაშიაც არის ნაპოვნი და ერთი მათგანი ეხლა ინახება კავკასიის მუზეუმში, მაგრამ სკრაში ნაპოვნი კუბონი ხელობით ბევრათ უფრო ღამაზი არიან მცხე-

1) ნახ. საქართველოს სიძველენი ტ. I, გვ. 321—323.

2) საქარ. სიძველენი გვ. 324. დ. ბაქრაძე სცდება, როდესაც ამბობს, ვითომც ევდემოსი იხსენიებოდეს 1700 წლის გუჯრის მინაწერში.

3) Ibid. გვ. 326—328.

4) იხ. ზემოთ წარწერა სამრეკლოსი.

5) საქართ. სიძველენი I. გვ. 328—329.

6) ეს სჩანს რუისის ხელნაწერთა მინაწერებისაგან.

7) იხ. ზემოთ მისი წარწერა ქვაზედ და ლექსი და აგრეთვე საქართ. სიძველენი, გვ. 330—332. დ. ბაქრაძე შეცდომით ხადის ნიკოლოზ ხერხეულიძეს დომენტი II თანამედროვეთ მე-XVII საუკუნეში (Кавк. въ древн. пам. христ., стр. 152). აქ დომენტი III იგულისხმება.

8) იხილე ზემოთ მინაწერი იპპოლიტე რომის პაპის წირვის წესისა.

9) იხ. მიტრის წარწერა ზემოთ და აგრეთვე რუისის წიგნების მინაწერები.

თისაზე. საკვირველია, რომ ამ თიხის კუბოებთან ბევრი მიწაში ჩაფლული ქვევრებიც აღმოჩნა. ამ ბოლოს დროს მოგვივიდა ამბავი, რომ ერთ ქვევრში ჩამარხული კაცი ჩანჩხიც უპოვიათ, ასე რომ ძველათ ქვევრებიც საფლავათ ყოფილა აქ ხპარებაში. თიხის კუბოების ნაშთები ჩვენ ვნახეთ კიდევ ცოტა ზემოთ, წყლის პარათ, ნიაღვარისაგან ჩამონგრეული.

ქრისტიანული ხელობის ნაშთებით სკრის ხეობა მდიდარია. აქ ძლიერ ბევრი ეკლესიები და ეკლესიების ნანგრევები შეგხვდებათ ყოველგან, მაგრამ მათში თვალ-საჩინო ხუროთ-მომღერების ნაშთი არ არის. უმეტესი ნაწილი სკრის ეკლესიებისა ჩვეულებრივის სახის არის, ესე იგი ნაშენია უბრალო ქვებით, სიძვე აქვს ათი თუ თერთმეტი ადლი, განი შვიდი თუ რვა ადლი, კარი ერთი სამხრეთის მხრით და თითო ფანჯარა აღმოსავლეთის, სამხრეთის და დასავლეთის კედლებში და ზოგჯერ პატარა სამრეკლო დასავლეთის კედლის ზემოთ. ამ გვარივე სახის ეკლესიებია წამომდგარი მარჯენივ და მარცხნივ გორებზე ხეობის შესავალშივე. ორივე ეკლესია წმიდა გიორგი:აა, მარჯენივ გომართის წმიდა გიორგი და მარცხნივ ელენთისა. გომართის საყდარს ქვის დაბალი კანკელი აქვს, ხატები ფიკრებისაა ქართულის წარწერებით წმიდანების სახელებისა. ეკლესიის დღეობა არის აღდგომის მეორეს დღეს და ბევრ ხალხს იზიდავს ხოლმე. ეკლესია ნაშენია რიყის ქვით.

სკრის ხეობა წინეთ ეკუთვნოდათ თავადთ შალიკაშვილებს. შალიკაშვილები ძველი წარჩინებული გვარია სამცხე-საათაბაგოისა. საათაბაგოს გათავრების შემდეგ ერთი შტო შალიკაშვილებისა გადავიდა გურიაში, მეორე კახეთში და მესამე დასახლდა ქართლში და შეიქნა პატრონი სკრის ხეობისა. შალიკაშვილებს სკრის ხეობაში აუშენებიათ თავის სასაფლაოთ პატარა ეკლესია იოანე ნათლის-მცემლისა. ეს ერთად-ერთი ეკლესია არის სკრის ხეობაში აკურით ნაშენი და ყავრით დახურული, სხვა ყველა ქვით არის ნაშენი და ქვითავე დახურული. ეკლესიას დასავლეთის კედლის ზემოთ პატარა სამრეკლო აქვს, რომელზედაც შერჩენილია ერთი პატარა ზარი, დასავლეთის კედელი გახეთქილია და ეკლესია მიტოვებულია. კანკელი ახალია ხისა, ახალი მხატვრობით, სიძვე საყდრისა არის 11 ადლი, განი 8 ადლი. სამხრეთის კარი ამოშენებულია და დარჩენი-

ლია დასაველეთის კარი, ფანჯარა სამი აქეს, თითო ყოველ მხარეს, გარდა ჩრდილოეთისა. დასაველეთის კედელში კარის შემოთ დატანებული ყოფილა, როგორც ეტყობა, ორი მოწითაწონო თლილი ქვა მხედრულის წარწერებით. ორივე ქვა ჩამოვარდნილა, ერთი სრულიად დაკარგულა, ხოლო მეორე ვიპოვნეთ საყდრის მახლობლათ მდებარე. უკანასკნელ ქვაზე, ცოტა არ იყოს, უშნო მხედრულით სწერია:

მ წ 1) ქ. ჩვენ: . თრიად ცოდ  
ვიღმნ ყელთა კტაა უნარ  
ჩელმნ თვთ დიდმნ სათბგ  
სა მყფმნ სქთვლოში ჩმ  
სულმნ რჯულის გულის  
თვის პატრმნ შლკიშვლმნ  
ძემნ როქიკისმნ დედისა ჩმის  
არგვის ერისთვის ასულის  
ბტნის დრჯნის შლმნ . . .  
[აღვაშენე საყდარი ესე] . . .

პირველი ასოები ამ წარწერისა უნდა ნიშნინდეს: „უფალო წმიდაო ქრისტე.“ დანარჩენი წარწერის აზრი მარტივია, მაგრამ სამწუხაროდ სრული არ არის. ეკლესიაში ბევრი საფლავის ქვებია ზედ წარწერით, მაგრამ ყველანი ეეცხრამეტე საუკუნეს ეკუთვნიან. წარწერების მიხედვით აქ მარხიან: სოლდაშვილის ასული მარიაში, მეუღლე ნიკოლოზ შალიკაშვილისა, რომელიც გარდაცვლილა სექტემბერში 1830 წელს; პარუჩიკი როსტომ შალიკაშვილი, გადაცვლილი 5 აპრილს 1840 წელს; მისი მეუღლე ბარბარე თემანიშვილის ასული, გადაცვლილი 22 აგვისტოს 1874 წ., 60 წლისა; როსტომის ძენი: მიხეილ, ალექსანდრე და დიმიტრი, და სხვები.

ამ ეკლესიის ზემოთ წყლის მარჯვენა ნაპირზე არის მეორე ეკლესია ჩვეულებრივის სახისა, რომელსაც ეძახიან ქატე

1) ეს ორი ასო ასომთავრულით სწერია ნამდვილზე.

ტაშვილას ეკლესიას. ეს გვარი ეხლა სკრაში აღარ ცხოვრობს, ზოგი ამოწყვეტილა და ზოგი ჯავახეთში გადასულა.

სკრის წყლის მარცხენა ნაპირზე, ზემოთ ამ ეკლესიისა, არის საკმაოთ დიდი ეკლესია ღვთის-მშობლისა. ფერდობი, რომელზედაც ეკლესია არის აშენებული, განგებ გასწორებულია და სამი მხრით ქვის კედელი აქვე ამოყვანილი. საყდარი ფიქალი ქვებისაგან არის ნაშენი. სიგძე აქვს 17 ადლი, და 9 გოჯი, განი 10 ადლი და 5 გოჯი. კარები ჰქონია სამი სამხრეთით, დასავლეთით და ჩრდილოეთით, უკანასკნელი ამოშენებულია. ფანჯარა ოთხი აქვს. თითო აღმოსავლეთით და დასავლეთით და ორი სამხრეთით. ფანჯრები საკმაოდ დიდრონია და თუმცა ორი მათგანი სამხრეთის კედრით დახურულია შემდეგ დროში მიშენებული ეკტერიით, მაგრამ ეკლესიაში მაინც საკმაო სინათლე არის. კანკელი ქვისაა, სიმაღლით სამი ადლი და  $7\frac{1}{2}$  გოჯი და სისქით 13 გოჯი, სიგძე კანკელისა არის 7 ადლი და 8 გოჯი. განსაკუთრებულს ოვისებას ამ კანკელისას ის შეადგენს, რომ იქ კი არ იწყება და თავდება, სადაც საკურთხეველი იწყება, არამედ ცოტა ეკლესიისკენ არის გამოწეული. გარდა ამისა კარი მარტო ერთი აქვს სამეფუფო, შუაში. კანკელი სულ დახატული ყოფილა. ქვემოთ ხუთი წმინდანია დახატული სრული ტანით, ზემოთ თორმეტი წმინდანის სურათია წელს ზემოთ. ნიშებშიაც საკურთხეველისა დარჩენილია მხატვრობა. მხატვრობა საზოგადოთ ეხლა გაფუჭებულია, მაგრამ ეტყობა ლამაზი ყოფილა. უკეთ დაცულია სურათები შუა კარის თალის ქვეშ კანკელისა, სადაც დახატულია იესო ქრისტე წელს ზემოთ ხუცური წარწერით:

„იჲ ქე ემნუელ,“ ესე იგი „იესო ქრისტე ემმანუელ.“ მარჯვნივ გამოხატულია ლავრენტი, მარჯვნივ წმ. სტეფნე წარწერებით: „წა ლავრენტოს, წა სტეფანე“. საკურთხეველის თალში ზემოთ დახატულია ღვთის-მშობელი ძითურთ. კანკელს მიდგმული აქვს მომაღლო ქვა 68 X 48 სანტიმეტრი, რომელიც სულ დახატული ყოფილა და ზემოთ ჩაღრმავებულია. ჩვენის აზრით ეს უძრავი სასანთლე უნდა ყოფილიყოს ეკლე-

სიის თავი ხატისა, რომელიც კანკელში შეღრმავებულ ადგილას უნდა ყოფილიყო დასვენებული ამ სასანთლის პირდაპირ. შიგნით საყდარში ირგვლივ საჯდომები არის. ეკლესია მთელია, სახურავი ქვისა აქვს. დასავლეთის ეკვდერი ეხლა დანგრეულია. ეკლესია მიტოვებულია, მხოლოდ 15 აგვისტოს აქ დღესასწაული იციან, მარიობა, და მაშინ ბევრი ხალხი მოდის. ეკლესია, ჩვენის აზრით, ძრიელ ძველი უნდა იყოს, მაგრამ როდის ან ვისგან არის აშენებული არა სჩანს.

ხსენებულს ეკლესიას სამხრეთის მხრივ მიშენებული აქვს ლამაზი ეკვდერი თლილის ქვისა, კარგი ნაშენი და ლამაზი ნახელავი. ეს ეკვტერი თითქმის განცალკევებულ ეკლესიას წარმოგვიდგენს და თავის საკურთხეველი აქვს. ეკვტერი ორ ნაწილად იყოფა. დასავლეთის ნხარე კარის ბქეთ არის საყდრისთვის და აღმოსავლეთის ნაწილისთვის ეკედრისა. აღმოსავლეთის ნაწილი საშლოცველოს წარმოგვიდგენს. აღმოსავლეთის ფანჯარას ზემოთ მშუენიერი ჯვარია ამოქრილი და დასავლეთის კარიც ეკვტრისა შემკობილია ჩუქურთმებით. ირგვლივ კარს უვლის შემდეგი მხედრული წარწერა:

აქ: ჩვენ ფრიად: ცოდვილნი: და ყოელის: კაცის: უნარჩვესმან: შალიკაშვილმან: ნაზირმან: ედიშერ: აღვაშენე ეკუდერა: კარის: ბქე: და: სამრეკლო: ესე: ჩემის: მონაღვაწისა: ფასით: ჩვენთა: ცოდათა: საოხად: და: ჩვენთა მიცვალეზულთა: შესანდაობლად (sic): ვინცა: აღმოიკითხვიდეთ: უნდობას: ბძანებდეთ: ჩვენთა: მიცვალეზულთათვის.

ქ. ამას ქვეშ ცოტა რამე გლებხის: კაცის: სასაფლო: იყო: და: ისიც იმათის ნებადართულობით მოვიყიდეთ დისე (sic) უმიზეზოთ და ყოვლის კაცის უცილებლად გაეასრულთ. ქკსა: ტყუ.\*)

ქორონიკონი წარწერისა უდრის 1708 წელს. სამრეკლო, რომელიც ამ წარწერაში იხსენიება, არ შენახულა.

\*) ქორონიკონი მარცხნივ სწერია მოშორებით.

ამ ეკლესიის ქვემოთ მეორე ეკლესია არის ჩვეულებრივს სახისა, მაგრამ ასეთივე მასალით ნაშენი, როგორც ზემოდ აწერილი ეკლესია არის. აქაც კანკელი ქვისაა, მარტო ერთის კარით.

თითქმის ზემოხსენებული ეკლესიის ჰირდაპირ მარჯვენა ნაპირზე ხეობისა მდებარეობს ეკლესია ღვთის მშობლისა, თლილის ქვეთ ნაშენი, სიგძით 14 ადლი და 1 გოჯი, სიგანით 8 ადლი და 13 გოჯი. ფანჯარა სამი აქვს, თითო ყოველ მხრივ, გარდა ჩრდილოეთისა. კარები აქვს სამხრეთით და დასავლეთით: უკანასკნელი კარი ამოშენებულია, კანკელი ახალია, უბრალო, ხისა. ხატებიც, რომელნიც დარჩენილან ეკლესიაში, ხისაა ქართულის წარწერით წმიდანების სახელებისა. მხატვრობის კვალი აქა იქ ძლივს ემჩნევა. ეკვტერი დასავლეთის მხრით ეხლა დანგრეულია. კედლებში ამ ეკლესიისა ჩატანებულია ქანდაკებანი წმიდანებისა. ერთი მათგანი აღმოსავლეთის კედელში თავდაღმაა ჩატანებული. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ეკლესია განუახლებიათ და ქვა უხერხულათ დაუღვიათ. ერთ ქვაზე აღმოსავლეთის კედელში გარდა სხვა ჩუქურთმებისა ვარსკვლავია გამოხატული და ზემოთ ასომთავრულით აწერია:

ქ სხლი[თა ღთა] ესე ქვამ

მე ლომმან დგსი

შემდეგ ვარსკლავის გარშემო:

ქ შ ფს

თა თა

ჩვენის აზრით ეს წარწერა ასე უნდა იკითხებოდეს:

„სახელითა ღვთისათა ესე ქვამ მე ლომმან დაესდევით ქრისტეს მეუფისათა“.

ამას ქვემოთ კიდევ სხვა ეკლესია არის ჩვეულებრივის სახისა და მისი არე-მარე სავსეა ნასოფლარებით, როგორც საზოგადოთ მთელი ხეობა სკრისა. ამას ზემოთ ხეობაში მარჯვენა ნაპირზე წყლისა არის ძველებური ოთხ-კუთხედი მაღალი კოშკი, სადაც ეხლა ცხოვრობენ რამდენიმე კომლი ოსებისა. ამას ზემოთ

სკრის წყალს უერთდება **გაჯღის ხევი**, და აქ არის ნანგრევები უბრალო ეკლესიისა. გაღმა მოჩანს იმერლების სოფელი რაიკო და სოფელში პატარა ეკლესია ჩვეულებრივის ტიპისა. ეკლესია ახლოს ჩვენ არ გვინახავს.

ამას ზემოთ სკრის წყალს ერთვის **ჯაღვის ხევი** და შესართავთან იპოვება დანგრეული ეკლესია უქალი ქვებით ნაშენი ჩვეულებრივის ტიპისა. აქას ზემოთ მთაზე იფნაწაშა სახლობენ ოსები, რომელნიც დიდი ხანი არ არის რაც აქ შეეხიზნენ. მათ სოფელში უბრალო ეკლესიის ნანგრევებია, ხოლო იფნარას ქვემოთ დაღვის ხევის პირად არის ძველი ეკლესია, რომელსაც ეხლა უდაბნოთ უწოდებენ. უდაბნო საუკეთესო ეკლესია არის მთელ სკრის ხეობაში. ეს ეკლესია წინედ მონასტერი ყოფილა. თუ მივიღებთ მხედველობაში ბევრ ნანგრევებს, რომელნიც ეკლესიის გარშემო არის, უნდა ვიფიქროთ რომ აქ ბევრი ბერ-მონაზონი ყოფილა თავის დროს. მონასტერს გაღავანი ჰქონია, წყალი გამოყვანილი ყოფილა მილებით დაღვის ხევიდან. თვით ეკლესია უგუმბათოა, მაგრამ თლილი ქვისგან ნაშენი. ქვა, რადგანაც ლბილი ყოფილა, ადგილ ადგილ ძრიელ გამოფუტურებულია და კედლები დამდნარი, მაგრამ ეკლესია მაინც მთელათ არის დაცული, ვინაიდან კედლები მაგარი აქვს. ამ ეკლესიის ქვა სწორედ ისეთავეა, როგორც ჩრდილოეთის კედელი ურბნისის ეკლესიისა. სიგძე ეკლესიისა არის 16 ადლი და განი, თუმცა სანხრეთის ეკვდერსაც მივათვლით, 15 ადლი. ამას გარდა ეკლესიას ჩრდილოეთის მხრითაც აქვს ეკვდერი, რომლის განი არის 4 ადლი და 11 გოჯი. ეკვტერებს ეკლესიის სიგძე აქვს, და როგორც მასალიდან ეტყობა ეკლესიასთან ერთ დროს არიან ნაშენნი. სამხრეთის ეკვტერი გაყოფილია ორ ნაწილად. ამ მოსავლეთის ნაწილი წარმოადგენს სამლოცველოს. ამ სამლოცველოში აკლდამა ყოფილა, რომელიც ხაზინის მძებნელთ გაუთხრიათ, და ეხლა ნაგავით არის სავსე. დასავლეთის ნაწილი სამხრეთის ეკვტერისა კარისბქეს წარმოგვიდგენს ეკლესიისათვის და თვით ეკვტერის აღმოსავლეთის ნაწილისათვის. ჩრდილოეთის ეკვტერიც ორ

ნაწილად არის გაყოფილი. აღმოსავლეთის ნაწილი სამლოცველოა, დასავლეთის ნაწილი ჩვეულებრივი ოთახი, ჩრდილოეთის კედელი სანახევროთ მიწაშია ჩაფლული, ვინაიდან ეკლესია ფერდობზეა აშენებული. აღმოსავლეთის ფანჯარა ეხლა დაფარულია ჰამონგრეული მიწით და ქვებით, და ამიტომ ეკვტერში სრულიად ბნელა. ამიტომაც არის რომ ეალა ოსები ეკვტერს საბნელეთს უწოდებენ. ეკვტერში ძრიელ დიდი სინესტეა. ეკლესიას კარი აქვს სამხრეთის კედლით და მეორე კარი არის ჩრდილოეთის კედელში ეკვდერში შესავალათ. ფანჯრები ოთხია საკმაოდ დიდრონი. ორი სამხრეთის კედელში ეკვტერის ზემოთ და თითო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კედლებში. ფანჯრებს სვეტების მსგავსი, გრებილები აქვს. საკურთხეველში ორი ნიშია. იატაკი ქვისაა, მაგრამ ეხლა დაფარულია ნაკელით ცხვრებისა და თხებისა, რომელთაც ოსები უშვებენ ეკლესიაში. კანკელი არ შენახულა, მაგრამ როგორც ნიშნებიდან სჩანს ქვისა ყოფილა. შიგნით მთელ საყდარს საჯდომები უვლის. სახურავი ქვისა აქვს და ზედ ეხლა ბევრი ხეებია ამოსული. ეკლესიის კედლები შიგნით სულ შემკობილი ყოფილა მშვენიერის მხატვრობით, რომელიც ეხლა გაფუჭებულია, მაგრამ სულ გადასული არ არის. წარწერები მხატვრობისა ასომთავრულია ძველი დროისა. დასავლეთის კედელზე მოსჩანს სურათები მამაკაცებისა და დედაკაცებისა ბოვშეებითურთ დიდებულთ ტანისამოსით, მაგრამ წარწერები აღარ განირჩევა და ამიტომ არ ვიცით, ვის ეკუთვნიან. არ ვიცით აგრეთვე, ვისგან ან როდის არის აშენებული უდაბნოს ეკლესია, მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში მის დამდნარ კედლების ქვას და ასომთავრულის ხასიათს მხატვრობის წარწერებისა უძველეს დროს უნდა ეკუთვნოდეს. ყოველ შემთხვევაში ეკლესია უნდა იყოს აშენებული არა უგვიანეს მეთორმეტე საუკუნისა.

## შესიშენება ბატონაშვილის გახუშტის ისტორიის და გეოგრაფიის ხელთნაწერების შესახებ

სრული ისტორია და გეოგრაფია ბატონიშვილის ვახუშტისა მისივე ხელით გადაწერილი და დამთავრებული 20 ოკტომბერს 1745 წელს ინახება ეხლა პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიაში. ხელთნაწერი შეიცავს თიანჯის მთელს შრომას ბატონიშვილის ვახუშტისა. შინაარსი ამ ხელთნაწერისა ავტოგრაფისა ჩამოთვლილი აქვს ბროსეს მის მიერ გამოცემულ ვახუშტის გეოგრაფიაში (გვ. 1—XXX) და დ. ბაქრაძეს ვახუშტის საქართველოს ისტორიაში (გვ. XII—XVIII). ხსენებულ ხელთნაწერზეა დამყარებული ბროსეს გამოცემა ვახუშტის გეოგრაფიისა და ჩუბინაშვილის გამოცემა ქართლის ცხოვრების მეორე ტომისა, რამდენათაც მასში შეტანილია ვახუშტის ისტორიის ტექსტი საქართველოს სამ სამეფოდ და ხუთ საქთავროდ განყოფის შემდეგ. დ. ბაქრაძეს ვახუშტის ისტორიის პირველ ნაწილის გამოცემის დროს პეტერბურგის ხელთნაწერი არა ჰქონია ხელში. საზოგადოდ მადებელია, რომ, როდესაც ერთი და იმავე ავტორის სხვა-და სხვა ხელთნაწერები გვაქვს, უპირატესობა ყოველთვის ავტოგრაფს უნდა მივსცეთ. მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში გამოსადგია სხვა ხელთნაწერიც, არა ავტოგრაფები. ჩვენის აზრით ვახუშტის სხვა და სხვა ხელთნაწერებსაც მნიშვნელობა აქვს მისი ისტორიის და გეოგრაფიის ჯეროვანი გამოცემისათვის: ვახუშტის შრომა ისეთი დიდი და რთულია, რომ მისი დაწერა ერთის მიჯდომით წარმოუდგენელია. მას რამოდენიმე წელიწადი უნდა მასალა შეეკრიბა, გაეჩხრიკა, შეეთანასწორებინა და შემდეგ შესდგომოდა წერას. სხვა-და სხვა ნაწილი მისი ისტორიისა და გეოგრაფიისა სხვა-და-სხვა დროს არის ნაწერი და ამიტომ ის ხელთნაწერები, რომელნიც ისეთი სრულნი არ არიან, როგორც პეტერბურგისა, უმეტეს შემთხვევაში გადმოწერილნი უნდა იყვნენ იმ დროის ხელთნაწერებიდან, როდესაც ზოგიერთი ნაწილი ვა-

ხუშტის შრომისა ჯერეთ კიღევ დაწერილი არ ყოფილა. საზოგადოდ უნდა შევნიშნათ, რომ ისეთი სრული ხელთნაწერი, როგორიც არის აკადემიის ავტოგრაფი, ჯერ ჩვენში ცნობილი არ არის. სხვა ხელნაწერებიდან სჩანს, რომ წინეთ ავტორს ზოგიერთი ადგილები სხვანაირად ჰქონია მოთხრობილი, რომელიც მერმე ვალუკეთებია; ზოგიერთი მასალა ერთ ადგილას შეკრებილი შემდეგ სხვა-დამ-სხვა ადგილას გადუტანია. ზოგიერთი შენიშვნები ხელთნაწერებიდან და სხვა საბუთებიდან ამოდებულნი სრულიად გამოუტოვებია შემდეგ შრომაში. ერთი სიტყვით მას გამოუტოვია ის, რაც ჩვეულებრივია ყველა მწერლისათვის, რომელიც თავის შრომას რამოდენიმეჯერ გადაშინჯავს და შეასწორებს თუ შეამოკლებს. ვახუშტი 1724 წელს გაჰყვა რუსეთში თავის მამას ვახტანგ ძევექვსეს და შრომა დააბთავრა ზოსკოვში 1745 წელს. რუსეთში რასაკვირველია ვერაფერს ვერ დასწერდა, რომ მასალა საქართველოდან არ გაეტანა. ადვილად შესაძლებელია, რომ ზოგიერთი ნაწილი მისი შრომისა უკვე დაწერილი ჰქონდა, როდესაც ის რუსეთში წავიდა. იმ დროს ვახუშტი 28 წლის ქაბუკი იყო. ძირიელ საქმეშმარიტოდ მიგვაჩნია ის შენიშვნა, რომელიც გვამცნევს, რომ ქართლის ისტორია პირველად მეფე ვახტანგს ეკეთებინა ქართლმყოფობასა შინა და შემდეგ რუსეთს ბატონიშვილს ვახუშტის თანახმლებითაო, და შემდგომად ვახტანგის ასტრახანს გარდაცვალებისა ბატონიშვილს ვახუშტის შეესრულებინაო. სრულ შენიშვნას ამ საგნის შესახებ ჩვენ ქვემოდ მოვიყვანთ 1774 წლის ხელნაწერიდან. დ. ბაქრაძეს ეს შენიშვნა მოყვანილი აქვს დავით რექტორის მიერ გადაწერილ ხელთნაწერიდან, რომელ ზედაც ქვემოთ გვეჩვენება საუბარი.

გარდა ამისა ზოგიერთ ხელთნაწერებში მიმატებულია ისტორიული და გეოგრაფიული ცნობები სხვა-და სხვა პირთ მიერ, რომელთაც ნაკლი ვახუშტის გეოგრაფიისა და ისტორიისა შეუუესიაჲ თავიანთ ცნობებით და ეს ცნობები ჩვენთვის გამოსადგენი არიან. ეინც მიიღებს შრომას და ვახუშტის ყველა ხელთნაწერებს შეუდარებს უკვე დაბეჭდილ ტექსტებს და

განსხვავებას ვაღიგვეცემს, ჩვენის აზრით, კარგ სამსახურს გაუწევს ჩვენი ისტორიის და გეოგრაფიის შესწავლას და დაგვანახებებს პროცესს ვახუშტის შრომისას. ჩვენ აქ აზრათა გვაქვს უჩვენოთ ზოგიერთი ხელთნაწერები ვახუშტის ისტორიისა და გეოგრაფიისა და მოვიყვანოთ ზოგიერთი ცნობები. ეს ცნობები უფრო გარეგანი იქნება, ვიდრე შინაგანი, ვინაიდან შედარება ტექსტებისა, რომელიც დიდ შრომას მოითხოვს, სრულებით არ გვიკისრია.

პირველად მოვიყვანოთ ცნობებს იმ ხელთნაწერის შესახებ, რომელიც დ. ბაქრაძეს ჰქონია ხელში ვახუშტის ისტორიის გამოცემის დროს და რომელიც გადაწერილია დავით რექტორის მიერ. ამ ხელთნაწერს ზ. ჭაჭინაძე დაკარგულათ ხადის (იხ. მისი გამოცემა ქართლის ცხოვრებისა ნაწ. III, გვ. II). ხელთნაწერი დაკარგული არ არის, მაგრამ ის ჯერ არ ეკუთვნის არც ერთს ჩვენს წიგნთ-საცავს, არამედ შეადგენს კუთვნილებას კერძო პირისას, ბ-ნი გაბაშვილისას.

I. ხელთ ნაწერი ვახუშტის ისტორიისა და გეოგრაფიისა დავით რექტორის მიერ გადაწერილი შეიცავს დიდ ტომს *in folio*, დაწერილია მუქ მტკიცე ქაღალდზე წერილის ნუსხა მხედრულის ხელით. სათაურები ნაწერია გადაბმული ასო-მთავრულებით და კანოვარია. ყდა ქაღალდისა აქვს შავ-ტყავ გადაკრული, საბმულებით. გვერდები აღნიშნულია არაბულის ციფრებით. სულ ხელთნაწერი შეიცავს 826 გვერდს. გარდა ვახუშტის შრომისა, ხელთნაწერში მოქცეულია სხვა სტატიებიც, რომელთაც ჩვენ ქვემოთ მოვიხსენიებთ. ხელთნაწერი გადაწერილია 1813 წელს, მაგრამ ზოგიერთი შინიშენები აშიებზე 1814 წელს არის დაწერილი სხვა მელნით. სათაურათ აწერია: „ისტორია გეორგიისა ანუ ყოვლისა საქართველოჲსა ქმნილი ვახუშტის მიერ ბაგრატიონისა, ძისა ვახტანგ მეფისა“. რივი სტატიებისა ჩვენ ხელთნაწერში ასეთია:

1. ტომობა და ჰმთამომავლობა ქართველთა ნოეს ძის იაფგ-თის თესლისაგან, ვიდრე ქართლოსისა და ძმათა მისთამდე

და განყოფილებანი მათნი და ძეთა მათთა. აწ ზნეთათჳს ვიწყით ძტპლიდან ახლამდე საქართჳსლოჲსათა 1)... (გვ. 1—21=ბროსეს გამოცემა ვახუშტის გეოგრაფიისა, გვ. 1—52).

ამით იწყება ტექსტი ჩვენი ხელთნაწერისა, რომელიც შეიცავს ზნეთა და ჩვეულებათა აღწერას ქართველთა, ხოლო ავტოგრაფში ვახუშტისა, რომელიც სამეცნიერო აკადემიის აზიურს მუზეუმშია დაცული, ამ ტექსტს მიუძღვის მცირეოდენი წინასიტყვაობა, რომელიც გარდა ავტოგრაფისა, სხვა ხელთნაწერებში არ არის (იხ. გეოგრაფია ვახუშტისა ბროსეს გამ. გვ. 1—4).

2. აღწერა სამეფოსა საქართჳსლოჲსა (23—29=ბროსეს გამ. გეოგრაფ. 52—66).

3. ძველი ისტორია საქართჳსლოჲსა 1469 წლამდე (გვ. 29—222=ბაქრაძის გამოცემა.)

თამარ მეფის ისტორიაში მოყვანილია გარდა რუსთველის იამბიკოსა ლექსი ანტონ კათალიკოზისა თამარის შესახებ (წყობილ სიტყვაობიდან) და შემდეგ შესხმა თამარ მეფისა თქმული დავით რეკტორის მიერ. შეიცავს სულ 30 ტაეჲს.

4. უწყებულება მკითხველთათჳს (225—235=ქარ. ცხ. ტ. II, გვ. 10).

5. აღწერა აწინდელისა ქართლისა საზღურით, ზითით, მდინარეებით და ადგილებით და მას შინა შენებულებათა (გვ. 239—293=ბროსეს გამ. გეოგრაფ. ვახუშტისა გვ. 134—278).

6. შემდგომად განყოფისა სამეფოჲსა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთაგორად: ცხოვრება ზე ქმნულება მეფეთა ქართლისათა (297—400=ქარ. ცხ. ტ. II, გვ. 11—94).

აკ შედარებით ჩუბინოვის გამოცემასთან (ქართ. ცხ. მეორე ტომი) მიმატებულია ჩვენს ხელთნაწერში:

ამასვე ქორონიკოსა (1744 წ.), აგვისტოს 11-ს, მოკლდა კათოლიკოსი ნიკოლაოს ხერხელიძე მახვლითა უღმრთოსა თაზიშვილის ტარიელისაგან და დასაჯეს კათალიკოსად ანტონი, ძე მეფის იესესი, რომელი იყო პირველ ქუთათელ მიტროპოლიტად, და ზიძამან თვსმან მეფემან ამან თეიმურაზ და ძემან ამის მეფის თეიმურაზისამან, მეფემან კახეთისამან ერეკლემ, ორთავე მისცეს კათალიკოსობა და ნება ჰსცა შაჰნადირმან-კა. ხოლო წელსა ქეს 1745, ქართულსა 433, იცხო მეფედ ცხებულობით თეიმურაზმან ოკტომბერს 1 მცხეთას, რომელსა ცა ჰსცხო და აკურთხა გვრგვინოსნებით დისწულმან თვსმან კათალიკოს-არხიეპისკოპოსმან მეფას ძე ანტონი დავითიან ბაგრატიონმან თან-კმაყოფითა ქართლისა და კახეთისა ეპისკოპოს წარჩინებულთათა.“

ამას შემდეგ მოყვანილია ის შენიშვნა, რომელიც გვამცნევს, რომ ისტორია ქართლისა ვახტანგს ეკეთებინა და ვახუშტის დაესრულებინაო.

7. აღწერა ტერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა, კჳალად თუშეთისა და დიდოეთისა (402—423=ბროსეს გამ. გეოგრაფ. 282—333). ბროსეს გამოცემაში ამ სტატიის ფრაზა თავდება ასე: „ხოლო წელსა ქრისტესსა 917, ქართულსა 137, მოიხსენების სახელი ადარნასე პატრიკისა და ძისა მისისა, დინარ დედოფლის ქმრისა, და ძისა მათისა იზხანიკისა, რომელნიცა აღვსწერეთ რიგოვანად თვის რიგსა ზედა.“ ჩვენს ხელთ-ნაწერში უკანასკნელი ფრაზა ამ ადგილისა ასე იკითხება: *რომელნიცა აღვსწერათ რიგოვანად თჳს თჳსთა რიგთა ზედა, უკეთუ ენებოას ღმერთსა. პირველი ფრაზიდან გამოდის, რომ ისტორია კახეთისა წინეთ დაუწერია ვახუშტის და გეოგრაფია შემდეგ, ხოლო ჩვენი ხელთნაწერის მიხედვით უმაღ დაწერილია გეოგრაფია და შემდეგ ისტორია.*

8. ისტორია კახეთისა ძველის დროიდან 1744 წლამდე (გვ. 426—487=ქართ. ცხ. ტ. II, გვ. 96—145). ისტორია

შეიცავს თავებს: მთავართაჲს კახეთისათა (გვ. 426—430), აღმოჩენა და დაპყრობა აწინდელთა მეპატრონეთა კახეთისათა (431—433), ცხოვრება მეფეთათჲს კახეთისათა (436—487).

9. აღწერა აწინდელისა ოსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა (გვ. 490—504=ბროსეს გამ. გეოგრაფ. ვახ. გვ. 424—460).
10. აღწერა საჩინოთა ადგილთა სამცხე-საათაბაგოსთა (გვ. 507—531=გეოგრაფ. აღწ. ბროს. გვ. 70—130).
11. ცხოვრება (ანუ ისტორია) სამცხე-კჳარჯეთისა (გვ. 533—569=ქართ. ცხ. ტ. II, გვ. 146—176).
12. აღწერა ეგრისის ქუცყანისა, რომელ არს აფხაზეთ იმერეთისა (გვ. 571—604=ბროს. გვ. 336—420).
13. ცხოვრება ეგრისა ანუ აფხაზეთ-იმერეთისა (გვ. 607—673=ქართ. ცხ. 177—236).
14. ქორონიკონები 1201 წლიდან 1753 წლამდე (გვ. 677—700=ქართ. ცხ. II, გვ. 237—258).
15. სინხრონიული ტაბლიცები სხვა და სხვა სახელმწიფოს მეფეთა და მათ შორის ქართველებისაც (708—741).
16. აღწერა სოფლის სახელთა (747—765).
17. სია ფშავესურთ სოფელთა, რომელნიც ვახუშტის გეოგრაფიაში მოხსენებულნი არ არიან და დავით რეკტორს შეუდგენია (767—768). მოგვყავს აქ ეს სია:

ქეთილშობილი ალექსის ძე რეკტორი დავით მისს უგანათლებულესობას, საქართველოს მეფის გიორგის ძეს, ბატონისშვილს დაფითს ფშავსა და კვესურეთს ვახლდი წელსა (1800), ქკს უა<sup>ლ</sup><sup>1</sup>), ამას რიცხუსაშინა, დიდ-შეუვალი ზ საჭირო გზა ყოფი-

1) დედანში ფრჩხილებში რიცხვი არ უწერია, ქორონიკონი სწერია არშაზე და უღრის 1800 წელს.

ლა კაცთათვის საელოად. მომაგონდა იგი სიტყვა, რომელი ჰსწერს კვანტოს კურციოს ალექსანდრე დიდის ისტორიასა შინა ალექსანდრე მაკედონელისათვის, ვითარმედ „შევიდოდით ჩრდილოთ კერძო კლდეთა ფრიად იწროთა და მიუვალთა კაცთაგან და დავიფარვოდით ნაპრალთა და დანახეთქთა კლდისათა და მოგვეგებოდინ კაცნი ფრიად ველურ-ქმნილნი“. მუნ ყოფასა ჩემსა, რაოდენიცა ფშავსა ანუ სრულიად კვესურეთსა შინა სოფელნი თვალთა ჩემითა ვიხილე, მათ სოფელთა სახელნი თვითვეულად ამის უკუტ ქართლის ისტორიისა ბოლოს აღვჰსწერე: რადგან ამ ქართლის ცხოვრების აღწერასა შინა ქართლსა და კახეთში რაც სოფელია, შენი თუ უშენი, ყოველივე ეწერა, და ფშავ-კვესურისა კი არ ეწერა, მე დავჰსწერე; ენც ნახოთ მეც მომიგონეთ. საქართველოს თავადთა და აზნაურთა და ერთათვის მართებულთა, რომ იკოდენ. ფშავსა და ან კვესურეთს რამდენი სოფელია და ან სახელი რა ეწოდება, სრულიად ეს არის.

#### ფშავის ხევის სოფელნი ესენი არიან:

უკან-ფშავი.	ა	მუქუ.	ც	აგრეთვე ფშავსა ღ ხევ-
ახალი.	ბ	გოგოლაურთი.	თ	სურს შუა არის სოფე-
წითელაურთა.	გ	ცაბაურთა	ი	ლი. ფშავნი ღ ხევსურნი
ხოშარა.	ე	უმილაურთა.	ია	ორნივე ცილობენ, არა
წიჩო.	ვ	შუაფხო.	იბ	ჩვენია, არა ჩვენიაო. სა-
მათურა.	ზ 1)			ხელად ეწოდების: ჰკუ-
				შო.

#### ხევსურეთის სოფელნი ესენი არიან:

1. უკანხადუ.	5. ბაცალიგო.	9. როშკა.
2. წინხადე.	6. ატაბე.	10. ქმოსტი.
3. ზაისტეჩო.	7. ბლო.	11. გუდანი.
4. ხატალე.	8. ხორნაულთა.	12. ქორმეშიონი.

1) ამ რიცხვებს ჩვენ ისე ვტოვებთ, როგორც დედანშია. როგორც ხელავს მკითხველი, ავტორს რიცხვი „დ“ გამოუშვია.

13. ხახმატი.	21. მოწმობა.	26. არღოტი.
14. ლული	სადედაფლა	27. მიცუ.
15. ლიქოკი.	საფლება:	ანხატანის
16. ოხერხევი.		საფლება:
17. უკანახო.	22. კისტანი.	
18. წინახო.	23. გურო.	28. ამლა.
19. გველეთი.	24. შატილი.	29. ახიელი.
20. დათვისი.	25. ხახაბო.	30. ჭიმა.

18. კათალიკოსის სამწყსო ზემო ქართლს, ანუ სამცხე-საათაბაგოს (769—772). ეს წერილი სხვა ხელთაწერებიდან მოყვანილია ბ. ბაქრაძის მიერ მის გურია-აქარაში არხელოგიურს მოგზაურობაში, (გვ. 79—82), მაგრამ დავით რექტორის მიერ გადმოწერილი ტექსტი ვარიანტს წარმოადგენს და უფრო აღრეა გადმოწერილი ნამდვილიდან, ვიდრე დაბეჭდილი. ამას გარდა თვით დავით რექტორის მოწმობა, რომ იგი გადმოწერილია „ღიად ძველის წერილიდან“, ჩვენთვის უმნიშვნელო არ არის. ამ წერილს ჩვენ აქ მოვიყვანთ:

ძისის უწმიდესობის ენისა ზემოაქსა საქართუშლას კათოღოს-მატრარანისა არის ზემო ქართლს, (რამეჲლ არს სამცხესათაბაგო), სამწყსოდ თაგანნი და საფელნი:

გაგასამე მისის მამულითა: პარხალი\*) მისითა შესავალითა და აზნაურშვილებითა, საყმოდ და სამწყსოდ.

სამძიგარა<sup>1)</sup> მისითა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

გაგებაშვილსა ჰყავს ბუნბულისძენი მათითითა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა<sup>2)</sup>.

\*) დედანში „პარხანი“ სწერია.

<sup>1)</sup> ჩვენს დედანში სწერია „სამძიგარა“.

<sup>2)</sup> ეს პარაკრაფი ზოგიერთ ვარიანტში არ არის.

აგლისშვილთა და სლესელთა <sup>1)</sup> აქვს ლოგიოზისძენი <sup>2)</sup> სასაფლაოთა და მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ღასურისძეთა აქვს კერკემელისძე სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

თაქთარისძეს აქვს ჩორჩანელი სასაფლაოთა და მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ერისოიფთა ერისთავი ხუარსიმეს აქუს ლობიერნი <sup>3)</sup> სასაფლაოთა და მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

დასასამიკთა აქვსთ აბუსერის ძენი <sup>4)</sup> სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ბაგრას მენი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ოლადასშვილთა აქვს ოთარაი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

შაღიკასშვილთა აქუს სერთვისარნი <sup>5)</sup> სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ჭამჭამისძის ეულზედ არიან: ამატკავანთა აქვს თმოგველნი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

შაღიკასშვილთა ელისბაალს და იოთამს აქვს ბულლაადარასშვილნი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

ჭრჩეულაანთა და ფაროდანთა <sup>6)</sup> აქვს ასპანისძენი <sup>7)</sup> სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

სფარადანთა აქვს კალმახელი სასაფლაოთი, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

უჩინასძეთა აქვს დუკასძენი სასაფლაოთი, მონასტრითა და კარის ეკკლესიითა.

1) ბაქრაძის გამოცემაში: სლესართა.

2) ბაქრაძე: ლონგისძენი.

3) ბაქრაძე: ერისთავთა ერისთავსა ზურისისძესა აქუს ლობიერნი.

4) დედანში სწერია: აბუხერისძენი.

5) ბაქრაძე: ხერთვისარნი.

6) ბაქრაძე: ფაროდანთა.

7) ბაქრაძე: ასპინძისძენი.

ქანასკეპტელნი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა<sup>1)</sup>).

საშასაღანნი<sup>2)</sup> სამითა სასაფლაოთი, მონასტრებითა და კარის ეკლესიითა.

ხანსულანნი სასაფლაოთი, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

ანძგელნი<sup>3)</sup> სასაფლაოთი, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

კაშასქენი სასაფლაოთი, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

თუხანკელნი სასაფლაოთი, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა.

მონასტრება ოშვი<sup>4)</sup> მისითა შესავალითა.

დიდა და პატოსანი ვანძის მონასტერი მისითა შესავალითა და ეკლესიის შვილებითა უნაკლულთა.

### სამცხე-საანაბაგოს მღუღელ-მთაგანნი და მწევსნი (რანა<sup>5)</sup>)

1. მანქუჭრელი გურგუნს ბისონიანი არის. იმისა სამწყსო: ყვიბის კორტანეთს შუა რომ წყარო ჰსდის, იმას ზეით ხეობა და სადგერი სრულად, აწყვერი, დიასამიძის სახლი, ახალციხე და ახალციხის წყალს ვაღმართი, გურიას წადგომამდის.

2. კუჭრდელელის სამწყსო: ხერთვისის ზეით სულ ჯაეახეთი ხავეთამდი<sup>6)</sup>).

3. იშხანელის სამწყსო: გურჯი-ბოლახს აქეთი, სულ თორთომი, ტაოსკარს ქვემოთი, არტანუჯისთავს საკრულავი ჰქვიან, იქას აქეთი, გაღმით ორჯოხის მთას აქეთი, სულ საკავკასიო, ისპირ-ტრაპიზონის მთას გარდმოღმა.

4. ანჩელის სამწყსო სამს-წყალს აქეთი ზანცხას<sup>7)</sup> და ოპიხას შუა დახატულა. იმას ქვემოთი ნიგალის-ხევი, ვაღმა გამოღმართი, გონიის სანზღურამდი.

1) ეს პარაგრაფი ჩვენს დედანში გამოშვებულია. ბაქრადისაში არის.

2) ბაქრადე: სპასალარნი.

3) ბაქრადე: ანძველნი.

4) ბაქრადე „მონასტრიოშვი.“ უნდა ყოფილიყ ო ჩვენიაზრით: მ-ს ნასტერი ოშვი ანუ ეოშვი.

5) ეს სათაური ჩვენს დედანში არ არის.

6) ბაქრადე: ჩვენამდის.

7) ბაქრადე: ხანცხას.

5. მტკვარის სამწყსო: დახატულას ზედათი, ანაკერტს აქეთი ხულა, შვეთი მიქიხიანათ, უწმინდესის კათალიკოზის, იმ ქვეყნის ეპისკოპოზის იასაულიც ის ყოფილა, აქარა დანდოლას ზეთი იმისია, დანდოლას ქვემოთი აქარა ქუთათლისა არის.

6. წურწყაბლას სამწყსო: ხრისიძის სახლი, სულა ბო-  
ცოთ-კევი ხერთვისს ქვეით იმისია.

7. წყარას-თაგელის სამწყსო: ზვეთი<sup>1)</sup> და იმას ზეთ პალა-  
კაცია კოლას სამზღურამდი, მტკვარს აქეთი არტანი<sup>2)</sup>).

8. ერუშნელის სამწყსო: ტლაოშს<sup>3)</sup> ზეთი, სულ არტა-  
ნი კოლის სამზღურამდი.

9. ვალაშკერტელის სამწყსო: ყალზევანს<sup>4)</sup> ვალაშკერტს  
აქათ ზინუს<sup>5)</sup> და დევა-ბოინს აქეთი.

10. ანელას სამწყსო: სულა ზარიშტიანი და შირაკოანი,  
და მალასბერეთი.

11. კარელის სამწყსო: სულ კარი და კოლისა და ოლ-  
თისის სამზღურის გარდმოღმა გვაჩევანი და კალზევანი.

12. ბანელის სამწყსო: სულ ზანი, ტაოს-კარი, ფანასკერ-  
ტი, ჰარიზის ხეობა<sup>6)</sup>, სრულად ოლთისი, ნაშურკანი<sup>7)</sup>).

13. დადაშნელის სამწყსო: სრულიად კოლა და ხორცევა-  
ნი ყარასალზედ მიღვამდის<sup>8)</sup>).

ამ ეპისკოპოსთ მაკურთხეველი და უფროსი ქართლის კა-  
თოლიკოსი არის და იმის კელთ არის ყოველივე.

ქართლის კათოლიკოზისა სამცხე-საათაბაგოში რაც სამ-  
წყსო, ან თავადი ან აზნაური ჰსწერია, ან ამ საათაბაგოელთ  
ათ-სამ-მეტთა ეპისკოპოსთა სამწყსო სახელდობრივ, არც ეს  
ეწერა ამ გვარად ქართლის ცხოვრებაში, და მე დიად ძველის  
წერილიდან გარდმოვსჰწერე და ამ ქართლის ცხოვრების ბო-  
ლოს დავსწერეთ, ვინც წარიკითხოთ და ამისგან ისიამოვნოთ

1) ბაქრაძე: ზვეთი.

2) ბაქრაძე: აქ არტანი.

3) ბაქრაძე: ტლაოშის.

4) ბაქრაძე: ზინუსი.

5) ბაქრაძე უმატებს: ზეთი

6) ჩვენს დედანში: პარიზის ხეობა.

7) ბაქრაძე: ნაშურკანი.

8) ბაქრაძე: ხორცევათი ყარასალზედ მიღვამდი.

და ირგოთ, მეც ლოცვით მომიხსენეთ, იუნის 14, წელსა 1813, ხოლო ქართულსა ქორონიკონსა ზედა ფ<sup>1)</sup>.

19. სია აფხაზეთის მეფეთა და საქართველოს მეფეთა დავით აღმაშენებლამდის (772 — 775).

წესი და განკება კურთხევისათჳს მეფისა დროსა, თუ გითარდაქსნდენ მღჳდელთ მთაგანნი ს<sup>2)</sup> და საქართჳს<sup>2)</sup> ლოასინა.

მ ე

მ ე

მემაჯუტნე:

მარცხენე:

- |  |  |
|--|--|
| 1. მობრძანდეს კათოლიკოსი საქართჳსლოასა ჳ დაჯდეს მეფისა ტახტსა ჳ მოკიდებით ნატიითა და ბალიშითა. | 2. მობრძანდეს კათოლიკოსი აფხაზეთისა და დაჯდეს ნატიითა და ბალიშითა. <sup>2)</sup> |
| 3. შემოვიდეს დიდის სომხითისა მიტროპოლიტი და დაჯდეს კათოლიკოსის ქტჳჳოთ ნატიითა და ბალიშითა.     | 4. შემოვიდეს ჳჳონდიდელი და დაჯდეს ქტჳჳო ამა კათოლიკოსისა ნატიითა და ბალიშითა.    |
| 5. შემოვიდეს მთაეარვისკოპოსი და დაჯდეს ნატიითა და ბალიშითა.                                    | 6. შემოვიდეს ამა ალავერდელი და დაჯდეს ნატიითა უბალიშოდ.                          |
| 7. შემოვიდეს მაწყტარელი და დაჯდეს ნატიითა უბალიშოდ.  | 8. შემოვიდეს ქისიყელი ბოდბელი და დაჯდეს უნატოდ.                                  |
| 9. შემოვიდეს კუმურდოელი და დაჯდეს.   | 10. შემოვიდეს ნინოწმინდელი არხიმანდრიტელი(?) და დაჯდეს.                          |

<sup>1)</sup> ქორონიკონი „ფ“ უდრის 1812 წელს და არა 1813-ს.

<sup>2)</sup> ეს მეორე მუხლი სრულიად გამოშვებულია სხვა ჩვენამდის მოღ. ულს განწესებებში.

- |  |   |
|--|---|
| 11. შემოვიდეს იზნელი და დაჯდეს.                  | 12. შემოვიდეს ანჩელი არხი-მანდროტელი(?) ჭ დაჯდეს. |
| 13. შემოვიდეს ტბამვრელი <sup>1)</sup> და დაჯდეს. | 14. შემოვიდეს წურწყამელი და დაჯდეს.               |
| 15. შემოვიდეს წყაროს-თაველი და დაჯდეს.           | 16. შემოვიდეს ეარუმნელი <sup>2)</sup> და დაჯდეს.  |
| 17. შემოვიდეს მანგლელი და დაჯდეს.                | 18. შემოვიდეს წინ-წყაროელი და დაჯდეს.             |
| 19. შემოვიდეს რუსთაველი და დაჯდეს.               | 20. შემოვიდეს წილკნელი ჭ დაჯდეს.                  |
| 21. შემოვიდეს კაწარელი და დაჯდეს.                | 22. შემოვიდეს ურბნელი და დაჯდეს.                  |
| 23. შემოვიდეს მროველი და დაჯდეს.                 | 24. შემოვიდეს სამთავენელი ჭ დაჯდეს.               |
| 25. შემოვიდეს ნიკოზელი და დაჯდეს.                |   |

### აქა ძამათ-მთავართათვის

მარჯტუნე.

1. შემოვიდეს ვალაშკერტელი და დაჯდეს.
3. შემოვიდეს კარელი და დაჯდეს.
5. შემოვიდეს ხარჭაშნელი ჭ დაჯდეს.

მარცხენე.

2. შემოვიდეს ბოლნელი და დაჯდეს.
4. შემოვიდეს ანელი და დაჯდეს.
6. შემოვიდეს ტფილელი და დაჯდეს.

<sup>1)</sup> უნდა იყოს: მტბევალი.

<sup>2)</sup> უნდა იყოს: ერუმნელი.

7. შემოვიდეს ბანელი და დაჯდეს.
8. შემოვიდეს წალკელი და დაჯდეს.
9. შემოვიდეს კერემელ-ქა ლაქისა და დაჯდეს.
10. შემოვიდეს დბანელი და დაჯდეს.
11. შემოვიდეს დადაბნელი და დაჯდეს.
12. შემოვიდეს გიშელი და დაჯდეს.

და სხვანი ყთა მონასტერთა მოძღუარნი და წინამძღუარნი მათითა წესითა დაჰსხდნენ და იქმნეს წესი ცერემონიისა გამოჩინებით სამსა უკუტ ღღესა.

მოგვყავს აქ შესადარებლად ზემო მოყვანილ განწესებისა წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთსმცავეის ნუსხა, რომელიც აღნიშნულია № 1492. ხოლო შესავალი მოგვყავს იმავე საზოგადოების ხელთნაწერიდან № 1612.

### ქ. წესი და განკება დარბაზისა რამელი ხელსრულებას მცხეთას კურთხეგასა მეფეთასა.

შემდგომად კილობნით გამოსვლისა წარმოვიდა ძე თარბისი<sup>1)</sup>, ძის წული იაფეთისა, ნოეს შვილისა, და დაემკვიდრა ორთა მათთა შუა არარატისა და მასისისასა, ხოლო ძე მისი ქართლოს დაჯდა თავსა ქართლისასა, სადა შეერთების არაგვი მტკუარსა, და დაიპყრა ხუნანიტგან ვიდრე ზღვადმდე სპერისა. მუნ ძემან მისმან იწყო შენებად ქალაქსა და უწოდა სახელი მისი მცხეთა. ოდეს ნაბუქოდონოსორ იელუსალიმი<sup>2)</sup> წარმოსტყუენა, მუნით ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს და დასხდეს მცხეთას. ხოლო ალექსანდრე მეფემან დაუტევა ქართლს ერისთავი სახელითა აზონ, და შემდგომად მისა მეფე იქმნა ფარნავაზ მცხეთელი და ნათესავნი მისნი, და ჟამთა აღდრკი მეფისათა ფარნავაზიანისათა იშვა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე, და შემდგომად ოცდაათისა წლისა

<sup>1)</sup> უნდა იყოს: თარზისი.

<sup>2)</sup> დედანში სწერი.: იალუსალიმი.

მოწერა ანა მღღელმან და წარვიდეს ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი და მუნ დახვდეს ჯუარცმასა უფლისასა, და ხედა წილად კუართი უფლისა ურიათა მცხეთელთა, და ეს-მა კმა სამკვალთა დედასა ელიოზისასა, მყოფსა მცხეთასა, და გოდებდა ჰურიათთვინ და ქადაგებდა განათლებასა წარმართთასა, და შეისვენა, და მიეგება ელიოზ (ს) და მისი, და მოსცა კუართი უფლისა, რომელი სურვილით შეიტკბო, და მანცა შეისვენა. იყო ესე ნათესავისაგან ელი მღღელისა, ხოლო ადერკი მეფესა სთნდა დიდად კუართი უფლისა, გარნა საკვირველებისა მისგან არა-ა კელყო, და დამარხა ძმამან მისმან ელიოზ და თვისი კუართითა მით ადგილსა მას, სადა იგი ენანი კაცთანი არა და-დუმნენ დიდებად ღვთისა.

### მოქცევა ქართლისა.

და შემდგომად ამაღლებისა უფლისა, რაჟამს წილთ იგ-დეს მოციქულთა, ყოვლად წმინდასა ღვთისმშობელსა წილ-ხვდა მოქცევად ქვეყანა საქართველოსა, და ნეტარვართ და სა-მგზის სანატრელ, რამეთუ სიქადულ ჩვენდა არს შეწევნა წმი-ნდისა ღვთისმშობელისა, რომლისა წილხდომილნი ვართ. ეამ-თა მირიან მეფისა ნებროთიანისათა მოვიდა ნინო მოციქული, რომელმან განანათლა ქუეყანა ქართლისა, მოვიდა ქალაქსა მცხეთას, იქმოდა სასწაულსა და კურნებათა მრავალთა, რომ-ლითა დაარწმუნა მირიან მეფესა და ნანა დედოფალსა და ყოე-ლსა ქართლსა. მაშინ სამოთხესა მას მეფისასა იხილეს, რომელ ფრინველნი უშვერითა ფრთითა განიბანიან და განსპეტაკიან, და ხეთა ზედან დასხდიან, და ყუავილსა მოისთვლებდიან, და კმითა ტკბილითა კიობდიან. მაშინ გულის კვა ჰყუეს სამოთხისა მის სრულიად სამოთხედ შეცვალება და მოიღეს ძელი ქმნად კეთილად ეკლესიისა, და მოჰკვეთეს ნაძვი იგი და შემზადეს შვი-დნი სვეტნი, და აღაშენეს კედელი ძელითა და შეუდგნეს მას ექვსნი სვეტნი, ხოლო სვეტი იგი უდიდესი საშუალ ეკ-

ლესიისა აღმართებად ვერ შეუძლეს სიმრავლემან ერისამან მრავალ ღონებითა მანქანათა, და ფრიად უკვირდა მეფესა და მწუხარე წარვიდა, ხოლო ღამესა მას, ვითარ ილოცვიდა წმინდა ნინო, მოვიდა ჰაბუკი შემოსილი ცეცხლის ზეწართა, აღიღო სვეტი იგი და წარიღო სიმაღლედ, რიყრაყოდენ იხილვა ჰაერიით შთამომავალი ნელიად ნელიად ჩამოიკვალებდა ხარისხსა ვიდრემდის დადგა ძირსა, რომელსა მოკვეთილიყო, და ხედვიდა მეფე ყოვლისა ერისა თანა და სიხარული დიდი მეფისა და ყოვლისა ერისა, ხოლო სვეტისა მის ცხოვლისა იქმნებოდის სასწაულნი და კურნებანი მრავალნი, ხოლო მირიან მეფემან ხითა აღაშენა სამოთხესა მას შინა ეკლესია, და წაყუალთა მას ზედან ნინოსათა ეკლესია დიდი, და მოიყუანა მღვდელთ-მოძღვარი იოვანე მთაეარებისკობოზი და დადგინა ზემოსა ეკლესიასა, და განამტკიცა სჯული ქრისტიანობისა დასაბამითგან წელთა ექვსიათას რვაას ოცდა თვრამეტსა და კრისტეს ამაღლებითგან სამას ოცდა თვრამამეტსა, ხოლო შენდგომად ესთა რაოდენთამე მეფე იქმნა დიდი იგი და ყოვლთა მეფეთა უმეტეს სახელ განთქმული ვახტანგ გორგასალი. ამან აღმატებულმან ყოვლთა მეფეთა ზედან აღაშენა ცათა მობაძავი დიდი ესე საყდარი კათოლიკე ეკლესია და დაადგინა კათალიკოზი მთაერად ყოვლისა ქრისტიანობისა, მთავარ და უფალ ყოვლთა ებისკოპოზთა, და ჰვიეს დასასრულამდე ესთა.

### კურთხეგა მირონასა.

დიდნი შფოთნი და ამბოხებანი იქმნებოდეს ებისკოპოზთა ცილობისათენ და ღვთივ-გვირგვინოსანმან მეფემან არჩილ არა სათნო იჩინა ამათ შფოთთა ქმნა და გვიბძანა განჩენად, ვითა ნიშანთა შეეტყუებოდა, და კელოჰყავით მე გლახკამან მიქიელ ქართლისა კათალიკოზმან და ვაკურთხე წმინდა მირონი. ოდეს მეფე, ათაბაგი, ქართლის ერისთავი, სპასალარი და ყო-

ველნი ერისთავნი და ყოელნი მღრღელთ-მოძღვარნი შემო-  
კრბენ მცხეთას დიდსა ხუთშაბათსა, დიდსა სომხითის მიტრა-  
პოლიტსა მართებს ნიეთთა ზედან დგომა, და ქვაბნი საკურთ-  
ხვევლთათ გამოიხენენ, მიტრაპოლიტსა და ქადაგსა ეტვირთნენ  
კეტნი ქვაბთანი, წინათ კეტთა მიტრაპოლიტი შეუდგენ და  
უკანათა ქადაგი, თუ მწირველი იყოს თეთრითა შესამოსლითა  
შემოსილი იყოს, თუ მწირველი არ იყოს, თეთრის ატლასის  
ჩაჩი თავსა ებუროს ყუანტიზული. მეორეთა ქვაბთა მთავარ-  
ებისკოპოზი ქვეშე შეუდგეს და წინა მივიდოდეს და უკანათა  
კეტთა მაწყვერელი და უკანა მთავარებისკოპოზი მიჰყუებოდეს,  
და რა ჟამს განაზავებდენ ტაკუკსა, ტაკუკი მაწყვერელს ეტ-  
ვირთოს და ყოელთა ებისკოპოზთა თითო კაკა მირონისა  
ეტვირთოს, და კეროვნები სვეტსა ცხოველსა გარემოადგენ  
და კათოლიკე ეკლესისა გალობასა გალობდენ <sup>1)</sup>).

#### აღსაგაღთათჳს სამღჳდეჲ-მთავროთაჲს საყდაბრთა:

განწესება სასაყდრო აღსავალითი განწესებულ არს ადრით-  
განვე ძველთა მეფეთა და მამათ მთავართაგან ყოელისა საქარ-  
თჳსლოასათა და ამით სახითა წერილ არს ძველთა განჩინე-  
ბათა შინა მეფეთა გვრგვონსან ყოფისა დარბაზობისათა.

რაჟამს იკურთხოს მეფე და დასჯდეს ტახტსა ზედა და  
ეპისკოპოსნი ამა წესითა დასხდენ:

1. ბრძანოს სრულიად საქართველოასა კათალიკოსმან და  
დაჰსჯდეს მარჯვენით მეფისა ტახტსა ზედა მოკიდებით ნა-  
ტითა და ბალიშითა.
2. შემოვიდეს ჰყონდიდელი და დაჰსჯდეს მარცხენით მე-  
ფისა ნატითა და ბალიშითა.
3. შემოვიდეს დიდის სომხითისა მიტროპოლიტი და დაჰსჯ-  
დეს კათალიკოსსა ჰუტმოდ ნატითა და ბალიშითა.

<sup>1)</sup> ეს შესავალი ამოღებულია მეფრამეტე საუკუნის ხელთნაწერიდან,  
რომელიც წერაკითხვის საზოგადოებას ეკუთვნის, № 1612.

4. შემოვიდეს მთავარ-ეპისკოპოსი და დაჰსჯდეს მიტროპოლიტის ქტსჰოდ ნატითა და ბალიშითა.
5. შემოვიდეს მაწუჭტრელი და დაჰსჯდეს მთავარეპისკოპოსსა ქტსჰოდ ნატითა და ბალიშითა.
6. შემოვიდეს აბბა<sup>1)</sup> ალავერდელი და დაჰსჯდეს ჟყონდიდელს ქტსჰოდ ნატითა უბალიშოდ.
7. შემოვის ქისიყელი და დაჰსჯდეს აბბა ალავერდელს ქტსჰოდ უნატოდ.
8. შემოვიდეს კუმურდოელი და დაჰსჯდეს ქისიყელს ქტსჰოდ.
9. შემოვიდეს ნინოწმიდელი არხიმანდრიტელი და დაჰსჯდეს ქისიყელს ქტსჰოდ<sup>2)</sup>.
10. შემოვიდეს იშხნელი და დაჰსჯდეს კუმურდოელს ქტსჰოდ<sup>3)</sup>.
11. შემოვიდეს ანჩელი არხიმანდრიტი და დაჯდეს ნინოწმიდელს ქტსჰოდ.
12. შემოვიდეს მტბეგარი და დაჰსჯდეს ანჩელსა ქტსჰოდ.
13. შემოვიდეს წურწყაბელი და დაჰსჯდეს მტბეგარს ქტსჰოდ.
14. შემოვიდეს წყაროსთველი და დაჰსჯდეს წურწყაბელსა ქტსჰოდ.
15. შემოვიდეს ერუშნელი და დაჯდეს წყაროსთველსა ქტსჰოდ.
16. შემოვიდეს მანგლელი და დაჯდეს ერუშნელსა ქტსჰოდ.
17. შემოვიდეს წინ-წყაროელი და დაჯდეს მანგლელსა ქტსჰოდ.
18. შემოვიდეს რუსთველი და დაჯდეს წინ-წყაროელსა ქტსჰოდ.
19. შემოვიდეს წილკნელი და დაჯდეს რუსთველსა ქტსჰოდ.

1) № 1612 აბბა.

2) ეს პარაგრაფი გამოტოვებულია 1612.

3) ამას ქვემოდ აკლია № 1612.

20. შემოვიდეს კაწარელი და დაჯდეს წილკნელსა ქტპმოდ.
21. შემოვიდეს ურბნელი და დაჯდეს კაწარელსა ქტპმოდ.
22. შემოვიდეს მროველი და დაჯდეს ურბნელსა ქტპმოდ.
23. შემოვიდეს სამთავენელი და დაჯდეს მროველსა ქტპმოდ.
24. შემოვიდეს ნიქოზელი და დაჯდეს სამთავენელსა ქტპმოდ.
25. შემოვიდეს ვალაშკერტელი და დაჯდეს ნიქოზელსა ქტპმოდ.
26. შემოვიდეს ბოლნელი და დაჯდეს ვალაშკერტელსა ქტპმოდ.
27. შემოვიდეს ანელი და დაჯდეს ბოლნელსა ქტპმოდ.
28. შემოვიდეს კარელი და დაჯდეს ანელსა ქტპმოდ.
29. შემოვიდეს ხარქაშნელი და დაჯდეს კარელსა ქტპმოდ.
30. შემოვიდეს ტფილელი და დაჯდეს ხარქაშნელსა ქტპმოდ.
31. შემოვიდეს წალკელი და დაჯდეს ტფილელსა ქტპმოდ.
32. შემოვიდეს ბანელი და დაჯდეს წალკელსა ქტპმოდ.
33. შემოვიდეს ქერემ ქალაქელი და დაჯდეს ბანელსა ქტპმოდ.
34. შემოვიდეს დმანელი და დაჯდეს ქერემ ქალაქელსა ქტპმოდ.
35. შემოვიდეს დადაბნელი და დაჯდეს დმანელსა ქტპმოდ.
36. შემოვიდეს გიშელი და დაჯდეს დადაბნელსა ქტპმოდ.

მეფე ირაკლი II და კათალიკოზს ანტონ I ეს განწესება, შეუცვლიათ და ამის შესახებ არსებობს შემდეგი განჩინება, რომელიც ეკუთვნის წერა-კითხვის საზოგადოებას და აღნიშნულია იმავე № 1492.

გამოვიძიებით ჩუტნ (ჩნ) და ძმამან ჩუტნმან (ჩნმან) ყოვლისა ზემოასა საქართველოასა მამათ-მთავარმან ანტონი და განვიხილენით განწესებანი წინაპართა ყოვლისა საქართველოასა მეფეთა და მამათ-მთავართანი და განჩინებათა შინა მათთა ვპოვენით საყდარი ყოვლად სამღუდელლოასა ნინო-წმინდელ მღუდელ-მთავრისა არხიმანდრიტელისა ესე გუარ:

„რამეს იკურთხოს მეფე და დაჰსჯდეს ტახტსა ზედა და-  
 ეპისკოპოსნი ამა წესითა დაჰსხდენ:

„ბრძანოს ქართლისა კათალიკოსმან და დაჰსჯდეს მარ-  
 „ჯვენით მეფისა ტახტსა ზედა მოკიდებით ნატიითა და ბალი-  
 „შითა.

„შემოვიდეს ჭყონდიდელი და დასჯდეს მარცხენით მეფი-  
 „სა ნატიითა და ბალიშითა.

„შემოვიდეს დიდის სომხითის მიტროპოლიტი და დასჯ-  
 „დეს კათალიკოსსა ქტპმოდ ნატიითა და ბალიშითა.

„შემოვიდეს მთავარ-ეპისკოპოსი და დასჯდეს მიტროპო-  
 „ლიტის ქტპმოდ ნატიითა და ბალიშითა.

„შემოვიდეს მაწყურელი და დაჰსჯდეს მთავარ-ეპისკო-  
 „პოსსა ქტპმოდ ნატიითა და ბალიშითა.

„შემოვიდეს აბა ალავერდელი და დაჰსჯდეს ჭყონდი-  
 „დელს ქტპმოდ ნატიითა და უბალიშოდ.

„შემოვიდეს ქისიყელი და დაჰსჯდეს აბა ალავერდელს  
 „ქტპმოდ უნატოდ.

„შემოვიდეს კუმურდოელი და დასჯდეს ქისიყელს ქტპ-  
 „მოდ.

„შემოვიდეს ნინო-წმიდელი არხიმანდრიტელი და დაჰსჯ-  
 „დეს ქისიყელს ქტპმოდ:

„განწესება ესე სასაყდრო აღსაველითი განწესებულ არს  
 მტტლთა მეფეთა და მამათ მთავართაგან ყოვლისა საქართტ-  
 ლოჲსათა და ამით სახითა წერალ არს განჩინებათა შინა მე-  
 ფეთა გვრგვნოსან ყოფისა დარბაზობისათა.

ხოლო ოდეს იგი ღირსად სანატრელ-კსენებული მამა  
 ჩტნი (ჩნი) ცხებულ იქმნა და გვრგვნოსან მეფობითსა საყ-  
 დარსა ზედა საქართტლოისასა, წელიწადსა 1745, თთტსა  
 ოკდომბერსა 1, მაშინ ჰალატსა შინა სამეფოსა დასხდეს შემ-  
 დგომად მილოციისა სამეფოჲსა ეპისკოპოსნი ესრეთ: დაჰსჯდა  
 ყოვლისა ზემოჲსა საქართტლოჲსა მამათ-მთავარი ანტონი  
 მარჯტტნით მეფისა დიდებითა შესაბამითა.

ხოლო ვინააფთვან არცა სამეგრელოასა და იმერეთისა ეპისკოპოსნი და არცაღა მესხნი იყუნეს მუნ სხუა და სუათა მიერ მიზეზთა, და საყდარიცა სომხითისა მიტროპოლიისა მოშლილ-იყო ძტპლთადტპ, და განეჩინათ ყოველი პატივი სომხითისა მიტროპოლიტისა აბბა ალავერდელისად, დაჯდა მარცხენით მეფისა აბბა ალავერდელი, ყოვლად სამღუდელო ნიკოლოას ენდრონიკაშვილი, სომხითისა მიტროპოლიტისა პატივსა ღირს-ქმნილი მეფისა ლეონ პირტპლისა მიერ, ადგილსა ჭყანდიდელისასა მარცხენით მეფისა. შემოვიდა და დაჯდა ქისიყელი ყოვლად სამღუდელო მიტროპოლიტი ონოფრი ენდრონიკაშვილი, და დაჯდა აბბა ალავერდელს ქტპმოდ. შემოვიდა და დაჯდა თვთ ყოვლად სამღუდელო ესე ნინო-წმინდელი საბა ქისიყელს ქტპმოდ.

აწ სადამე ჩტპნ (ჩნ) ირაკლი მეორემან ყოვლისა საქართულოასა მეფემან და ყოვლისა ზემოასა საქართველოასა მამათ-მთავარმან ანტონი ძტპლი უკუტ ესე განწესებაჲ ვიპყარით უტუალეზლად და მივეცით ნინო-წმინდელსა მღუდელ-მთავარსა ადგილი კრებასა შინა დგომისა ანუ ჯდომისა უზემოეს მანგლელისა, რუსთველისა, წალკელისა და, თუ სადამე იქმნეს განახლებებაჲ კაწარელისა სიეპისკოპოსოასა საყდრისა, და ურბნელისა, და პროველისა, ნეკრესელისა, სამთავნელისა, ნიქოზელისა, და თუ სადამე იქმნეს განახლებებაჲ ბოლნელისა სიეპისკოპოსოასა საყდრისა, და კუალოდ (კდ) ევ სახედ ხარქაშნელისა, რომელი მოშლილ არს დღეს, ევ სახედ წალკელი-საცა და დმანელისა საყდართა, რომელნიცა მოშლილ არიან დღეს. და გიშელისათა, რომელი აღრიდგან მოშლილ არს, მით რამეთუ ამათ ყოველთა ზემოკსენებულთა ეპისკოპოსთა და თვთ ტფილელისა, უზემოეს აქტნდა ადგილი კრებასა შინა ყოვლად სამღუდელოსა ნინო-წმინდელსა, ვითარ იგი წერილ არს განჩინებასა შინა მეფეთა გვრგვნოსან ყოფისა დარბაზობისათა.

ტვალელი უკუტ განჩინებასა მას შინა სამეფოსა ფრიად ქტპორე დგებოდის, ანუ ჯდებოდის კრებასა შინა, ამისთვის რომელ სამეფო ქალაქი არა იყო ტვალისი დროთა მათ შინა,

არამედ ნისანი და ქუთათისი. ხოლო ვინაჲთგან მოჴლილ იქმნა ნისანი და სხუა სამეფო იქნა ქუთათისი, ტფილისი უკუტჳ ჰქმნეს მეფეთა ქალაქად სამეფოდ ქართლისა, რომლისათჳს პაპამან ჩუტნმან ირაკლი პირუტლმან ყოვლად სამღუდელო დომენტი ორბელიანი, ტფილელი ეპისკოპოსი, თან დასწრე-ბითა უწმიდესისა იოანე დიასამიძისა ყოვლისა ჴემოისა სა-ქართველოჲსა მამათ-მთაერისათა და შემოკრებითა ეპის-კოპოსთა მიტროპოლიტ-ჰყო და შემდგომნი მისნი ყო-ველნი ყოვლად-სამღუდელონი ტფილელნი. ესევე საყდარი სა-მიტროპოლიტო ტფილელისა ღირსად სანატრელ ჰქსენებულ-მან მამამან ჩუტნმან მეფემან საქართველოჲსამან თეიმურაზ მეორემან, ოდეს იგი ჩუტნ მეფედ კახეთისად ვიყუტნით, თანკ-მობითა ჩუტნითა და ყოვლისა ჴემოჲსა საქართველოჲსა მამათ-მთაერისა ანტონისათა წელიწადსა 1749 ქტჳჳო ქისიყელისა მიტროპოლიტისა საყდრისა ვქმენით არა უგანგებოდ. ამისთჳს შემდგომად ქისიყელისა და ტფილელისა მიტროპოლიტთა აქუტნდეს ადგილი მიტროპოლიტობით ამიერითგან ყოველთა ყოვლად-სამღუდელთა ნინო-წმიდელთა, ხოლო მიტროპო-ლიტობისა აღსავალიცა, პატივი და ჰქსენებჲა ამიერითგან, ამის-თჳს რომელ ვინაითგან ძტჳლად მეფეთაგან კარისა ჩუტნისა ეპისკოპოსად განწესებულიყო ყოვლად სამღუდელო ნინო-წმიდელი, ჩუტნ არა უშესაბამოდ ვჰსაჯეთ მიტროპოლიტ-ყოფაჲცა ყოვლად-სამღუდელთა ნინო-წმიდელთა“.

შემდეგ ჩვენგან გასარჩევ ვახუშტის ისტორიაში მოყვა-ნილია:

21. საქართველოს მესამზღურეთა ადგილთა და ჰამბავთა აღწერა (779—786). ეს სტატია დაბეჴდილია პროფესორი ცაგარლის გრამოტებში, II, გვ. 8—13, და ჩვენის აზრით უნდა ეკუთვნოდეს თვით დავით რეკტორს.

22. შემოკლებული ისტორია მეფის ირაკლის მეორისა, რომელიც ეკუთვნის ომან მდივანს (ავტორი ჩვენს ხელნაწერ-ში არ იხსენიება). ტექსტი ამ ისტორიისა (გვ. 796—826) ზოგიერთ განსხვავებას წარმოადგენს დაბეჴდილთან შედარებით

(იხ. ქრთ. ცხ. ტ. II, გვ. 475—516). სანიმუშოდ ვარიანტებისა მოგვყავს აქ ბოლო ამ ისტორიისა:

ხოლო შრომანი და ღვაწლნი მეფის ირაკლისანი არა აღვილ შესაძლებელ იყო აღწერად, არამედ რაოდენ ძალმედტა სმენითა და მეხსიერებითა სარწმუნოთა კაცთაგან ცნობით აღვჰსწერე, რომელი მოიწია მას ზედა ეამსა მოხუცებულებისა მისისა უბედურებითი განსაცდელი, რომელი მოვიდა ალა-მაჰმად-ხან, მამად ასან-ხანის შვილი ასტრაბათელი (რომელ არს ირკანია) და ალაოხრა ქალაქი ტფილისი მოწყვეტითა და ტყვეებითა, დაწითა, აკლებითა, გაოხრებითა, დაქცევითა და განტაცებითა. ესი იქმნა რომელ მეფე ირაკლი განუმზადებელ იყო და მოელოდა რუსეთის ღენერალს ღრაფ ლუდოვიჩს მკედრობითა რუსეთისათა მაშტსლებელად თვსად, ხოლო ღრაფმან ლუდოვიჩმან აღთქმა თვისი უარჰყო და განჰსდრკა პირობისაგან. ამის უკუტ რუსეთის მკედრობისა მომლოდნემან მეფემან ირაკლი არა შეკრიბნა ქართლ-კახეთისა და მთისა ლაშქარნი და განუმზადებელსა მეფესა ირაკლის ორთა-ქალისა ბაღებთა ველსა ეკვეთა და იძღავა მეფე ირაკლი, გარნა განერა მშვიდობით და წარვიდა საერისთოსა შინა არაგვსასა მცირითა რაოდენითამე ერთგულითა კაცითა. შემოვიდა ალა-მაჰმად-ხან ასტრაბათელი, შაჰნადირის ძმის-წულის აღილ-შაჰსაგან საქურის ქმნილი და იგი უქმნა ქალაქსა ტფილისს, რა იგი ზემორე ამისსა აღვსწერეთ და ტფილისილამ წარასხა სულნი ვიდრე სამოცი ათასამდე მოწყვეტილთა და მოკლულთა კიდე. მას ეამსა ჰყუანდენ მეომარნი ერანელნი ვიდრე ორმოცდა ათასამდე და მეფესა ირაკლის ჰყუა ხუთასამდე მეომარნი და რაოდენნიმე იმერნი და იგინიცა ავადმყოფობასა მიცემულნი, ხოლო მის ეამისა ვითარებათა დი შემდგომთა ქმნილთა საქმეთა დავიდუმებ, ვინადგან შფოთნი და წყინებანი შეუდგებიან“.

ამის შემდეგ მოყვანილი ერთი ფრაზა აქ შეუსაბამოა:

„წელსა 1760(?) ქკს უჰმ(?)“: ამას უკუტ წელსა განძლიერდა ყაჯარი ალა-მაჰმად-ხან, მაჰმად-ასან-ხანის შვილი ასტრაბათელი“.

ტექსტის ვახუშტის ისტორიისა და გეოგრაფიისა ხშირად აქვს შენიშვნები აშიებზე დავი რეკტორისა. ეს შენიშვნები წარმოგვიდგენენ განმარტებას სიტყვისა, ადგილისა და დროსა. ხშირათ ასეთივე განმარტება დავით რეკტორს ჩაურთავს შიგ ტექსტში და აღუნიშნია ფრჩხილებში. ზოგიერთი შენიშვნები დავით რეკტორისა, რომელნიც ეხებიან საქართველოს ძველ ისტორიას, დ. ბაქრაძეს ჩაურთავს თავის გამოცემაში, მაგრამ ჩვენ მიანც სრულათ მოვიყვანთ ამ შენიშვნებს, რათა სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ მათზე:

**საჩანგნი** არს რაოდენთა კეთილთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბოროტი კაცნი შეშინდნენ (17).

**ჯინაბნი** არს მარქაფი (7).

**ოფიკაღი**.—მოხელე (13).

**სუშხუღი**, რომელ არს ნარდიონი (25).

**კოლინბუჩა**—ესე კოლიმბური არს რომელსა სპარსნი „საყას“ უწოდებენ, კივქავსა ზედა უმცირესია, ქრელი და მშვენიერი, ტფილისის გარშემო წალკოტნი საესე არიან ზამთარ და ზაფხულ, უცხოდ ჰშტვენს<sup>1)</sup> (26).

**შაბარდუხი**—ესე შაბარდუხი არს შავი ქორი (26).

**არაზი**—არაზი არს, რომელსა ეწოდებდნენ რახსის, მდინარეთაგანი, რომელსაცა საღმოო წერილი გეონად უწოდებს (26).

**ლაქო**. ლაქო არს სომხური, ხოლო ქართულად ეწოდების ლლავი (27).

**საწარმართული**. საწარმართული არს შალვარი, გინა ნიფხავ-კვართი (29).

**მოფუ**. მოფუ არს ჩექმა (29).

**რანი**. რანი არს ყარაბალი (34).

**ხერკი**. ხერკი არს საგურამო (35).

სპარსთა მეფე იყო მას ეამსა (ალექსანდრე მაკედონელის დროს) დარიოს კოდომანი (36).

<sup>1)</sup> ამ მფირვენელს გურიაში „კულუმბურს“ უწოდებენ.

და დაუტევნა (ალექსანდრე მაკედონელმა ქართლს) ლაშქარნი ვიდრე ათასნი (ვახუშტი). ხოლო სხუასა ქართლის მცირესა მატინანესა შინა ჰსწერს მეისტორიე ქართლისავე ბრძენი ორასისა მხედრისა დატეევებასა ქართლად აზონითურთ, რომელიცა ესე უკვე უფროს კეშმარიტ არს ორასისა მკედრისა დატეევება (დავით რეკტორი 35).

მეორე აღვილას იმავე საგანზე:

სხვასა გამოკრებილსა ქართლის ცხოვრებასა შინა ჰსწერს ორასს იტალიელს მხედარს ალექსანდრე მაკედონელისაგან აზონთან დატოვებულს (37).

ჟღაჯან გინა აჟლან.

ბეგნატი და ბიერილი ერთი და იგივე არს. მე თვით მიწახავს ეს თვალი, ზღვისა და ცისფერა არს (55).

ბრწამდი არს ეკალი, ღიქი (55).

კადაკი არს ფოლოსი ბალნისა (59).

მკედაბა არს ცხენოსანი, ხოლო მკვირცხლი ქვევითი (78).

ტადა. ტალა არს ყარაული (73).

ოწოდა არს შუბი გრძელი, მაგარი და პირ ფართო წამახული.

აღვა, ამბაბა და მუშუა. აღვა სუნნელი, საკმეველი, ხოლო ამბარი სუნნელი, ზღვსაგან გამოიღებენ, რომელნიმე ფუტკართა ფიტასა იტყვან, სხვანი თევზთა შავსა. ხოლო მუშუა არს ხაზარეთის ცხოველი, თახვსა ჰგავს, ხოლო აფრიკისა ცხენსა და მათის ასოთაგან არს მუშუა (80).

ფანდაკი. ფანდაკი არს მაშისა და მოგვის მალალი ქუსლი (82).

მედრისა მედრისი არს ქადილი 48,2 იერემია; გინა მულურობა არს ლომური ზახება 11. 10. ოსე.

მაგისტრასი ჰრომაულია, მოძღვარი, განა ოსტატი (110).

ამის უკუტ ევთიმისა და სოსთენისა ურთიერთ არს სიტყვს გებანი, უკეთუ გნებავს თუ ვითარ იყო, წარიკითხე მარგალიტისაგან გამოკრებილი წერილი და მუნ ჰპოვებ ყოველსავე

ერკლად ამბავთა და პირთა დაყოფასა სომეხთა სოსთენისასა ვეთიმი გრძელისა ხახულარისაგან (102),

კატაბანი — მატყუარი თუ სატყუარი ვეფხისტყაოსანში იხილე (104),

ფელაქონსა ვგონებ ჯარსა ციხეს გარმოდგომილსა კარვებით (10).

სარანგნი ესე არს რაოდენთა კეთილთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბორიტნი კაცნი შეშინდნენ (111).

სარანგი — ესე არს რაოდენთამე კაცთა უფროსი, რათა მათ მიერ გუნდნი და გუნდნი სწორედ ვილოდენ და ბორიტნი კაცნი შეშინდნენ. პეტრე ყაიბი (ეს მენაიშა ეკუთვნის პეტრე ლარაძეს, რომელიც თავის თავს ყაიბად უწოდებს ხოლმე).

ჰარღეთი ვგონებ ქეჯაოსა და მოაბის მსგავსს რასმე (111).

სეგასტოსი ბერძულია, ხოლო ქართულად თაყვანის საცემელი, ესრეთ ითქმის (111).

ქსენონი — სასწულთა სახლი (120).

სეიჯა — ქალაქი არს დღესცა ყაზანის მკარეს, პირსა ზედა ედილის მდინარისასა ზემორე (128).

ეიგჩაე არს ყაზანი და მისი სამეფო. ესენიცა სკვითნი არიან და რომელიცა რუსეთის ნაწილსა შინავე აზიის აღკილია და მუნ ხალხნი არიან მოსახლენი, ყოველნივე სკვითად სახელდებულნი არიან (128).

სილოღა. 5.21. გალატელთა: ესე არს მათურალისა მიერ ხუმრობა, მასხარაობა, ზველვა, სიმღერა, როკვა, გინა სამეძაოთა ტრფიალებათა აღსაძრველი რაჟმენი, გინა ღვინით ცნობის მიღებით კმოვანება უკაფიო და უშვერი, გინა მემთვრალეობისათვის ვალის აღება. სილოდანი იგივე, ხოლო ზველვა არს მოკიცხართაგან სხვის მსგავსად საუბარი და სხუასავით სლუა და სიცილი და მისთანანი, ხოლო მფრინველნიცა არიან მზტპლავი, ვითა ზორაყი, რომელ არს თუთი, ჩხიკვი, კაჰკაჰი,

ცილა-მტკაველა, რომელ არს მაიმუნი და სხვანი ეგე ვითარნი (129).

გაგარი არს არაბული ლექსი ეწოდების მარგალიტსა (136).

ქერდგოჩაკა — წარზიდულად (137).

დაჯ. არს არა თუ ოდენ შწუხარებისა ქონებაჲ, არამედ უძვრესიცა, რაჲეთუ ენებ.ას მოსპოლუა კეთილ-მოქმედისა მის მოყუასისა (137).

ნაჭაჭმაგვეი არს ქართლის სოფელი კარალეთი (147).

დას. არს მადნარისა და ჰკშირისა, რომელთაცა ფიჩხთა სახელი არს, იხალე ისიას შინა თავსა 9, მუხლსა 18 (143).

საგიმა არს ბერდუჯის მდინარე. ესრეთ სწერენ, არამედ მე ინჯად-ალისტევი მგონია, ამით რომ ბერდუჯს არცა სამზირო აქვს და არცა ეგოდენი გზა არს ტფილისიდამ, რომ დიდი ჯარი შემოეყაროს (151).

რახსი არს არეზი (156).

რანი არს ყარაბალი (156).

შამი არს დამასკო (166).

კანუ - ქალაქი არს თეოდოსიპოლი (171).

საბა არა არს ქართული ენა, სხვათა ენა არს, ხოლო დანიშნავს: ძალი მკედრობათა (173).

საბდივანა ვჰგონებ იყოს ლექსი სპარსული: საბ — პატრონი, დვანი — სამართალი, ესე იგი სამართლის პატრონი (175).

ამის უკუტ ერინჯა ნოინისაგან ჰშთამოდინ აწინდელნი კოსტანტინუპოლის სულთანნი, რომელ არიან ხონთქარნი (176)

ჩილტი არს პრტყელი მახვილი.

ბეთლემს ვჰგონებ ბეთანიად<sup>1)</sup> (227).

ადისტეგს ვჰგონებ, რომელსა აწ უწოდებენ აღსტაფას, ყაზახსა შინა მდინარესა.

მედსაზუმანი არს საზამთრო.

შუმშულა არს დასტამბო.

1) ეს განმარტება აქვს შემდეგ ფრაზას: და ამ დიდის ბაგრატის მამა დავით იყო, რომელსა ჰმოწმობს გუჯარი ბარათიანთა ბეთლემისა.

აბმაზ არს დიოს ვარსკვლავს სახელსზედ, რომელ არს ცისა მეექვსესა სარტყელსა ზედა, რომელსა არაბნი მუშთარს უწოდებენ. ხოლო არმაზ კერპი იყო აღმართულ ქართველთაგან სახელსა ზედა დიოსისსა (264).

დაარბუქიანი არს მესოპოტამია.

შაჰნაგაზ სპარსულია, ხოლო ქართულად ითქმის ყეენის შვილის შვილი.

ესე ტენედოს არს ქალაქი ტროადისა, რომელი აწ უპყრიეს ოსმალთა, ხოლო ოსმალნი უწოდებენ ამა ტენედონდს ბოღა-ადა. წარიკითხე ბრძოლა ტროადისა და მუნ ჰსცნობ (390).

მუსული ქალაქი არს, ნინევი (398)

ესე აბსენი (იყალთოელი) იყო გვარად ვაჩნაძე, იბადის ძე, კაცი ბრძენი და მეცნიერი და ელინურისა ენისა ზედმიწევნილი, აქუნდა უკოლა იყალთოს მონასტერსა და იყო მოძღუარი სამეცნიეროსა დავით აღმაშენებლისა მეფისა. უკეთუ გნებავს, დიდის ჰჯულის კანონის ბოლოს შესხმად მისწერს თავის მოწაფეს დავით აღმაშენებელს, რომლისა თავი ესრეთ არს: „ამათლა მიმართ რასა იტყუ, რასა სიბრძნისა მოყვარება“ (417).

ზატრაკი არს ელინური ლექსი, ხოლო ქართულებრ ითქმის ერისთავთ ერისთავი (427).

ეურეუთა რომელსა აწ უწოდებენ სოდანლუხს (477).

ესე ალიყულიხან არს, რომელიცა შ'დ ნადირშაჰს სიკუდილისა დაჯდა ყანად და იწოდა სახელად ადილშაჰად (484).

რუქი არს ჯამაგირი (486).

ასტრბათა არს ირკანია.

რანი არს ყარაბალი (490)

ზრბენა არს ტყვია (490).

ნაჯადი არს მიმშველბელი (495).

იფა არს არაყი (496)

ზეინკლუბა არს აბჯართ კეთება, ესე იგი საომართა იარაღთა (496).

ზატაისში არს ეპარხოზი ტაძრისა. ხოლო ეპარხოზი არს დიდი ვეზირი (526).

ანთუზატოსი არს ელინური ლექსი, ხოლო ანთუზატოსი არს მონაცუღლე იპატისა. ხოლო იპატოსისა არს ელინურივე, რომელიცა არს ქართულებრ მეფეთა წინარე მდგომარე (536).

მაგისტროსი არს ჰრომაული ლექსი, ხოლო ეწოდების მოძღვარსა გინა ოსტატსა (539).

დუჩხუმი არს იმერთა მეფისა ტალანი, ესე იგი ღამით მცველნი დარაჯანი (577),

სეისტატეოსი არს სამოწმო უსტარი ბექდიანი, გარნა სხვათა ენა არს (647).

ბამბაკი—მცირე ქალაქი ბამბაკისა და ერევნის სამზღვარს შუა დარაჩიხაგსა, ხოლო დარაჩიხიგსა შინა გამოჩნდა მადანი ფრიად საუცხოვო მარმარილოჲსა სამფერი, თეთრი მოყუითლო და მოლურჯო, და ამავე მარმარილოსა მადანსა შინა მეთვე წყალი. ესე მადნის გამოჩენა იქმნა დროსა, ოდეს დაიპყრა ქართლი და კახეთი რუსთა კელმწიფემან ალექსანდრე პირველმან, ძემან პავლე პირველისმან, ხოლო ამ ქამს ტფილისს იჯდა და განაგებდა რუსი ვინმე უპირატესობის მმართველობით ღენერალ ლეიტენანტი და კავალერი ნიკოლა ჭედლორიჩი რტისრჩევი ქეს აქათ ჩყიდ, ქეს ფბ. ხოლო ამ ნიკოლას უწინარეს იყვნენ რუსეთიდან სხვა-და-სხვა წარმოვლენილნი განმგებელნი (გვერდი 242) <sup>1</sup>).

ქაშოეთის ეკკლესია გუმბათიანი აღაშენა ამილახორმან გივმან, შაჰყულიხანად წოდებულმან, ხოლო იყო უწინარეს ქაშოეთის ეკკლესია წმიდის გიორგისა მცირე, გარნა ამან გივმან მცირის ეკკლესიის მახლობელ აღაშენა დიდი ეკკლესია გუმბათიანი, მოავლო გალავანი ოთხკოშკოვანი და შეამკო ყოვლითავე შეენიერად და უნაკლულოდ (272).

---

\* ) ეს შენიშვნა სხვა მელნით არის დაწერილი და ტექსტის დაწერის დროს არ უნდა ეკუთვნოდეს.

II. მეორე ხელთნაწერი ვახუშტის ისტორიისა ეკუთვნის წერა-კითხვის საზოგადოებას № 281. ხელთნაწერი in 4<sup>o</sup> პატარა ფორმატისა 20 X 16,5 სანტიმეტრი, დაწერილია თხელ, მაგრამ მტკიცე ქაღალდზე წვრილის და ლამაზის ნუსხა მხედრულის ხელით. სათაურები, ზოგიერთი სტრიქონები, სიტყვები და ასოები ნაწერია წითელის მელნით, დანარჩენი ტექსტი შავის. სათვალავი ნაჩვენებია არაბულის ციფრებით თითოეული 8 ფურცლის შემდეგ. სულ შეიცავს 37 რვეულს, ანუ 296 ფურცელს. ყდა ლამაზი აქვს ხისა წითელ ტყავ გადაკრული. გადაწერილია 1774 წ. პეტერბურგში. გადამწერი არა სჩანს. სათაური წიგნისა არის: **ცამება და ჩამამავლება ქართველთა და ცხოვრებაჲ მათი, რომელ ეწოდებას წაგისა ამას ცხოვრება ქართლისა.**

ბა ქართლისა.

ეს ვახუშტის ისტორია შეიცავს:

- 1) აღწერას საქართველოს ზნე-ჩვეულებათა.
- 2) ძველ ისტორიას საქართველოსას 1469 წლამდე, ესე იგი სამ სამეფოდ განყოფამდე.
- 3) უწყებულებას მკითხველთათვის შესახებ საქართველოს ისტორიისა განყოფას შემდეგ.
- 4) გეოგრაფიას აწინდელისა ქართლისა.
- 5) ისტორიას ქართლისა შემდგომად განყოფილებისა, ესე იგი — 1469 წლიდან 1744 წლამდე.
- 6) ტაბლიცას საქართველოს მეფეთა სახლებისა და ცხოვრებისა; თუ რომელმა რამოდენი წელი, ან როდის იმეფა, წელთ აღრიცხვა ნაჩვენებია დასაბამითგან, ქრისტეს აქეთ, ბერძულის სათვალავით და ქართული ქორონიკონით.

უკანასკნელი ფურცელი ამ წიგნისა შეადგენს ვახუშტის შემდეგ მიმატებულს ცნობებს და ამისათვის აქ მოგვყავს:

მეფე ბაქარ გ წელი იმეფა, და მეფე ვახტანგ მოვიდა სპარსეთიდან, ქრისტეს აქეთ ჩდკ, ქართულსა უწ, იმეფა ქართლს ყოფაში დ წელი, და წარვიდა რუსეთს ქრისტეს აქათ ჩდკდ, ქართულსა უიბ.

ხოლო ოსმალთ დაიპყრეს ქართლი და ფაშები მრავალნი გამოიცივალნენ მეფებად და ბატონებად, და აოკრებდნენ ქართლს.

ხოლო შანადირის ეამს ხანები სხდებოდენ და უმეტესი მწუხარება და ჭირი იყო ქართლსა შინა.

ხოლო მისცა მეფეს თეიმურაზს შანადირ ქართლი, და ძესა მისსა მეფობა კახეთისა, ქრისტეს აქათ ჩღაძე. ქართულად უღბ.

ხოლო წარვიდა რუსეთს მეფე თეიმურაზ კელმწიფეს იმპერატორიკას ელისაბედ პეტროვნის წინაშე, თვესა აპრილსა 2, ქრისტეს აქეთ ჩღაძე, და მიიცივალა სანქტპეტერბურხს წელსა ჩღაძე, თთვესა იანვარსა 6, და წარმოიღეს და დამარხეს ასტრახანს სობოროში.

ხოლო ძესა თვსსა მეფეს ირაკლის დაუტევა ქართლი და ჰგაეს, აღიდნეს ღმერთმან და სუფევეითმცა იყოს უკუნისამდე.

ხოლო შემდგომად უკმოქცევსა რუსეთიდან დიდის პატივით მიღებული დიდს იმპერიაში და რუსეთის ეპარხია ერწმუნა ვლადიმერისა კათალიკოზ-პატრიარხს ანტონის, მეფის-ძეს, და მოვიდა ძმასა მისსა მეფეს ირაკლის თანა სიყვარულითა მისითა წელსა ჩღაძე, ქართულსა უნჯ.

ხოლო ცხოვრობს ქართლსა შინა თვსსა ტახტსა ზედა საპატრიარხოს მრწმუნებელი.

ამის შემდეგ სწერია:

მალაღაშვილის ნიკოლოზს მდივნის ნაწერს დედაზე გარდავსწერე წელსა ჩღაძე—1774, თთვესა იანვარსა 6 სანქტპეტერბურხს.

ზემოხსენებული ტაბლიცის წინ, იქ სადაც თავდება ისტორია ქართლისა განყოფის შემდეგ, მოყვანილია ტექსტისავე ხელით შემდეგი საყურადღებო შენიშნვა:

ხოლო ესე ქართლისა ცხოვრება პირველვე მეფეს ვახტანგს თვით ეკეთებინა ქართლს მყოფობასა და მერმე რუსეთს ძველთა გუჯრებთა და ცხოვრებათა და მოხუცებულ მახსოვარ მეცნიერთა საქართველოს კაცთაგან დიდის გამოკვლევით და

გამოძიებით გულს მოდგინედ ეკეთებინა<sup>1)</sup>, რომ საქართველოს ცხოვრება ნოეს შვილის იფეთის<sup>2)</sup> ქართლოსიდან აქამომდე, რა როგორ ყოფილა, ან მეფენი ვინა მსხდარან და ან რა უამები და დრონი ყოფილან, ბატონიშვილის ვახუშტის თანხლებით ეკეთებინა, და აღარ დასცალეზოდა თანამდებობისაგან სიკუდილისა. მერმე მეფე რომ ასტრახანს გარდაცვალეზულ-იყო ბატონიშვილს ვახუშტის შეესრულეზინა და არს აქ მეფის ირაკლისამდე, და ამას იქით რაც იქმნას ქვეყანასა ამას საქართველოსა შინა, მატანეთ მწერალთ აღწერონ.

ჩვენი ხელ-ნაწერა საყურადღებო ვარანტს შეადგენს და ზოგიერთ ისეთ ცნობებს გვაძლევს, რომელნიც დაბეჭდილშს არ მოიპოვებინან.

აგილოთ თუნდ ცნობები მთარგმნელების შესახებ ბაგრატ III დროს (980—1008), ჩვენს ხელ-ნაწერში სწერია:

ამის ბაგრატიანაზე იყვნენ: წმიდა ევთიმი, მთარგმნელი წიგნისა ჩვენისა, იოანე გრძელისძე, იოანე მამა ევთიმისა, არსენი ნინოწმინდელი ეპისკოპოსი, იოანე ხახულელი და ოქროპირი, ზაქარია მირდატის ძე, ანუ შირდატისძე, ნეტარი ბერი გრიგორი, ახალი აბრამ, არსენი, გიორგი, ვასილი ბაგრატიანაძე, ხახულს მყოფი, პეტრიწი ფილოსოფოსი. სწერენ კვალად ეკკლესიისა მემატანენი: ამ ბაგრატ მეფისათანა მოვიდა სომეხთა წინამძღვარი და სჯულის მეცნიერი მათი ქადაგებად, რათა არწმუნოს მათ სარწმუნოება მათი ქართველთა, რომელსა ეწოდა სოსთენი. ამას ვერ ვინ წინააღუდგა, არამედ გამოიკითხა მეფემან და მოიყვანა ხახულის მთავარ ეპისკოპოსთან მყოფი ევთიმი გრძელი. ესე წინააღუდგა სოსთენს და არცხვინა წერილით გამო სამ-წმიდა არსობასა და ორსა ბუნებასა ზედა ქრისტესსა, ვითარ ვერლარა სცა სოსთენ სიტყვა და წარვიდა თავისადვე<sup>3)</sup>.

1) ეს სიტყვა არ არის დ. რექტორის ვარიანტში.

2) *ibid.* იაფეთის.

3) ციციანოვის ვარიანტშიც № წბრა-კითხვის საზოგადოებისა 1457 ესეა ეს პარაგრაფი. ამას ზემოთ ციციანოვის ვარიტით ეთანხმება ბაქრაძის გამოცემას.

მთელი ზემო-მოყვანილი ადგილი წითელის მელნით არის ნაწერი და აშიაზე ასეთი შენიშვნა აქვს: „ეს წითლით ნაწერი სულ ძველს დედასა კიდურზე სწერებია“.

ამგვარი შენიშვნები ბევრია ჩვენს ხელ-ნაწერში. ის რაც დედანში კიდურზე, ესე იგი აშიაზე ყოფილა ნაწერი, ჩვენი ვარიანტის გადამწერს ტექსტში შეუტანია, უმეტეს შემთხვევაში წითელის მელნით, და ამისათვის ყოველთვის შენიშნას, რომ ეს და ეს ადგილი კიდურზე ეწერაო, მაგრამ მე რადგან კიდურზე ადგილი არ იყო, აქ, ესე იგი ტექსტში, დავსწერეო. არშიები მართლა ძლიერ იწრონი არიან ჩვენს ხელ-ნაწერში.

ბაგრატ მეოთხის დროს (1027-1072) მთარგმნელების შესახებ შემდეგს ვკითხულობთ:

წმიდა ევთიმი მიიცვალა ქრისტეს აქეთ ჩვე, ქართულსა“ სპმ“. ესენი მთარგმნელნი ამათ ჟამთა იყვნენ: ვასილი ბაგრატიძე, ანტონი მნათე ევთიმესაცა და მთა-წმინდელსაცა მოესწრნენ.

ქვემოთ კიდევ სწერია:

ესენი მთარგმნელნი ამ ჟამებთა იყვნენ. იოანე პატრიკ ყოფილი, ილარიონ თვალელი, გიორგი მთა-წმინდელის მოძღვარი, გიორგი შეყენებული, მოძღვარი გიორგისავე გიორგი, ოლთისელი გიორგი.

ქვემოთ კიდევ სწერია: „ხოლო აქა ყოფასა შინა (ესე იგი ბაგრატ მეოთხის კოსტანტინოპოლეს ყოფასა შინა) მეფისა თანა იყო გიორგი მთა-წმინდელი. ამას მოწმობს ხონორაფი (sic) ბერძული, რაჟამს ბაგრატ მეფე აფხაზთა მივიდა კოსტანტინუპოლის (ეგრევე ციციშვილის ვარ.)

ქვემოთ კიდევ სწერია: მთარგმნელი ესენი ამათ ჟამთა იყვნენ: იოანე პატრიკ ყოფილი და სტეფანე.

დავით აღმაშენებელის დროს მთარგმნელების შესახებ სწერია:

ჟამსა ამას იყვნენ მთარგმნელნი: ეფრემ მეორე, თეოფილე, არსენი იყალთოელი, იოანე ტარიჰის ძე.

არსენისას, მისრული მღვმეს იტყვს ღვთის მეფე, მე მაშინდელი კაცი ვარო, ოდეს არსენი დაროჯიდი ქამა, მარჯვენას გვერდსა ზედა წვა, ნოსელს იკითხვდა და დოღმატიკასა აწამებდა და ცვლსა სოფია წმიდასასა იგივე მარტო იქმოდა,

ადარნასე I (619-639) მთავრობის ისტორიის ბოლოს სწერია

ჩვენი მემატანენი ქართლისა სწერენ ძველს ეკლესიის მატანეს ბაგრატიონთათვის, რამეთუ არ მიუღეს ბერძენთა სვერი, ბოლო კლარჯეთი, ზღვს პირნი და ეგრისის მდინარეს იქითი, ვითარმედ შექცევასა კეისრისასა მოვიდნენ ბერძენნი და აღწერეს სრულიად ივერია, ანუ საქართველო (ესევეა ციციშვილის ვარიანტშიც)

მოგვყავს აქცნობები სხვა ვახუშტის ისტორიის ხელთნაწერების შესახებაც, რომელნიც წერა-კითხვის საზოგადოებას ეკუთვნიან:

III. ისტორია და გეოგრაფია ბატონიშვილის ვახუშტისა. in 4<sup>0</sup> პატარა ტანისა, № 2410, დაწერილია ქალაღღზე ნუსხა მხედრულით, სათაურები და ზოგიერთი სიტყვები ნაწერია წითელის მელნით. ბოლოში ცოტა აკლია, სულ ხელთნაწერი შეიცავს 636 გვერდს. ყდა ქალაღღისა აქვს ტყავ გადაკრული. ხელთნაწერი უნდა ეკუთვნოდეს მეთერამეტე საუკუნის დასასრულს. ეს მით უფრო საჭეშმარიტოთ მიგვაჩნია, რომ ხსენებული ხელთნაწერის ქალაღღი იმავე ფაბრიკის არის, როგორც წინანდელისა და ორთავეს ქალაღღს უზის ერთი და იგივე ფილიგრანი ანუ ნიშანი<sup>1</sup>), ფორმატი ორთავესი ერთ გვარია და წერის ხასიათიც ძრიელ წაგავთ ერთმანეთს ორივე ხელთნაწერში. რიგი სტატიებისა ამ ხელთნაწერში ისეთია, როგორც წინეთ აღწერილში და ამიტომ აქ საჭიროთ არა ვრაცხთ განვიმეორათ. ხოლო უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენს ხელთნაწერში არ არის ტაბლიცა საქართველოს მეფეთა, რომელიც

<sup>1</sup>) გარდა რთული ნიშანისა ნაჩვენებია ასოები E. D.

მოიპოვება წინათ აღწერილ ხელთნაწერში, და რადგანაც ხელთნაწერს ბოლო აკლია, არ არის აგრეთვე ის შენიშვნაც საქართველოს ისტორიის შედგენის შესახებ, რომელიც მოხსენებულთა წინა ხელთნაწერში. ტექსტი ხელთნაწერისა შეწყვეტილია ეხლა სიტყვებზე: „და კულადცა არა დასცხრა გივი ოხრებად ქვეყანათა ლეკითა, ესე ყოველი ამცნო მეფემ თეიმურაზ შაჰნადირს და შაჰნადირ მოსკლა არაგვის საერისთვო თეიმურაზ მეფეს. ესე მოვიდა და დადგა ტინს და ბრძოდანს ქსანს, მაშინ ლეკეთით ლტოლვილი ყანის ძედ წოდებული წარვიდოდა ოსმალთა შინა და ეტიკ...“ = ქარ. ცხ. ტ. II, გვ. 94. ყველა ის ადგილები მთარგმნელების შესახებ, რომელნიც ჩვენ ზემოთ მოვიყვანეთ წინა ხელთნაწერიდან, იმავე რიგით და იმავე ადგილებში მოიპოვებიან ჩვენს ხელთნაწერშიაც. აქედგან შეგვიძლია დავსკვნათ, რომ ორივე ხელთნაწერი ერთი და იგივე დედნიდან თუ არა, ერთგვარი ვახუშტის შრომიდან მაინც არიან გადმოწერილნი.

აქ მოვიყვანთ ერთ ადგილს კათალიკთის ნიკოლაოზის შესახებ, რომელიც სხვა ვახუშტის ისტორიაში არ მოიპოვება:

„ამ ჟამსა მიიცვალა კათალიკოზი ბატონიშვილი დომენტი, წელსა ჩღმდ, ქართულსა ულს და დაფლეს მცხეთას, არამედ დასვა მანვე სიკედილის ჟამსა კათალიკოზად ნიკოლაოს ხერხეულიძე. ესე იყო უმეცარი და საეროთა უფროს გამწყო, ვიდრე სამღუდელთა, და მოეგრობდა თათართა, ვიდრე ქრისტიანთა. აშან ომფორი ოქრო ქსოვილი, სვიმონ ბატონიშვილის ცოდვის ანნას მოგზავნილი, მცხეთისა, დასჭრა და ბეჟან ერისთავის ცოდვის ქათიბად შეაკერინა და შიუბოძა საქადაგო ხატი, მურასათი მოოქვილი, შემუსრა გვირგვინი საპატრიარქოს, ლეკან დადიანის შემოწირული, და ომფორის მსხვილი მარგარეტ თვალთ შეკეული, და სხვანი ხატი და ჯვარნი და სამსახურებულნი კათოლიკე ეკლესიისანი შემუსრნა და განუიღნა, და არა ჯეროვნად იქცეოდა სამღუდელთა წესითა, თუმიცა დემეტრან მიუშვა, და ქქმნა ბორცტი უსჯულმან და დასაბამიდან არ მსმენელმან, უკეთურმან მაქ-

მად ყოფილმან, თაზისჰილმან უსჯულომან ტარიელ, მახვილთა მოკლას იგი. გარნა ვინათგან საქართველოს ჰარკელი მღვდელმთავარი იყო, გერა შეესებოდა კელი მოსიგვიდი“<sup>1)</sup>.

IV. ისტორია და გეოგრაფია ბატონიშვილის ვახუშტისა № 186, in folio, დაწერილია ქალაქდზე ნუსხა მხედრულის ხელით, სათაურები ნაწერია წითლურით. ხელთ-ნაწერი ჩვენის აზრით ეკუთვნის მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს. ქალაქდს უზის ფილიგრანი A+C. ბოლო აკლია. რიგი სტატიებისა ისეთია, როგორც წინა ხელა-ნაწერში, ხოლო აქ მიმატებულია აღწერა სერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა და აგრეთვე ისტორია კახეთისა შემდგომად ვანყოფისა. სულ ხელთნაწერი შეიცავს 23 რვეულს. რვეულში ათ ათი ფურცელია, პირველი და უკანასკნელი ფურცელი პირველი რვეულისა, მერვე რვეული სრულად და ბოლოს კიდევ სამი ფურცელი მერმე არის მიმატებული ნაცვლად დაკარგულისა და ტექსტიც ახალის ხელით არის დაწერილი. უკანასკნელი რვეული შეიცავს შვიდ ფურცელს. თვალსაჩინო განსხვავებანი საჩქარო გადახედვით ვერ შევნიშნეთ. წიგნი აკინძულია, მაგრამ ყდა არა აქვს.

V. ისტორია და გეოგრაფია ბატონიშვილის ვახუშტისა №№ 45 და 46 ჩუბინაშვილის ბიბლიოთეკისა. ეს ორი ნომერია ცალ-ცალკე შეკრული ყდაში, წარმოადგენს ერთი მგორიეს გაგრძელებას. ორივე ნიწერია სხვა-და-სხვა ქალაქდზე მეცხრამეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში. ქალაქდებს უზის ფილიგრანებში წელნი 1812 და 1813. № 45 in folio, ნუსხა მხედრულის ხელით ნაწერი, შეიცავს:

1. საძიებელს წიგნისა. აქ სათაურებს გარდა გეოგრაფიისა და ისტორიისა ნაჩვენებია, თუ რომელი მეფე რამდენს წელს მეფობდა.
2. ხრონოლოგიური ცნობები ვახუშტისა.

<sup>1)</sup> სადაც ეს უნდა წერებულყო იმ ადგილას №281-ში ადგილია დატოვებული. სხვა ხელნაწერებში და დაბეჭდილში ეს ცნობები არ არის.

3. სინხრონიული ტაბლიცა სხვა-და-სხვა სახელმწიფოს მეფეთა.
4. ნუსხა ვახუშტის გეოგრაფიაში მოხსენებულის სოფლებისა.
5. სამცხე-საათაბაგოს სამწყმო, სტატია ეთანხმება ჩვენგან ზემოთ დაბეჭდილს საზოგადოთ.
6. აღწერა საქართველოს ზნე-ჩვეულებათა.
7. ისტორია საქართველოსა 1469 წლამდე.

მეორე ტომში ამ ისტორისა ანუ № 47-ში მოთავსებულია:

8. აღწერა აწინდელისა ქართლისა.
9. ისტორია ქართლისა შემდგომად განყოფისა.
10. აღწერა ტერ-კახთ-კუხეთისა.
11. ისტორია კახეთისა.
12. ისტორია ირაკლი II, რომელიც ეკუთვნის ომან მდივანს, თუმცა მისი სახელი ჩვენს ხელთაწერში არ იხსენიება. აქ ისტორია ირაკლისი იწყება 1744 წლიდან და თავდება 1795 წლით.
13. აღწერა ოვსეთისა ანუ კავკას შინათა.
14. აღწერა სამცხე-საათაბაგოსა.
15. აღწერა ეგრის-იმერეთისა.
16. ისტორია იმერეთისა.

VI. ისტორია და გეოგრაფია ვახუშტისა № 1467, in folio, 36 X 24 სანტიმეტრი, დაწერილია ლურჯ ქალღღებ გაკრული ნუსხა მხედრულის ხელით და შავის მელნით. შეიცავს 442 ფურცელს და ბოლოს კიდევ 47 ფურცელი დაუწერელია დარჩენილი, თუმცა შრომა კი დამთავრებულია, სათვალავი ფურცლებისა არა აქვს; ყდა ქალღღისა ჰქონია, რომელიც ეხლა სანახევროდ დახეული და გაფუჭებულია, ბევრი ფურცლები ამოცვინულია, და ზოგიერთი კიდევ აკლია თავში. თარიღი არა აქვს და არც გადამწერი სჩანს, მაგრამ ექვს გარეშე ხელნაწერი მე-XIX საუკ. დასაწყისს უნდა ეკუთვნოდეს. თავში

ერთი ორი ფურცელი უჭირავს სტატიას: „მაგალითი საშინე-  
ლისა (sic) განკორციელებისა“. შემდეგ ამისა იწყება ეახუშ-  
ტის შრომანი ამ რიგით:

1. შესავალი.
2. ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი.
3. ძველი ისტორია საქართველოსა 1469 წლამდე.
4. უწყება მკითხველთათვის.
5. აღწერა აწინდელისა ქართლის.
6. ისტორია ქართლისა შემდგომათ განყოფისა.
7. აღწერა ჰერეთისა, კახეთისა და კუხეთისა.
8. ისტორია კახეთისა ძველის დროდამ 1744 წლამდე.
9. აღწერა ოვსეთისა.
10. აღწერა სამცხე საათაბაგოსა.
11. აღწერა იმერეთისა.
12. ისტორია იმერეთისა ძველის დროდამ 1744 წლამდე.

VII. საქართველოს ისტორია ეახუშტისა in folio, № 1470, 34 × 21 სანტიმეტრი, დაწერილია მოსქო ქალაღზე ლამა-  
ზის ნუსხა მხედრულის ხელით, რომელშიაც ხშირია დიდრონი  
ხუცური ასომთავრულები კინოვართ, ნაწერნი. მელანი ტექს-  
ტისა საზოგადოდ შავია. სათვალავი ფურცლებისა მხოლოდ  
პირველ ორ რვეულზეა ნაჩვენები. სულ შეიცავს 86 ფურცელს,  
ყდა მაგარი აქვს ხისა შეტყავ გადაკრული. ბოლოში ხელ-  
ნაწერს აკლია, და ტექსტი ეხლა შეწყვეტილია გიორგი მე-  
VII (1395—1407) მეფობაზე: „შეიკრიბნენ ყოველი თურქობა,  
დიდ ძალი ლაშქარი, უკეთუ არა ესვათ ყენი, არამედ ბილ-  
წისა სჯულისა მათისა მხურვალეებითა წარმოემართნენ ქართლსა  
ზედა. მოესმა რა მეფესა მოსულა მათი და ეითარ გამარ-  
ჯვებულ იყო... ისტორიას მიუძღვის წინ „აღწერა საქართვე-  
ლოს ზნე ჩვეულებათა“. ხელ-ნაწერი უნდა ეკუთვნოდეს მე-  
XVIII საუკუნის დამლევს. თამარ მეფის ისტორიაში სხვათა შორის  
ჩართულია ანტონ კათალიკოსის ლექსიც თამარის შესახებ.

VIII ნაწყვეტი ვახუშტის ისტორიისა №1444. in 4, დაწერილია კარგ ქალაღზე მშვენიერის და წვრილის ნუსხა მხედრულის ხელით, მელანი შავი და წითელია. სულ შეიცავს თერთმეტ ფურცელს. მეთერთმეტე ფურცელი სულ უკანასკნელი ფურცელი ყოფილა წიგნისა, ვინაიღგან აქ დაცულია შემდეგი ბოლო სიტყვაობა: „სიტყვაო ღუთისაო! შემოწყალე მე ცოდვილი მთავარ-ებისკოპოზის ბესარიონის მონა ყოფილი გოგია, რომელმან აღესწერე პირველი სწავლისა შინა ჩემსა ქართლის ცხოვრება ესე; თთუსა აზრადსა ც, ქრისტეს აქათ ჩდოთ, ქართულსა უმჯ 1779“.

პირველი რვა ჩვენამდის მოღწეული ფურცელი შეიცავს ქართველთ ზნეჩვეულების აღწერას; ერთი ფურცელი უჭირავს გიორგი ბრწყინვალის მეფობის აღწერას, და ერთიც ვახუშტის ისტორიის მეორე ნაწილის წინა-სიტყვაობას.

**რუისა.** რუისი მდებარეობს მახლობლათ ურბნისისა, ორავერსის მოშორებით. რუისში უძველეს დროიდან ყოფილა დიდი საებისკოპოსო ეკლესია, კათედრა პროველდებისა. პროველდებისკოპოზი ანტონი მოხსენებულია შატბერდის კრებულში ამას უძღვნის დაჩი თავის წერილს პსალმუნების განმარტების თარგმანის შესავალში. ძველი ეკლესია რუისისა აღმოაუფხრია ძირიანად თემურ-ლენგს მეთოთხმეტე საუკუნეში. ეხლანდელი გუმბათიანი და საზოგადოთ ლამაზი ეკლესია რუისისა აშენებულია, როგორც წარწერა უჩვენებს, ალექსანდრე მეფის მიერ (1413—1442). ეს ის ალექსანდრეა, რომელმაც მცხეთა განააზხლა. სამართლიანათ უენიშნავს დ. ბაქრაძე, რომ ძველი ეკლესია რუისისა ბევრათ უფრო დიდი და ულამაზესი ყოფილა ახალზე. რომ ძველი ეკლესია უდიდესი ყოფილა, ეს სჩანს საფუძვლის ნაშთებიდან და რომ ულამაზესი ყოფილა, ამას ამტკიცებს ძველი ჩუქურთმები აქა იქ ჩატანებული ახალ ეკლესიის კედლებში. ჩრდილოეთის და სამხრეთის მხრით ეკლესიას აქვს ეკვტერები. ჩრდილოეთის ეკვტერის მარტო აღმოსავლეთის ნაწილია დაცული და ეს ეკვტერი მშვენიერი ნახელავია. შემკობილია ლამაზის თალით და გრეხილებით. სამხრეთის ეკვტერი მდარე ხელობის არის. მშვენიერი ჯვარი და სხვა ჩუქურთმები ამკობენ აღმოსავლეთის კედელს ეკლესიისა. ჩუქურთმები საკმაოდ არის სხვა კედლებშიაც. გარშემო ეკლესია-

უელის გალავანი. გალავანის შესავლის თავზედ ამართულია კოშკის მსგავსი ორ სართულიანი სამრეკლო, რომელიც აშენებულია მროველის დიონოსი ლარაძის მიერ. რუისის ეკლესია ძველ ხელთნაწერებში ლეთაების ეკლესიით არის მოხსენებული, ხოლო შემდეგ ფერისცვალების ეკლესიით იხსენიება. (სრული ცნობები რუისის ეკლესიის შესახებ ნახე: Бакрадзе. Кавказъ въ древнихъ памятникахъ христіанства, стр. 124—125. Матеріалы для археол. Кавказа, вып. IV, стр. 145—147. Grosset. Voyage. Rapp. IV, p. 7—8).

### წარწერება კედლებსა:

I. კარის-ბჭეს დასავლეთის მხრით აქვს ასომთავრული წარწერა:

1. წ. ზე აღიდენ ღწ მეფთა მეფუბა დიდისა აღექსნდრეს
2. როსა მრ კდ აღეშენა საყდარი ესე აღიდენ ღწ და სწლი მთი კუხლ ყს.

II. მარჯვენით კარის-ბჭისა დასავლეთ კედელზე ხუცუ-რად აწერია:

ნ (?) გწანს: გრგწოს: შმნ  
 დნს ღმერთმ: ჩმსა  
 : ლდა მღებლ შგწ  
 გისა. ხთი დღე

III. ჩრდილოეთის კედელზე სხვა და სხვა ქვებზე ნაშთები წარწერებისა

1. წ: სზა: შწს ღწ
- 2...რთ შწ აწ

IV. ჩრდილოეთის კარის ზემოთ:

ქ. ქსტე შე ფწ. [ცოდ]ვილი და  
 სახითა ოდნ მდღ[ელი]. სყს.

V. ჩრდილოეთის ეკვტერის კარის ზემოთ ძველი მხედრულის ხელით:

მოვედით ჩემდა ყლნი დამაშურალნი  
კმობს ქე. ქე შე გი.

VI. ამათ ზემოთ ნაწყვეტი ხუცურის წარწერისა

... ლითა ღთ.

VII. ჩრდილოეთის ეკვტერის შიგნით თაღზე ხუცურათ:

ქე შე სლი იე ებსკპსსა ან

VIII. საკურთხეველში ჩრდილოეთის ეკვტერისა გრეხილიანი თაღის არკაზე ყოფილა ორსტრიქონიანი ხუცური ასომთავრული წარწერა, რომლის თავი და ბოლო მოსჩანს მხოლოდ:

1. სსლითა ღითა მე. . . . . ძ დდფლისა
2. ვინცა ლ . . . . . თმთჲ ან.

IX. სამხრეთის კარის მარცხნივ ასომთავრულით სწერია:

გალატოზთ ზედა მოეგსა შალვას შეუნდვენს ღმერთმან ამინ.

X. ჩრდილოეთის კარის მახლობლათ მერმენდელის ხუცურით:

წ. საბა შეუნენს ღმერთმან.

XI. კანკელზე ხისა მხედრულათ სწერია:

კურთხეულ არს ღმერთი, რომელი სამობასა შინა ერთობითა და ერთობასა შინა სამებით იქადაგების და იღიდების, მეტყველების, რომლისა შეწევნითა გაკეთდა კანკელი ესე ღუთაებისა მრავალ-ნაწილიანისა ფერის-ცვალების ხატისა ასამალღებლად და განსაძლიერებლად უკეთილმსახურესისა მსახურისა და უმაღლესისა მპყრობელისა ყოვლისა ზემოისა საქართველოისა მეფისა ირაკლი მეორისა, დავითიან-ბაგრატიონისა, კეთილმორწმუნისა ყოვლისა საქართველოისა დედოფლისა და-

დიანის ასულისა დარეჯანისა და კეთილად წარსამართებელად ძეთა და ასულთა მათთა. მამათ-მთავრობასა ანტონი მეფის ძისა, დავითიან-ბაგრატიონისა, უნაკლულოდ შესრულდა კანკელი ესე საფასითა და წარსაგებელითა მროველ-მიტრაპოლიტისა ყიფიანის ძის ნიკოლოზისათა. საუკუნოდ იყავნ ესენება ჩისი. ნოემბრის 2, წელსა ჩღშ, ქკს შჰთ 1).

XII. ზარზე, რომელიც ეხლა დაზიანებულია, მხედრულათ აწერია:

ჩვენ ყოვლად უსამღედლოესმან მროველ მიტრაპოლიტ-მან პალააშვილმან იუსტინემ გიძღვენ რუისის ღეთების ეკლესიასა ზარი საფასითა ჩემითა საოხად გლახაკისა სულისა ჩემისათჳს წელსა ჩჳგ. ქკს. შჳა.

XIII. აღმოსავლეთის კედელზე სამრეკლოსა ხუცურათ აწერია:

ღმერთო შეიწყალე მაშენებელი სამრეკლო[სა] ლარაძე დიონოსი მროველი.

### ეპიტაფია.

I. საქართველოს მეფეთ მეფის ვახტანგის მეუღლე და იმერთა და კახთა მეფის არჩილის და ქართლის მეფეთ მეფისა და ყანდაარისა ქირმანისა ზირიშკისა და აილათის მპყრობელისა და სპარსეთის სპასალარისა მეფის გიორგისა და ერანის მღვიანბეგის ლევანისა და ძმათა მათთა დედა და ორბელის ძის ყაფლანის ასული დედოფალი როდამ ყოფილი ცქემოსანი ეკატირენე აწ მდებარე ექმენ მკვდრსა ამას საფლავსა ჩვენსა . . . . . ესე არს განსასვენებელი ჩემი ამას დავემკვდრე რამეთუ მთნავს ესე ქკს: ტოთ: სვეტო ცხოველო მფარველ ექმენ ძეთა ჩემთა ყოველთა.

1) წარწერები №№ II, IV, V, VI, VII, VIII აქ პირველად იბე-  
ჭდება.

II. ეპიტაფია არა აქვს, მაგრამ საყდარში იპოვება საფლავები:

გრიგოლ მროველისა, რომელიც გარდაცვლილა მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში და გერვასი მროველისა, რომელიც მიიცვალა 1816 წელს. ამას გარდა რუსის ეკკლესიაში მარხიან მრავალნი პირნი ბაგრატიონ-დავითაშვილებისა (ამათი შთამომავლობითი სია ნახე ბროსეს Rapp. VI, p. 8—10).

III. ქ. ვაი სიკვდილისა მანგლით მოკვეთილსა და მიწა მიწად მიქცეულსა ყაფლა წეს შვილის ასულსა და მეუღლისა ჩემისა გამზღე ლისა და პატრონსა საქართველოს მსაჯულთ უხუცესისა აბაშიძე ნიკოლოზისა და სამთა ძეთა და ექვსთა ასულთა ჩემთა ჩემთვის მტირალთა და განმ . . . . ფელსა და აწ საფლავსა ამას მდებარესა მხეველსა ანნა . . . . . ბისა რუისის ეკლესიისა სამწირველოს . . . სა მიწად მიცემულსა შემიწყალეთ მხილველთა და შენდობა ბძანეთ ჩემისა ცოდვილისა სულისათვის სიყვარულისათვის ქრისტესა აღვესრულე თებერვლის კდ ქკს [ულზ<sup>1</sup>).

### ხატება და ნათება რუისის ეკლესიისა.

I. ხატი ფერისცვალებისა დიდი ზომისა, სულ 107 X 70 სანტიმეტრი, დიდი ხის კუბოთი, რომლის ერთ კარზე გამოხატულია პეტრე კლიტითურთ და მეორეზე პავლე. ზემოთ კუბოზე გამოხატულია მამა ღმერთი. ხატი წარმოადგენს ფიქარს სულ სავესს სხედასხვა ნაწილებით. სიგრძეზე მოთავსებულია 22 უჯრა ნაწილებისა, განზე 25, ასე რომ სულ უნდა

<sup>1</sup>) ქორონიკონი უდრის 1789 წელს. ეს ეპიტაფია აქ პირველად იბეჭდება.

იყოს 550 უჯრა ნაწილებისა, მაგრამ ზოგიერთი მათგანი დაკარგულია. წარწერები ნაწილების სახელებისა უჯრებზე ხუცურიანია. ნაწილების ქვემოთ ხუცური წარწერაა, ძალზე გადასული და ამიტომ სრულათ არ იკითხება. ჩვენ აქ წავიკითხეთ:

- 1 ...თარ სხლ: კბლ: კრხლ: და დბლ არს  
სკნითგნ უკე: მე: გლხკმნ: ფდ: ცდვლმნ:  
და: ყთა: ეფსკოპთა: და: მნზნთა: უნრჩევეს...
- 2 ...ნ: მხლველ(?): გლს: მდგინებთ: ვნებე: კაზმდ:  
ენბთა: აშთ ბრძანებითა პტრნის: მერბისითა:  
დღეგრძლბით: საუკნო: იყვნ კსნბა: მთი მრდის...
- 3 დ: და: სხლვდ (მ)ცველდ: სლნსა ჩნისა:  
და მშბლთა: ჩნთა: სა(ოხდ) შეგამკვეინე ხატი  
ესე მფთ მფფისა: კსტნტინესითა: და: დედფლთა  
დედფლისა [თსა?] ქ...<sup>2)</sup>

ჩვენის აზრით, ეს წარწერა ეკუთვნის კონსტანტინე III, რომელიც გამეფდა ქართლში 1478 წელს.

კუმოს კარებზე ხატისა მხედრულათ სწერია:

- 1 ღო ყნსა შემოქმედო და ყთა ცხოველთა ცხოელობისა  
მიმცემო მსმე
- 2 ნი სიტყუათა მათ შენთა საღთოთა რლსაცა იტყვ პირითა  
შითა უტყუელი
- 3 თა საღთოსა შა წერილსა ესრეთ. „მოიძიეთ პირი და  
შევედრენით მე და შვეი
- 4 სმინო ზეცით დნ მოწყალებ [გ]ექმენე თქტუნ“: ხ მე მსმენელმან  
ამათ სიტყუათმან

<sup>2)</sup> ეს წარწერა ვერ არის კარგათ წაკითხული ბროსეს მოგზაურობაში. მეფე კონსტანტინეს სახელი იქ სრულებით არ იხსენიება.

- 5 მოვიძიე შემწე-მფარუტლად და პირი სახე და ხატი ღთა-  
ებისა შინა და წე შენსა წრ
- 6 მდგომილი ვყოფ ვედრებასა გულითა მძრწოლართა და  
ვინათგან თვთ შენტს უჯი
- 7 ჰსჯულის მდებლობ მონისა შინა მოსეს მართ და იტყვ  
ვღ „არა მეტტნოთ წე პირსა ჩა
- 8 ცარიელი“: და ამისთვის მეცა წინაშე პირსა დიდებისა  
შინსა წარმოდგომილი კად
- 9 ნიერ ვიქმნები და მოგიძლენი მცირითა წრსაგებელითა  
ჩთა შემზადებულსა შთასსწნებელსა<sup>1)</sup>.
- 10 და შენცა უკტს ხატო ღთაებისაო შემწეო მორწმუნეთა,  
დიდებაო მადიდ
- 11 ებელთაო, და მფარუტლო მსასოებელთა შენთაო, შენ  
შემწე ექმენ მორწმუნესა
- 12 შენსა შემომწირტლსა ამის მცირედისა შესაწირავისასა,  
შენ დიდებაო მადიდებელ
- 13 თა შენთაო დიდებულ ჰყავ მადიდებელი იგი ში მონა და  
მოსავი ღთაებისა შინა
- 14 ციცისშვილი ზაქარია და შეზღუდე ძალითა შითა უძ-  
ლეველითა, მეუღლი
- 15 თურთ თვისით, ძეგბითურთ და ასულით და ნუ ვარე  
მიატკევ სასოებასა მის
- 16 სა და ეც ფარტა ყთა შა დღეთა მისთა:
- 17 წელსა 1786.

მეორე მხარეს მარცხენა კარისა მხედრულათ სწერია:

- 1 ყთა ცხოვრებისა და ცხოველ მყოფისა მეუფისა ჩნისა  
და ღისა ხატო სახეთა და მაგალი
- 2 თო და უსაბამოა ღთაებისაო ვინათგან სათნო შესა-  
წირავ და მსხტპრპლ შენდა არს სული

---

<sup>1)</sup> აქ თავდება პირველი კარის წარწერა, დანარჩენი მოთავსებულია მეორე კარზე ანუ უკეთ ვთქვით მეორე ნახევარზე.

- 3 შემუსრვლი გული შემუსრვლი და დამდაბლებული, რლ-საცა არა შეურაცხ ჰყოფ თქმისა
- 4 ებრ წწყლისა შრისა დავითისა: ამისთვის უკუტ სასოებისა თვისისა შენ ზა დამდებელმან მო
- 5 ნამან შენმან ციციშვლმან დედოფლის სახლთ უხუცესმან ზაქარიამ სულით და გულით შემუსრვლით და დამდაბლებულით
- 6 მოგიძღუანა მცირედი ესე შესაწირაფი წა ბუდე ესე
- 7 შთასასტუნებელი და შემოგწირა სასოებითა ფდითა შენ თაყუანის საცემელსა ყთასა ხა
- 8 ტსა ლთაებისასა: <sup>1)</sup>
- 9 შთასასტუნებელსა ამას ბუდესა ხატისა ლთაებისა შრისასა და შემოგწირავ მონა
- 10 შენი ციციშვილი დედოფლის სახლთ უხუცესი ზაქარია: ნ შენ ლთაებაო
- 11 შეუტალღებელო ყოველთაო ნუ უგულლებულს ჰყოფ სასოებასა ჩემსა და მოიხილე
- 12 ზა ზეციით წმიდით სამკვდრებელით შენით და მოწყალე მექმენ და დამიფა
- 13 რენ ყთა დღეთა ჩემთა მე მეუღლითურთ ჩემით და ძეებით და ასულით
- 14 ურთ, რათა მდის გადიდებდეთ შნ საფარტლოსა შა შენსა დაცულნი და
- 15 ქტლოს მოქმედებისა შრისა მმადლობელნი:
- 16 წელსა 1786 <sup>2)</sup>.

ამ ხატის შესახებ ამბობენ, ვითომც ეს იყოს გაძარცული ნაშთი იმ შესანიშნაფი ნაქედი ხატისა, რომელსაც მოიხსენიებს მურავიევი. ჩვენ გვგონია, ამ ხატს სრულებით არ ეხება მურავიევის სიტყვები.

<sup>1)</sup> ამას ქვემოთი სტრიქონები მოყვანილია მეორე მხარეს მარჯვენა კარისა.

<sup>2)</sup> ამ კუბოს კარების წარწერების ტექსტები პირველად იბეჭდება აქ.

II. ჯვარი გარეთ სატარებელი ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი. მხედრული წარწერა ზემოთ ცოტა გადასულია, მაგრამ წაკითხვა მაინც შესაძლოა:

- 1 ქ. ევა შენ ცისა მოქცევით მძღვანელო ზეშთა ზედან აღმაფრენისა სუფევად ყოველთა მაცხოვრისა
- 2 საჭეთ მჭრველი მტრთლ ჯ'ისა ამის მიმრთმელი რუისისა ვმროველობ ნიკოლოზ ორბელისშვილი
- 3 ქ. წნო ძმანო ჯ'ი ესე ლარაძეთ მოუპოვებიათ დეონოსე პირველ ერუშნელი ყოფილა იმას შემოეწირა დიად დაღეწილ იყო აწ მე მ
- 4 როველ ურბნელმა ნიკოლოზ ხელახლა გავაკეთებინე ვეცხლიც მოუმეტეთ ვინც იხილვიდეთ პირველად დეონოსე მროველს
- 5 მოიკენებდეთ და შემდგომად მეცა შენდობით მომიკენებდეთ ლთისათჳს გე'ბი ქე'სა აქეთ ჩღაგ ქ'კს უე (sic)
- 6 მეფობასა ბაქარისასასა გაკეთდა ვინცა ამა საყდრისათვის შემამეწია რასმე ლ'ნ აკურთხოს ა'ნ<sup>1)</sup>.

### ხელთნაწკება.

I. სახარება 33 X 21 სანტიმეტრი, დაწერილია ქალაღლზე ნუსხა ხუცურით ერთ სვეტად. ყდა ვერცხლისა აქვს. სურათები ოთხი. ა მახარობელთა და სათავეები თუმცა ფერადებით არიან ნახატნი, მაგრამ ხელობა საიმისო არ არის. ზოგი ფურცლები არეულია. ბოლოს სარჩევია და სარჩევის წინ სწერია:

- 1 დაიწერა წ'ა ესე სხრ'ებ'ა წელთა შვიდი ათას ორას
- 2 ათ ხუთმეტს კ'ლითა ფ'დ ც'ოდვილისა დიმიტრისითა:
- 3 ვინცა მიემთხვეოდეთ წ'ა ამ'ს სხრ'ბსა, შენდობ'ასა
- 4 ჰყოფდით ჩ'შ ც'დვლისა თ'ს:.<sup>2)</sup>

1) ამ წარწერის ტექსტი აქ პირველად იბეჭდება.

2) 7215 წ. ქართულის სათვალავით უდრის 1611 წელს.

სარჩევის ბოლოს სხვა ხუცურის ხელით სწერია:

- 1 ეს წა სხრბა დაევირბინა ნიკზ ქზს ხერხეულიძეს და
- 2 მე მროველ მატრაპოლიტმან დავიკან სამ თუმნდ
- 3 იყო გირაოდ და მე თხუთმეტ მილანთული მივეც.
- 4 ჩმ ცდვლისათს შენდბას ყოფდეთ მროველისა იწბისათს:.

II. მმარხვანი 32 × 12 სანტიმეტრე, დაწერილია ქალაღდ-  
ზედ ნუსხა ხუცურით ორ სვეტად. ბოლოს სწერია:

ლო ლო შე ცდვლი გი.  
მეფობდა საქადთეელოსოვრ  
სა შა. მეფე ვახტანგ ლეონის  
ძე ბაგრატიონი. მშინ უსჯლთა  
ოსმალთა მოტყუებით დაიპყ  
რეს საქართველო, და მშნ მეფე  
[ვ]ერლარა მდგომ იქმნა სმკვდრე  
ბლსა თსსა, და წრმოვიდა დედა-  
წულითა რუსეთად; და მრელი  
ეფისკპსნი და დბლნი თან იახლა  
და თვთ მროველ ეფისკპზი ორ  
ბელის ძე ნკზ თან ეახლა რლ  
სა თა ჰყვეს ძმნი სმნი, და მმი  
სწული ორი, და ბიძის ძე ერთი;  
თვნიერ ყრმებისა და დედათასა;  
მშინ სმფოსა ქლქსა მოსკოვის ყო  
ფასა შა მიბრძანა წერად მრხე-  
ნისა ამისა და დავსწერე დიდის სსჯ-  
ილითა მრხენი ესე, მრვლ ჟმ  
იერ ყოს უნ წელნი და ჟმნი მისინი;  
ხ წესი და რიგი რუსისა დავსწე  
რეთ; ვბი მე გლბკი მლდლი გიო  
რგი სმიერლი ებიტაშუჯი ვინც  
ნამცთარი ნახოთ უდრტვენლდ

გამართვიდეთ, გბნი სყვრლნო  
 მკითხეღნო წყევა და შეჩვენება  
 არა ჰყოთ ჩმ ცდვლინთს ად  
 გბნი ყთა მხილველთა ვინც იკ  
 მარებდეთ ღის სიყვრლისა  
 თს ამს... მღღლთ მთვა  
 რსა მროვლ ნკზს შენდობით  
 მოიკნებდეთ; და მეცა გბნი გლ  
 ახკი ამისი მწერალი მღღლი გი  
 გრდამოცვენებლის ნაბიჰვე  
 ისგნ თუთო შენდობას მეც მიხდი  
 ნებდეთ: ნაშრომი ჰკიეს. ხ მუშაკი  
 მტუტარ და ავლ:.

ქეს: აქათ: ჩდ: გჭ: თვე

სა: ივნისსა: ა: მეფობასა

მე[ო]რესა იმპერატორი: ჰე ალ

ექსის შკლინსა:.

შემდეგ ჩართულის ხუცურით სწერია:

ვერ მგრძნობი, ამის უმეცრებით წერისად:-

თუც დაგეფაროს ნუ საბასრო ბერისად:-

მგრძნობი ნუ ცხად ჰყოფს, ზეწერით უშვერისად.

გესავ შემინდოთ, ქს მსასოე სერისად.

უგრძნო ნუ ეძებს, ცხადად ვწერე შტერისად:-

შემდეგი ლექსი მოყვანილია მხედრული ასოებით:

მე დედა ზარდლის, ქსელისა უსუსტე:-

კეც კაცი ვმონებ, მემსხვერპლე თუ ხენეში:-

არა ხენეშთაგან, კაწახ მონოზანობ:-

მმკობსა ჩემსა, ვამკობ ძალისად ნიკოლაოზ:-

მკსენ ვიყო მხილველთაგან ორბელიანი:-

ამ ლექსებს შუა სწერია:

ღთო მამაო ძეო და სულო წო, დიდად დიდებულო.  
და მეუფეო უფალო ჩემო იესო, ღთო და  
კაცო სრულო. შე მე ძე ორბელისა უღირსი  
ნიკოლოაზ მროელი ცუდი მონაზონი.

შემდეგ სხვა ხელით:

უო ღთო ცი შე: ქვეს აქეთ ჩდგე:- ივლისს ით:  
აღესრულა

მე ორბელის შილმან: ქართველთა: იმერთა და კახთ მე-  
ფეთ დედის ძმიწულმან: და საქართველოს მოსამართლეთ უხუ-  
ცის ძემან: მროელ ეფისკოპოზმან ნიკოლოაზ აღვაწერინე  
მარხვანი ესე: და შევსწირე ქართლში რუისის ღთაებასა: ვინც  
გამოსწიროს ღთნ დასწყევლოს და შეაჩვენოს:- ვინც იხილოთ  
შენდობას ვითხოვ ღთის გულისათვის:-

III მარწუხი 22,5 × 16,5 სანტიმეტრი, დაწერილია ქა-  
ლალღზე ნუსხა ხუცურით. სათაურები ნაწერია წითელის მელ-  
ნით, ყდა აქვს. ბოლოს სწერია:

აღიწერა და სრლ იქმნა საღმთო ესე: მარწუხი: წელსა  
1723 (უნდა იყოს 1753) თვესა. მაისსა: 30: საქართველოსა  
ზედან: მეფობსა: ცხებით გვრგვანონისა: მეფისა ერეკლესა ძისა:  
თეიმურაზისაზე: და ძისა მთისა. კბთა მეფისა ერეკლესასა: სა-  
ქართველოსა მამათვრისა: და უფროსად პატრიარქისა: ანტონი  
მეფის იესეს ძისათა: მშრომელისა იმუშკებელისა ქუთათელ მიტ-  
რპლიტ ყფლისა და ქართლისა. არქივისკპზის ტიმოთესსა:  
ღო შეიწყალე ამისი მწხბლი ცი ქრისტეფორეს:

IV. კურთხევანი 20 × 14,5 სანტიმეტრი, დაწერილია ქა-  
ლალღზე ნუსხა ხუცურით. თავი და ბოლო აკლია. ყდა არა  
აქვს. უნდა ეკუთვნოდეს მეთვრამეტე საუკუნეს.

V. გულანი in folio,  $45 \times 31,5$  სანტიმეტრი, დაწერილია ქალაქდზე ნუსხა ხუცურით და შავის მეღნით. სათაურები ნაწერია წითელის მეღნით. თავი და ბოლო აკლია. ქორონიკონი ჩვენ ვერ ვიპოვნეთ. ხელის და მასალის მიხედვით გულანი მე-XVII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს ან მე-XVIII დასაწყისს. ბოლოს მიკერებული აქვს ორი ტყავის ფურცელი, რომელზედაც სახარების განმარტების (თარგმანის) ტექსტი ყოფილა.

VI. ძილისპირი  $20,5 \times 14,5$  სანტიმეტრი, დაწერილია ქალაქდზე ნუსხა ხუცურით. ყდა აქვს. ქორონიკონი არ უზის. ხელთნაწერი უნდა ეკუთვნოდეს მეXVII—XVIII საუკუნეს.

VII. მარგალიტი  $21 \times 16,5$  სანტიმეტრი, დაწერილია ქალაქდზე ნუსხა ხუცურით, ხელთნაწერში მოიპოვება ოთხი-ოდე სურათი საკმაოდ კარგი ნახელავი. ბოლოს ტექსტის ხელით სწერია:

წ: დაწერა წიგნი ესე მრგლტი კელითა ფდ ცდვლისა რუისელი მღდელ მონაზონის კლიმაშვილის იოსებისთა სმე-უფოსა ქლქსა რუსეთს მოსკოვს და შევსწირე წიგნი ესე რუის ხატსა ხთაებისსა ვინც გმოსწირ[ოს] ისიმც რისხვს და მისნი გწყობილნი და ნურც იკსნების სლით და კორკით და რანიც წნი სვიქსარსა შიგნ სწერიან ისიმც რისხვს ამის გმომწირლსა ან. ჩღჭა. დაიწერა წიგნი ესე ჩღჭა.

VIII. დასდებელნი ანდრია კრიტელისანი  $20,5 \times 14,5$  სანტიმეტრი, ნაწერია ქალაქდზე ნუსხა ხუცურით, თავი და ბოლო აკლია. ხელითნაწერი მე-XVIII საუკუნის უნდა იყოს.

IX. ეფრემ ასურის სიტყვაჲ ფერისცვალებისათჳს  $21 \times 15$  სანტიმეტრი, დაწერილია ქალაქდზე ნუსხა ხუცურით. ბოლოს სწერია:

მრავალ ეშირ წინამძღრის შვილი მროელ მიტროპოლიტი

გერმანე, რისა საფასითა აღვწერე უღირსმუნ მღღღმუნ სიონის დეკანოსუნ ნკლზ: ჩღაჭ. 1768.

მე მროველ გერმანეს ამ მღთაებისათვს შემწირავს სულისა ჩემისა საოხად ნურვინ იკადრებთ გამოწირვად

X. წესი კურთხევისათვს ეკკლესიისა  $27 \times 12,5$  სანტიმეტრი, დაწერილია ქალაღღზე მხედრუღის ხელით. ბოღოს აქვს მინაწერი:

გარღმიოთარღმნა რუსუღისაგან ქართუღად იღუმნის ტრიღიღესგან იუნისს 21 წელსა 1784

ქვემოთ სწერია:

გე

ხსენნედ იოანემკა უღირსი იკონოღოსა დეკანოსი ტფიღლის სოღონისა აღმწერი ამისი მკითხნო 17<sup>3</sup><sub>28</sub>92.

XI. თთვენი, რომელიღ უღიცავს საკითხავებს იენისისა, ივღისისა აგვისტოსა,  $31,5 \times 21$  სანტიმეტრი, დაწერიღია ქალაღღზე ნუსხა ხუცურით: ყდა დამტვრეუღია, თავი და ბოღო აკღია. ხელითნაწერი ჩვენის აზრით მე-XVIII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოღდეს.

XII. ნაწყვეტები დავითის ფსალღმუნებისა  $20 \times 15$  სანტიმეტრი ყდაში, ნაწერია ნუსხა ხუცურით. მხოღოდ რამოღდენიმე ფურცელია დაცული. ხელითნაწერი ჩვენის აზრით მე XVIII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოღდეს.

XIII. წიგნი იოანე დამასკელისა  $16 \times 10,5$  სანტიმეტრი, დაწერიღია ქალაღღზე მხედრუღღს ხელით, ყდა დაცულია. ბოღოს სწერია:

ქეს აქეთ: ათას უვიღას ოცდა რვასა ეს წიგნი მე მროველ ეფისკოპოზმან ნიკოღოღოზ რუისის ღთაებას უღევწირე: ისიმღ რისხავს და იესო ქრისტე: და სული წმიღა: ვინ იმ რუიღისის ღთაების საყღარს ეს გამოღსწიროღ ყოვეღს მროვეღსა. და

წამკითხვეთ გეხვეწები შენდობას მიბძანებდეთ: ღთის ყსივარულისათვის:

მე ორბელის შეილმან მროველ ეფისკოპოზმან ნიკოლოზ აღვაწერინე იოანე დამასკელის წიგნი ესე: ქალაქსა შინა ასტარხანს: ქართლიდამ რუსეთს მოვდიოდით მეფე ვახტანგს ვახლდით: იქ ქართლიდამ წამოღებული დიად ძველი წიგნი იყო: აღარც თავი ჰქონდა: და აღარც ბოლო: რაც ჩნდა ეს გარდმოვაწერინე დაუკარგაობისათვის: და შუაზედაც ცხრამეტი და ოცი თავი ამოგლეჯილი იყო: რომელსაც ღწ ქართლის თათრისაგან გამოქსნა გაღირსოსთ ამის გათავებას ეცადენით. ღთის სიყვარულისათვის: და ვინც ნახევდეთ თვითოს შენდობას მიბძანებდეთ და ამ წიგნს რუისის ღთაებას ნურავინ გამოსწირავს: თუ ვინ ძეგამოსწიროს, ისიმც ღთაება რისხავს.

ამის ბოლოს სწერია:

ღო შე ფდ ცდელი ისბ კლიმიაშვილი ამისი დამწერი.

XIV. ნეტაფრასი 21 × 16 სანტიმეტრი, დაწერილია ქალღმერთზე ნუსხა ხუცურით. ყდა დაკუთლია, ბოლოს სწერია ტექსტის ხელით:

სადიდებლდ წისა სბისა. მე გლხკმნ ხუცეს მონაზონმნ ვიგლს მოდგინე, და აღვაწერანე. საფასითა ჩმთა: ყდ წის ღწის მშობლის შბის საკითხვი: და ჯწის აძალღების ნეტაფრასი: ღა: წამებქ. წისა დბლის მთვრ მწმისა დიმიტრისა: და ტაძრად მიყვნების შესხმა და ქება და წამება: და წამებქ წისა მოწამისა დბლისა რქდენისა: ცხრბქ და მოქლქბქ წისა მწმისა ჩწისა ნიკოლოზისა და მიცვლბქ ყდ წისა ღწისა მშბლისა შესხმა და ქბა: და ვინცა ჩმწს უკან მიემთხვივნეთ ამთ ჩმთა ნაღვაწთა შენდობქსა ჰყოფდეთ ჩმ გლხკმნის ბერის გერმანესათს რა ლოცვა თქწნი მეოხ მეყოს მე უდებსა და თქწცა სათნო ეყოთ შემოქმედსა: სანამ ცოცხლ ვიყო ნუ ვინ იკადრებთ მიმძღავრებით გინა მიხვეჭით ამ წიგ-

ნის მიღებ-სა. და როცა მოვკდე მას უკან თქნ იცით ცოცხალი უკეთ მოიხმართ:

ამის ბოლოს იუსტინეს ხელით მხედრულათ სწერია:

მე მროვლმან მიტროპოლიტმან იუსტინემ შევწირე წმიდნას ფერისცვალებისა ეკლესიასა მეტაფრასი ესე.

XV. სახარება ტყავისა 24,7 × 15,7 სანტიმეტრი, ნაწერია ნუსხა ხუცურით, თავში აკლია ეტრატის ფურცლები, რომლების მაგიერ მიკერებულია ქალაღდის ფურცლები მერმენდელის ტექსტით. ტყავი ხელნაწერისა გადანარეცი (პალიმფესესტი) მოჩანს. ყდა ხისა აქვს ტყავ გადაკრული, ბოლოს დართული აქვს სარჩევი ყოველ დღიური საკითხავებისა. როდის ან ვისგან არის წიგნი გადაწერილი, არა სჩანს, მაგრამ პალეოგრაფიურის ნიშნებით, ჩვენის აზრით, ხელთნაწერი უნდა იყოს გადაწერილი არა უგვიანეს მეთერთმეტე საუკუნისა. და როგორც სჩანს მინაწერებიდან ჰკუთნებია სვეტის საყდარს ტბეთის მახლობლათ. არა ტექსტის ხელით მინაწერები ამ სახარებაზე ბევრია და ზოგი მათგანი ძველ გვარებს მოიხსენებენ. მოგვყავს აქ ეს მინაწერები:

1. ჩუენ სჳუტვითა დავწერეთ დაწერილი ესე. პატრონმან ივწნე საბაზიარო. გაგვშჳა. და სხუა მრავალი კეთილი საქმე უყო სჳუტსა აწ. ჩუენ გაუკეთეთ ყლთა სახარებისა წარკითხვაზედა და ლოცვა ვინცა მოვშლოს მისთუნსცა გაიკითხვის.
2. აღიდე: სახარებაო: სწლი ჩექას ძის დავთსა შეიწყალე: აქა და მწს ს უკუნ.
3. სწლსა ავალოშვილისა გვირგვირნასა შწნ ღწნ: ვინცა ესე. ლცვა მოუშალოთ ღწნ ჰკითხოს
4. სწლსა [ავალო]შვილისა სუიმონისა შწნ ღწნ.
5. სწლსა თურმანის ძისა მარუშიასსა შწნ ღწნ და სწლსა მეუღლისა თუაღისა შწნ ღწნ.
6. სწლსა ილიას ძესა ქუმსიას შეუნდწნეს ღწნ.

7. სულსა სულკურთხეულისა... შეილისა ბაზატისსა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup> მისა მეუღლესა გულსრამს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
8. სულსა დაქურისძესა კლადნონასა და მისსა შეილს გიორგის შ<sup>ნ</sup>ს ლ<sup>ნ</sup> ა<sup>ნ</sup>.
9. ელისესა შ<sup>ნ</sup>ს ლ<sup>ნ</sup> ა<sup>ნ</sup>.
10. ს<sup>ლ</sup>სა რჩეულსა შეილის ზავრა ყოფილისა ზაქარიასა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup> და მათსა ძესა ხორ<sup>შ</sup>ს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
11. ს<sup>ლ</sup>სა თეთრადეს ინდოსა და მისთა დედა შ<sup>მ</sup>თა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup> ა<sup>ნ</sup>.
12. ს<sup>ლ</sup>სა ყუდაძისასა აბრამს და მისთა დედთა შ<sup>მ</sup>თა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>.
13. სულსა ხარტშიძესა ივანსა და მისა მეუღლეს მანიერსა და მისა დაისაწყულსა საღმინაერის შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>.
14. ს<sup>ლ</sup>ა მოზაუერადესა ზაურაშას შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
15. ს<sup>ლ</sup>სა ქარციძესა მ... და მისთა დედა მამა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
16. ს<sup>ლ</sup>სა ქარციძესა ბღირიასა მეუღლესა მისსა მაიანს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
17. ს<sup>ლ</sup>სა დევადარაძესა ბღირის ძისა მისა მეუღლესა კეკელასა და მისთა შეილთა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
18. ს<sup>ლ</sup>ა ლალივაშვილსა ავგაროზს მისსა მეუღლესა მაზისა თუალსა ხარადარს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
19. ს<sup>ლ</sup>სა ხუციძესა აბესლ<sup>მ</sup>სა შეუნდნეს ლ<sup>ნ</sup>.
20. სულსა ბუჭიტიძესა დარისპანსა შეუნდნეს ლ<sup>თ</sup>მ<sup>ნ</sup>
21. ს<sup>ლ</sup>სა საღამინიძესა იოსებსა შეუნდნეს ღმერთმან.
22. ს<sup>ლ</sup>სა ლასურიძესა სფრიდონს და მისა მეუღლესა ყისყნსა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>.
23. სულსა შალიკაშვილისა ელიასასა დღეგრძელობით კლადვანი მისნი შენდნეს ღმერთმან
24. ს<sup>ლ</sup>სა იროდნს მღმდელსა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
25. სულსა მკეციძის ასულს როდენ ყოფილს სიძესა და მის ძმის წულს იოსებს შეუნდნეს ღმერთმან.
26. ს<sup>ლ</sup>ა კავაკასიძესა ზაქარიასა და მისა მეუღლე ულპიასა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
27. ს<sup>ლ</sup>სა ამილხოორის შავილსა(sic) იობ შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>
28. სულსა კოპასძეს როსაბს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>

29. სულსა აღმაიფარს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>  
 30. ს<sup>ლ</sup>სა ქუმასიასა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>  
 31. სულსა შამიძესა იაჯავრსა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup> და მისა მეცხედ-  
 რესა ანასა და მისა ძესა დაეითსა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>.  
 32. სულსა გოგოლა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>  
 33. შვილსა გ<sup>ნ</sup>ისა ელიოლბდეს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup> და მისა მეუღლესა.  
 ბისა ძესა რომანოზსა და მისა მეუღლესა გულსურუმს  
 შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>.  
 34. სულსა მალარაძესა გ<sup>ნ</sup>ვის და მისა მეუღლეს ქეთეონს  
 შ<sup>ნ</sup>ს ლ<sup>ნ</sup>  
 35. სულსა ანტონიძესა დანიელს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>  
 36. სულსა ვარდანძესა ნიკოლოზს მისა მეუღლესა მისა  
 ძესა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>  
 37. თავღირიძესა ნაეროზს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>  
 38. ს<sup>ლ</sup>სა შარაბიძესა ხანტისა დეკანოზსა ათანასეს და  
 მისთა დედა მამათა შ<sup>ნ</sup>ს ლ<sup>ნ</sup>  
 39. სულსა დეკანოზსა დემეტრეს და მისა ძმასა ი<sup>ნ</sup>ეს მირაქს  
 შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup> და მათთა დედა მამათა შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>  
 40. ს<sup>ლ</sup>სა სუტის დეკ<sup>ნ</sup>ზსა კუციძესა მ<sup>ს</sup>ეს შ<sup>ნ</sup> ლ<sup>ნ</sup>.<sup>1)</sup>  
 სხვა ნივთებთა შორის რუისის ეკლესიისა უნდა აღვნიშ-  
 ნოთ:

I. წყვილი სამღვდელ-მთავრო ენქერი, მშენებლის ხელო-  
 ბისა, სულ სირმით ნაკერი. ერთ მათგანს ლამაზის ასომთავრუ-  
 ლით აწერია:

„ქ: შვიბ: მახვილი: შ<sup>ნ</sup>ი წე-  
 ლთა: შ<sup>ნ</sup>თა: ძლიერო: შ<sup>ნ</sup>ნიერე-  
 ბითა: შენითა: მოიხსენე: რ:  
 დედოფალი: რუსუდან: ა<sup>ნ</sup>:“

აქ მოხსენებული რუსუდანი უნდა იყოს ვახტანგ მეექვსის  
 მეუღლე, რომელიც გარდაიცვალა მოსკოვს 1740 წელს.

II. სამღვდელ-მთავრო სარტყელი, რამლის აბზინდებზე  
 მხედრულათ აწერია:

ქ: მოიხსენე: უფალო: ბატონიშვილი: ლევან: და: თანა:  
 მეცხედრე: ჩუენი: სულ: კურთხეული: გურიელის: ასული:

<sup>1)</sup> ქართული ტექსტები ხელთნაწერების მინაწერთა აქ პირველად  
 იბეჭდება.

ბატონიშვილი: თუთა: რომელიმან: შემოგწირეთ: სამარხსა: ჩუენ-სა: სვეტს ცხოველს\*): ვინც: გამოაწიროს: ისიმც: რისხავს:

აქ მოხსენებული ლევეან არის ეახტანგ მეხუთის შვილი და თუთა მისი მეუღლე, ქაიხოსრო გურიელის ასული. თუთა გარდაიცვალა 1670 წელს.

III. დიდი ვერცხლის ფოდნოსი. რომელზედაც მხედრულათ აწერია:

ქ.: საქართველოს: მეფის: ირაკლის: სძლის: მარიამის: მზითვის: არის: მისხალი: რაგ:.

ეს მარიამ არის გიორგი მეთორმეტის მეუღლე, გიორგი ციციშვილის ასული, რომელიც გადაიცვალა მოსკოვს 1850 წელს.

ამ მარიამის დედა ყოფილა ელენე, რომელიც დამარხულია რუისის ეკლესიაში და რომლის ეპიტაფიის მაგიერ ჩვენ ზემოთ (იხილე პირველი ნომერი ეპიტაფიისა) შეცდომით დედოფლის როდამ ყოფილის ეკატერინეს ეპიტაფია მოვიყვანეთ. ეს ეკატერინე დამარხულია სვეტი ცხოველის ტაძარში მცხეთას და სვეტი ცხოველივდან გადმოღებული ეპიტაფია შემთხვევით მოჰყვა რუისის აღწერაში. ამ ეპიტაფიის მაგიერ უნდა იყოს:

„დასაბამ და არსებ ჩემდა იქმნ[ა] ბძანება დამბადებელისა მიწა ხარ მიწადვე იქვე მომიპოვა მეც მიწადვე მისა ღები შშაბელი (sic) საქართველოს დედოფლის მარიამსა (sic) და თანა მეცხედრე თავადის სარდლისა გიორგისა ციციანოვის ელენე აღმ.ომკითხველთა ამისთა შენდობას ჰყ[ო]ფდეთ. ქრისტეს აქეთ ჩეგზ\*\*)“

IV. რუისის ეკლესია ი 1873 წელს დ. ბაქრაძეს უნახავს კიდევ სამღვდელ-მთაფრო ომფორი, სირმით ნაკერი, შეწირული ცნობილი მარიამ დედოფლის მიერ, როსტომ მეფის მეუღლისა, მაგრამ ეხლა ეს ომფორი ეკლესიაში მთელათ აღარ

\*) აქედან ხანს, რომ სარტყელი წინეთ სვეტიცხოვლის ყოფილა.

\*\*\*) ეს წლის აღრიცხვა ჩემს დღიურში წაშლილა და ამიტომ არ ვიცი უკანასკნელს ორი ასო მართალია თუ არა.

მოიპოვება. დაცულია მხოლოდ ერთი საჭერი, რომელზედაც წარწერა არ არის. როგორც გადმოძევა რუისის ეკლესიის მნათემ, მეორე წარწერიანი ნაწილი ომფორისა წაუღია რუისის ყოფილ დეკანოზს, აწ განსვენებულს რაჟდენ დეკანოზის-შვილს, და აღარ დაუბრუნებია. ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ ქართული ტექსტი ომფორის წარწერისა დ. ბაქრაძეს არ მოჰყავს. კარგი იქნება, ვისგანაც ჯერ არს, მოიკითხონ განსვენებულის რაჟდენ დეკანოზის შვილის სახლობაში ეს საქართველოს საუკეთესო დედოფლის ნამუშავევი.

1. სალარიაში ინახება ყავარჯენი სპილოს ძვლით შემკობილი გველის თავის მსგავსად.

ეხლანდელი ხის ხელოვნური კანკელი რუისის ეკლესიისა, როგორც წინეთ მოყვანილი წარწერა უჩვენებს (ეს წარწერა ასომთავრულია და არა მხედრული, როგორც შეცდომით მოვიხსენიეთ ზემოთ) გაკეთებულია ირაკლი მეორის დროს 1781 წელს. წინეთ ეკლესიას ჰქონია, როგორც ურბნისში, ქვის კანკელი სულ დახატული. ეს მხატვრობა ეხლა სანახევროთ მოშლილია და აკრთვევ დაზიანებულია ქვის კანკელიც. ძველ კანკელს ოთხი რიგი მხატვრობა ჰქონია მხედრულის და ხუცურის წარწერებით. პირველ ქვედა რიგზე დახატული ყოფილა მსოფლიო მამათ-მთავრები, ერთ მათგანს აწერია: „წ. მ. ოქროპირი“, სხვების წარწერები აღარ მოჩანან. მეორე რიგის მხატვრობაში მოთავსებულია წმიდა იოანე, დავით წინასწარმეტყველი (ამ ადგილზე ჩვეულებრივთ ღვთისმშობელი უნდა ყოფილიყო, რადგან საკურთხეველის შუა კარის მარცხნივ არის), შემდეგ შუა კარის მარჯვნივ წაბლალული სურათი\*), რომლის ქართაზე წარწერიდან ასომთავრულით შერჩენილა:

მართლი: იყვ. ცხოვრებდ ხ: დევნულობაჲ: უღვთოჲსა..

შემდეგ დახატულია იოანე ნათლის მცემელი.

\*) ამ ადგილას ჩვეულებრივთ ქრისტე უნდა იყოს.

მესამე რიგზე წარმოდგენილნი არიან სული წმიდა შუა ადგილას კანკელისა და აქეთ იქით ანგელოზნები საყვირებით, რომლის პირებზე აწერია ასომთავრულებით:

წა არს, წა არს, წა არს ორი ორი.

მეოთხე რიგის მხატვრობა ზემოთ სულ მოშლილია, გარდა კუთხეებისა. ამ ზედა რიგის ნახატების ზემოთ უნდა ყოფილიყო წარწერა, ვისგან არის გაკეთებული კანკელი, მაგრამ ეს ნაწილი კანკელისა სულ ჩამონგრეულია.

კანკელის მხატვრობა იმ დროს უნდა ეკუთვნოდეს, რომელსაც ეკუთვნის მცირეოდნად დაცული მხატვრობა არკებზე მარცხნივ და მარჯვნივ საკურთხეველისა. მარცხნივ დაცულს წელს ზემოთ ნახატს სურათებს აწერია:

წმიდა ბარბარე, წმინდა ეკატერინე, წმინდა ირინე, წმინდა თეკლა, წმინდა მარინე, წმინდა ნანო.

მარჯვნივ ზემოთ ერთი სურათი დაფარულია ფერისცვალების ხატის ფანჯატურით, სხვებზე ამოვიკითხეთ: „წმიდა არსენ, მამა პავლე.“ მარცხნივე კანკელისა მოიპოვება დიდი სურათი წმიდა გიორგისა ცხენით, ვეშაპის გამგმირავი.

წარწერა კედელზე დარჩენილის სურათებისა ისეთივე მხედრულია, როგორც ძველი კანკელისა. ჩვენის აზრით ყველა ეს მხატვრობა ვახტანგ მეექვსის დროის უნდა იყოს. ამ მოსაზრებას ჩვენ ვამყარებთ მხედრული წარწერების მსგავსებაზე რუისის და ურბნისის კანკელებისა. როგორც ხის კანკელები ორთავე ეკლესიებში ისაკლი მეორეს გაუკეთებია, ისე ქვის კანკელები ვახტანგ მეექვსეს ეკუთვნიან. შიგნით დანარჩენი ნაწილი ეკლესიისა კირით არის შეთეთრებული და ძველი მხატვრობა დაფარულია.

ვსარგებლობთ აქ შემთხვევით შევასწოროთ წინეთ მოყვანილი წარწერა სამრეკლოს აღმოსავლეთის ნაწილისა, რომელზედაც ასომთავრულით სწერია:

წ: ლთო: შ: მეორედ: აღმა  
 შენებლი: სამრეკლოსა: ამის:  
 ლარაძე: დიონოსი: ამინ:

ეს წარწერა ცხად ყოფს, რომ სამრეკლო ძველი არის და დიონოსეს ის მეორედ აღუშენებია. ანუ უკეთ ესტკვათ განუახლებია და არა პირველად აღუგია, როგორც გრაფინია უვაროვისა შენიშნავს.

რუისის სამწყსოს წინეთ შეადგენდა მთელი ზემო ქართლი, ანუ უმეტესი ნაწილი ძველის შიდა ქართლისა. ჯერ კიდევ 1800 წელს რუისის ეპარქიაში, დ. ბაქრაძის სიტყვით, ითვლებოდა 46 სოფელი (ეპარქია რუისისა გაუქმდა 1811 წელს). მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში რიცხვი სოფლებისა ორჯელ შეტი ყოფილა. ჩვენ გვაქვს ეხლა ხელში ერთი შესანიშნავი წიგნი, ა. ციმაკურიძის მიერ ჩამოტანილი ქართლიდან, რომელიც წარმოგვიდგენს დავთარს ანუ, როგორც შემდგენელი უწოდებს, მატიანეს რუისის სამწყსოისას. დავთარი შეუდგენია 1715 წელს ნაკადაძემ მროველს ორბელიშვილს ანუ ყაფლანაშვილს. წიგნი 1763 წლამდის შეუკრავი ყოფილა და დაზიანებულია. ხსენებულს წელს მროველს გერმანეს წინამძღვრისშვილს შეუკრევიებია დავთარი და ლამაზი შავ ტყავ გადაკრული ყდა გაუკეთებია. ყდას წინ დატანებულ ქალაღლზე გერმანე სწერს:

მე. წინამძღვრის. შვილმა. მროველ. მიტრაპოლიტმა. გერმანემ. შევაკრევიე. წიგნი. ესე. ყაფლანისშვილის. მროველისიგან. დაწერილი. იყო. წამკდარიყო და გავაკეთებინე. ქკს უნა.

სულ დავთარი შეიცავს ექვს რვეულს. რვეულების სათვალავი ასომთავრულებით არის აღნიშნული. რვეულში რვა ფუუცელია. მეოთხე რვეულს აკლია ერთი ფურცელი. აგრეთვე ერთი ფურცელი აკლია უკანასკნელ შექვეს რვეულს. ეს ნაკალი ყოფილა მროველი გერმანეს დროსაც, ვინაიდან მის მიერ აღნიშნული ფურცლების სათვალავი მხედრულის ასოებით

ყველა ფურცლებზე სწორება. სულ ნაჩვენებია და დღემდის დაცულია 46 ფურცელი. ისტორიული, სტატისტიკური და იურიდიული მნიშვნელობა ამ დაეთრისა ექვს გარეშეა და ამიტომ საჭიროდ ვრაცხთ მთლიან მოვიყვანოთ აქ ეს ნაშთი საქართველოს სიძველენისა. პირველი გვერდი დაეთრის შესავლისა ძრიელ გადასულია და აქ ჩვენ გავარჩიეთ მხოლოდ რამოდენიმე სიტყვები. სხვა შენიშვნებს ტექსტის შესახებ, თუ საჭირო იქნება, სხოლიებში უჩვენებთ.

### დაგთარა რჟისას სამწესოსას.

ქრისტეს აქეთ ჩღეე წელსა  
აპრილსა ერთსა თვით  
მკედრეთით აღდგომასა  
უფლისა ჩვენისა იესო  
ქრისტესა [ალიწერა  
მატიანე ესე].

ქართველთა მეფეთ მეფისა დიდისა გიორგისსა და<sup>1)</sup> ძმისა მათისა იმერთა და კახთ მეფეთ მეფისა.. და ძმისა მათისა სრულიად სპარსეთის მოსამართლეთ უხუცესისა ლევანისა, ამა მეფეთა დედის ძმისწულმა და საქართველოს მოსამართლეთ უხუცესისა ძემან ორბელის ძემა ნიკოლოზ მროველ ეპისკოპოზმა...

. . . . და აღწერე ხელითა... . . . .  
. . . გლეხი და მამული სადაც ვის... . . . .  
. . . განწესებული რიგი და სალოცი ქირა... . . .  
. . . . მღღელისა მათისა . . . . .

აწე ამას გვედრებით ყოველთა რომელნიცა იჯდეთ საყდარსა ამას ზედა რუისის ღვთაებისასა თქვენცა . . .  
ესე რამეთუ არა რა სამე..\*) . . . . .

<sup>1)</sup> ეს სტრიქონი წითელის მეღნით არის დაწერილი.

\*) აქ თავდება პირველი გადასული და გაფუჭებული გვერდი ხელნაწერისა. დანარჩენი საკმაოდ კარგათ არის დაცული.

დიეს: ქრისტეს მცნებისათვის: რომელი ბრძანებს ემა მაღალ მოციქულის პავლეს პირითა: ურთიერას სიმძიმე იტვირთეთ და სჯული იგი ქრისტესი აღასრულეთოა: ჩემ ცოდვილისაგან: რაც შეიძლებოდა. ან დამცალდა აშენებითა: ყმისა და მამულის შემატებითა და რაც ღთნ შემაძლებინა მისი მატიანე ბოლოს დამიწერია: <sup>1)</sup> და დღეის წალმა უფალმან განაგოს: თქვენც ჩემი სიმძიმე იტვირთეთ ჩემ ცოდვილისათვის: თქვენის წმიდის წირვითა და ლოცვით ვიკსენიებოდე: უფლისა ღთისა ჩვენი-საგან: ვედრებითა თქვენითა ვპოო ცხოვნება სულისა ჩვენი-სა: და სახიერმან ღთმა მოგმადლოსთ კეთილი მწყესობა: და სულიერი კეთილ ცხოვრება: ხალო უკეთუ სათნო იჩინოთ ჩემ მიერ განწესებული ესე გარიგება თქვენცა ესრეთ ყავთ: და უკეთუ არა გინდესთ თქვენ რომელი ინებოთ იგი ქენით: და მე უკანონო ვიყო:.

ამასაც ვიხვეწები: ამ სამწყსოს დავთარს მეფის მოსაქმეს ნურავის აჩვენებთ: კოდის პურსა და საურზე ქვეყანას გარჯიან: და მე არ მიჯობს: მე დრამისთვის აწვერე: საყდარს მოსაელის ანგარიში არ დაეკარგოს: ღთის სიყვარულისათვის ამ სამწყსოს მატიანეს ნურას მეფის მოსაქმეს ნუ აჩვენებთ: თუ ქრისტე გწამსთ:\*)

ამას გარდა ამ საყდრის მამული და ყმა: სულ დამიწერია: თარხანი ვინ არის და თარხნობით რა სამსახური აქვს: და მო-

<sup>1)</sup> ეს ცალკე სია ნიკოლოზის შექმნილის ყმის და მამულებისა ჩვე ნამდის მიღწეულს წიგნში არ არის, ალბათ ბოლოს იყო დართული და დაიკარგა.

\*) აქედან სჩანს, რომ საქართველოში მღვდელ მთავრები თავიანთი ინტერესის დასაცველად საეკლესიო ყმების სია მუფეთ მოხელეებს უმაღვიდენ, რომ მათ კოდის პური და საური არ აედოთ, ფეოდალურ წეს წყობილებაში ანტაგონიზმი ფეოდალებთა და მეფეთა შორის ყოველთვის არსებობდა. ეპისკოპოსები საქართველოში მუდმივ სკდილობდენ თავიანთი ყმები სახელმწიფო გადასახადიდან გაენთავისუფლებინათ: ჩვენამდის მრავალ სიგელ-გუჯარს მოუღწევია, რომლებიდანაც სჩანან რომ ეპისკოპოზებს გამოუთხოვიათ თავისუფლება სახელმწიფო გადასახადისაგან ამა თუ იმა საეკლესიო ყმებისა, იმ დროს, როდესაც ჩვენი მატიანე შედ-

ბეგრე ვინ არის და რა ბეგარა აძეს:\*) და თქვენ რომელიც გინდოდესთ ვიცი იმას იქთ: და მე კი ნუ დამწყევთ: რაც მე შემომატებია: ის როგორც გვინდოდა ისე დამიბეგრავს: და ნურც მოუშლით: და რაც თქვენ შეიმატოთ: ის როგორც გენებოსთ ისე გარიგეთ: [წინა] შემკვიდრებისა ჩემს უწინდელის მროველების გარიგება როგორც ყოფილა მე არ მომიშლია რა: ამას იქით თქვენ იცით...

### არადეთს:

- ქ. იშხნელიშვილი ფირან. საწირავი აძეს:.
- ქ. იშხნელიშვილი იოვანე. საწირავი აძეს:.
- ქ. იშხნელიშვილი ნიკოლოზ. საწირავი აძეს:.
- ქ. იშხნელიშვილი დავით. საწირავი აძეს:.
- ქ. იშხნელიშვილი მერისელი. საწირავი აძეს:.
- ქ. ქუძსიაშვილი ზაზუა. საწირავი აძეს:.
- ქ. მაზანაშვილი გიორგი. საწირავი აძეს:.
- ქ. მუჩაიძე ფირან. საწირავი აძეს:.
- ქ. მისაძე ზაქარია:.
- ქ. თოდძე ნიკოლოზ:.
- ქ. თოდძე ნადირა:.
- ქ. თოდძე საბა:.
- ქ. დეიძე მანველა:.

გენილი, რუისის სამწყსოის ნუსხა, როგორც სჩანს, მეფის მოხელეებს არა ჰქონიათ, მაგრამ სტატისტიკური აღწერილობის საჭიროება კარგათ ჰქონდა და შეგნებული ვახტანგ მეექვსეს და ეს იყო მიზეზი, რომ მან მოახდინა განკარგულება და აღაწერინა თითოეული სადროშო ქართლისა. მეწინავე სადროშოს ანუ საბარათიანოს აღწერილობამ მოაღწია ჩვენამდის, დაისტამბა და მალე გამოვა, ხოლო დანარჩენი სადროშოების აღწერილობანი ჯერ არ აღმოჩენილან.

\*) სია თარხანთა და მობეგრეთა განცალკავებით არ მოიპოვება ჩვენამდის მოღწეულს წიგნში შესაძლებელია, რომ ამგვარი სიაც დართული ჰქონდა ბოლოს ჩვენს წიგნს, მაგრამ აღარ შენახულა.

- ქ. კიკოლიასშვილი პაატა:.
- ქ. გელიაშვილი გიორგი:.
- ქ. ტიტენიძე პაატა:.
- ქ. ხუციშვილი პაპუნა:.
- ქ. გუგულაშვილი ლეკვია:.
- ქ. თადულაშვილი ავთანდილ:.
- ქ. ნამორაშვილი იორამ:.
- ქ. ბერიძე იორდანე:.
- ქ. ტიტენიძე საბა:.
- ქ. ბერაძე თამაზა:.
- ქ. ოთიაშვილი ივანე:.
- ქ. სულიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბერუკაშვილი ბერი:.
- ქ. კოკოლაშვილი პაპუნა:.
- ქ. მამასახლისი ოთარი:.
- ქ. გგგიტი გიორგი:.
- ქ. მირიანაშვილი ზურაბა:.
- ქ. მირიანაშვილი გოგია:.
- ქ. სალარიშვილი ივანა:.
- ქ. მკეცაძე პაპუნა:.
- ქ. როსაფაშვილი თევდორა:.
- ქ. მლდეღი ათანასე:.
- ქ. როსაფაშვილი გიორგი:.
- ქ. მუზაიძე ლონენა:.

37 \*)

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა სრულს კოდს  
იღებენ: ამათი სახუცო მარჩილი ოთხი და უზალთუნნი:.

### სადგაღაშენს:

- ქ. ძმაორაშვილი დემეტრე:.
- ქ. ძმაორაშვილი შალვა:.
- ქ. ჯავახაშვილი დემეტრე:.
- ქ. ჯავახაშვილი სეხნია:.

---

\*) სათვალავი კომლემბისა დედანში ზუცური ასომთავრულეებით არის  
ნაჩვენები.

- ქ. ჯავახაშვილი ზაქარია:
- ქ. ჯავახაშვილი დათუნა:
- ქ. ელიჯანაშვილი გიორგი:
- ქ. მლდელი გაბრიელ:

8

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა და სხვა მთელს კოდს იღებენ: ამათი სახუცო ექვსი შაური არი:.

### სამეგბას:

- ქ. კალატოზიშვილი მიქელ: საწირავი აძეს:.
- ქ. კალატოზიშვილი სოსია: საწირავი აძეს:.
- ქ. კალატოზიშვილი არდაშელ: საწირავი აძეს:.
- ქ. გივიტაშვილი ივანე:
- ქ. მურენაშვილი პაპუნა:
- ქ. ლაშინი ბერი:
- ქ. ტაბატაძე ნანუა:
- ქ. გოგიაშვილი დათუნა:
- ქ. კუტიშვილი ბერი:
- ქ. ღვინიაშვილი ბერი:
- ქ. ბარტყიაშვილი ივანე:
- ქ. გვრიტიაშვილი ზაქარია:
- ქ. შათირიშვილი გიორგი:
- ქ. შავკაბისტოშვილი ბერი:
- ქ. ნადიაკვენევიშვილი ღთისია:
- ქ. კბილაშვილი გიორგი:
- ქ. ფცქიალაძე ნასყიდა:

17

ღვინიაშვილის გარდა ყველა ნახევარ კოდს დრამას იღებენ: და ღვინიაშვილი მთელს კოდს იღებს: ამათი სახუცო მარჩილი ერთი არის:.

### ღარბს:

- ქ. ეგნატაშვილი მლდელი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. ეგნატაშვილი ღემეტრე: საწირავი აძეს:.

- ქ. ეგნატაშვილი ზაზა: საწირავი აძეს.
- ქ. ხუცისშვილი გოდერძი: საწირავი აძეს.
- ქ. დეკანოზი ბასილი: საწირავი აძეს.
- ქ. გაბრიელიშვილი გაბრიელ: საწირავი აძეს.
- ქ. გაბრიელიშვილი ხუცია: საწირავი აძეს.
- ქ. გულიაშვილი დათუნა:.
- ქ. კვირიკაშვილი ივანე:.
- ქ. ბაჩურიშვილი თამაზა:.
- ქ. ბაჩურიშვილი იორდანე:.
- ქ. გელბახიანი ბერი:.
- ქ. გვარამული ბერი:.
- ქ. ხახანაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ახალკაციშვილი დათუნა:.
- ქ. ოქრუაშვილი ხახანა:.
- ქ. მეგრელი შამუკა:.
- ქ. გიორგაშვილი თამაზა:.
- ქ. სირაძე ბერი:.
- ქ. ბეჟანიშვილი ივანე:.
- ქ. ფურემაშვილი ივანე:.
- ქ. სოზაშვილი პაატა:.
- ქ. ერაძე შამუკა:.
- ქ. ერაძე შიო:.
- ქ. ნიდაგიშვილი დემეტრე:.
- ქ. ნიდაგიშვილი იორამ:.
- ქ. ნიდაგიშვილი დათუნა:.
- ქ. კირმაძე თანდილა:.
- ქ. ბადაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ირემაშვილი ბერი:.
- ქ. გელუტაშვილი ლაზარე:.
- ქ. ქვრივისშვილი მახარა:.
- ქ. ძუძუნაშვილი პაპუნა:.
- ქ. გულიაშვილი ქიტია:.
- ქ. ნავროზაშვილი გიორგი:.

- ქ. მეჯოგიშვილი ბასილა:.
- ქ. მეჯოგიშვილი პაატა:.
- ქ. მეზერიშვილი გიორგი:.
- ქ. ნინიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ტატუნაშვილი ბერი:.
- ქ. ქურდამელაშვილი გიორგი:.
- ქ. ჯანუაშვილი სოსია.
- ქ. ჯანუაშვილი ივანე:.
- ქ. ნანუჩაშვილი ამირინდო:.
- ქ. ნანუჩაშვილი იმედა.
- ქ. ოქრომჭედელი დათუნა:.
- ქ. წერეთელი დათუნა:.
- ქ. ანანიაშვილი ბერი:.
- ქ. ანანიაშვილი თემურა:.
- ქ. გემიაშვილი მამასახლისი:.

50

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს იღე-  
ბენ: ამათი სახუცო: მარჩილი ხუთი არის:.

### ქვემო შემდეგთს:

- ქ. ტატიშვილი ოთარი: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტატიშვილი ჯარდან: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტატიშვილი ონისიმე: საწირავი აძეს: და ცხენი:.
- ქ. გოგილაშვილი ივანე:.
- ქ. ვიგრიაშვილი ივანე:.
- ქ. გელიაშვილი ბერი:.
- ქ. ქიტუნაშვილი გელია:.
- ქ. ხარშილაძე ბერი:.
- ქ. გოგინაშვილი ბერი:.
- ქ. გარეყანაშვილი გელია:.
- ქ. დულარძე საბა:.
- ქ. იორდანაშვილი ბარნაბე:.

12

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს ილე-  
ბენ:. ამითი სახუცო აბაზი ხუთჲ:

### ზემე ძემძლეს:

- ქ. სახლთ უხუცესი ზურაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ნაბიჭვარი ხოსია: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტატიშვილი როსაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტატიშვილი სეხნია: საწირავი აძეს:.
- ქ. ინდულაშვილი ბერი:.
- ქ. მარკოზიშვილი ივანა:.
- ქ. მარკოზიშვილი ბერი:.
- ქ. ფეკაშვილი ნასყიდა:.
- ქ. მახმადაშვილი გელია:.
- ქ. ლოლაძე გიორგი:.
- ქ. ლოლაძე სესია:.
- ქ. მახარობელიშვილი ბერი:.
- ქ. იაველაშვილი გოგია:.
- ქ. ლომაძე დათუნა:.
- ქ. ვარძელაშვილი სეხნია:.
- ქ. ხუცისშვილი ოთარი:.
- ქ. კაკაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩუსტანიძე დათუნა:.
- ქ. დათაშვილი ბერი:.
- ქ. ბედიანიძე ოქრუა:.
- ქ. ფეხაძე: ლაზარე:.
- ქ. იოანეშვილი გელიტა:.
- ქ. რაბიდაშვილი გელია:.
- ქ. ჯანგირაშვილი მამუკა:.
- ქ. ჯავახი ბერი:.
- ქ. ვეფხიაშვილი გიორგი:.
- ქ. მიქელაშვილი მლდელი ივანე:.

ქ. ჩურტანიძე მლდელი გიორგი:.

ქ. ჩურტანიძე მახარა:.

29

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებენ:.  
ამათი სახუცო მარჩილი ოთხი:.

### სხლითს:

ქ. ხუციშვილი გიორგი:ა

ქ. მეფარიძე დათუნა:ა

ქ. საყვარელა:ა

ქ. მაჭარაძე თამაზა:.

ქ. მაჭარაძე მახარა:ა

ქ. ჯამბუკრაძე ბერუა:ა

ქ. მეფარიძე ოთია:ა

ქ ხუციშვილი მლდელი გიორგია:.

8

ამათი ღ მულნისისა სახუცო აბაზი ოთხი: და ღღრამა ისე  
სხვასავითა:

### ფრანგეს:

ქ. ხიმშიაშვილი მამუკა: საწირავი აძეს:

ქ. გვარამული თამაზა:.

ქ. გვარამული შიო:.

ქ. გვარამული შერმაზანა:.

ქ. ძმათაშვილი დათუნა:.

ქ. ძმათაშვილი ზუბია:.

6

ღრამა ნახევარ კოდი კვამლზედა სძეს: ამათი სახუცო:  
აბაზი ერთი:.

### დგანს:

ქ. შალიკაშვილი ვახტანგ: საწირავი აძეს:.

ქ. შალიკაშვილი ოთარი: საწირავი აძეს:.

- ქ. ყავარდელი იასონ: საწირავ აძეს:.
- ქ. ყავარდელი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოქრომჭედლისშვილი როსაფ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოქრომჭედლი შვილი ლუარსაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოქრომჭედლი შვილი ათანასე: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოლარიონის შვილი აეთანდილ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ახალკაცი ნადირა:.
- ქ. მამაგულა შვილი ელია:.
- ქ. გეგელა:.
- ქ. მამუკელა:.
- ქ. ჯვარსა შვილი ნადირა:.
- ქ. ოქიკაძე: თედორა:.
- ქ. მეზერე გიორგი:.
- ქ. მარქარა შვილი ხოსია:.
- ქ. ლომაურიძე: სეხნია:.
- ქ. მეზერი შვილი ნასყიდა:.
- ქ. მეზერა შვილი დათუნა:.
- ქ. იორდანა შვილი ესტატე:.
- ქ. ბელა შვილი გიორგი:.
- ქ. ბელა შვილი მჭედელი:.
- ქ. შალიკა შვილი გოგნია:.
- ქ. ჰაპია შვილი სეხნია:.
- ქ. გაბრიელა შვილი პაპუნა:.
- ქ. გაბრიელა შვილი ბეჭუა:.
- ქ. მეხატური შვილი გიორგი:.
- ქ. მეხატური შვილი ნასყიდა:.
- ქ. ივანა შვილი თამაზა:.
- ქ. ივანა შვილი ქრისტესია:.
- ქ. კოპაძე შერმაზან:.
- ქ. აღუა შვილი სეხნია:.
- ქ. კობახიძე როინ:.
- ქ. ჰაპია შვილი გიორგი:.
- ქ. ჰაპია შვილი ბერი:.

- ქ. დათუკაშვილი ბერი:
- ქ. დათუკაშვილი გიორგი:
- ქ. კობახიძე თევდორა:
- ქ. კობახიძე ბერი:
- ქ. ბეზარაშვილი პაპუნა:
- ქ. ბელაშვილი შალუტა:
- ქ. მახარაშვილი მახარა:
- ქ. დულიური გივი:
- ქ. გაბიტაშვილი შალიკი:
- ქ. პაპიაშვილი ბერი:
- ქ. ბიჭიაშვილი შოშია:
- ქ. სუხია:
- ქ. ნოზაძე ზაქარია:
- ქ. შალიკიშვილი ბერი:
- ქ. ყაზამფორაშვილი ბერი:
- ქ. ბურნაძე ბეჟუა:
- ქ. მებატურიშვილი სეხნია:
- ქ. რაზმაძე მლდელი დავით:
- ქ. გაგნაძე მლდელი დავით:

54

ბოგონა ნახევარ კოდსა: და სხვა შთელს კოდს იღებს.  
ამათი სახუცო მარჩილი ხუთი:

#### აგნეგს:

- ქ. მაჭარაძე შიო:
- ქ. მაჭარაძე ციხელი:
- ქ. მაჭარაძე გიორგი:
- ქ. ნადირ(ა)ძე პაპუნა:
- ქ. ომანიძე სეხნია:
- ქ. მეზერე ბიძინა:
- ქ. საზანდარი დათუნა:
- ქ. მეზერე ზუბია:
- ქ. მეზერე დათუნა:

- ქ. მედინაძე სეხნია:.
- ქ. მაისურაძე სეხნია:.
- ქ. ბეგიაშვილი მლდელი ნიკოლოზ:.
- ქ. ბეგიაშვილი დათუნა:.
- ქ. სულიაშვილი ხოსია:.
- ქ. დათუაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბრეგვაძე გიორგი:.
- ქ. სალარიძე ივანე:.
- ქ. სიქთურაშვილი ლაზარე:.
- ქ. სიქთურაშვილი მლდელი ნიკოლოზ:.
- ქ. კოზმანიშვილი ოთარი:.
- ქ. კახაჯელი თევდორა:.
- ქ. კოზმანიშვილი ბერი:.
- ქ. კახაჯელი ბერი:.
- ქ. ჩხერელაშვილი ვია:.
- ქ. ჩხერელაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ბერიკაშვილი ქიტია:.
- ქ. მონდობილაშვილი პაატა:.
- ქ. მონდობილაშვილი დათუნა:.
- ქ. ხოსიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბეჟუაშვილი ივანე:.
- ქ. სულიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ყუზაშვილი ბერი:.
- ქ. ზუმბულიძე მლდელი შიო:.
- ქ. სიქთურაშვილი გიორგი:.
- ქ. ბათხაძე გურგენა:.

35

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამის  
იღებენ: ამათი სახუცო აბაზი ათი:.

#### ზრკნათს:

- ქ. იალანაშვილი შიო:.
- ქ. სხირტლაძე ნასყიდა:.

ქ. კობახიძე თამაზა.

ამათი ღრამა კვამლზე ათი კონა სარი სძეს.

### ნუღს:

ქ. ლომაძე ფარსადან: იმისი ძმისწული გოგია და სვი-  
მონ<sup>1)</sup>: საწირავი აძეს.

ქ. საყვარელიძე გიორგი: საწირავი აძეს.

ქ. სუხიაშვილი სულხანა.

ქ. მეჭაბაშვილი პაპუნა.

ქ. ბახტაძე პაპუნა.

ქ. ნინუაშვილი გოდერძი.

ქ. შავაძე ბერი.

ქ. დალაქიშვილი გიორგი.

ქ. გოგლიძე ლთისია.

ქ. ხახუაშვილი სეხნია.

ქ. ნაცვალ ბერი.

ქ. დემეტრეშვილი მლდელი დემეტრე.

ქ. ბეჭუაძე-

ქ. ხოტვარაშვილი ლთისია.

ქ. ჭავჭავაძე ბერი.

ქ. ჭავჭავაძე კიდევ ბერი.

ქ. კობალაძე დათუნა.

ქ. კბილაშვილი ტატი.

ქ. შავაძე შიო.

ქ. როინაშვილი ბერი.

ქ. მეცხრისშვილი პაპუნა.

ქ. გამგებელი ბეჭუაძე.

ქ. მებოსტნე პაპა.

ქ. მახარაშვილი დანა.

ქ. ხატისკაცო თამაზა.

ქ. დალაქი ბეჭუაძე.

<sup>1)</sup> ეს სტრიქონი შემდეგ სხვა ხელით არის მიმატებული.

- ქ. მეზვრე იორდანე:
- ქ. იმერელი გიორგი:
- ქ. შავაძე ბერი:

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას  
იღებენ: ამათი სახსუკო მარჩილი ოთხი:

### ღვერთეთს:

- ქ. ნადირაშვილი შიო:
- ქ. გვრიტაძე თამაზა:
- ქ. გვრიტაძე დათუნა:
- ქ. გვრიტაძე ბერი:
- ქ. მესხი სეხნია:
- ქ. ყვიჟინაძე გიორგი:
- ქ. ხიკაძე შალვა:
- ქ. მახარებელი მლდელო:
- ქ. ქიტიაშვილი პაატა:
- ქ. კოჭატიძე იმირნდო:
- ქ. ქიტიაშვილი გიორგი:
- ქ. ნადირაშვილი ხოსია:
- ქ. ნაცვლიშვილი დათუნა:
- ქ. ძამისაძე თამაზა:
- ქ. ჟამიერაშვილი გიორგი:
- ქ. ჟამიერაშვილი კიდევ გიორგი:
- ქ. ჟამიერაშვილი შიო:
- ქ. კიტიაშვილი შამუკა:
- ქ. ხააძე ბერი:
- ქ. ხააძე გიორგი:
- ქ. შარაბიძე გოგია:
- ქ. კაპანაძე ლაზარე:
- ქ. კურტანიძე ბერი:
- ქ. ჭიჭინაძე ბერი:
- ქ. მეზვრე პაატა:

- ქ. მესხი თამაზა:.
- ქ. მესხი მახარა:.
- ქ. მჭედელი ლთისია:.
- ქ. თანდილაშვილი გურგენა:.

29

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას  
იღებენ: ამათი სახუცო ან კბოიანი ფური: ან კარი: ან ფასი აძეს:.

### ერკნეთს:

- ქ. პაპაშვილი დემეტრე:.
- ქ. პაპაშვილი პაპა:.
- ქ. პაპაშვილი ბერი:.
- ქ. ნინაშვილი გელია:.
- ქ. გაბრიელაშვილი გიორგი:.
- ქ. კუპრაშვილი შიო:.
- ქ. დოიჯაშვილი მახარა:.
- ქ. დოიჯაშვილი ბერი:.
- ქ. დოიჯაშვილი გიორგი:.
- ქ. დოიჯაშვილი შიო:.
- ქ. გოჩაშვილი შიო:.
- ქ. ზარიძე ბერი:.
- ქ. ოსაძე შიო:.
- ქ. ოსაძე ივანე:.
- ქ. ოსაძე ბერი:.
- ქ. დათაშვილი ბერი:.
- ქ. ქავჭავაძე ბერი:.
- ქ. ბასილიშვილი ლთისია:.

18

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას  
იღებენ: ამათი სახუცო აბაზი ექვსი:.

### თარმანხულს:

- ქ. ელიაშვილი მახარა:.
- ქ. ელიაშვილი სუხანა:.

- ქ. ელიაშვილი ლაზარე:.
- ქ. ელიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ელიაშვილი მლდელო შიო:.
- ქ. კიტრაძე თამაზა:.
- ქ. კიტრაძე ბერი:.
- ქ. კიტრაძე გიორგი:.
- ქ. კიტრაძე გელია:.
- ქ. კიტრაძე ზაქარია:.
- ქ. კიტრაძე ბერი:.
- ქ. კიტრაძე დათუა:.
- ქ. კიტრაძე შიო:.
- ქ. კიტრაძე თანდილა:.
- ქ. ელიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ელიაშვილი მლდელო შიო:.
- ქ. ხახანაშვილი ბერი:.
- ქ. მექვაბიძე შიო:.
- ქ. ლონენაშვილი ივანე:.
- ქ. ლონენაშვილი ჰაპუნა:.
- ქ. ლონენაშვილი შიო:.
- ქ. კუპატაძე ბერი:.
- ქ. ცერცვაძე თამაზა:.
- ქ. გრიგალაშვილი შიო:.
- ქ. გრიგალაშვილი პეტრე:.
- ქ. ჯოხაძე ივანე:.
- ქ. კიტრაძე ბერი:.
- ქ. საზვერლიშვილი ივანე:.
- ქ. საზვერლიშვილი მამუკა:.
- ქ. რიკაძე ბესილა:.
- ქ. ხუციშვილი შიო:.
- ქ. ხუციშვილი პაატა:.
- ქ. ნანიტაშვილი სეხნია:.
- ქ. ჯოხაძე დათუნა:.
- ქ. ხუციშვილი მლდელო პავლე:.

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრ-  
მას იღებენ:. ამათი სახუცო: აბაზი ცამეტი: აძეს:.

### მდაგს:.

- ქ. სამადანიშვილი სეხნია: საწირავი აძეს:.
- ქ. ჭიტაძე: ივანე:.
- ქ. ჭიტაძე ბეჟუა:.
- ქ. თანდარაშვილი გიორგი:.
- ქ. თანდარაშვილი ბერი:.
- ქ. კაკონაშვილი შიო:.
- ქ. კაკონაშვილი ბერი:.
- ქ. ხოხიაშვილი იორდანე:.
- ქ. მამუკაშვილი თამა:.
- ქ. მამუკაშვილი დათუნა:.
- ქ. სუხიაშვილი კაცია:.
- ქ. ლთისიაშვილი მამუკა:.
- ქ. მახუაშვილი სეხნია:.
- ქ. სუხიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბუხაიძე ბერი:-
- ქ. ბუხაიძე ლაზარე:.
- ქ. შოშიტაშვილი თევდორა:.
- ქ. მახანაშვილი შიო:.
- ქ. მახანაშვილი თევდორა:.
- ქ. მახანაშვილი ბერი:.
- ქ. მახანაშვილი კიდევ ბერი:.
- ქ. მისელაშვილი შიო:.
- ქ. მჭელი მამუკა:.
- ქ. ჩინჩალაძე შიო:.
- ქ. ჩინჩალაძე სუხია:.
- ქ. პატიშვილი ბერი:.
- ქ. პატიშვილი ოთარი:.
- ქ. ჯასტანიძე მლდელი ჯლე:.

ქ. ჯასტანიძე თამაზა:.

ქ. ჯასტანიძე პეტრე:.

ქ. მისელოშვილი თანდილა:.

31

ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს დრამას იღებს:.  
ამათი სახეცო: აბაზი ათი:.

### ბეჟმასა:.

ქ. ნებიერიძე ივანე:.

ქ. ნებიერიძე პაპუნა:.

ქ. ნებიერიძე მლდელი ივანე:.

ქ. ნებიერიძე ივანე:.

ქ. ნებიერიძე შემაზა:.

ქ. გვიმრაძე ბერი:.

ქ. გვიმრაძე შიო:.

ქ. გვიმრაძე მლდელი ფილიმონ:.

ქ. გვიმრაძე ელიზა:.

ქ. გვიმრაძე ივანე:.

ქ. გვიმრაძე ხოსია:.

ქ. გახელაძე ბერი:.

ქ. კარაული თამაზა:.

ქ. კარაული ოთარი:.

ქ. კარაული შიო:.

15

ბოგანო ნახევარ კოდს ქერს იღებს: და სხვა მთელს კოდს  
ქერსა: ამათი სახეცო: აბაზი ოთხი:.

### წაბბას:.

ქ. შალბელიძეშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.

ქ. შალბელიძეშვილი ლევან: საწირავი აძეს:.

ქ. ბათხაძე დათუნა:.

ქ. ბათხაძე ბერი:.

ქ. ბათხაძე ბერი მოურავი:.

ქ. მაისურაძე მასურა:.

- ქ. მაისურაძე ივანე:
- ქ. მაისურაძე გოდერძი:
- ქ. შოშიაშვილი გიორგი:
- ქ. საყვარელაშვილი ბერი:
- ქ. ხუციაშვილი ხახანა:
- ქ. ხუციაშვილი პაპუნა:
- ქ. წოწოლაშვილი გოგია:
- ქ. წოწოლაშვილი ნასყიდი:
- ქ. წოწოლაშვილი ბერი:
- ქ. ბოქოული:
- ქ. რაჭველი თამაზა:
- ქ. ფონჯაძე ბერუა:
- ქ. სამბახიძე გიორგი:
- ქ. აღუაშვილი შიო:
- ქ. კობერიძე მამუკა:
- ქ. გოგლიძე თამაზა:
- ქ. ასანა:
- ქ. საძაგელი:
- ქ. ციციუნაშვილი გიორგი:
- ქ. კუტიშვილი პაპუნა:
- ქ. შალიკი:
- ქ. თაბუაშვილი სიღამო:
- ქ. ზამბახიძე ბერი:
- ქ. აღუაშვილი მლდელი დავით:

30

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას  
იღებენ: ამათი სახუცო გამორჩეული კაოი: ან კბოიანი ფურია:

### ზრგანას:

- ქ. კობერიძე პაატა:
- ქ. შავაშაძე ესტატე:
- ქ. შავაშაძე სენხია:
- ქ. ტაბუცაძე ნასყიდა:

- ქ. ტაბუცაძე ივანე:.
  - ქ. ტაბუცაძე გოჩია:.
  - ქ. ტაბუცაძე გიორგი:.
  - ქ. სირაძე გიორგი:.
  - ქ. სირაძე დათუნა:.
- ამათი დრამა ნახევარ კოდი ან ჰური ან ქერი აძეს:.

### თერეგვანს:

- ქ. ჩინჩალაძე სეხნა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ცისკარაძე ქრისტესია:.
- ქ. კაპანაძე გიორგი:.
- ქ. ჩინჩალაძე პაატა:.
- ქ. ღებელი გიორგი:.
- ქ. პეტრიაშვილი გიორგი:.
- ქ. ჯაბნაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჯონიშვილი დათუნა:.
- ქ. ომაძე ივანე:.
- ქ. კედლაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჯავარაშვილი ივანე:.
- ქ. გრძელიშვილი იორდანე:.
- ქ. გრძელიშვილი ბერი:.
- ქ. ბეჟანაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბეჟანაშვილი ბერი:.
- ქ. ლაყვაძე პაატა:
- ქ. ქიქინაძე გიორგი:.
- ქ. ფარქოსაძე ივანე:.
- ქ. შამისიმედი გამგებელი:.
- ქ. ფარქოსაძე ბერი:.
- ქ. ბეჟანაშვილი ივანე:.
- ქ. ბეჟანაშვილი თანდილა:.
- ქ. ბეჟანაშვილი ბერი:.

- ქ. ბეჟანაშვილი გიორგი მლდელი:  
 ქ. გეგელაშვილი ივანე მლდელი: - 25  
 ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს პურს იღებენ:  
 ამათი სახუცო აბაზი ექცისი:

### აფორას:

- ქ. ქოჩლაძე: მამუკა:  
 ქ. გაბრაშვილი ბერი:  
 ქ. გაგნიძე თამაზა:  
 ქ. ვაგნიძე დათუნა:  
 ქ. მინაგორაშვილი დათუნა:  
 ქ. მინაგორაშვილი პაატა:  
 ქ. მინაგორაშვილი თემიროზა: 7  
 ამათ ღრამა არა სძესო: ქ: ამათი სახუცო შაური ათი:

### მაღინას:

- ქ. ჭილაძე ზაქარია:  
 ქ. ჭილაძე ბეჟუა:  
 ქ. ჭილაძე გიორგი:  
 ქ. ჭილაძე ბერუკა:  
 ქ. დონაძე ხახუა:  
 ქ. დონაძე პატი:  
 ქ. დონაძე ბერი:  
 ქ. გივიტაშვილი ქუმსი:  
 ქ. გივიტაშვილი გოდერძი:  
 ქ. ჯიბორიშვილი თევდორა:  
 ქ. გულიაშვილი დათუნა:  
 ქ. გულიაშვილი მამუკა:  
 ქ. ლუქუნიძე გიორგი:  
 ქ. მეგრელი ბეჟან:

- ქ. ბარბაქაძე ივანე:
- ქ. ბარბაქაძე პაპუნა:
- ქ. ორბელიაძე ნასყიდა:
- ქ. მწყერაშვილი საძაგელა:
- ქ. მიქელიშვილი ბერი:
- ქ. გიასელი მამუკა:
- ქ. მკარნე დათუნა:
- ქ. ჩიტაშვილი მიქელა:
- ქ. ჩიტაშვილი სეხნია:
- ქ. ქილაძე ეზია:
- ქ. ჯეგაძე ზაქარია:
- ქ. ჯეგაძე მამაცა:
- ქ. იალანაშვილი ივანე:
- ქ. გოგრაქიანი მარკოზ:

28

ბოგანო სახეეარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდსაღლებენ:  
ამათ სახეუკო აბაზი ხუთი:

### ახალშენს:

- ქ. ჩუბინიშვილი ზურაბ: საწირავი აძეს:
- ქ. ჩუბინიშვილი იესე საწირავი აძეს:
- ქ. იოზაშვილი გიორგი:
- ქ. ხუციშვილი თევდორა:
- ქ. ხუციშვილი ბერი:
- ქ. ჯიბორიშვილი დათუნა:
- ქ. ჯიბორიშვილი გიორგი:
- ქ. ზუბიაშვილი ათანასე:
- ქ. კვესაძე გიორგი:
- ქ. ჟოჟუაშვილი რამაზა:
- ქ. მქელიძე შერმაზან:
- ქ. ქიტიაშვილი დათუნა:
- ქ. ბიძინაშვილი გიორგი:
- ქ. ზუბიაშვილი ივანე:

- ქ. პაპუნაშვილი ბერი:.
- ქ. შიოშვილი ბერი:.
- ქ. მურვანაშვილი პაატა:.
- ქ. მესხი ზაქარია:.
- ქ. მესხი ივანე:.
- ქ. გოჩაშვილი დიოტნა:.
- ქ. მეუნაგრიშვილი ბეეუა:.

21

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებს:.  
 ახალშნასა: და აწამკამის სახუცო აბაზი ათი: შვიდი აბაზი  
 ჯშენსუკ გარიგდა. და სამი აწამკამაზუკ.

### აწამკამას:

- ქ. სამსონაშვილი სუხა:.
- ქ. დვილი გოგია:.
- ქ. დვალ მამუკა:.
- ქ. იობაშვილი ბერი:.
- ქ. აქირაძე გოჩა:.

5

აწამკამა და ახალშენი ერთი არის: დრამიც ისე სძეს:.

### კუნდას უბანს:

- ქ. ბაინდურაშვილი მახარა:.
- ქ. ბაინდურაშვილი შალვა:.
- ქ. ბაინდურაშვილი თამაზა:.
- ქ. თხელიძე გიორგი:.
- ქ. თხელიძე თამაზა:.
- ქ. თხელიძე თევდორა:.
- ქ. ხახუტაშვილი გიორგი:.
- ქ. ოქრუაძე ოქრუა:.
- ქ. ოქრუაძე შემაზა:.
- ქ. ოქრუაძე თამაზა:.

- ქ. ოქრუაძე ბერი:.
- ქ. ძმკთა'შვილი ძმათა:.
- ქ. ძმათა'შვილი გიორგი:.
- ქ. ძმათა'შვილი მამუკა:.
- ქ. ძმათა'შვილი ბერი:.

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებენ:  
ამითი სახეცო აბაზი ოთხი:.

#### თიღვას:

- ქ. ბურნაძე ზაზა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბურნაძე ოთია: საწირავი აძეს:.
- ქ. წერეთელი დავით: საწირავი აძეს:.
- ქ. წერეთელი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. გამცემლი'შვილი ოთია: საწირავი: აძეს:.
- ქ. კობაძე დათუნა:.
- ქ. მამუკა'შვილი დათუნა:.
- ქ. ონოფრა'შვილი ივანე:.
- ქ. ბეჭიტა'შვილი გიორგი:.
- ქ. გოდერძა'შვილი გიორგი:.
- ქ. ოთია'შვილი თევდორა:.
- ქ. ბეჭიტა'შვილი პაპუნა:.
- ქ. ბეგია'შვილი ივანე:.
- ქ. ბეგია'შვილი დათუნა
- ქ. ბეგია'შვილი თამაზა:.
- ქ. ბეგია'შვილი რამაზა:.
- ქ. ბეგია'შვილი ხოსია:.
- ქ. ბეგია'შვილი ბერი:.
- ქ. ბეგია'შვილი სილუმ მლდელი:.
- ქ. ოთი'შვილი ზაზუა:.
- ქ. ამილბარი'შვილი თამაზა:.
- ქ. სენია'შვილი ბერი:.
- ქ. თანდილა'შვილი ბერუკა:.

- ქ. ივანეშვილი მამუკა:.
- ქ. ივანეშვილი ზაქარია:.
- ქ. მუმლაძე მახარა:.
- ქ. ხიხაძე სეხნია:.
- ქ. ოქრო-მკედელი პაატა:.
- ქ. ტრანკაძე მანასა:.
- ქ. სამხარაძე ოთარი:.
- ქ. სამხარაძე თანდილა:.
- ქ. სამხარაძე ივანე:.
- ქ. ჩარქვაშვილი დათუნა:.
- ქ. ლანჩავაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჩებინაძე დათუნა:.
- ქ. კილაძე ოთიაჟ:.
- ქ. ოსი ოთია:.
- ქ. ოსი ლაზარე:.
- ქ. ლანჩავაშვილი დემეტრე:.
- ქ. აღესებაძე პაპუნა:.
- ქ. სუხანაშვილი ოთია:.
- ქ. ბასანიძე იესე:.
- ქ. ბასანიძე ოთია:.
- ქ. ბასანიძე პაპუნა:.
- ქ. ჩუბინიძე მხირულა:.
- ქ. ჩუბინიძე დათუნა:.
- ქ. ჩუბინიძე ოთარი:.
- ქ. ჩუბინაძე ბერი:.
- ქ. გრიგოლაშვილი თამაზა:.
- ქ. იონჩაძე ათანასე:.
- ქ. მლდელი იოვანე:.
- ქ. მლდელი შიო:.

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს პურს  
იღებენ: ამათი სახეცო მარჩილი ხუთი აძესთ:.

### ღარსთაგს:

- ქ. გორგოშიანი პაატა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ჯარღან:.
- ქ. კვირიაშვილი ივანე:.
- ქ. ტაბატაძე ბერი:.
- ქ. ტაბატაძე ძამა:.
- ქ. ტაბატაძე ბერი:.

6

ნახევარ კოდს ღრამას იღებენ: ამათი სახუცო და წიფლი-  
ითისა ერთი არის: აბაზი სამი:.

### წიფლითს:

- ქ. კავაძე ივანე:.
- ქ. კავაძე პაპუნა:.
- ქ. ნასრძე ივანე:.
- ქ. ნასრაძე პეტრე:.
- ქ. ნასრაძე ივანე:.
- ქ. ჩომახიძე პაპუნა:.

6

ღრამას ნახევარ კოდს იღებენ ყველანი: ესე და ღარსთაგა  
ერთი სახუცო არის:.

## შინდარასა: და მოაგარეულს:.

- ქ. ბეგიაშვილი ივანე:.
- ქ. წიწვიანიძე თამაზა:.
- ქ. წიწვიანიძე ბერი:.
- ქ. წიწვიანიძე დემეტრე:.
- ქ. წიწვიანიძე იორამ:.
- ქ. წიწვიანიძე პაატა:.
- ქ. წიწვიანიძე ბერი:.
- ქ. წიწვიანიძე დათუნა:.
- ქ. წიწვიანიძე თამაზა:.
- ქ. წიწვიანიძე სეხნია:.
- ქ. წიწვიანიძე მღვდელი პეტრე:.
- ქ. ლთისიაშვილი დემეტრე:.
- ქ. ლთისიაშვილი გიორგი:.
- ქ. მაკრახიძე მღვდელი ბარნაბე:.
- ქ. მღვდელი მახარობელი:.

15

ბოგანო მთელს კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღე[ბენ].  
ამათი სახეუცო აბაზი ხუთი აძეს:.

## მუღნას:

- ქ. ბრეგვაძე ბერი:.
- ქ. შუკაიძე მამუკა:.
- ძ. შუკაიძე დემეტრე:.
- ქ. მამაცაშვილი ზაქარია:.
- ქ. მამაცაშვილი მამაცა: 1)

5

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს იღებენ:.

1) აქ გვერდზე ტექსტის ხელით უწერია: ბოგანო ორი არ(ის).

## სურნისა და წარეთს:

- ქ. თოთლაძე მამუკა:.
- ქ. მაისურაძე პაპუნა:.
- ქ. მაისურაძე გიორგი:.
- ქ. მაისურაძე ხუზანა:.
- ქ. იანტბელიძე გიორგი:.
- ქ. მჭედელი ტეტია:.
- ქ. ბეგიაშვილი გოდერძი:.
- ქ. ლობიოძე ოსიყმა:.
- ქ. ცაცანაშვილი დათუნა:.
- ქ. იანტბელიძე რევაზა:.
- ქ. ბერაშვილი თამაზა:.
- ქ. ნადირაშვილი ბერი:.
- ქ. მაკრაძიძე თამაზა:.
- ქ. ლელაშვილი სეხნია:.
- ქ. ჩილუნძიძე დათუნა:.
- ქ. ჩილუნძიძე შოშიტა:.
- ქ. ქაბაბაძე გიორგი:.
- ქ. სამხარაძე მლდელი დემეტრე:.

18

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს აღებენ:.  
 ამათი სახუცო აბაზი ექვსი აძეს.

## ოქონსა: და ტყისუბანს:.

- ქ. გოგობაშვილი ზურაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. გოგობაშვილი ხოსია: საწირავი აძეს:.
- ქ. გოგობაშვილი ეოქონა: საწირავი აძეს:.

- ქ. ნაგლადე ბეჟან: საწირავი აძეს.
- ქ. ტოლანაშვილი ბეჟუა.
- ქ. ტოლანაშვილი მამუკა.
- ქ. ხახუაშვილი ტეტია.
- ქ. ფაიქაშვილი ბეჟუა.
- ქ. შუკაკიძე შიო.
- ქ. შუკაკიძე გოჩა.
- ქ. შუკავიძე ივანე.
- ქ. ნაკაშიძე ბერუკა.
- ქ. ნაკაშიძე თანდილა.
- ქ. ნაკაშიძე ბერი.
- ქ. წელელიძე ხოსია.
- ქ. გვილიკაშვილი ივანე.
- ქ. რაჭვლიშვილი ოთია.
- ქ. შოშაშვილი შოშიტა.
- ქ. მამუკაშვილი ბერი.
- ქ. ჯმუკაძე გიორგი.
- ქ. აღუაშვილი აღდგომელა.
- ქ. სულიაშვილი ივანე.
- ქ. მრაქველი ნასყიდა.
- ქ. სალარიძე იესე.
- ქ. ბითაშვილი გიორგი.
- ქ. ხოსიაშვილი დათუნა.
- ქ. მემარნიშვილი მამუკა.
- ქ. მეფარიძე გიორგი.
- ქ. მეფარიძე სეხნია.
- ქ. მეფარიძე ბერი.
- ქ. დათუნაშვილი გიორგი.
- ქ. მრაქველი პაპუნა.
- ქ. მრაქველი გიორგი.
- ქ. ქველიაშვილი გიორგი.
- ქ. ბეთიაშვილი დათუნა.
- ქ. ოსაძე საბა.

- ქ. კაპანაძე თამაზა:
- ქ. ქაქანაშვილი ნადირა:
- ქ. ბუში სეხნია:
- ქ. მიროტაძე თამაზა:
- ქ. მიროტაძე გაბრიელა:
- ქ. მიროტაძე სეხნია:
- ქ. მიროტაძე დემეტრე:
- ქ. ტიქსონაშვილი მახარა:

44

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას  
იღებენ: ამათი სახეცო მარჩილი ხუთი აძესთ:

### კნაღეს:

- ქ. ციმანკურიძე დემეტრე: საწირავი აძეს:
- ქ. ციქუბაძე კაცია:
- ქ. ციქუბაძე დაუუნა:
- ქ. ბლიაძე თამაზა:
- ქ. ბლიაძე მახარა:
- ქ. ბლიაძე პაატა:
- ქ. ძულიაშვილი ბერუკა:
- ქ. რიკაძე ავთანდილ:
- ქ. რიკაძე ივანე:
- ქ. პატუაშვილი ბერი:
- ქ. ხაზიური თამაზა:
- ქ. ახალკაცი ბერი:
- ქ. კაპანაძე ნადირა:
- ქ. ბჟირაძე ივანე:
- ქ. ბაქაძე თამაზა:
- ქ. ბაქაძე თეოდორა:
- ქ. ბაქაძე პაპუნა:
- ქ. ბაქაძე მლდელი ელიოზ:
- ქ. მაისურაძე თურქისტან:
- ქ. მკედლისშვილი ბერი:

ქ. ბულაძე პაპუნა:.

ქ. ლონლაძე გიორგი:.

22

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებს:.  
ამათი სახეუცო: ან კაი კარი: ან აბაზი ცხრამეტი:.

### უღმასკელს:.

ქ. ვაჭრიძისშვილი გოდერძი:.

ქ. დობარლანიძე სეხნია:.

ქ. დობარლანიძე ბერი:.

ქ. ნაკაშიძე მამისიმედი:.

ქ. კუპატაძე გიორგი:.

ქ. კუპატაძე ბაღრია:.

6

კომლად მთელი კოდი დრამა პური აძესთ: ამათი სახეუცო  
აბაზი სამი:.

### ბაღთას:.

ქ. ლაშხი დათუნა: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ლაშხი მამუკა: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ლაშხი ბეგია: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ლაშხი ოთარი: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ლაშხი შიო: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ლაშხი ბერი: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ლაშხი ოთარი: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ნადირაძე ქუმსი: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. ჭონიშვილი მლდელო იესე: საწირავი აძეს:.

ქ. ჭონიშვილი შალვა: მოსახსენებელი აძეს:.

ქ. კვესაძე სეხნია:.

ქ. კვამლაძე ნასყიდა:.

ქ. კვამლაძე გიორგი:.

13

მოსახსენებელი ან მარჩილი: ან ერთი ლიტრა სანთელი  
აძეს: და ვისაც მოსახსენებელი არ აწერია: ის მთელს კოდს  
დრამასა: [იღებს]:. ამათი სახეუცო ათი შაური არის:.

## ფატიჟინოს:

- ქ. დუჩიძე იოთამ: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. დუჩიძე ზაზა: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. დუჩიძე ფარსადან: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. დუჩიძე ხოსია: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. დუჩიძე მამუკა: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. შალიბაშვილი იესე: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. შალიბაშვილი ავთანდილ: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. დუჩიძე ვიორგი: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. ქილაძე მღვდელი შიო: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. ქილაძე მღვდელი გიორგი: მოსახსენებელი აძეს:.
- ქ. იალანაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. იალანაშვილი ოთია:.
- ქ. იალანაშვილი იმედა:.
- ქ. იალანაშვილი ნასყიდა:.
- ქ. იალანაშვილი თამაზა:.
- ქ. იალანაშვილი იმედა:.
- ქ. იალანაშვილი ესტატე:.
- ქ. მიქაძე ბერი:.
- ქ. ოსაძე კაცი:.
- ქ. ოსაძე ლაზარე:.
- ქ. აბრამიშვილი დათუნა:.
- ქ. მათაძე გიორგი:.
- ქ. ცხადაშვილი ბერი:.
- ქ. გვრიტაძე თამაზა:.
- ქ. გვრიტაძე შალვა:.
- ქ. აბასაძე ნასყიდა:.
- ქ. სახუაძე ბერუკა:.
- ქ. სახუაძე ივანე:.
- ქ. მჭედელი დათუნა:.

დრამა ნახევარ კოდი აძეს: ამათი სახუცო აბაზი ოთხი:  
 მოსახსენებელი ხომ ზემოთ დამიწერია: იმაებს ერისკაცზედ ისე

აძეს: მღდლის საწირავი თუ მეტე შეუძლია თავისი კარკაცობა არის: თორემ კაი ცხენია: თუ არც კაი ცხენი შეუძლია: ჭაკი ცხენი აძეს: ან მისი ფასი შემძლობი საწირავი და ნიშანი. გაღასახურავი.

### მეტეს:

- ქ. ლაშხი ოთარი: მოსახსენებელი აძეს:.
  - ქ. ლაშხი ხოსია: მოსახსენებელი აძეს:.
  - ქ. ლაშხი ესიტა: მოსახსენებელი აძეს:.
  - ქ. ლაშხი სეხნია: მოსახსენებელი აძეს:.
  - ქ. ლაშხი ხოსია: მოსახსენებელი აძეს:.
  - ქ. ლაშხი აღხი: მოსახსენებელი აძეს:.
  - ქ. ლაშხი კაცია: მოსახსენებელი აძეს:.
  - ქ. იაღანაშვილი გიორგი:.
  - ქ. ბოქაძე გიორგი:.
  - ქ. კახნაშვილი ივანე:.
  - ქ. ოდიკაძე მამუკა:.
  - ქ. ოდიკაძე გიორგი:.
  - ქ. ოდიკაძე დათუნა:.
  - ქ. პაპიძე ზაზუტა:.
  - ქ. ნასყიდაშვილი ნასყიდა:.
  - ქ. ხიკნაძე დათუნა:.
  - ქ. კუსიანი თევდორე:.
  - ქ. კაპანაძე შოშიტა:.
  - ქ. ბუში ივანე:.
  - ქ. კაპანაძე გიორგი:.
- დრამა ამათი სახუცო აბაზი სამი:.

20

### ჭეჭანას:

- ქ. ბეჭანიშვილი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. ქიტეტაშვილი პაატა:.
- ქ. კოჩიძეშვილი ნასყიდა:.

- ქ. კოჩაძიშვილი მგელია.
- ქ. იმერელი სუხაა.
- ქ. ბუშიშვილი ბერია.
- ქ. აბრამაშვილი თამაზაა.
- ქ. აბრამაშვილი ოთიაა.
- ქ. ჯერიკაშვილი გიორგია.
- ქ. ჯერიკაშვილი ბერია.
- ქ. ბერუაშვილი მლდელი ელიოზა.
- ქ. ბეჟანიშვილი ფავნელა ამოვარდნილია.

12

დრამა ბოგანო ნახევარ კოდს იღებს: სხვა მთელსა: ამათი სახეცო აბაზი საპია.

### ქხლეს:

- ქ. ნებიერიძე პაატაა.
- ქ. ნებიერიძე პაპუნაა.
- ქ. ნებიერიძე დათუნაა.
- ქ. ნებიერიძე ესტატეა.
- ქ. ქიფსუტიძე გიორგია.
- ქ. ქიფსუტიძე ლაზარეა.
- ქ. კახათელიძე რევაზა.
- ქ. კახათელიძე ზურაბაა.
- ქ. კახათელიძე ბაკაა.
- ქ. კახათელიძე შიოა.
- ქ. ფოფხაძე დემეტრეა.
- ქ. ბოჟაძე პაპუნაა.
- ქ. ბოჟაძე პაატაა.
- ქ. ქექიქამაშვილი ბერია.
- ქ. ნადირაძე ბეჟანაა.
- ქ. ნადირაძე ოთარაა.

16

დრამა ყველას ნახევარ კოდი აძებს: ამათი სახეცო აბაზი საპია.

### ატოცს:

- ქ. სამალანიშვილი ბეჟან: საწირავი აძეს:
- ქ. დეკანოზიშვილი დათუნა: საწირავი აძეს:
- ქ. დეკანოზიშვილი ბუჩა დათუნა: საწირავი აძეს:
- ქ. დეკანოზიშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:
- ქ. დეკანოზიშვილი ქაიხოსრო: საწირავი აძეს:
- ქ. მენაბდიშვილი თამაზა:
- ქ. მენაბდიშვილი ივანე.
- ქ. მენაბდიშვილი კიდევ ივანა:
- ქ. მენაბდიშვილი ქავთარა:.
- ქ. გივიშვილი გიორგი:
- ქ. გულისაშვილი ბერა:
- ქ. გულისაშვილი დემეტრე:
- ქ. გულისაშვილი გულისა:.
- ქ. გოგიტაშვილი ზაქარია:
- ქ. გოგინაშვილი ბერი:.
- ქ. გოგინაშვილი პაატა:.
- ქ. გოგინაშვილი თამაზა:.
- ქ. ჩამბალილაშვილი ზაქარია:.
- ქ. ჩამბალილაშვილი ივანე:.
- ქ. ჩამბალილაშვილი ოთია:.
- ქ. ბოჭაძე პაპუნა:.
- ქ. ბოჭაძე გიორგი:.
- ქ. გულარდუხაშვილი ლეკვია:.
- ქ. გულარდუხაშვილი დემეტრე:.
- ქ. ცხრაბნევაშვილი ბერი:.
- ქ. კინკლაშვილი მამუკა:.
- ქ. მოხელი თამაზა:.
- ქ. გოგიტაშვილი სულია:.  
მოსახსენებელი აძეს. \*)
- ქ. რევანდაშვილი დათუნა:.
- ქ. გულქანაშვილი პაპუნა:.

\*) ეს ორი სიტყვა მერმეა სხვა ხელით მიმატებული.

- ქ. შახაშვილი მახარა:.
- ქ. მახაშვილი ივანე:.
- ქ. ჭაჭუნაშვილი აღდგომელი.
- ქ. ლენინაშვილი ბერი:.
- ქ. ერქიზაშვილი აღუა:.
- ქ. ჯანყერდაშვილი ესტატე:.
- ქ. ბაბაშვილი თევდორე:.
- ქ. ნანობაშვილი თამაზა:.
- ქ. ზანაძე ივანე:.
- ქ. ბასილაშვილი გიორგი:.
- ქ. ბასილაშვილი იმარინდო:.
- ქ. ორიშვილი გიორგი:.
- ქ. ორიშვილი ზაზუტა:.
- ქ. უნანაშვილი სუხიჩა:.
- ქ. ჯარიაშვილი გიორგი:.
- ქ. უჭუტაშვილი ივანა:.
- ქ. დარჩაშვილი მამუკა:.
- ქ. გულიკაშვილი გიორგი:.
- ქ. გულიკაშვილი ლაზარე:.
- ქ. გულიკაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ხეხელაშვილი ამირა:.
- ქ. ხეხელაშვილი დათუნა:.
- ქ. კინკლაშიძე ელისე:.

53

დრამა ბოგანო ნახევარ კოდს იღებს: სხვა მთელს კოდსა:  
ამაჟი სახუცო აბაზი ცხრა:.

### ბრემას:

- ქ. მუსხელაშვილი დათუნა: საწირავი აძეს: \*)
- ქ. მუსხელაშვილი იესე: საწირავი აძეს:.

---

\*) აქ გვერდზე სხვა ხელით და მელნით უწერია: ამ კიკლაშიძემ გიორგიმ თავისის ნებით მოსახსენებელი დაიდვა ან ერთი ოქრო ან ლიტრა სანთელი.

- ქ. მუსხელაშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. მუსხელაშვილი გორჯასპი: საწირავი აძეს:.
- ქ. მუსხელაშვილი დემეტრე საწირავი აძეს:.
- ქ. მუსხელაშვილი ბეჟან: საწირავი აძეს:.
- ქ. მუსხელაშვილი ქაიხოსრო: საწირავი აძეს:.
- ქ. მონავარაშვილი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. მონავარაშვილი ხოსია: საწირავი აძეს:.
- ქ. მონავარაშვილი ზურაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბასიტაშვილი თევდორა:.
- ქ. ბასიტაშვილი ბერი:.
- ქ. ბასიტაშვილი გიორგი:.
- ქ. მარგაწელაშვილი ბერი:.
- ქ. კოზოლაშვილი გიორგი:.
- ქ. კოზოლაშვილი სეხნია:.
- ქ. კოზოლაშვილი თამაზა:.
- ქ. მრაკველი ნასყიდა:.
- ქ. ბებიაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. ბებიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ვარძიელაშვილი თანდილა:.
- ქ. საჯელიაშვილი გიორგი:.
- ქ. მახარაშვილი ხუცია:.
- ქ. მახარაშვილი პეტრე:.
- ქ. სალარიძე ივანე:.
- ქ. საქაშვილი ლონენა:.
- ქ. პავლეშვილი ქრისტესია:.
- ქ. დევიძე სეხნია:.
- ქ. გამსახურდაშვილი დათუნა:.
- ქ. სუთიაშვილი გიორგი:.
- ქ. სუთიაშვილი თევდორე:.
- ქ. სუთიაშვილი ნადირა:.
- ქ. სუთიაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩომახაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩომახაშვილი ხოსია:.

- ქ. პარკაძე მახარა:.
- ქ. პარკაძე ზაქარია:.
- ქ. ბლიაძე პაპუნა:.
- ქ. ბლიაძე ოქრუა:.
- ქ. ბლიაძე გოგია:.
- ქ. დევიძე გიორგი:.
- ქ. დევიძე თევდორე:.
- ქ. დევიძე ბერუკა:.
- ქ. დევიძე გოგიტა:.
- ქ. ვეფხაძე ლაზარე:.
- ქ. ვეფხაძე პაატა:.
- ქ. ელიკა:.
- ქ. გიორგაშვილი ზაზა:.
- ქ. გიორგაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჯალუაშვილი ბერი:.
- ქ. ყუზანათაშვილი გიორგი:.
- ქ. მაზიაშვილი ბერი:.
- ქ. შუკაკიძე ლაზარე:.
- ქ. აბდულაშვილი გიორგი:.
- ქ. წყალობა:.
- ქ. გოჭიკუდაშვილი ბერი:.
- ქ. ხაბაზი დათუნა:.
- ქ. გოჩა:.

58

დრამა ბოგანო ნახევარ კოდს იღებს: სხვა მთელს კოდსა:.  
ამათი სახეცო ოთხი მარჩილი:.

#### ცერონის:

- ქ. გამცემელიშვილი ბეჟან: საწირავი აძეს:.
- ქ. ზუცაშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბოჟაძე ივანე: . ა
- ქ. ლონიაშვილი ზაქარია: . ა
- ქ. ამბროსაშვილი ლაშქარა: . ა

- ქ. ზარასპანაშვილი დათია: ა
- ქ. ამბროსაშვილი ბადურა: ა
- ქ. ამბროსაშვილი დათუნა: ა
- ქ. ამბროსაშვილი კიდევ დათუნა: ა
- ქ. ბერძნის გერი დათუნა: ა
- ქ. ბერძნის გერი პაატა: ა
- ქ. ხატის კაცი ბერუკა: ა
- ქ. ხატის კაცი გელია: ა
- ქ. სვიანაშვილი ბერი: ა
- ქ. ფიცხელაშვილი სვიმონა: ა
- ქ. ფიცხელაშვილი თამაზა: ა
- ქ. ლაბაძე გიორგი: ა
- ქ. მჭაუნაშვილი ბერი: ა
- ქ. ფირანიშვილი გიორგი: ა
- ქ. ღვალაძე პაპუნა: ა
- ქ. სმირინაშვილი ბიბინა: ა
- ქ. ქაოშვილი ბარნაბე მღვდელი: .
- ქ. ქაოშვილი პაპუნა: .
- ქ. ქედელაშვილი ბეთლემ: .

24

ღრამა ბოგანო ნახევარ კოდს იღებს; სხვა მთელს კოდსა: .  
ამათი სახუცო აბაზი ექვსი აძეს: .

#### აგლეგს:

- ქ. ბადრიაშვილი იესე: საწირავი აძეს: .
- ქ. ბადრიაშვილი გივი: საწირავი აძეს: .
- ქ. ბადრიაშვილი დათუნა: საწირავი აძეს: .
- ქ. ბადრიაშვილი ოთარი: საწირავი აძეს: .
- ქ. ბადრიაშვილი ბეჟან: საწირავი აძეს: .
- ქ. აღხაზიშვილი თამაზა: საწირავი აძეს: .
- ქ. ცემანკურიძე ზურაბ: მოსაკსენებელი აძეს: .
- ქ. ბრაქაძე ზაალ: მოსაკსენებელი აძეს: .
- ქ. ბრაქაძე გურგენა: მოსაკსენებელი აძეს: .

- ქ. წვიმატიძე იოთამ: მოსაკსენებელი აძეს:.
- ქ. ჭაჭიაშვილი ბედან: მოსაკსენებელი აძეს:.
- ქ. ჭაჭიაშვილი მამაცა: მოსაკსენებელი აძეს:.
- ქ. ჭაჭიაშვილი ბერი: მოსაკსენებელი აძეს:.
- ქ. ჭაჭიაშვილი დემეტრე: მოსაკსენებელი აძეს:.
- ქ. სვანიძე თამაზა:.
- ქ. სვანიძე სენნია:.
- ქ. სვანიძე ბერუკა:.
- ქ. სვანიძე პაატა:.
- ქ. სვანიძე შიო:.
- ქ. ცოცხალაშვილი შალვა:.
- ქ. ცოცხალაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. თურმანიძე ნასყიდა:.
- ქ. თოლაძე ზაზუნა:.
- ქ. ქიშერიძე დემეტრე:.
- ქ. კვირიკაშვილი ზაქარია:.
- ქ. თხლაშიძე ხახუტა:.
- ქ. შავი ბიჭი პაპუნა:.
- ქ. ოქროპირიშვილი მამუკა:.
- ქ. გოგნაძე გოგია:.
- ქ. ჯალაბაშვილი ბეჟან:.
- ქ. ნადირაძე ბეჟუა:.
- ქ. ნადირაძე გიორგი:.
- ქ. ნანიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ნანიაშვილი ბერი:.
- ქ. კვირიაშვილი თამაზა:.
- ქ. კვირიაშვილი შოშიტა:.
- ქ. კვირიაშვილი ოთია:.
- ქ. თხილიაშვილი გიორგი:.
- ქ. მლდელი გიორგი:.

ღრამა ნახევარ კოდს იღებენ: . ამათი სახუცო მარჩილი  
სამი:.

### თამარაშენს:

- ქ. ახალკაცი მახარა:.
  - ქ. კავადე თამაზა:.
  - ქ. კავადე ივანა:.
  - ქ. სულიკაშვილი გოგია:.
  - ქ. ჭამპურიძე გიორგი:.
  - ქ. ოქუტაშვილი დათუნა:.
  - ქ. ფოფხაძე ხუბიტა:.
  - ქ. სვიმონაშვილი გურგენა:.
  - ქ. იალიტაშვილი ბერი:.
  - ქ. კვირიაშვილი დემეტრე:.
  - ქ. კვირიაშვილი ივანე:.
  - ქ. კვარიაშვილი ოთია:.
  - ქ. კვირიაშვილი ზაზუტა:.
  - ქ. ხანდუაშვილი თამაზა:.
  - ქ. კობახიძე ბერი:.
  - ქ. ქველადე დათუნა:.
  - ქ. ზუბიტაშვილი ბარნაბე:.
- დრამა ნახევარ კოლს იღებენ: :ამითი სახუცო აბაზი სამი:.

17

### ფრცხს:

- ქ. რაკაძე იორამ: საწირავი აძეს:.
- ქ. საყვარელიძე ბეჟან: საწირავი აძეს:.
- ქ. მაჭავარიანი რევაზ: საწირავი აძეს:.
- ქ. მაჭავარიანი რამაზა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ონიაშვილი ივანე:.
- ქ. ონიაშვილი დათუნა:.
- ქ. უზნაძე დათუნა: საწირავი აძეს:.
- ქ. პაპიაშვილი გიორგი:.
- ქ. ბერუაშვილი გიორგი:.
- ქ. რამაზაშვილი ლომი:.

- ქ. რამაზაშვილი მანველი:.
- ქ. ზერეკიძე სეხნია:.
- ქ. ზერეკიძე მამუკა:.
- ქ. ქურციკაძე გივი:.
- ქ. ქვრივიშვილი ოთია:.
- ქ. ბოჟაძე შემაზა:.
- ქ. ბოჟაძე ბერი:.
- ქ. ჯულაშვილი თამაზა:.
- ქ. კოკუაშვილი ქუმსი:.
- ქ. კოკუაშვილი ბერუკა:.
- ქ. ქიმერიძე დათუნა:.
- ქ. ქიმერიძე ბერი:.
- ქ. კვინიკაძე ბერუკა:.
- ქ. მანიაშვილი გეორგი:.
- ქ. ზერეკიძე მამუკა:.
- ქ. გოგოძე ოსიყმა:.
- ქ. სვიანაშვილი ზაქარია:.
- ქ. სვიანაშვილი დათუნა:.
- ქ. პირბანაშვილი ბერი:.
- ქ. პირბანაშვილი პაპუნა:.
- ქ. დარჩიაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩიკვაიძე ბერი:.
- ქ. ამირანაშვილი დათუნა:.
- ქ. დალაქი სეხნია:.
- ქ. კოშკაძე შალვა:.
- ქ. კოშკაძე დათუნა:.
- ქ. კოშკაძე ბიძინა:.
- ქ. კოშკაძე ბერი:.
- ქ. კოშკაძე კიდევ ბერი:.
- ქ. მელიქიშვილი გოდერძი:.
- ქ. მელიქიშვილი არდამელი:.
- ქ. ხაბაზი გეორგი:.
- ქ. ჩადუნელი ბერი:.

- ქ. ბისტკაშვილი კაცია:.
- ქ. ბისტკაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩაჩხიაშვილი მამუკა:.
- ქ. სადგბაშვილი გიორგი:.
- ქ. უწყენაშვილი მარგველა:.
- ქ. მოურავის ყმა მამუკა:.
- ქ. ბითაძე სეხნია:.
- ქ. კოკუაშვილი გიორგი:.
- ქ. კოკუაშვილი შიო:.
- ქ. ჯულაშვილი გოდერძი:.
- ქ. კოშკაძე ბერუკა:.
- ქ. ნანაშვილი ნიკოლოზ:.
- ქ. ხუცის ძმისწული გიორგი:.

56

დრამა ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს იღებს:.  
ამათი სახეცო მარჩილი ხუთი აძეს:.

#### ახას:

- ქ. წაკვაძე იოთამ: საწირავი აძეს:.
- ქ. წაკვაძე ნიკოლოზ: საწირავი აძეს:.
- ქ. კვამლაძე მამუკა: აყრილია:.
- ქ. ლაკლაკი დათუნა:.
- ქ. ლაკლაკი ლიპარი:.
- ქ. ლაკლაკი ედიშერ:.
- ქ. კვამლაძე ბერუკა:.
- ქ. კვამლაძე ავანე:.
- ქ. ბოჟაძე ბერუკა:.
- ქ. გოგილაშვილი პაატა:.
- ქ. ირემაძე გაორგი:.
- ქ. ირემაძე იორამ:.
- ქ. დათიაშვილი გიორგი:.
- ქ. იმერელი დათუნა:.
- ქ. სულაშვილი ივანე:.

XII

- ქ. წაკვადის გიგა:.
- ქ. მლდელი იესე:.
- ქ. მლდელი ბარნაბე:.
- ქ. შუკაშვილი ბერი:.

19

ღრამა ბოგანო ნახევარ კოდს იღებს: სხვა მთელს კოდსა:  
ამათი სახუცო მარჩილი სამი აძეს:.

### საგახუცს:

- ქ. სიამარადიშვილი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. სიამარადიშვილი ოტია: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტალიკაძე ბერი:.
- ქ. ტალიკაძე დათუნა:.
- ქ. ტალიკაძე სეხნია:.
- ქ. ტალიკაძე თამაზა:.
- ქ. მათაშვილი დარჩია:.
- ქ. ჩხეტრიძე შოშია:.
- ქ. მეგრელიშვილი გიორგი:.
- ქ. მახარაშვილი ოთია:.
- ქ. კანჭიკაშვილი პეტრე:.
- ქ. ხატის კაცი პაპუნა:.
- ქ. ფუტყარაძე მახარა:.
- ქ. დევაძე ჰაატა:.
- ქ. დევაძე შოშია:.
- ქ. სამხარაძე მამუკა:.
- ქ. სამხარაძე ბერი:.
- ქ. საბაძე ივანე:.
- ქ. გურგენაშვილი ბერი:.
- ქ. წაბაძე დათუნა:.
- ქ. მიქელაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბიბილაშვილი ივანა:.

22

ღრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს იღებს:.  
ამათი სახუცო აბაზი ექვსი:.

აბანოს:

- ქ. კოკოლაშვილი ბერუკა: საწირავი აძეს:. და სანთელი\*)
- ქ. ბათლომაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. ტაბატაძე ანდერმან:.
- ქ. ტაბატაძე თამაზა:.
- ქ. ტაბატაძე ნატირა:.
- ქ. ტაბატაძე ივანე:.
- ქ. ლიპარიტაშვილი თამაზა:.
- ქ. ზუბიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ზუბიაშვილი ივანე:.
- ქ. ხალაძე გიორგი:.
- ქ. ხალაძე პაატა:.
- ქ. ქველაძე შიო:.
- ქ. ქველაძე პაატა:.
- ქ. სუხიტაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბეჟიტაშვილი გიორგი:.
- ქ. ბეჟიტაშვილი ივანე:.
- ქ. ივანაშვილი ივანე:.
- ქ. ქავთარაშვილი იესე:.
- ქ. ქავთარაშვილი ოთარი:.
- ქ. ქავთარაშვილი ერთგულა:.
- ქ. ბასილიძე თამაზა:.
- ქ. თოროსაშვილი გიორგი:.
- ქ. ხოსია:.
- ქ. ტოტაძე საძაგელი:.
- ქ. სეფისკვერაძე სენხია:.
- ქ. ბეჟიტაშვილი კაციია:.
- ქ. კობალაძე თამაზა:.
- ქ. მოსეაშვილი ძმუკა:.
- ქ. ზუბიტაშვილი ბერი:.

\*) ეს ათხი სიტყვა მერმეა სხვა ხელით მიმატებული.

ქ. ლავიძე ხოხონა: აყრილი ბევრია:.

ქ. კვესაძე მახარა:.

31

ღრამა ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს იღებს:.  
ამათი სახეცო მარჩილი ხუთი აძეს:

### მწვედელის:

ქ. ბახსარაშვილი მოურავი: მკუდარზე მარჩილი აძეს:.

ქ. ბახსარაშვილი ბეჟან: მკუდარზე მარჩილი აძეს:.

ქ. ჭყოიძე მამუკა:.

ქ. ქოჩლაძე ანა:.

ქ. ქოჩლაძე გიორგი:.

ქ. იმერელი რამაზა:.

ქ. კოვზია:.

ქ. ხიხაძე ბერი:.

ქ. აბრამაშვილი ბერუჩა:.

ქ. სალაძე მიქელა:.

ქ. კოშკაძე თამაზა:.

ქ. კოშკაძე პატატი:.

ქ. კოშკაძე სენხია:.

ქ. ნადირაძე პატა:.

ქ. ქუცნიაშვილი ბერი:.

ქ. ქუცნიაშვილი კიდევ ბერი:.

ქ. გოგსაძე ბერი:.

ქ. ივანაშვილი დათუნა:.

ქ. ნადირაძე ლომკაცი:.

ქ. სალაძე გიორგი:.

ქ. ბატარიძე შიო:.

ქ. ბატარიძე ბერი:.

ქ. ბატარიძე გიორგი:.

ქ. მექვაბიძე ოქროპირი:.

ქ. მექვაბიძე ბერი:.

25

ღრამისა ბოგანო ნახევარ კოდს იღებს: სხვა მთელს კოდსა: ქ. ამათი სახეცო აბაზი ათი აძეს:.

## ბერძენაუღს

- ქ. კაპანაძე ქიტია:.
- ქ. ხლუხიძე ბერი:.
- ქ. ხლუხიძე დემეტრე:.
- ქ. გუნცაძე შათირი ფოცხვერი:.
- ქ. ჯავახი ელისა:.
- ქ. ჯავახი ნასყიდა:.
- ქ. დაბრუნდაშვილი იესე:.
- ქ. დაბრუნდაშვილი იორამ:.
- ქ. დაბრუნდაშვილი დათუნა:.
- ქ. კოკაძე ბერი:.
- ქ. ლომსაძე პაატა:.
- ქ. მეტრეველი ლთისია:.
- ქ. მარკველაშვილი თამაზა:.
- ქ. შაპიძე სენნია:.
- ქ. ცუცქირიძე მამუკა:.
- ქ. ცუცქირიძე ბერი:.
- ქ. სამუკაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჯაოშვილი გოგნია:.
- ქ. ჯაოშვილი ოთია:.
- ქ. ბედიაშვილი მახარა:.

20

ღრამა ნახევარი კოდი აქეს კომლზე: ამათი სახუცო აბა-  
ნი ოთხი:.

## ტკობას

- ქ. რიკაძე ამირან: საწირავი აქეს:.
- ქ. რიკაძე ლევან: საწირავი აქეს:.
- ქ. რიკაძე თეიმურაზ: საწირავი აქეს:.
- ქ. რიკაძე ავთანდილ: საწირავი აქეს:.
- ქ. რიკაძე სენნია: საწირავი აქეს:.
- ქ. რიკაძე გიორგი: საწირავი აქეს:.

- ქ. ვირშელაშვილი ივანე:
- ქ. ვირშელაშვილი პაატა:
- ქ. ვირშელაშვილი ნასყიდა:
- ქ. ვირშელაშვილი ბერი:
- ქ. ნოზაძე დათუნა:
- ქ. კოკავიძე პაატა:
- ქ. კოკავიძე კაცია:
- ქ. კოკავიძე ბეჟან:
- ქ. კოკავიძე ბერი:
- ქ. თავბერიძე თამაზა:
- ქ. თავბერიძე მამაცა:
- ქ. თავბერიძე კიდევ თამაზა:
- ქ. ნიყვადე ზუბიტა:
- ქ. ვირშელაშვილი პაპუნა:
- ქ. ვირშელაშვილი ბერი:
- ქ. ხორგოშვილი ბერი:
- ქ. ხორგოშვილი შალვა:
- ქ. პენიაშვილი მირზა:
- ქ. პენიაშვილი ფარემუზა:
- ქ. ოსაძე ბერი:
- ქ. ოსაძე პაატა:
- ქ. ლუქუნძიძე მამუკა:
- ქ. ლუქუნძიძე გიორგი:
- ქ. ოსაძე თამაზა:
- ქ. კოკავიძე ბერი:
- ქ. ზეინკლიშვილი ლაზარე:
- ქ. ხორგოშვილი ნიკოლოზ:

დრამა ამათ სძეს: ამათს ხუცეს მარჩილი სამი: აყრილი  
ბევრია: თუ მოვიდნენ ოთხი მარჩილი უნდა მოგვცენ:

დუძაცხას:

- ქ. გონიერაშვილი ბერი:
- ქ. გონიერაშვილი იორდანე:.
- ქ. გონიერაშვილი თამაზა:.
- ქ. პაპუაშვილი პატა:.
- ქ. ჩირქინაშვილი ნასყიდა:.
- ქ. ჩირქინაშვილი ზაქარა:.
- ქ. ჩაგელიშვილი ნასყიდა:.
- ქ. აღდგომლიშვილი ბიძინა:.
- ქ. აღდგომლიშვილი თამაზა:.
- ქ. მაზმნიშვილი ზაქარია:.
- ქ. გეგიაშვილი გიორგი:.
- ქ. გელაშვილი პაპუნა:.
- ქ. დემეტრაშვილი დემეტრა:.
- ქ. პატაშვილი ნიკოლოზ:.
- ქ. პატაშვილი იესე:.
- ქ. ნინიაშვილი ბერი:.
- ქ. იქაცაძე თამაზა:.
- ქ. პაპიძე სეხნია:.
- ქ. კოხოლაძე გიორგი:.
- ქ. სამხარაძე დათუნა:.
- ქ. ბასილიძე სეხნია:.
- ქ. ბასილიძე ბეჭუა:.
- ქ. გორგომელიძე ბერი:.
- ქ. გორგომელიძე ბიძინა:.
- ქ. კოპაძე იოსებ:.
- ქ. კოპაძე პაპუნა:.

დრამა ბოგანოს ნახევარ კოდი: სხეას მთელი: სახუცო მარ-  
ჩილი სამი:.

### ფლეგს

- ქ. რამაზიშვილი ლევან: თავადი: საწირავი სძეს:.
- ქ. რამაზიშვილი გიორგი თავადი: საწირავი სძეს:.
- ქ. რამაზიშვალა ზურაბ: თავადი: საწირავი სძეს:.
- ქ. პაპიაშვილი ბერი:.
- ქ. პაპიაშვილი ზაქარა:.
- ქ. პაპიაშვილი გასიტა:.
- ქ. პაპუნაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ოთიაშვილი დათუნა:.
- ქ. ქაუქიძე მახარა:.
- ქ. ბინდიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბუზალაძე პაპუნა:.
- ქ. ბადიაშვილი უსიბა:.
- ქ. ლაშქარაშვილი დათუნა:.

13

დრამა ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს იღებს:  
ამათი სახუცო: აბაზი. ხუთი.

### დაწვევადს აღშა

- ქ. თვალკაკაშვილი საბა:.
- ქ. ნებიერიძე დავითა:.
- ქ. გრიგალაშვილი თუდარჩა:.
- ქ. გიგონაშვილი გიორგი:.
- ქ. გოჩაშვილი გიორგი:.
- ქ. გოჩაშვილი სეხნია:.
- ქ. კვინიკაძე თამაზა:.
- ქ. კვინიკაძე ბერი:.
- ქ. დალაქი ვახუშტი:.
- ქ. პირველაშვილი გიორგი:.
- ქ. პერენიძე შამუკა:

- ქ. მეზვრე ხახუტა:.
- ქ. კაპანაძე შოშიტა:.
- ქ. ქურაძე გიორგი:.
- ქ. ჯვარელიძე ლაზარე:.
- ქ. დვალი ნადირა:.
- ქ. დემეტრე:.
- ქ. ხუცო:.
- ქ. ჟოჯუაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. დათუნა:.
- ქ. ატოცელი გიორგი:.
- ქ. ატოცელი ზაზუტა:.

22

დრამის მაგიერად: კვამლზე თითო შაური: ან კანაფი: ან ტილო: ამათს ხუცეს აძეს ყოველს წელიწადს ორა ლიტრა კანაფი:.

#### ქინძათს:

- ქ. გოშფარიშვილი გოშფარ: საწირავი აძეს:.
- ქ. მრაჭველი მამუკა:.
- ქ. მრაჭველი გიორგი:.
- ქ. ქოჩორაძე ნასყიდა:.
- ქ. ქოჩორაძე შიო:.
- ქ. ქოჩორაძე ბეჟუა:.

6

ესე და ღუმაცხო ერთი სახუცო არის: დრამაც ისე სძეს: სახუცო სამი [იბაზი კუამლზედ].

#### ნახსტეკს:

- ქ. გოგიბაშვილი იესე: საწირავი აძეს:.
- . . . . .\*)
- ქ. გონგლაძე ბერი:.
- ქ. გონგლაძე კაცია:.

---

\*) აქ დედანს აკლია ერთი ფურცელი.

ქ. პაპუნეშვილი ბერი:

ქ. მამულაშვილი ნადირა:

25

დრამას ნახევარ კოდს იღებენ: ამათს ხუცეს აძეს: აბაზი  
სამი:

### ბრძღს

ქ. სახლთხუცესი ამოან: საწირავი აძეს:

ქ. მღღელი ნიკოლოზ: საწირავი აძეს:

ქ. მღღელი ფირან: საწირავი აძეს:

ქ. ფირანის ძმა ოთარი: საწირავი აძეს:

ქ. მღღელი დათუნა: საწირავი აძეს:

ქ. აღუაშვილი ბეჟუა:

ქ. ბიძინაშვილი გიორგი:

ქ. ხოჯიშვილი დათუნა:

ქ. აღუაშვილი გიორგი:

ქ. აღუაშვილი პაპუნა:

ქ. დომელაშვილი გიორგი:

ქ. თორელაშვილი ქაეთარა:

ქ. ენუქაშვილი ბეჟუა:

ქ. მამასახლისი მახარა:

ქ. ბერიშვილი პაპუნა:

ქ. ბერიშვილი ზაზა:

ქ. ზაზას ყმა ბეჟუა:

ქ. ბიძინაშვილი ოთარი:

ქ. ჯობაძე თამაზა:

ქ. ბერეკაშვილი სენნია:

ქ. ტოტაძე სენნია:

ქ. ტოტაძე ნასყიდა:

ქ. ტოტაძე ზაქარა:

ქ. ხატელიშვილი ზაქარა:

ქ. ხატელიშვილი ბერი:

ქ. ხატელიშვილი კიდვე ბერი:

- ქ. დვალი ბერი:.
- ქ. ტეტუნაშვილი ბექუა:.
- ქ. კროგალი დათუნა:.
- ქ. ბერიშვილი ლაზარე:.
- ქ. დათაშვილი გიორგი:.
- ქ. ისაკაშვილი ბერი:.
- ქ. ხატელიშვილი კაცია:.
- ქ. შეკულაშვილი თამაზა:.
- ქ. ჩუბინიშვილი სეხნია:.
- ქ. შხარელიშვილი ბიძინა:.
- ქ. მამუკაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩიჩიძე ხოხონა:.
- ქ. იმერლიშვილი გიორგი:.
- ქ. ბერუაშვილი კაცია:.
- ქ. ჯალალყიშვილი:.
- ქ. მკერვლიშვილი მკერვალი:.
- ქ. დათუნა ხუცის ყმა:.

43

ღრამაც ისევ სძეს: ამათი სახუცო მარჩილი სამი:.

### წაბღუნას:

- ქ. მახარებლიშვილი ბექუა:.
- ქ. მახარებლიშვილი თამაზა:.
- ქ. ეკალაძე ნასყიდა:.
- ქ. შუმშითიძე შემაზა:.
- ქ. კერგილაშვილი მამუკა:.
- ქ. ნოზაძე ჩინელი:.
- ქ. ჯვარელიძე პაატა:.
- ქ. ტაბატაძე სვიმონ:.
- ქ. ტაბატაძე თამაზა:.
- ქ. პეტრიაშვილი ნადირა:.

10

ღრამაც სხვასავით სძეს: ამათი სახუცო აბაზი ოთხი:.

## ქემფუკს

- ქ. ანჩაფიშვილი დაეთ: საწირავი აძეს:.
- ქ. მიხლანჯი გივი:.
- ქ. საბაიკიძე შოშია:.
- ქ. ქაბუკაძე გიორგი:.
- ქ. იმედაშვილი ბეჭუა:.
- ქ. იმედაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ირემაძე ხოსია:.
- ქ. ირემაძე გიორგი:.
- ქ. ირემაძე თამაზა:.
- ქ. ხარატი დათუნა:.
- ქ. ტაბატაძე შალუტა

11

აყრილი ბეგრიია:.

ღრამაც სხვასავით აძეს: ესე და კლ[დ]ის წყარო ერთს ხუცეს  
ჰქონდა: სახუცო მარჩილი ოთხი: აძეს:.

## ცუდანს:

- ქ. კიკნაძე გოგილა:.
- ქ. პროპაძე მახარა:.
- ქ. პროპაძე საბა:.
- ქ. პროპაძე ჟოჟონა:.
- ქ. პროპაძე მზარეული:.
- ქ. პროპაძე ზაზუტა
- ქ. ლომიძე დათუნა:.
- ქ. ლომიძე პავლე:.
- ქ. ლომიძე ზაქარია:.
- ქ. ლომიძე ზაზუტა:.
- ქ. ლომიძე ელიკა:.
- ქ. ლომიძე ბიძინა:.

12

ღრამას როგორც სხვა იღებს: სახუცო აბაზი სამი:.

ამის:

- ქ. აბაზაძე რევაზ: საწირავი აძეს.
- ქ. ღვარძლაძე ბეჟუა.
- ქ. ღვარძლაძე დათუნა.
- ქ. ღვარძლაძე ბერუკა.
- ქ. ქლენტი დათუნა.
- ქ. მაჭარაშვილი ბერი.
- ქ. სოლაკაძე ბერი.
- ქ. მაჭარაშვილი ივანე.
- ქ. ქლენტი შემაზა.
- ქ. ჯორელიშვილი ბერი.
- ქ. გვეხიძე თამაზა.
- ქ. გვეხიძე ივანა.
- ქ. გვეხიძე ნასყიდა.
- ქ. გვეხიძე ბერი.
- ქ. ბრეგვაძე ბერუკა.
- ქ. კობალაძე ხოსია.
- ქ. კობალაძე ზაზუნა.
- ქ. ლიპარიტაშვილი პაატა.
- ქ. კიკნაძე ნასყიდა.
- ქ. კიკნაძე თევდორა.
- ქ. კიკნაძე თამაზა.
- ქ. კიკნაძე სენია.
- ქ. კიკნაძე პაატა.
- ქ. კიკნაძე ბიძინა.
- ქ. კიკნაძე ოთია.
- ქ. კიკნაძე ზუბიტა.
- ქ. კიკნაძე ესატა.
- ქ. კიკნაძე ბერი.
- ქ. კიკნაძე შიო.

დრამა როგორც სხვათ აძეს: სახუცო აბაზი ათი.

**უთხვას:**

- ქ. ბლიადე ბერუკა:.
- ქ. ბლიადე პაატა:.
- ქ. ბლიადე თამაზა:.
- ქ. ჩადუნელი მამუკა:.
- ქ. ბოლოკაძე იმარინდო:.
- ქ. ძიძაბაძე თევდორა:.
- ქ. არსენაძე ლთისია:.
- ქ. ქოჩორაძე ხოსრო:.
- ქ. ქოჩორაძე პაატა:.
- ქ. ქოჩორაძე ზაქარია:.
- ქ. ქოჩორაძე ნიკოლოზ:.

11

ღრამა როგორც სხვათ აძეს: სახუცო აძეს: აბაზი ხუთი:.

**ბიჯნას:**

- ქ. ჯეგაძე თამაზა:.
- ქ. ჯეგაძე ბერა:.
- ქ. კოჩაძე გიორგი:.
- ქ. კოჩაძე ბერა:.
- ქ. პეპელაშვილი თამაზა:.
- ქ. გიგაშვილი ბერა:.
- ქ. გიგაშვილი შიო:.
- ქ. გიგაშვილი გიორგი:.
- ქ. გელაშვილი პაპია:.
- ქ. ძულიაშვილი ბერუკა:.
- ქ. ძულიაშვილი პაატა:.
- ქ. ძულიაშვილი შოშა:.
- ქ. არჯევანიძე ბეჟუა:.

13

ღრამა სხვადავით აძეს: ამათი სახუცო: აბაზი სამი:.

## ჩუმათელეთს:

- ქ. კორკოტაძე თევდორა:.
  - ქ. ბასილაშვილი სეხნია:.
  - ქ. გიორგაშვილი გიორგა:.
  - ქ: დედუნაშვილი თამაზა:.
  - ქ. ჩადუნელი თამაზა:.
  - ქ. კვირიაშვილი ბერუკა:.
  - ქ. კვირიაშვილი ბეჟუა:.
  - ქ. იოვანეშვილი გიორგი:.
  - ქ. იოვანეშვილი პაატა:.
  - ქ. ცარციძე სულხანა:.
  - ქ. ცარციძე ოთია:.
  - ქ. გიორგაშვილი დათუნა:.
  - ქ. გიორგაშვილი ბერა:.
  - ქ. გოგალაძე პაატა:.
  - ქ. ჰეგელაშვილი ნასყლა:.
  - ქ. ულუმბელაშვილი სეხნია:.
  - ქ. ულუმბელაშვილი თამაზა:.
  - ქ. ულუმბელაშვილი იენა:.
  - ქ. ლურკანაშვილი სეხნია:.
  - ქ. ტატიაშვილი ბერა:.
  - ქ. ტატიაშვილი დარჩია:.
  - ქ. შუმბითიძე გიორგი:.
- დრაზა:  
 ამათი სახუცო აბაზი ოთხი:.

22

## ზინდის:

- ქ. აბაზაძე დათუნა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ლალანიძე ბეჟან: საწირავი აძეს:.
- ქ. აბაზაძე ზაზა: საწირავი აძეს:.
- ქ. აბაზაძე ოთარი: საწირავი აძეს:.

- ქ. ნარიმანაშვილი ბერუკა:.
- ქ. ლუქუნძე ივანა:.
- დრამა:

### იტრას:

- ქ. გუნცაძე ოთია: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბასილიშვილი შერმაზან: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბასილიშვილი საბა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბასილიშვილი ვარამ: საწირავი აძეს:.
- ქ. მაჭავარიანი ინანა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ხარაძე რამინ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ხარაძე რამაზა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბუში ზაალ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბასილის\*) საწირავი აძეს:.
- ქ. ირამიშვილი სეხნია: საწირავი აძეს:.
- ქ. მზარეული პაპუნა:.
- ქ. კაპანაძე მამუკა:.
- ქ. ანდრიაშვილი პაატა:.
- ქ. ანდრიაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ანდრიაშვილი გიორგი:.
- ქ. ლომიძე ივანა:.
- ქ. კალატოზიშვილი სეხნი:.
- ქ. კობალაძე დათუნა:.
- ქ. კობალაძე მამუკა:.
- ქ. კობალაძე გიორგი:.
- ქ. მჭედელი ბერა:.
- ქ. კობალაძე კაცია:.
- ქ. გრიგალაშვილი შოშიტა:.
- ქ. კალატოზიშვილი თამაზა:.
- ქ. დეკანოზიძე მამუკა:.

\*) ეს სიტყვა ახალი ხელით ჩაწერილია ძველი ამოშლილი სიტყვი მაგიერ.

- ქ. ლომიძე დათუნა მლდელი:.
  - ქ. მამასახლისიშვილი ბერა:.
  - ქ. ნონაშვილი დათა:.
  - ქ. ნონაშვილი გიორგა:.
  - ქ. მკერვლიშვილი გარსია:.
  - ქ. დეკანოზიძე ივანა:.
  - ქ. დეკანოზიძე თამაზა:.
  - ქ. იგდარაშვილი გიორგი:.
  - ქ. გოჩაშვილი მამუკა:.
  - ქ. კაპანაძე სეხნია:.
  - ქ. ხახუტაშვილი გიორგი:.
  - ქ. გურულიშვილი თანდილა:.
  - ქ. კვინიკაძე საბა:.
  - ქ. კვინიკაძე ოსიტა:.
  - ქ. მებაღე თამაზა:.
  - ქ. ბერი დანიელი:.
  - ქ. ბლიაძე პეტრე:.
- ღრამა სამარხო: ამათი სახუცო აბაზი ხუთი:.

42

### სუტაძს:

- ქ. მურვანიშვილი ოთარი: საწირავი აძეს:.
- ქ. მურვანიშვილი მურვან: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტულრინაშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. ციბანკურიძე სვიმონ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბაიაშვილი მამუკა:.
- ქ. ჰაპინაშვილი მამუკა:.
- ქ. ნებიერიძე ბერუკა:.
- ქ. სანდაძე მამუკა:.
- ქ. ჯობაძე სულხანა:.
- ქ. ჯობაძე სეხნია:.
- ქ. ჯობაძე მამუკა:.
- ქ. ჯობაძე გიორგი:.

XIII

- ქ. ჯობაძე ბერუკა:.
- ქ. ჯობაძე კიდევ გიორგი:.
- ქ. ჯობაძე მახარა:.
- ქ. ჯობაძე კიდევ ბერუკა:.
- ქ. ლხინიაშვილი ბერა:.
- ქ. ბანჩურიშვილი ლონია:.
- ქ. ბებიაშვილი მახარა:.
- ქ. რევაზიშვილი გიორგი:.
- ქ. რევაზიშვილი პაპუნა:.
- ქ. ბარბაქაძე მამულა:.
- ქ. ბარბაქაძე ზურაბ:.
- ქ. ძამაშვილი ოქროპირი:.
- ქ. ბიბილაური მამუკა:.
- ქ. შათირიშვილი ზაქარია:.
- ქ. ურიაყოფილი ელიზბარ:.
- ქ. სვიმონაშვილი ბერა:.
- ქ. კვირიკაძე დათუნა:.
- ქ. ბებიაშვილი გაბრიელ მლდელი:.
- ქ. ბებიაშვილი შიო:.
- ქ. ნებეირიძე დათუნა:.

32

ღრამა როგორც სხვათ აძეს: :ამათი სახუცო ამაზი ათი:.

### ზე სურამს:

- ქ. მთიულიშვილი ივანე:.
- ქ. გვერეხაშვილი ბერი:.
- ქ. გვერეხაშვილი კიდევ ბერი:.
- ქ. გვერეხაშვილი დათუნა:.
- ქ. გვერეხაშვილი შოშიტა:.
- ქ. ბებიაშვილი ნიკოლოზ:.
- ქ. ბებიაშვილი ივანე:.
- ქ. ქურდაძე ზურაბ:.
- ქ. ფარეშიშვილი ჯაშა:.

- ქ. ცხერელაშვილი ფრიდონა:.
- ქ. ყიმშიძე ბერი:.
- ქ. აღომლიშვილი გიორგი:.
- ქ. ჩოლაყაშვილი ივანე:.
- ქ. მუშლაძე ბახუტა:.
- ქ. ბარბაქაძე: მახარობელი:.

15

დრამა როგორც სხვათ აქეს: ამათი სახუცო აბაზი ოთხი:.

### ბეჭამს:

- ქ. არახიაშვილი სეხნია: საწირავი აქეს:.
- ქ. ბადრიშვილი თამაზა: საწირავი აქეს:.
- ქ. ბიძინაშვილი ბერუკა:
- ქ. კანჭაშვილი დარჩია:.
- ქ. მათიაშვილი ანდრიოს:.
- ქ. მათიაშვილი ივანე:.
- ქ. მათიაშვილი შოშიტა:.
- ქ. მათიაშვილი კიდევ ივანე:.
- ქ. მათიაშვილი მანველ:.
- ქ. მათიაშვილი თამაზა:.
- ქ. გრიგალაშვილი დათუნა:.
- ქ. ვარდიაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ლალუაშვილი თამაზა:.
- ქ. ლალუაშვილი შოშიტა:.
- ქ. ხუნიაშვილი გიორგი:.
- ქ. კაკიაშვილი დათუნა:.
- ქ. ივანაშვილი ნასყიდა:.
- ქ. აღუაშვილი თამაზა:.
- ქ. ბარბახაშვილი დათუნა:.
- ქ. ძულიაშვილი პაპუნა:.
- ქ. გიორგაშვილი გარსია:.
- ქ. ძულიაშვილი გიორგი:.
- ქ. შოშიაშვილი ზაქარა:.

- ქ. შოშიაშვილი ზაზუტა:.
- ქ. შოშიაშვილი ბერუკა:.
- ქ. ლალუაშვილი დათუნა:.
- ქ. ძელაშვილი ძელია:.
- ქ. ტუკაძე ლომინა:.
- ქ. ტუკაძე გიორგი:.
- ქ. ტუკაძე გოგია:.
- ქ. კურტანიძე თამაზა:.
- ქ. მამასახლისი კაცია:.
- ქ. მღდელი ელიოზ:.
- ქ. ტაბატაძე სეხნია:.
- ქ. ბარბაქაძე ბიძინა:.
- ქ. მღდელი ნიკოლოზ:.
- ქ. ბლიაძე ზაქარა:.
- ქ. ნოზაძე ნასყიდა:.
- ქ. ნოზაძე დათუნა:.
- ქ. ნოზაძე თამაზა:.
- ქ. ხარატი სეხნია:.
- ქ. გუდაძე გიორგი:.
- ქ. გუდაძე ზაქარია:.
- ქ. მღდელი პავლე:.
- ქ. ბლიაძე გიორგი:.

45

დრამა როგორც სხვათა სძეს: ამათი სახეცო მარჩილი ხუთი:.

### ტეზეკს:

- ქ. ორჯონიკიძე მამუკა: საწირაფი აძეს:.
- ქ. მაქავარიანი რამიზა: საწირაფი აძეს:.
- ქ. აიდარაშვილი ზაქარია:.
- ქ. აიდარაშვილი გიფი:.
- ქ. აიდარაშვილი ბერი:.
- ქ. ხაჯაველიძე გიორგი:.
- ქ. ხაჯაველიძე ბერი:.

- ქ. ხაჯაველიძე ბექუა:
- ქ. ხაჯაველიძე პატრე მლდელი:
- ქ. აბრამაშვილი ნასყიდა:
- ქ. გოგატაძე ივანა:
- ქ. ორჯონიკიძე სულხანა: საწირავი აძეს:
- ქ. ორჯონიკიძე რამაზ:
- ქ. ორჯონიკიძე მახარა:
- ქ. ორჯონიკიძე ივანა:
- ქ. ორჯონიკიძე დათუნა:
- ქ. ზაქარიაშვილი ზურაბა:
- ქ. თეგაძე ზაქარა:
- ქ. ნებიერიძე გიორგი:
- ქ. ნებიერიძე ნასყიდა:
- ქ. ჩიქუანი ბერი:
- ქ. დევაძე ბერი:

22

დრამა როგორც სხვისა სწერია: ამათი სახეცო მარჩილი  
ოთხი:

### მეორე სახეცო ტკზეს:

- ქ. სავანელი პატა: საწირავი აძეს: \*)
- ქ. სავანელი მამუკა: საწირავი აძეს:
- ქ. სავანელი დათუნა საწირავი აძეს:
- ქ. სავანელი ელიზბარ: საწირავი აძეს:
- ქ. სავანელი პატა: საწირავი აძეს:
- ქ. რუსაშვილი იესე: საწირავი აძეს:
- ქ. მაჭავარიანი ფარემუზ: საწირავი აძეს:
- ქ. გარსიაშვილი პატა:
- ქ. რუამაშვილი რუამა:
- ქ. რუამაშვილი გიორგი:
- ქ. მანუტაშვილი ვარმიელი:
- ქ. მანუტაშვილი პაპუნა:

---

\*) შემდეგ სხვა ხელით მიწერილია: დანიცა...

- ქ. მანუტაშვილი რევაზა:.
- ქ. ნასყიდაშვილი ბიძინა:.
- ქ. ელისაშვილი ზურაბა:.
- ქ. რევაზაშვილი დათუნა:.
- ქ. რევაზაშვილი რევაზა:.
- ქ. ციხელაშვილი ფიცხვერი:.
- ქ. ციხელაშვილი ოთია:.
- ქ. ციხელაშვილი სენია:.
- ქ. ციხელაშვილი დემეტრე:.
- ქ. ციხელაშვილი გელია:.
- ქ. ციხელაშვილი თევდორა:.
- ქ. ელიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ელიაშვილი მამუკა:.
- ქ. მაჩხაშვილი ჰაპუნა:.
- ქ. მჭედლიშვილი ბერუა:.
- ქ. მჭედლიშვილი სენია:.
- ქ. მერაბაშვილი ზაქარია:.
- ქ. სუმბაძე დათუნა:.
- ქ. სუმბაძე ბეჭუა:.
- ქ. სუმბაძე გიორგი:.
- ქ. სავანლის ბუში ხოსია:.
- ქ. ნოზაძე დათუნა:.
- ქ. ნოზაძე კიდევ დათუნა:.
- ქ. ბლიაძე ბერუკა:.
- ქ. ფშოტიძე ივანა:.
- ქ. მაჭავარიანის ბუში თამაზა:.
- ქ. ფშოტიძე გიორგი:.
- ქ. ფშოტიძე სენია:.
- ქ. ფშოტიძე ჰაპუნა:.
- ქ. ფშოტიძე მახარა:.
- ქ. ფშოტიძე შიო:.
- ქ. ფშოტიძე ივანა:.
- ქ. თურგანაძე იორდანი:.

ქ. რუფაქიძე სტეფანე.

ქ. ბოხაძე გოჩა.

ქ. რუსაშვილი ზაალ: საწირავი აძეს: ნიშანიც.

ქ. რუსაშვილი დავით: საწირავი აძეს: ნიშანიც. 49

დრამა როგორც სხვათ აძეს: ამითი სახუცო მარჩილი  
ოთხი:.

### შესამე სახუცო ტყუარა:

ქ. ჩიკოიძე შიო: საწირავი აძეს:.

ქ. ბუქლულაშვილი ზაქარია:.

ქ. ბუქლულაშვილი ოტია:.

ქ. ბუქლულაშვილი სეხნა:.

ქ. ბუქლულაშვილი ბერი:.

ქ. ბეროზაშვილი შოშია:.

ქ. ბეროზაშვილი მამუკა:.

ქ. ბეროზაშვილი დათუნა:.

ქ. ოთიაშვილი მამუკა:.

ქ. წვერიანიშვილი ბერი:.

ქ. ძურიაშვილი ბერუა:.

ქ. ძულიაშვილი დათუნა:.

ქ. ძულიაშვილი ნასყიდა:.

ქ. ძულიაშვილი თამაზა:.

ქ. არავიაშვილი მამისა:.

ქ. არავიაშვილი რევაზა:.

ქ. არავიაშვილი თამაზა:.

ქ. არავიაშვილი ბერუკა:.

ქ. არავიაშვილი გოგია:.

ქ. არავიაშვილი ინდუა:.

ქ. ჩაჩანიძე რამაზა:.

ქ. ჩაჩანიძე ბასილა:.

ქ. მწვევლიძე გიორგი:.

ქ. მწვევლიძე პაატა:.

- ქ. ქყოიძე ივანე:
- ქ. ლაცაბიძე მახარა:
- ქ. კაპანაძე გოგილა:
- ქ. კაპანაძე დათუნა:
- ქ. ნოზაძე გიორგი:
- ქ. ნოზაძე პავუნა:
- ქ. თომაძე პიტია:
- ქ. ლამბაშიძე ზურაბა:
- ქ. ლამბაშიძე პავუნა:
- ქ. ბითაძე პაატა:
- ქ. ბითაძე ბერი:
- ქ. ბითაძე ზაქარია:
- ქ. ლიონაძე გიორგი:
- ქ. დევაძე მამუკა:
- ქ. გულაძე დავით:
- ქ. არავიაშვილი თადეოზ: მღდელი:

40

დ'ამა როგორც სხვაგან დაგვიწერია: ამათი სახეცო:  
მარჩილი ოთხი:

### ბეღლითს:

- ქ. ლალაშვილი გიორგი:
- ქ. ქალიაშვილი ნადირა:
- ქ. ქალიაშვილი თამაზა:
- ქ. ქალიაშვილი ბეჟუა:
- ქ. ონიაშვილი გიორგი:
- ქ. ონიაშვილი დათუნა:
- ქ. ქიტიაშვილი ბერი:
- ქ. ილარიონიშვილი საბა:
- ქ. აყდიაშვილი დათუნა:
- ქ. აყდიაშვილი ივანა:
- ქ. აყდიაშვილი ოთარა:
- ქ. ფაფელაშვილი გიორგი:

- ქ. მამუკაშვილი ბერუა:.
- ქ. ჩიტიაშვილი ივანე:.
- ქ. ჩიტიაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ჩიტიაშვილი ბიძინა:.
- ქ. ჩქოლაძე პაპუნა:.
- ქ. ჩქოლაძე გელია:.
- ქ. ჩქოლაძე გიორგი:.
- ქ. ჩქოლაძე ბერი:.
- ქ. გომარელი სეხნია:.
- ქ. ვეფხაძე ივანა:.
- ქ. ვეფხაძე დათუნა:.
- ქ. ვეფხაძე გიორგი:.
- ქ. ბუზალაძე ბერი:.
- ქ. თევაძე ბერუა:.

26

დრამას როგორც სხვაგან დაგვიწერია: ამითი სახეუკო აბაზი რვა:.

### მანასტერს:

- ქ. ქურდაძე მახარა:.
- ქ. ქურდაძე მამისა:.
- ქ. გომარელი ივანა:.
- ქ. ლომინაშვილი ბერუა:.
- ქ. ფოცხვერაშვილი თამაზა:.
- ქ. ხარატა დათუნა:.

6

დრამას ნაცვლად თვითო ფოხალი სამარხო აძეს: ამითი სახეუკო აბაზი ორი:.

### ცახის შიძს:

- ქ. ჩხეიძე ბეჟან: საწირავი აძეს:.
- ქ. ყიფიანი მამისთვალი: საწირავი აძეს:.

ქ. \*)

ქ.

ქ. კიკნაძე პაატა:.

ქ. ჩაჩანიძე გიორგი:.

ქ. ჩაჩანიძე ზაქარია:.

ქ. გომარელი ბეჟუა:.

ქ.

ქ.

ქ.

11

დრამას ნაცვლად თვითო ფოხალი სამარხო აძეს:.

### შოღისშინა:

ქ. მდივანი დუშია: საწირავე აძეს:.

ქ. ლონლაძე საზვია:.

ქ. ტოტაძე ბიძინა:.

ქ. ტოტაძე სეხნია:.

ქ. ჭაბუკაძე პაპუნა:.

ქ. ოსაძე პაატა:.

ქ. ოსაძე კაცია:.

ქ. ოსაძე მახარა:.

ქ. კილაძე დათია:.

ქ. თეთროძე ზაქარია:.

ქ. გედაძე დათუნა:.

ქ. ბეჟანაშვილი სეხნია:.

ქ. ბეჟანაშვილი ბეჟუა:.

ქ. ბეჟანაშვილი პაპნია:.

ქ. ბეჟანაშვილი კიდევ ბეჟუა:.

ქ. ხიზანაშვილი პაატა:.

16

---

\*) ეს და ამას ქვემოთ დატოვებული ცარიელი ადგილები დედნისა მოწმობენ, რომ შემადგენელს საზოგადო რეცხვი სკოდნია, მაგრამ სახე-ლები და გვარები არ მოჰგონებია.

დრამა ბოგანოს ნახევარ კოდსა: სხვა მთელ იღებს: ამათი  
სახუცო სამი მარჩილი:.

### ქვიშხეტს:

- ქ.
- ქ. გუდაბრელი ივანა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ავალიშვილი სვიმონ: საწირავი აძეს:.
- ქ. სამადაშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. მუსტაფაშვილი ოთია:.
- ქ. მუსტაფაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. მჭადაშვილი თამაზა:.
- ქ. მჭადაშვილი თევდორა:.
- ქ. მჭადაშვილი ზაქარა:.
- ქ. მჭადაშვილი შოშტა:.
- ქ. მალლაფერიძე ზურაბა:.
- ქ. მალლაფერიძე ბერუკა:.
- ქ. მალლაფერიძე ბეჟუა:.
- ქ. ჩიტაძე თამაზა:.
- ქ. ჩიტაძე ბეჟია:.
- ქ. ჩიტაძე გიორგი:.
- ქ. ლაცადიძე გელა:.
- ქ. ლაცადიძე მჭედელი:.
- ქ. ლაცადიძე პაპუნა:.
- ქ. ქლიბაძე ზაქარია:.
- ქ. ქლიბაძე თამაზა:.
- ქ. მცხვედაძე ზაქარია:.
- ქ. მცხვედაძე პაპუნა:.
- ქ. ბლუაშვილი ზაქარია:.
- ქ. ბლუაშვილი ივანა:.
- ქ. ბლუაშვილი დათუნა:.
- ქ. არსენაძე პაპუნა:.

დრამა ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელსა: ამათი  
სახუცო ოთხი მარჩილი:\*)

### ზანაგს:

- ქ. ქურცკაშვილი სულხანა:.
- ქ. ქურცკაშვილი ივანა:.
- ქ. ქურცკაშვილი გულისა:.
- ქ. ქურცკაშვილი ხიზანა:.
- ქ. გოსტაბაშვილი ბერუკა:.
- ქ. გოსტაბაშვილი ძულია:.
- ქ. გოსტაბაშვილი თამაზა:.
- ქ. გოსტაბაშვილი დათუნა:.
- ქ. ესიაშვილი ნასყიდა:.
- ქ. ესიაშვილი გიორგი:.
- ქ. ესიაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. ესიაშვილი პაატა:.
- ქ. ესიაშვილი ზაქარია:.
- ქ. ფოცხვერაშვილი ზურაბა:.
- ქ. კიკაძე თამაზა:.
- ქ. კიკაძე პაპუნა:.
- ქ. კიკაძე მამუკა:.
- ქ. კიკაძე ივანა:.
- ქ. კიკაძე მამუკა:.
- ქ. კიკაძე თევდორა:.
- ქ. კიკაძე საქუტა:.
- ქ. კიკაძე კაკია:.
- ქ. სხალაძე მახარა:.
- ქ. სხალაძე პაპუნა:.

24

დრამას ნაცილ: დ თექვსმეტი ლიტრა თევზ: აძის: ამათი  
სახუცო მარჩილი სამი:.

\*) ეს ორი სიტყვა სხვა ხელით სწერია.

## საგანსკეგს:

- ქ. მახარებლიშვილი პაატა:.
- ქ. მახარებლიშვილი ბერუკა:.
- ქ. ბადრიაშვილი დომელა:.
- ქ. ბადრიაშვილი გოსიტა:.
- ქ. ბადრიაშვილი კიდევ პაატა:.
- ქ. ბადრიაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. ბადრიაშვილი ზურაბა:.
- ქ. ფაფელაშვილი ხიზანა:.
- ქ. მარგველაშვილი როსიტა:.
- ქ. მარგველაშვილი შოშია:.
- ქ. მარგველაშვილი ბერუკა:.
- ქ. მარგველაშვილი ბერი:.
- ქ. მარგველაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. ქაცახაძე დათუნა:.
- ქ. ქაცახაძე თეოდორე მღვდელი:.
- ქ. ქაცახაძე როსიტა:.
- ქ. ფუქიალაძე ბასილა:.
- ქ. ფუქიალაძე თეოდორა:.

18

დრამის ნაცვლად თევზი ლიტრა თორმეტი აძესთ: ესე  
და ზანავი ერთს ხუცეს ჰქონდა: მარჩილი სამი:\*)

## გამოდება ახადებას:

- ქ. ურიაყოფილი თამაზა:.
- ქ. ურიაყოფილი შიო:.
- ქ. ურიაყოფილი დათუნა:.
- ქ. ურიაყოფილი კაცია:.
- ქ. ზენაშვილი მარინდა:.
- ქ. ზენაშვილი ოთია:.
- ქ. ზენაშვილი პაატა:.

\*) ეს ორი სიტყვა სხვა ხელით სწერია.

- ქ. ზენაშვილი ბერი:.
- ქ. მესხიძე ივანა:.
- ქ. მესხიძე მახარა:.
- ქ. მესხიძე გიორგი:.
- ქ. ფცქიალაძე გელა:.
- ქ. იმერელი:.

ღრამის ნაცვლად აძეს: თევზი ლიტრა რვა: ამათი სა-  
ხუცო აბაზი ოთხი:.

### ტაშისკაბა:

- ქ. ბეჟიელი საწირავი აძეს:.
- ქ. ჩიკვაიძე ფირან: საწირავი აძეს:.
- ქ. ჩიკვაიძე ივანა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ჩიკვაიძე საბა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ფასიტაშვილი შიო: საწირავი აძეს:.
- ქ. ფასიტაშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. კანტიძე ბასილა:
- ქ. კანტიძე პაპუნა:.
- ქ. ხუმარაძე პაპუნა:.
- ქ. სხირტლაძე ივანა:.
- ქ. სხირტლაძე ოთია:.
- ქ. დევაძე დათუნა:.
- ქ. ბითაძე თამაზა:.
- ქ. ბითაძე ივანა:.
- ქ. მექვაბიძე გოგია:.
- ქ. ლუკაშვილი ოთარა:.
- ქ. საგინაშვილი ბეჟან:.
- ქ. საგინაშვილი კიდრე ბეჟან:.
- ქ. საგინაშვილი ზაალ:.
- ქ. მარგველაშვილი თევდორა:.
- ქ. მარგველაშვილი გივი:.
- ქ. სუთიაშვილი თანდილა:.

- ქ. სუთიაშვილი თამაზა:
- ქ. მეზერიშვილი ბერი:
- ქ. ჩიკვაძის ყმა ზაზუტა:

25

დრამა ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს იღებს: ამათი სახუცო მარჩილი სამი:

#### გაბათს:

- ქ. ნათიშვილი ონაფრე: საწირავი აძეს:
- ქ. ნათიშვილი პაპუნა: საწირავი აძეს:
- ქ. ლონენაშვილი პაატა:
- ქ. ზაზუტაშვილი ქიტია:

4

აზაურშვილის ცოლი ვინც აღსრულდეს. ნიშანი: გამოართვი და საწირავი: \*)

#### შინდარას:

- ქ. ქოტიშვილი ნასყიდა: საწირავი აძეს:
- ქ. კვებიაშვილი გივი:
- ქ. სვიმონაშვილი ივანა:
- ქ. ბედიანაშვილი ზაქარია:
- ქ. ბედიანაშვილი გიორგი:
- ქ. ბედიანაშვილი ალექსი:
- ქ. კვახიაშვილი გიორგი:
- ქ. ლომინაშვილი გელია:
- ქ. ლომინაშვილი ბეჟუა:
- ქ. ლომინაშვილი დათუნა:
- ქ. ლომინაშვილი ზაზა:
- ქ. მაზაძე ბერი:
- ქ. კუსრაძე გიორგი:
- ქ. ბოლოკაძე დათუნა:
- ქ. ნიქოზელი გიორგი:

---

\*) უკანასკნელი ორი სტრიქონი სხვა ზელით არის დაწერილი.

- ქ. ნიქოზელი ბიძინა:.
- ქ. ნიქოზელი ბერუკა:.
- ქ. ნიქოზელი ოთარია:.

18 -

ღრამა როგორც სხვისა დამიწვრია ისე სძეს: ამათი სა-  
ხუცო აბაზი ხუთი: .

### ქაჩუღში:

- ქ. ამატაკიშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. ამატაკიშვილი პაატა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ამატაკიშვილი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. თოფჩიაშვილი მამუკა: საწირავი აძეს:.
- ქ. თოფჩიაშვილი შაბურა: საწირავი აძეს:.
- ქ. თოფჩიაშვილი:.
- ქ. თოფჩიაშვილი:.
- ქ. ლასურა საწირავი აძეს:.
- ქ. ტაბატაძე გიორგი:.
- ქ. ტაბატაძე მამუკა:.
- ქ. ტაბატაძე გიორგი:.
- ქ. როსაბაშვილი ბერი:.
- ქ. ცენეკაშვილი თამაზა:.
- ქ. სოფრომაძე გიორგი:.
- ქ. სოფრომაძე ზაქარია:.
- ქ. ოქროპირიშვილი ბერა:.
- ქ. ოქროპირიშვილი თევდორა:.
- ქ. თოფჩიაშვილი ივანე:.
- ქ. ბუში ბარამ:.
- ქ. ონიაშვილი დათუნა:.

20

ღრამა როგორც სხვა აწვრია: ამათი სახუცო აბაზი ხუთი:.

### საპუქს:

- ქ. ბექუტაშვილი ედიშერ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოღმედი სეხნია: საწირავი აძეს:.

- ქ. გივიშვილი სეხნია:.
- ქ. გივიშვილი გივი:.
- ქ. ქუზიაშვილი თამაზა:.
- ქ. აქმიაშვილი ბერი:.
- ქ. ალექსაშვილი ძამა:.
- ქ. ინდიშვილი პაპუნა:.
- ქ. ინდიშვილი ბერი:.
- ქ. შოშიტაშვილი დარჩია:.
- ქ. აბიაშვილი ბადურა:.
- ქ. აბიაშვილი ოთარი:.
- ქ. მლდელი გიორგი:.
- ქ. მისი განაყოფი ბერა:.
- ქ. მალაძე ხოსია:.

15

ღრამა როგორც სხვისა დამიწერია: იმათი სახეცო მარჩი-  
ლი ხუთი:\*)

#### ასიაურს:

- ქ. კელუბანიშვილი ბეჟან: საწირავი აძეს:.
- ქ. შოშიტა საწირავი აძეს:.
- ქ. ნოზაძე ბერა:.
- ქ. ნოზაძე გელა:.
- ქ. ხუცისშვილი ზაზა:.
- ქ. ხუცისშვილი რჩეულა:.
- ქ. თომაშვილი გიორგი:.
- ქ. პაპაშვილი თამაზა:.
- ქ. კუტიშვილი ზაქარია:.
- ქ. ბერუაშვილი ბეჟია:.
- ქ. ბერუაშვილი თამაზა:.
- ქ. ზაქუაშვილი ბერი:.
- ქ. ზაქუაშვილი ბასილა:.

\*) წინეთ ვგონებ წერებულა: „აბაზი ხუთი“. მერმე ეგ წაუშლიათ  
და დაუწერიათ: „მარჩილი ხუთი“.

- ქ. დაბრუნდაშვილი გიორგი:.
- ქ. დაბრუნდაშვილი მამუკა:.
- ქ. ხაბელაშვილი ხოსიტა:.
- ქ. გელაშვილი ბერი შოშიტასი:.
- ქ. თანდილაშვილი ივანა:.
- ქ. აუშტარი ბერი:.
- ქ. საბაიკიძე შოშია:.
- ქ. ფარეში დათუნა:.
- ქ. კოჩაძე ივანა:.
- ქ. კოჩაძე დათუნა:.
- ქ. მალიძე გიორგი:.
- ქ. ბაქრაძე შოშიტა:.
- ქ. იამანიძე იმანა:.
- ქ. იამანიძე გელია:.
- ქ. ჩინჩალაძე ივანა:.
- ქ. მერაბაშვილი შოშიტას ბოგანო:.

28

დრამა როგორც სხვათ აწერია: ამათი სახეუცო მარ ჩილი  
ოთხი:.

### ჭადის საფედს ზეძა:

- ქ. ბლიაძე გია:.
- ქ. კიკაძე შიო:
- ქ. აიშაშვილი ლეკვია:.
- ქ. ქადავიშვილი გივი:.
- ქ. კულაძე ბერი:.
- ქ. ჩადუნელი ხოსია:.
- ქ. კახი ბერუკა:.
- ქ. კვამლაძე ჯავახი:
- ქ. იორდანაშვილი მამუკა:.
- ქ. ხარშილაძე ბერი:.
- ქ. ფრცვლი:.

11

. . . . . \*)

\*) აქ ადგილია დატოვებული, მაგრამ სოფლის სახელი არა სწერია.

- ქ. პეტრიაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბეთიაშვილი ბერი:.
- ქ. ძამანაშვილი ბერუკა:.
- ქ. თორელაშვილი რამაზა:.
- ქ. ქვრივისშვილი ბერი:.
- ქ. გოგატაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩიტიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ყერეყუცაშვილი დათუნა:.
- ქ. მალიძე ბერი:.
- ქ. ნაკაშიძე გიორგი:.
- ქ. ჯავახი ზაქარია:.
- ქ. კახი ბერი:.
- ქ. შავარდენიძე პეტრე:.
- ქ. შავარდენიძე ოთარა:.
- ქ. გონგლაძე გიორგი:.
- ქ. წმანელი პაატა:.
- ქ. ლუქუნიძე პაატა:.
- ქ. ბლუაძე მამუკა:.
- ქ. ლაკლაკი ნასყიდა:.
- ქ. ოთია:.
- ქ. ბარქოზაძე ნიკოლოზა:.
- ქ. ამ. გუჯარში. ვინც. აზნაურშვილები. სწერიან. ცხენი  
ნიშანი. და გარდასახურავი. ყველას. სძეს:\*)

21

### ღუბრძას:

- ქ. ჩინჩალაძე თამაზა: . ა
- ქ. მეკრე მახარა: . ა
- ქ. ბლიაძე გოგია: . ა
- ქ. როინა: ა
- ქ. ლომიძე ზაქუტა: . ა
- ქ. მრაკველი თამაზა: . ა

\*) უკანასკნელი ორი სტრიქონი სხვა ხელით არის დაწერილი.

- ქ. სვიმონასშვილი გიორგი: . ა
- ქ. ქაქანაშვილი შიო: . ა
- ქ. ქაქანაშვილი მქედელი: . ა
- ქ. საეზიანიშვილი ივანა: . ა
- ქ. მასხარაშვილი რამაზა: . ა
- ქ. მამასახლისი დათუნა: . ა

12

ღრამასა როგორც სხვისა დაგვიწერია: ამათს ხუცეს აძეს  
აბაზი ხუთი: .

### ახალსოფელსა:

- ქ. ჩიტაშვილი ივანა: . ა
  - ქ. ელიკაშვილი გიორგი: . ა
  - ქ. სხალაძე თევდორა: . ა
  - ქ. მამასახლისი ბეჟუა: . ა
  - ქ. თისლელი თამაზა: . ა
  - ქ. ყვიჩინაძე გოდერძი: . ა
  - ქ. ქალიაშვილი სეხნია: . ა
  - ქ. ირემაძე ნასყიდა: . ა
  - ქ. ალაფიძე ბერი: . ა
  - ქ. ოსი ოთია: . ა
  - ქ. ტოტაძე დათუნა: . ა
  - ქ. ირემაძე რამაზა: . ა
- ამათს ხუცეს აძეს მარჩილი სამი: .

12

### სატყვეს:

- ქ. ქურციკაშვილი ნასყიდა: საწ' რავი აძე: .
- ქ. ნადირაშვილი გივი: საწირავი აძე: .
- ქ. ლამბაშიძე გივი: . ა
- ქ. ლამბაშიძე გიო[რ]გა: . ა
- ქ. ლამბაშიძე იესე: . ა
- ქ. ხუციშვილი თამაზა: . ა
- ქ. შუმბითიძე თამაზა: . ა

- ქ. ნოზაძე ივანე. ა
- ქ. ნოზაძე ბერაა. ა
- ქ. დიასახლისი ნადირა. ა
- ქ. ბოჭორაძე გიორგი. ა
- ქ. ოსაძე თამაზა. ა

12

აყრილი ბევრია: თუ მოვლენ ყველა მეტი უნდა მოგცენ:  
სახუცო და დრამა: ესე და ახალსოფელი: დრამა როგორც  
სხვისა სწერია: ამათი სახუცო მარჩილი. ორი:.

### ქესა:

- ქ. ციმიანკურიძე ფირან: საწირავი აძეს.
- ქ. მჭედელი თევდორა. ა
- ქ. ლვინიაშვილი მამუკა. ა
- ქ. ლვინიაშვილი ბერაკა. ა
- ქ. ხივრაძე გიორგი. ა
- ქ. ლვინიაშვილი პაატა. ა
- ქ. ლვინიაშვილი გოდერძა. ა
- ქ. ძაღლიბანაშვილი ესტატე. ა
- ქ. გუნაშვილი ბერი. ა
- ქ. ლაზარეშვილი ელიოზ. ა

10

დრამა როგორც სხვათა დაკვიწერია: ამათს ხუცეს შაურ ი  
თოთხმეტი:

### გაყას:

- ქ. ნადირაშვილი ივანე. ა
- ქ. ნადირაშვილი მამუკა. ა
- ქ. ნადირაშვილი ქიტია. ა
- ქ. ნადირაშვილი ნადირა. ა
- ქ. ნადირაშვილი გიორგი. ა
- ქ. ზემბელაშვილი მამუკა. ა
- ქ. კბილაშვილი ბერი. ა
- ქ. ზესელაშვილი ბერი. ა

- ქ. მლდელი სეხნია: ა
- ქ. ქოჩორაძე გიორგი: ა
- ქ. მეგრელიშვილი მამუკა: ა
- ქ. დალაქიშვილი გიო[რ]გა: ა
- ქ. საყვარელაშვილი ჰაპუნა: ა
- ქ. დათუკაშვილი ბერი: ა
- ქ. იმერელიშვილი გიორგი: ა
- ქ. ხუციშვილი დათუნა: ა
- ქ. ტატიაშვილი ნაეროზა: ა
- ქ. ბანძუაშვილი გიორგი: ა
- ქ. დათუკაშვილი ღონია: ა
- ქ. იმერელიშვილი სეხნია: ა
- ქ. ხოტივრაშვილი ქიტესა: ა
- ქ. ყიფიანიშვილი დათუნა: ა
- ქ. ბაბადიშვილი გიორგი: ა
- ქ. მამუკაშვილი ბერი: ა
- ქ. ნაცვლიშვილი მამუკა: ა
- ქ. ინანაშვილი მამულა: ა
- ქ. გაჩაგედაშვილი ბერი: ა
- ქ. შკერიშვილი ბერი: ა
- ქ. მოურავი გუგულა: ა
- ქ. მლდელი ბახუტა: ა

30

ამათი დრამაც ისევე: ამათი სახუცო აბაზი შვილი:

ქ. ამ გუჯარში ვინც საწირავიანი. აზნაურშვილნი: სწერ-  
რიან. ცხენი ნიშანი და გარდასახურაეი სძესთ: სამანეთი\*).

---

\*) უკანასკნელი ორი სტრიქონი სხვა ხელით სწერია.

აქ თავდება ჩვენი დედანი. უკანასკნელ რვეულს, როგორც მოვი-  
ხსენიეთ, აკლია ერთი ფურცელი. დედანს სხვა რვეულიც უნდა აკლდეს  
ჩვენის აზრით.

ზემო მოყვანილ რუისის სამწყსოს დავთარში, ჩვენ გვგონია, თითო-გვარით და სახელით აღნიშნულია საზოგადოდ ოჯახი ანუ კომლი და არა ცალკე გვამი, სული. სია ჩამოთვლილ სოფელთა არის 84, ხოლო კომლთა 1839. მაგრამ, როგორც შევნიშნეთ, ჩვენს დედანს აკლია შუაში ორი ფურცელი და ბოლოშიც რამდენიმე ფურცელი. ამიტომ ნამდვილი სია სოფელთა და კომლთა მეტი უნდა ყოფილიყო. ძველი ოჯახი ანუ კომლი უფრო ჯარი სულისაგან შესდგებოდა ვიდრემ დღემანდელი; გაყოფა ძველათ სათაკილოთ და საზარალოთ მიაჩნდათ. თუ თითოეულს კომლში, ცოტადგან მაინც, ხუთ სულს ვიანგარიშებთ, გამოვა სულ 9095 სული. თუ დაკლებულ ფურცლებსაც მივიღებთ ანგარიშში, მაშინ სულ რუისის სამწყსო ორი ათას კომლამდე ავა და რიცხვი სულთა 10000 აღემატება \*).

### ახალქალაქი (გორის მაზრა)

უგანათლებულესი თავადის ელენე გრუზინსკის სახლში ჩვენ გავსინჯეთ შემდეგი საყურადღებო ხატები და ნივთები:

\*) ზემოთ ჩვენ მოვიხსენიეთ მარიამ დედოფლის, როსტომ მეფის მეუღლის, ნაკერი ომფორი, რომელიც წაელა რუისის ყოფილ დეკანოზს რაჟდენ დეკანოზიშვილს და ამის შესახებ გამოვაცხადეთ სურვილი მისი მოკითხვისა: ეხლა, როგორც აცნობეს „მოამბის“ რედაქციას ეს ომფორი დაუბრუნებიათ რუისის ეკლესიისათვის. გარდა ამისა ვსარგებლობთ შემთხვევით შევასწოროთ ზემოთ ჩვენ მიერ საეჭვოთ დადებული თარიღი მარიამ დედოფლის (გიორგი მეთორმეტის მეუღლის) დედის ეპიტაფიისა. როგორც, ჩვენის თხოვნით, გვაცნობა ურბნისის მღვდელმა სეთი გამრეკელმა, აქ ყოფილა ნაჩვენები ჩპიზ (1817) წელი.

I. ჯვარი ოქროსი მილანქრიანი მშენიერი ხელობისა.

II. ხატი წმიდა გიორგისა ნაწილებითურთ და ოქროს ძეწკვით, კარგი ნახელავი.

III. დიდი ვერცხლის ხატი წმ. გიორგისა. ოქროთი დაფერილი, რომელიც ბატონიშვილს ბაგრატს გაუკეთებინებია თავის შვილის გიორგის სახელისათვის. (ეს გიორგი ბაგრატის-ძე დამარხულია ანჩისხატში). ხატი შემკობილია ძვირფასი ქვებით.

IV. ხატი წმიდა ნიკოლოზისა, რუსული ხელობისა, წარწერით:

წა ნიკოლაოს მეოხ მექმენ მე(ფის) ძე ბაგრატს მეუღლით ჩე (ჩემით). და ძით. და ასულით. მოსკოვს 1810 წელსა.

V. ხატი ღვთისმშობლისა ძითურთ, შექედილი ოქროთ დაფერილი ვერცხლით, ძველი ხელობისა.

VI. ხატი სვეტი ცხოველისა განგებ შეკვეთილი ბატონიშვილის ბაგრატის მიერ 1803 წელს. მოკვეთილ ნაძვის ძირში მოჩანს დამარხული სიდონია, ზედ დასდგომია ჯვართ და ეტრატით წმ. ნინო, მარცხნივ მოჩანს წმიდა გიორგი, ზემოდან ანგელოზნებს ჩამოაქვთ ნელნელა სვეტი-ცხოველი. ხატს აწერია:

საქართუტლოს მეფის. 13 გიორგის ძემან ბაგრატ. დავა-ხატვინე ხატი ესე სულისა ჩემისა საოხად მეუღლისა ჩემისა ეკატერინას საოხად ძეთა და ასულთა ჩემთა კეთილად აღსაზრდელად, თოტსა ნოემბერსა: წელსა 1803 სამეფო ქალაქს მოსკოვს.

VII. პატარა ხატი ღვთის მშობლისა, იტალიანური ხელობისა, ვერცხლის კუბოთი. მეორე მხარეზე აქვს მხედრული წარწერა:

დედისა ვიდრემე ღისა ხატი მტვირთჳსლი წიაღთა შა ოჯუამოისა ძისა და უკანასკნელ ჟამსა შა შობილისა ყრმისა რომლისა თაყუანისცემა პირმშოსა. მართ სახისა აღიწვევის რწლსა შა მდებარე არს ძელი ცხოველ-ყოფელი სხუათა წთა ნაწილთა თა რომელიცა ესე არმანად სძლუანე დედისა მართ და ნათლულის დედისა ჩემის ბრწყინვალისადმი ორბელოვანის ასულის თინათინის და არხიმანდრიტმან დოსითეოს ნივთი არ ხწნადი და უხრწნელი მყოფელი მფარველად მრჩობლთა ცხოვრებათა მისთა ამინ. ფებერვალსა ა: წელსა ჩღჟო.

VIII. ჯვარი ხისა ათონური ხელობისა, ხის კუბოთი.

IX. აკენის ხატი ბაგრატ ბატონიშვილისა ღვთის მშობლისა და წმიდა ნიკოლოზისა, დასაკეცი, ძელი ქეშმარტის ნაწილით, შემკობილი ძვირფასი ქვებით და ოქროს ძეწკვით, პატარა, მაგრამ ლამაზის ხელობისა.

X. ღვთის მშობლის ხატი, ოქროთი დაფერილ ვერცხლით შექედილი, რუსული ხელობისა.

XI. აღდგომის ხატი იტალიანურის ხელობისა, ხუცური წარწერით: აღდგომა.

XII. წმიდა ანტონი მარტოყოფელის ხატი, ოქროთი დაფერილ ვერცხლით შექედილი, ხუცურის წარწერით:

წაო. მამაო ჩვენო ანტონი მარტო მყოფელო მეოხ ექმენ ქეწ თანა. მადიდებელსა შენსა მ[ე]ფის ძეს ბაგრატს. მეუღლითა. ძეებით. და ასულით ა:პ. ბ: წეა: 1818: იანვრის 19: ავად... (დანარჩენი ნაწილი სიტყვისა დაფარულია ვერცხლის არშიით).

XIII. ხატი მაცხოვრისა ოქრო დაფერილ ვერცხლით შექედილი.

XIV. პირი მაცხოვრისა შვენიერი, ძველი ხელობისა, ვერცხლის არშიით და მრავალის ძვირფასის ქვებით შემკობილი, ძვირფასი ნივთია.

XV. ღვთისმშობლის ხატი ძითურთ, ოქროთ დაფერილის ვერცხლით შექედილი.

XVI. ხატი მთავარ-ანგელოზებისა მიხაილ და გაბრიელი-სა, იტალიანური ხელობისა, ოქროთ დაფერილ ვერცხლით მოქედილი.

XVII. ხატი ბასილი დიდისა, ოქროთ დაფერილ ვერცხლით მოქედილი.

XVIII. ხატი ღვთისმშობლისა მორთმეული ელენე გრუზინ-სკისადმი მარიამის მიერ, ბატონიშვილის ალექსანდრეს მეუღლისა, ერეკლე ბატონიშვილის დედისა.

XIX. ხატი ღვთისმშობლისა, ოქროთ დაფერილ ვერცხლით მოქედილი, შემკობილი მარგალიტებით, კუთვნილი მეფის ძის მიხაილისა, ზემოთ ხუცურათ აწერია: „დედა ღთისა ივქე“. მეორე მხარეზე მხედრულათ:

„21 დღესა ნოემბერსა წელსა 1861 სანკპეტერბურღს აღესრულა განგებითა ღთისათა მეფის გიორგის ძე მიხაილ: ეს სასწაულთ-მოქმედი ყდ წმიდის ღთისმშობლისა ხატი მისი უგანათლებულესობის ჩჷპნის ბიძის ნაქონები: და შემდგომ მისის სიკჷდილის ჩვენ გვეჩგო მეფის ძის ბაგრატის ძეთა დავითს და ალექსანდრეს. ხოლო მე შემომიწირავს ჩემი კუთნებული ნაწილი თქჷპნთვს საკუთრად, რათა მეცა კურთხეულ (ვიყოთმცა მარად ჟამისად მაგ ღთისმშობლის მადლით ჩემის რძლით და ვგრეთვე ჩემის ძმისწულგებით-თურთ სანკტ. პეტერბურღს დეკემბრის 9. დღესა. წელსა 1861“.

XX. ხატი მაცხოვრისა ოქრო დაფერილ ვერცხლით მოქედილი, ძველი ხელობისა, ქვემოთ არშიაზე აწერია:

„ჩჷპნ ყისა საქართველოს მეფისა მეთაქამეტის გის ძემან. პანკრატ მოვაქედინე ხატი ესე ვნებისა საცხოვრებლად მეუღლისა ჩემისა ეკატერინისა და ძისა ჩემისა სპირიდონისა აღსაზრდელად რათა მეცა შემწემეყო მრჩობლთავე ცხოვრებათა შინა წელსა: ჩყ: 1800: მისხალი: 33:“.

XXI. ხატი იოანე ნათლისმცემლისა, პატარა, ვერცხლით მოქედილი.

XXII. ხატი მაცხოვრისა ახალი ხელობისა.

XXIII. ხატი ღვთისმშობლისა ახალი რუსული ხელობისა.

XXIV. ხატი წმ. მიტროფანესი, პატარა, ვერცხლით მოქედლი.

XXV. ხატი ღვთისმშობლისა რუსული ხელობისა, ისიდორე ეგზარხოსის ნაჩუქარი.

XXVI. ჯვარი ათონური, ხისა.

### ხელნაწერები და წიგნები:

I. დაუჯდომელი ღვთისმშობელისა მინიატურული. ბოლოს სწერია:

„იესო შეიწყალე მწერალი ამისი ნიკოლაოზ ქქს უკუ“ (1747). შემდეგ სხვა ხელით:

„სიონის დეკანოზი ნიკოლაოზ“.

„ეს ლოცვაები არის ორბელიანის (ი)ოანეს სარდლისასულის მშითვისა. ელენე შანშე ერისთვის მეუღლისა.“

II. სახარება მხედრული, გადაწერილი ბაგრატ ბატონიშვილის ხელით და შემკობილი მახარებლების სურათებით, რომელნიც იოანე ბატონიშვილს დაუხატავს. მინაწერი:

„წა მათე მახერებელი მეფის ძემ იონე დაუხატე წელსა 1814“. შემდეგ კიდევ: „შეიწყალე იკ ძეო მლთისაო ცოდვილი მეფის ძე ბაგრატ აღმწერელი ამისი 18<sup>წ</sup>14-ს პეტერბურხსკი.“

„წა მარკოზ მახარებელი მეფის ძემ იოანე დაუხატე წელსა ჩყიდ.“

III. სახარება დაბეჭდილი 1709 წელს ტფილისს და მასთან ერთათ სლავიანური სახარებაც ერთ მშვენიერ ნახელაფოქროთ დაფერილ ვერცხლის ყდაში. სახარება შემკობილია ბატონიშვილის ბაგრატის მიერ 1803 წელს პეტერბურგსა მინაწერი:

ჩვენ საქართველოს მეფის 13 გოორგის ძემან მოვ(ა)ქედინე სახარება მეოხად ჩემდა და მეუღლისა ეკატერინასსა და ძითა და ასულითა ჩემთათჳს წელსა 1803 სექტემბერს 1.

IV. პატარა სახარება დაბეჭდილი 1817 წელს.

V. ლოცვანი გადაწერილი კნენა ელენე გრუზინსკის ქმრისაგან, მხედრული ხელთნაწერი

VI. დაუჯდომელი დაბეჭდილი 1809 წ. ივლისსა.

VII. სახარება დაბეჭდილი 1817 წელს.

VIII. დავითნი დაბეჭდილი. თავში უწერია:

საქართველოს მეფის ძის ბაგრატისა არის ეს წა დავითნი ვინცა მოიპაროს მისი მადლი გაუწყრეს ამ სოფელსა და იმ სოფელსა. გიორგი მღვდელმა შამელიქიშვილმან მომიტანა ქართლიდამ კაცმან ღირსმან და წმიდამან წელსა 1814.

IX. დაუჯდომელი ხუცური, პატარა ხელნაწერი. ბოლოს ტექსტის ხელი აწერია:

ჟო ღო ნუ წაღთენ მრმს გი აბშიძის ქალს ივ ქე ყნო წინო ღისნო. .

ეს მარიაში იმ გიორგი აბაშიძის ქალია, რომელიც გამეფდა იმერეთში მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში.

ნ. თარხნიშვილის ოჯახში ჩვენ გავშინჯეთ შემდეგი ხატები:

I. ხატი ღვთისმშობლისა,  $30 \times 24,5$  სანტ., ოქროთ დაფერილი ვერცხლით შექმდილი, რამოდენიმე ძვირფასი ქვით. სახე ღვთისმშობლისა ლამაზია.

II. ხატი ღვთისმშობლისა ძითურთ,  $30,5—25,5$  სანტ., ძველი ხელოზისა.

III. წმიდა ნინოს, წმ. ბარბარეს და წმ. ეკატერინეს ხატი,  $34 \times 24$  სანტ., წმიდა ნინო გამოხატულია შუაში ვაზის ჯვარით ხელში. წმიდანები დახატულნი არიან ფიცარზე და ხუცურად უწერიათ მათ მათი სახელები: წა ნინო, წა ბარბარე, წა ეკატერინე.

ხატი გაკეთებული უნდა იყოს მეჩვიდმეტე საუკუნეში.

IV. ხატი სამთა მსოფლიო მამათ, გრიგოლისი, ვასილისი და იოანე ოქროპირისა, შუაში წმიდა გრიგოლია გამოხატული,  $30,5 \times 24,5$  სანტ., წმიდანებს უწერია:

წა გრიგოლი ღვთის მეტყველი, წა ვასილი დიდი, წა იოანე ოქროპირი.

V. პირი ღვთისა, 28 X 22 სანტ., ძველი ხელობისა.

VI. ამაღლების ხატი, რომლის გარშემო სხვა-და-სხვა სახარების სცენების სურათებია, ტილოზე ნახატი, 35 X 30 სანტ.

**ერთაწმინდა.** ახალქალაქის მახლობლათ თეზმის ხეობაში, მომადლო გორაზე ამართულია უზარმაზარი და საუკეთესო ხუროთ მოძღვრების ეკლესია ერთაწმინდისა, ანუ ერასტი წმინდისა. ხელოვნების მხრით ერთაწმინდა წარმოადგენს ქართულ ხუროთ მოძღვრების ნაწარმოებს XI—XII საუკუნისა და ძლიერ წააგავს სამთავისის ეკლესიას. დროს და ჟამს ამ ნაშთისათვის ბევრი რამ შეუბღალავს და შეუღახია, მაგრამ ეხლაც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს მნარველზე თავის მშვენიერის სტილით, ფასადებით და ჩუქურთმა-გრეხილებით. სრული ლიტერატურა ერთაწმინდისა ნახე: II. Юсселиани. Жизнь Великаго Мучрава. стр. 89—111; Д. Бакрадзе Кавказъ въ древнихъ памятникахъ христіанства, стр. 170—171; Brosset. Rapp. VI, p. 31—36; Кондаковъ. Русскія древности, вып. IV, стр. 72. აქ სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ის ხატები, ნივთები და წარწერები, რომელნიც პლატონ იოსელიანს უნახავს ერთაწმინდას 1847 წელს, დღეს სანახევროდ აღარ არის დაცული.

### კედლების წარწერები,

I. ჩრდილოეთის კედლის ერთ ქვაზე მხედრულათ უშნოთ დაწერილია:

1. ქ. ამ ქ'ნი უნს მეფე ირაკლი და რუს
2. ის ჯარი აწვია.
3. ოსმალო გაქცევა სამი ათასი
4. თავი მოსკრეს ლეკისა და ოსმალოსი.

წარწერა ოხსენიებს ირაკლი მეორეს ცნობილს ასპინძის ომს 1770 წელს.

II. იმავე ჩრდილოეთის კედელზე უშნო მხედრულის ხელით სწერია:

„წმინდისა ესტატეს დეკანოზი სვიმონ შეიწყალე უფალო. ქქნს უნგ“.

ქორონიკონი უღრის 1765 წელს.

III. სამკვეთლოში შესავალის ზემოთ პლატონ იოსელიანს ამოუკითხავს ხუცური წარწერა, რომელიც ეხლა აღარ არის:

„ადიდე ღმერთო მეფეთ მეფე პატრონი როსტომ და თანა მემცხედრე მისი დედოფალთ დედოფალი პატრონი მარიაჲ.... შეწეენითა ღუთისათა და მეოკებითა წმინდისა ევსტატესითა, ბრძანებითა პატრონის იორამისათა.... ვახტანგისა.... დავახატვინე მეორედ. . . . .“

ამ წარწერიდან სჩანს, რომ ერთაწმინდა მეორედ დახატული ყოფილა 1634—1655 წლებში როსტომ მეფის დროს. ეხლა მხატვრობა სრულებით აღარ მოჩანს, ხოლო პლატონ იოსელიანის დრო კიდევ შესამჩნევათ ყოფილა.

ეხლანდელი კანკელი ერთაწმინდისა, პლატონ იოსელიანის სიტყვით, გაუკეთებია დედოფალს დარჩას, ირაკლი მეორეს მეუღლს, 1772 წელს. აღბათ პლატონის დროს რაიმე წარწერა ყოფილა ამ ფაქტის მაჩვენებელი, რომელიც ეხლა აღარ არის. კანკელის ხატებთა შორის სამი დიდი ხატი წმინდა ესტატესი არის.

## ხატებო.

I. ხატი წმინდა ესტატესი, 27 X 23,5 სანტიმეტრი, ვერცხლის არშიით, ქვემოთ მხედრულათ აწერია:

1. ქ ზ დიდო მთავარ მოწამელ ევსტათი: რომელმან გიძღვენ ხატი ესე და მოვაქედინეთ ჰვენ ამილახორმან დ

2 იმიტრიმ პლ მამა ჩვენს ამირახორს ბატონს გიორგის გასაკეთებლად მიეცა და ჟამთა ვითარებათაგან გაუკეთებელი დარჩო

3. მოდა აწ. კდ. შეგიმკევით ხატი მამისა ჩვენისა სულთა საოხად და ღღეთა ჩვენთა წარსამართებლად და ცოდვათა ჩვენთა შესანდობელად

4. მეოხ და მფარველ გვექმნე ღღესა მას დიდსა განკითხვისასა: ქრისტეს აქათ **ჩღმზ**: თვესა: სეკდემბერსა: **ღ**:. ქკს: :**უღე**: (1747).\*)

II. ხატი წმიდა ესტატესი. 34,5 × 29 სანტ. წმიდა ესტატე გამოხატულია ცხენზე მჯდომარე შუბით ხელში, წინ უღდის ირემი, რომლის რქებს შუა მოჩანს ჯვარი ჯვარცმულის სახით. ზემოთ ხუცურად აწერია: „წ<sup>ა</sup> ესტატე“, და ქვემოთ მხედრულათ:

1. ქეს აქეთ: **ჩღით**: ქკს **უზ**:

2. მე: ცოდვილმან: დეკანოზმა პავლემ: მოვაქედინე: და შემოგწირე: წს ეესტათის: ერთაწმიდას: შენდობით: მმიკსენეთ.

III. პატარა თევში მხედრულის წარწერით:

ქ: ტუჩასშვილმა შევაწირე წმიდა ესტატეს სეფისკრისათვინ. ზემოთ სწერია: „აღღგომელას“.

IV. წმიდა ესტატეს ხატის შემკულობის ნაწყვეტი ვერცხლისა, ოქროთ დაფერილი, სახე წმ. ესტატესი და ირმისა დაცულია და შემკობილია ძვირფასი ქვით. ზემოდ ხუცურად აწერია: წ<sup>ა</sup> ეესტათე.

V. წმიდა ესტატეს საწაწილე, ვერცხლით შემკობილი, მხედრულის წარწერით:

დიდებულო მთავარ მოწამეო ეესტათი შემოგწირე მე ცოდვილმან დედაკაცმან ანნამ იმერთა დედუფალმან პატიოსანი და წ<sup>ა</sup> მკლავი შენი სულისა ჩემისა საოხად. მხილველთა შენდობა ბძანეთ ჩემთვის.

აქ მოხსენებული ანნა დედოფალი არის იმერთა მეფის დავით მეორის მეუღლე, მათე ორბელიანის ასული (†1836).

\*) ეს წარწერა არ აქვს მოყვანილი პ. ოხსელიანს.

პლატონ იოსელიანს უნახავს კიდევ შემდეგი ხატები და ნივთები წარწერებით, რომელნიც დღეს აღარ მოიპოვებიან ეკლესიაში:

VI. ხატი თეოდორე ტირონისა წარწერით: „ტომობით ასული ათაბაგთა, შემამკობელი მეორედ ჯუჰარისა ამის, გვედრი წმინდათა ამათ ყოველთ სატრფოდ მსასოსა და სურვილით მამკობს მე თეოდორას ძითურთ მფარველ მექმენით. ღმერთო შეიწყალე ათაბაგთა ასული თეოდორა. ქორონი-კონს უო.“ ქორონიკონი უდრის 1782 წელს. პლატონ იოსელიანის აზრი, ვითომც ეს ქორონიკონი ეკუთვნოდეს მეცამეტე მოქცევას, და ათაბაგობა საქართველოში ყოფილიყოს თამარ მეფემდის; ჩვენ საფუძველს მოკლებულად მიგვაჩნია.

VII. წმიდა ესტატეს ხატი, რომელზედაც გამოხატული ყოფილა მუხლ-მოდრეკილი წმიდა ესტატეს სურათის წინ მეფე დიმიტრი მეორე თავდადებული და ქორონიკონი წერებულა იჟღა (531), რომელიც უდრის 1311 წელს.

ეს ქორონიკონი არ ეთანხმება დიმიტრი მეორის მეფობას პლატონ იოსელიანის აზრით ამას უნდა გამოვაკლოთ 32, ვინაიდან ქართველები სრულ ციკლს 532 წელსა, უცოდინარობით აკლებდენ 32 წელსაო, მაგრამ ეს აზრი არაფრით არ მართლდება.

VIII. წმიდა დიმიტრის ხატი, რომელზედაც წერებულა: „ღმერთო შეიწყალე ცოდვილი დიმიტრი.“

პლატონის აზრით, აქ იგულისხმება დიმიტრი მეორე თავდადებული.

IX. ვერცხლის ბარძიმი, ფეშხუმი და კოვზი შეწირული ქვრივი ქეთევანის მიერ, ბატონისშვილის ვახტანგის მეუღლისა. ვახტანგ ბატონისშვილი იყო პირველი შვილი ირაკლი II და თექვსმეტის წლისა გადაიკვალა ყვავილით.

XX. საცეცხური ვერცხლისა, რომელზედაც წერებულა: ცად ზენად აღჰხტად ევსტატი სრული, გიძლჳნი ელენე მეფის ასული.

მისხალი ოზ.

ელენე იყო მეფის ირაკლის II ასული, მეუღლე იმერეთის მეფის სოლომონ პირველის ძმის ბატონიშვილის არჩილისა.

### წიგნება.

I. სახარება დაბეჭდილი 1786 წელს. ყდა ვერცხლისა აქვს ოქროთ დაფერილი. შუაში გამოხატულია იესო ქრისტე, კუთხეებში ოთხი მახარობელი და შემკობილია ოთხი ძვირფასი ქვით, ფირუზით, იაგუნდით და ლალით, მეორე მხარეზე აწერია მხედრულათ:

1. ქ: ჩვენ ყოვლისა საქართველოს მეფემ
2. ირაკლიმ შემოგწირე სახარება ესე
3. წმინდის ევსტატის ეკკლესიასა ერთაწმინდას:
4. რათა მეოხ მექმნა თანა მეცხედრით:.
5. ჩემით დედოფლით დრჯანით:.
6. ძეებით და ასულებით:.
7. ზედამხედველი ამისი თარხანი
8. გიორგი წელს ჩღმთ:\*)

II. სახარება in 8<sup>o</sup> დაბეჭდილი 1739 წელს მოსკოვს ვერცხლის ყდით. შუაში გამოხატულია იესო ქრისტე, კუთხეებში მახარობლები. სისქეზე ყდისა მხედრული წარწერა მოიპოვება:

1. ქ: საჩინოსა მთავარ: მოწამესა: დიდსა: ევსტათის: გიძღვნი
2. წა. ამას სახარებასა. სასოებით. დადიანის ასული საქართველოს დედუფალი.

---

\*) ეს წარწერა არ აქვს მიყვანილი პ. იოსელიანს. მხოლოდ მოხსენებულაია, რომ სახარება ირაკლი II შემოწირულია.

3. დარეჯან. მრავალ. წელობად. საქართველოს. მეფის.  
4. ირაკლისა. და სიმრთელით. სულისა.

5. და კორცითა. ჩვენ. და. ძეთა. და. ასულთა. ჩვენთა.  
დასაცველად. \*)

III. წმიდა ესტატეს ცხოვრება და ლოცვანი, ხუცური ხელთნაწერი ყდით. ბოლოს მხედრულათ აწერია:

ესე პატიოსანი წიგნი წი'ს მოწამის ეესტატისთვის შეწირული არის ახალქალაქს ერთაწმიდაში, ქ'კს უყ: (1802)

ამას შემდეგ სხვა ხელით სწერია: „წელსა ჩეკე წმინდა ესტატეს ვიყავით სალოცავად მაისის პირველსა მუხრან-ბატონი თეიმურაზ ცოლშვილით“.

პლატონ იოსელიანის დროს აქ ყოფილა კიდევ შემდეგი წიგნები, რომელნიც დღეს აღარ არიან.

IV. მარხვანი in folio გაეშვულ ქალაღზე ორ სვეტად, გადაწერილი 1615 წელს.

V. თათქანი (ავვისტოსი, სექტემბრისა და ოქტომბრისა), გადაწერილი 1548 წელს იერომონახის მიხაილის მიერ რომელიც, ერთი მერმენდელის მინაწერით ამავე წიგნისა, შემდეგ ყოფილა ნიქოზის ეპისკოპოსი.

VI. სადღესასწაულო. მინაწერით: „დამწერი ფილიპე მღუღელი, ქრისტე შეიწყალე, ქრისტეს აქათ ჩღაე“.

VII. მეტაფრასი რამოდენიმე მსოფლიო წმინდა მამათა.

### ეპიტაფიება \*\*).

ერთაწმინდის ეკკლესია არის სასაფლაო თავადების თარხან-მოურავებისა, გიორგი სააკაძის შთამომავლებისა, მე-XVII

\*) ამ წარწერას სრულებით არ იხსენიებს პ. იოსელიანი.

\*\*\*) ეპიტაფიების ტექსტი სრულათ არც ერთი არ აქვს მოყვანილი პ. იოსელიანს, მხოლოდ იხსენიებს, ვინ როდის მომკვდარა, მაგრამ ეგ მოხსენება უმეტეს შემთხვევაში არ ეთანხმება ჩვენს ცნობებს.

საუკუნის დასაწყისიდან. აქ ჩვენ გადმოვსწერეთ შემდეგი ეპიტაფიები:

I. მარმარილოს ქვაზე:

ქ. ზედა დამქვრეტნო ჩემისა დამფარველისა ლოდისანო ჩემთა გითხრობ შესაწყალთა ამო ამბავთა: ვიყავ ოდეს[მე] თვსთა ჩემთა თანა შვებით დავტრფოდი ახალთა რტოთა ძე[თა ჩემთა] მადლობით და აჰა მყის წარმიტაცა ანაზდად განსაცდელმან სიკუდილისამან და ესრეთ დამაკვეთა მიწასა ზედა მტურად დაუტევენ საწყალობელნი სახლი და ძენი ჩემნი [ორ]ნი გლოვასა და ტირილსა უნუგეშოსა, რომელი ვიყავ მის უმაღლესობის სრულიად ქართლისა და კახეთის მეფის ირაკლის ერთგული მსახურებასა შინა სიბერედ მიწეული მის მიერ ვრდგულად ცნობილი და მისანდობელი საიდუმლო თარხნისშვილი ნაიბეშიკალაბაშ ყორისაულობაში შამშადილისაღ შამქორის ზედამხედველი ზაზა წლისა ხწ. გვევდრები მხედთა ლმობით ოხანი მაგეთ. აღვესრულე ჰაგვისტოს კწ: ქკს: უო. (1782).

II. 1. [ვიქმენ [მდებარე] მო

2. [ურა]ვის შვილი

3. თვთ მოურავი თა

4. [რ]ხნის შვილი

5. მეჯინიბეთ [უხ]

6. უცესი ავთა

7. ანდილ.. თანა

8. — რულისა სიკ

9. ვდილისაგან

10. მოვაკლდი ნა

12. თესავთაგან ჩე

12. მთა დავემარხე

13. ა . . . .\*)

14. ერთაწმინდას...

\*) ავთანდილი სამი იყო თარხნისშვილებში, აქ ლაპარაკი უნდა იყოს გიორგი მეორის შვილზე, რომელიც ცხოვრობდა მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში. იხ. გიორგი სააკაძის შთამომავლობის შტო პ. იოსელიანისა.

## III. მარმარილოს ლოდზე:

ქ. წარმავალისა: ამის: საწუთო  
 საგან: გარდაცვალებულვიქმენ:  
 სიკაბუკესა: ჩემსა: წლისა: ათცა  
 მეტისა: მონა: ლთისა: დიდის:  
 ორბელის: ძის: ოთარის: ასული: როდა  
 მ: და: მყუა: მეუღლე: ძე: დიდისა: მო  
 ურავისა: მამუკა: და: დავემკვდრე  
 სამარხოსა: ამას: ეკლესიასა: ახო  
 ვნის: მოწამის: ევსტატესასა: რათა: მეოხ: მეყოს: და:  
 უფლისა: მოსლვისასა: ვინცა: ვინ  
 იხილოთ: სამარხი: ესე: და: ტ  
 აძარი: ჩემგან: შემკული მა  
 რტვილობა: ჩემი: შეიბრალეთ და შენდობა ყავთ.  
 ჩემთვის: რათა თქუენცა მოგანიჭოს ლწ შენდობა:  
 ქკს. ტუჭ. ნოენბერს: აბ: ქრისტეს აქათ ჩ: ღ: ი: (1710).

## IV. მარმარილოს ქვაზედ:

ქ. არსი მმარსისა ნანკ  
 ნაგი ნამქმი მისსავე  
 ამის დავედვა შედგმუ  
 ღნი მწვალა სულ  
 ად და კორცად რომელი  
 მკედარ ვმსრბოლობდი  
 მეგობართა შორის და ვი  
 სწრაფდი მეფეთა წინ  
 სისხლისა დათხევასა  
 აჰა უგრძნეულოდ... წარტყვენ სახლ  
 სხეულისა და დახსნ  
 ნა მოძრაობანი ანაგებ  
 თანი ხოლო აწ კინისა  
 ტაგრუცსა ვესტ  
 უმრე აწ მიწა ქმნილი  
 თარხნი შეილი ზაზა

აღვესრულე თვესა ნოემბერსა

კო ქკს უღ<sup>ტ</sup> (1750)

V. სხვა ქვაზე:

ქ. წარმავალისა ამის საწუთროსა და ბრძანებითა შემოქმედისა მბადის

ყლოთასა რომელი ბძანა ვ<sup>რ</sup>დ მიწა ხარ და მიწადვე

მიქეც ს<sup>რ</sup>დ ყ<sup>ლ</sup>ნი მივიქცევით და უხ<sup>წ</sup>წნელნი

ესე ხრწნილ ვიქმნენით ვინცა მე თანა წარყვანებულ

ვიქმენ ცხებულ მეფის თეიმურაზისგან ყვენის წინაშე

და ამა მეფისა სამსახურსა შინა აღვესრულე ქა

ლაქსა სპარსთასა და მუნითგან მოღებულ მყვეს ტაძარსა

და ტაგრუცსა ამას შინა მღებარე ვიქმენ [გიორგი] მოურავისა

ძის ძე თარხანი ლუარსაბ ვინცა ნახვიდეთ ლოდსა ამას შენ-

დობასა უყოფდეთ იანვრის ა ქკს უღ<sup>ე</sup> (1747)

VI. სხვა ქვაზედ;

ქ. მომიხსენეთ ცოდვილი აღრე დამტევებელი სურ

ვილით გარდაცვლილი თარხანის ლუარსაბის ძე.....

გვედრებით შენდობას. ქკს უბ (1714)

VII. მეშვიდე ქვაზე წარწერა გადასულია, მოჩანს მხოლოთ ქირინიკონი: უგ (1715 წელი). ამ ქორონიკონს პლატონ იოსელიანი უჩვენებს ავთანდილ თარხნიშვილის გადაცვალების თარიღათ, იმ ავთანდილის, რომელიც იყო გიორგი ჭააკაძის შვილის შვილის შვილი.

## ბრძენი აღმოსავლეთისა ანუ განზრახვაჲ მისი საკვლმწიფოაღსათჳს მმართველობისა

პოლიტიკური ტრაკტატი, რომელიც ნაჩვენებ სათაურით მოყვანილია ქვემოთ, ეკუთვნის ალექსანდრე ამილახვარს. ალექსანდრე იყო ძე დიმიტრი ამილახვარისა. ორთავე მამაშვილთა მიიღეს მონაწილეობა ირაკლი მეორეს წინააღმდეგ შეთქმულობაში 1765 წელს, და ორივე სასტიკათ დასჯილ იქმნენ, სხვათა შორის ალექსანდრეს მოსკრეს ცხვირი და ფეხის გული, რომელნიც მან, როგორც ამბობენ, შემდეგ მოიარჩინა. 1771 წელს ალექსანდრეს და მის ძმას ნიკოლოზს ჩვენ ვხედავთ მოსკოვში, სადაც მათი მშობლები ცხოვრობდნენ. 1774 წელს ნიკოლოზმა მიიღო ნებართვა საქართველოში დაბრუნებისა, ხოლო ალექსანდრეს მიეცა უფლება ეცხოვრა რუსეთში, სადაც მოისურვებდა, მაგრამ იმ პირობით, რომ რუსეთიდან არსად წასულიყო. ეს პირობა ალექსანდრემ დაარღვია და 1779 თუ 1780 წელს მოვიდა იმერეთში. მისი განზრახვა იყო შეერთებოდა ბატონიშვილს ალექსანდრეს, მეფის ბაქარის შვილს, ირაკლი მეორის წინააღმდეგ მოქმედებისათვის. ალექსანდრე ბატონიშვილი ცდილობდა ჩამოეგდო ტახტიდან ირაკლი და თვით გამეფებულიყო ქართლ-კახეთში. იმ დროს ირაკლი მეორეს და იმერეთის მეფის სოლომონ პირველს შუა განხეთქილობა იყო ჩამოვარდნილი. სოლომონმა ვაგზაენა სპარსეთში ბესარიონ გაბაშვილი, ცნობილი პოეტი, ბესიკად წოდებული, და მოაყვანია შირაზიდან ალექსანდრე ბატონიშვილი. ალექსანდრე გამოქცეული იყო რუსეთიდან და ცხოვრობდა ქერიმ-

ხანთან. ის უცდიდა შემთხვევას ქართლში შემოსვლისა და თავის წადილის აღსრულებისა. რაკი ეხლა ის დაიბარა სოლო-  
 მონმა და აღუთქვა შემწეობა, ალექსანდრე მოვიდა იმერეთში.  
 ამ დროს მოვიდა მასთან რუსეთიდან ალექსანდრე ამილახვარ-  
 რიც. მაგრამ ცდამ ქართლში არეულობის მოხდენისა ფუჟად  
 ჩაიარა, ვინაიდან ქართლელნი მტკიცედ იდგნენ ირაკლის  
 ერთგულობაზე. უღონო მქნილი ალექსანდრე ბატონიშვილი  
 წავიდა რაჭაში, გადავლო დიდგორი და მივიდა ჩერქეზეთში,  
 იქიდან წავიდა შამხალთან და შემდეგ დერბენდში ფატ-ალი-  
 ხანთან. ფეტ-ალი-ხანმა შეფე ირაკლის თხოვნით ალექსანდრე  
 ბატონიშვილი, ალექსანდრე ამილახვარი და მისი ძმა ტიმოთე  
 მისცა რუსის მართებულობას. ფეტ-ალი-ხანი დიდი მომხრე იყო  
 რუსების, რადგანაც რუსებმა მას დახმარება აღმოუჩინეს და  
 დაუპყრეს დერბენდი (1775 წ.). რუსეთის მოხელეებს ნაბრძა-  
 ნები ჰქონდათ ეკატერინე დიდისაგან მოენახათ ალექსანდრე  
 ბატონიშვილი და წარედგინათ მისთვის. მიიყვანეს რა მოსკოვს,  
 ალექსანდრე ბატონიშვილი პატიმარ-ჰყვეს სმოლენსკის  
 ციხეში, სადაც ის კიდევაც გადაიცვალა, ხოლო ალექსანდრე  
 ამილახვარი და მისი ძმა (ერთის ცნობით ევგენი, მეორეს ცნო-  
 ბით ტიმოთე) დააპატიმრეს ვიბორგში. 1792 წელს ალექსანდ-  
 რე ამილახვარმა, ცხრა წლის დაპატიმრების შემდეგ ვიბორგში,  
 ძლივს გამოითხოვა ნებართვა განთავისუფლებისა (Brosset.  
 Hist. de la Géor. II, 2, pp. 238, 248). გარდა ჩვენი პოლი-  
 ტიკური ტრაკტატისა, ალექსანდრე ამილახორს ეკუთვნის  
 თხზულება რუსულ ენაზე დაბეჭდილი 1779 წელს ამ სათაუ-  
 რით: „Исторія Георгіанская объ юношѣ кн. Амилах-  
 варѣ, съ краткимъ прибавленіемъ исторіи тамошней  
 земли отъ начала до нынѣшняго вѣка, которую разска-  
 зываетъ Усимъ, купецъ Анатольскій. Пер. II. С. 1 ч.  
 С. П. Б. 1779,“ ეს თხზულება ავთ იხსენიებს ირაკლი  
 მეორეს, ასე რომ ეს უფრო პოლიტიკური პამფლეტია ვიდრე  
 ისტორია. ირაკლი გაკიცხულია აგრეთვე „კითხვა-მიგე-  
 ბაში“, რომელიც დაუწერია ალექსანდრეს და რომელშიაც ის

მოგითხრობს თავის გადასავალს (H. G. II, p. 248, n. 1), საუკეთესო თხზულება ალექსანდრე ამილოხოვისა არის ქვემო მოყვანილი პოლიტიკური ტრაკტატი. თუმცა ამ შრომას სათაურში უწერია „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, მაგრამ მასში გამოთქმული აზრები უფრო დასავლეთის ბრძენთ ეკუთვნიან ვიდრე აღმოსავლეთისას. ამ თხზულებაში გატარებულია ის განათლებული აზრები და იდეები, რომელნიც აღელვებდნენ და ასულდგუმლებდნენ დასავლეთ ევროპას მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში და რომელნიც ეკუთვნოდნენ ვოლტერს, მონტესკიეს, რუსსოს, ენციკლოპედისტებს და ჭიზიოკრატებს. როგორც ეკატერინე დიდმა იხელმძღვანელა მათი აზრებით თავის *Наказъ*-ის შედგენაში, ისე ჩვენ შემამულეს უხელმძღვანელებია ამ აზრებით. ნამეტნავათ ემჩნევა ალექსანდრეს შრომას ზედ-გავლენა მონტესკიეს თხზულებისა „გულის ხმის ყოფისათვის სჯულთასა“ (*Духъ законъ*). ზოგიერთი ადგილები ამ შრომისა სიტყვა-სიტყვით არის მოყვანილი ჩვენს ტრაკტატში (იხ. ქვემოთ მეშვიდე თავი). რასაკვირველია, ყველა ამ აზრებს ალექსანდრე გაეცნობოდა რუსეთში. თვით სტილი წერისა და ზოგჯერ სიტყვებიც გვიმტკიცებენ, რომ ზოგიერთი ადგილები პირდაპირ რუსულიდან არის ნათარგმნი, მაგალითად „ქრისტეს“ მაგიერ ყოველთვის ხმარობს „ხრისტე“, სასვენი ნიშნები, რომელნიც ჩვენ მხოლოდ მცირეოდენათ შეეცვალეთ, და მახვილები (*уларения*), რომელნიც სულ ტყვილათ მოჰყავს ავტორს, გვიმტკიცებენ რუსული ენიდან თარგმნას და მის გავლენას. არა სჩანს, რომელ-წელშია დაწერილი ან მირთმეული სოლომონ პირველისადმი ეს ტრაკტატი, მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში ალექსანდრეს დაბრუნებას საქართველოში 1779 თუ 1780 წ. და სოლომონ პირველის გადაცვალებას 1782 წ., თხზულება უნდა მივაწეროთ 1779—1782 წ., უფრო 1780 წ. ვიდრე შემდეგებს.

ხელთნაწერი, (№ 303 წ. კ. ს.) რომელშიაც მოიპოვება ქვემო მოყვანილი ტრაკტატი, მოწიწებით გადაწერილია მოსკოვს 1826 წელს თავადის დავით გიორგის ძის ავალოვის მიერ და შეიცავს კრე-

ბუღალს მრავალ სხვა და სხვა ლექსებისას და თხზულებათა. მაგალითად აქ შეკრებილია ლექსები მამუკა ბარათაშვილისა, ვახტანგ მეფისა, დიმიტრი ორბელიანისა, ზაქარია გაბაშვილისა, დიმიტრი სააკაძისა, მამუკა გურამიშვილისა, დიმიტრი ბაგრა-ტოვანისა, ალექსანდრე ქავკაძისა, ივანე გრიგორის ძის მურა-ტოვისა და სხვა, და აგრეთვე, „ქაშნიკი“ ბარათაშვილისა; გა-ლობაჟ სინანულისა თქმული დავით მეფისა მიერ აღმაშენებე-ლისა; აღსარებაჟ სარწმუნოებისა მათის დიდებულების პრუ-სის კოროლისა, რომელიცა მოხდა რეგენბურღსა შინა; წესნი და კანონნი ეთიოპელთა და აბაშთა ქრისტიანობისა სარწმუ-ნოებათანი; წინასწარმეტყველებანი 1644 წლისათვის; შემო-ხტსვანი იმერთა მეფის სოლომონის ძის ძისა გიორგი-ალექ-სანდრესისა; თარგმანი მამაო-ჩვენოსი; ალექსანდრე და მეუ-დაბნოე კავკასიასა შინა, რუსულიდან თარგმნილი თავადის გიორგი ივანეს ძის ავალოვის მიერ; წინასწარ-თქმული ნეტა-რისა იერონიმე აღათანგელისა, თარგმნილი რუსულიდან გიო-რგი ავალოვის მიერ. ბოლოს ხელთნაწერს დართული აქვს მთავარნი ასოთანი, ანუ ჩართული ასომთავრულები, „შედგენილი მროველ მიტროპოლიტის ნიკოლაოზის მიერ 1728 წელს; აქ წარმოდგენილია სრული ანბანი თავის სახელებით (ან, ბან და სხვა), ბოლოს ასომთავრულებით ჩართულათ სწერია: „ნიკო-ლოოზ,“ შემდეგ შენიშვნა:

მკედრული ასომთავრული ძველითგან არა ყოფილ არს: აწ მე გაეაკეთე, თუ ვისმე ნებავს ამის გვარის მიცემა, შემინ-დვია: ჩემი მოგონილია:.

მხედრული ასომთავრულები ჩვენს ხელთნაწერში არ არის. მეორე შენიშვნა:.

ქართული ქვი ჯდებოდა: უივ: მეთხუთმეტე (უნდა იყოს მეთათხმეტე) მოქცევაში ვიყავით:

ქ: მთავარნი ესე ასოთანი ძველადვე ქართველთა ეწესა: და არღარავინ იყო სწავლულ ამისა თვინიერ უხუცესისა ძმისა ჩემისა: სულხან საბა ორბელის ძისაგან კიდევ: მასცა მამისაგან ჩემისა ესწავა: და მან მასწავა: უამსა მას რომელთა ინებეს

კელთაგან ჩემთა ისწავეს: ად (არამედ) ვერა სწორ ქმნულთა ჩემთასა: მის ჟამისა მეფენი და შემდგომნი მათნი მოწოდებულნი ჰყვარობდენ ამა წერათა: მე ქართველთა იმერელთა და კახთა მეფეთ დედის ძმისწულმან: და საქართველოს მოსამართლეთ უხუცესის ორბელის ძემან: მროველ ეფისკოპოზმან: და აწ ტფილელ მიტრაპოლიტმან უღირსმან ნიკოლოზ: ან ბანი ესრეთ დავწერე: ტრფიალი მსწრაფლ გულის ხმა ჰყოფს: და მოსურნე აღვილ მიხუდების: ურთიერთას დაქსელვა. და გვარ-კეთილობა საჩინო მიქმნიეს: და უმეტესა გვარსა ნუ ვინ შესძინებს: ჩემსავე ცხოვებასა ვიხილე ჩემ მიერ სწავლულისა მიერ: ვითაც მას ენება ვგრე გვარიან ყოფდა: თუ ვისმე ძალ ედვას სხვა თვით მოიგონოს: და ჩვენსა: პირველად მყოფსა შლად არა ჯერ არს: გვარი და ერთმანეთში დაქსელვა ესრეთ კამს: გულის ხმეირისაგან სხვა და სხვარიგად დაიქსელოვის: ტანის სისხო ყოველთავე სწორედ კამს: მე თხოვებულის თვალთ დავწერე: რამეთუ ვიყავ ორმეოცდა ათექვსმეტისა წლისა: ამის წერაშია: მხილველთაგან შენდობას ვითხოვ ღვთის სიყვარულისათვი: ჩემი სიმძიმე იტვირთეთ: და სჯული ქრისტესი აღასრულეთ: ქალაქსა დიდსა სამეფოსა შინა მოსკო(ვ)ს: 1728: აგვისტოს: ა:

ამ შენიშვნის შემდეგ მოგვყავს ალექსანდრე ამილახვარის პოლიტიკური ტრაკტატი.

ბრძენი აღმოსავლეთისა

ანუ განზრახუაჲ

მისი

საკელმწიფო-მასათჳს მმართველო-  
ბისა.

შეძღუნობილი სამმადლობელად აწ-მპყრო-  
ბელისა მეუვისად, იმერთა  
სოლომონისა.

თავადისა მიერ აღექსანდრე ამილახორის  
შვილისა.

ყოვლად მღწეველჳს შეფეო,  
დიდებულჳს სოლომონ!

წყალობა და კეთილნი დიდებულებისა თქუენისა ეგზომ დაბეჭდვილ არიან გონებასა შინა ჩემსა, რაზომ იგი ბოროტებანიცა სიყრპითგან მდევნელისა ჩემისა; რომელსა მომცემიეს გრძნობაჲ ორთადრე, ჭამითგან პირველისა მამისა მიერ ხისა მისგან ცნობადისა ბოროტისა და კეთილისა; რომლისათჳსცა ვლადებ სიღრმით გულისათ, ვითარ იგი ბოროტებასა მისსა, ეგრეთჳს კეთილსა შენსა, ყოველსა ქუცყანასაზედა, და რაზომცა ვალვდებულ ვარ დიდებულებისაგან თქუენისა, გამოჰქსნითა მდევნელისაგან ჩემისა და ცხოვრებითა აწ კურთხეულსა შინა საკელმწიფოსა, ეგზომ მკურვალეებაჲ გულისა

ჩემის მოწადეობს თქტუნდა ღირსისა მადლობისა მიცემად; გარნა უღონობითა ჩემითა, სხვსა ვერაჲსა მპოვნელი შესაფერთა მეფობისა თქტუნისა საძღვნოთა, მოგიძღვნი მცირესა ამას ნაშერომსა ჩემსა, განზრახუასა აღმოსავლეთისა ბრძნისასა ჩემ მიერ მოპოვნებულსა. მოჰხედღე სიმაღლით კარისხისა შენისა მცირესა ზედა ამას ძღუტნსა, მიიღე კეთილად, და შეჰრთე სიქტლესა შენსა განზრახუაჲცა აღმოსავლეთისა ბრძნისა მის. ჰმეფობღე სვანად და კეთილ-დღიანად, მჰსგავსად ყოვლად-ბრძნისა მის მოსახელისა შენისა.

უმდაბლესი მონა  
მეფობისა თქტუნისა,  
თავადი ალექსანდრე  
ამილახორისშვიდი.

### თავი ა. მეფეთა მმართველობისათვის.

ნეტარ არს ერი მქონებელი მეფისა ბრძნისა, და ნეტარ არს მეფე მყოლელი ერისა მორჩილისა თვისისა, ურომელთა-ოდ რომლისაცა ერთისა, ბედნიერება მეორისა არა სრულ იქმნას. მმართველამცა მე პირველად მეფეთაგან თხოვად ნებისა, მიცემისათვის ერისა უპირატესობისა, გარნა მოიმედემან მოტე-ვებისა ღირს-ყოფად, ვიკადრე პირველ-ქსენებაჲ მათი, ვინაჲ-თგან დიდებულებაჲცა მეფეთა არა უმეცარ-არს მისთვის, რომ-ლისაცა მიზეზით დიდებაჲ მათი აღმატებულ-არს სხუათა თვთო სახეთა კაცთაგან.

თანამდებ ვარ პირველსა შინა ამას თავსა, მეფეთა მმარ-თებელობისა, განმარტებად თვთეულისა მკითხულოთად, რომ-ლისა ჰკამს არა უმეცრებაჲ, რომელ არა დაჰქირნო იყო ერისა მართოდ სახისა ეზომ უპატივოსნებისა მიცემაჲ, არა თუ ერისა მშუღობისათვის და დღე კეთილობისა, რომელსა მოი-ღებენ ყოველნი თვთეულნი ბრძენთაგან მართებათა თვისისა გამოარჩევეულისათა, და რომელთა მოიმედეთა თვისისა დღე-

კეთილობისა სიმრავლეა თვისი ერთსა ქრისტეჲსე პირსა დაამორჩილეს.

ჟ! რაზომ ბედნიერ არს და უმეტეს სანატრელ მეფე, მგონობელი თავსა შორის თვისსა ვალდებულებისა თვისისა, და მტვრთჳლი ღირსად სიმძიმისა გვირგვინთა სამეფოთასა, რომელსა არა უჩნს ჰსუბუქად უღელი მისი, და რომელმან იცის პყრობაჲ ჰსკიპტრისა, რომელსა არა მიჰსცემიეს კელთა ყრმებრივად სამღერელად, არათუ მამშვდებლად შინაგანთა აღშფოთებათა და მომგერებლად გარეშე მტერთა, და რომელმან იცის უფლებაა თვისი არა უსამძღვროდ, და რომელი მიიჩნევს მათცა თანაჰსწორად თავისა კაცთა, რომელთა მიჰსცეს მას უფლებაა თავსა ზედა თვისსა, და იქცევის მათთანა უმეტეს მჰსგავსად უკუცესისა ძმისა, ვიდრე თავმოყუარისა მეფისა, და რომელსაცა არა ჰშურს უკანაჰსკნელიცა სიცოცხლეა თვისი მათისა მშვდობისათჳს, რომელი ყოველსა ეამსა გინა წამსა სიცოცხლისა მისისასა განატარებს ფიქრსა შინა მოპოვნებად გზისა მათისა დღე-კეთილობისათჳს.

რაზომ განყოფილ არს მეფეა ესე გჳარი, მეფისად ესრეთისა, რომელი ჰგონებს თავსა თვისსა თვთ უფლად ერთა ზედა თვისთა, და ერთისა მარტოდ დიდებისათჳს თვისისა შექმნულად ერსა; ვაჲ ერისა მის შვეარდნილისა უფლებასა ქრისტეჲსე ესე გჳარისა კაცისა, რომელი ნაცულად მათისა დღეკეთილობისა ეძიებს მარტოდ განცხრომასა თვისსა და სიცოცხლესა ზედა მათსა შეექცევის, ვითარ სამღერელსა რასმე ნივასა; არა ჰსკირს მტერთაგან მოწყვედასა ზედა მათსა, არცა სახლეულთა მისთა წარტაცებასა, ჰფიქრობს თავისა ოდენ გარდარჩომასა და მათ მონაცუალედ ქირთა შინა თვისთა დაბადებულად ჰგონებს; ითმენს სულგრძელად ტირილსა ქჯრივთასა, და ვაებასა ზედა ობოლთა მათთასა არა რაჲ ექირვის; უხარის მარტოდ სიცოცხლეა თვისი, და სახლეულთა თვისთა გარემო თვისსა ყოფნა; დაუვიწყებია ფიცრ თვისი და ვაღრ, რომლითა ვალდებულ ექმნა ერსა უკანაჰსკნელიცა სიცოცხლისა დადებად მათისა მშვდობისათჳს, რომელი არა თუ მოგეტებასა გარეშე

მტერთასა ცდილობს, შინაგანისაცა აღშფოთებასა მოწადეობს ერისათჳს უფლებისა თჳსასა დამტკიცებისა, და ესე სრა იცის, რომელ გაოხრებასა უკან ერათასა, უბედურებაჲ მისდაცა მიახლოვდების, რომელი თუმცა დამჰირნე იქნეს, ვერღარა ძალიდებს გარდაჩომასა მტერთაგან, გინა შინაგნიდა აღშფოთებათა, რომელი უძკრეს მტერთასა საზარელ არს, რომლისა მრავალნი სახენი წინაგვიდს წარსლევულთა ჟამთაგან. რაზომ შებრალებისა ღირს არს სიბრმეჲ ერისა მის, რომელთა მოცემული ღმრთისაგან ეზომ-მცირეჲსა ხანისა სიცოცხლეჲ, იგრცაკელსა ქაქუშე ესეგუარისა კაცისასა მიანდუჳს, და გამოუძიებელად ზნისა და მიდრეკილებისა მისისა, ერთისა ოდენ ჩინებულებისათჳს გუართა მისთასა, დაემორჩილნენ.

სრა შეურაცხებისათჳს გუართასა ვიტყჳ ამას, რომელ სრა პატივს ეჰსცემდე სისხლთა მეფეთა და თავადთასა, რომლისა მამათა მოიღეს პატივი იგი სახელოვნებითა თჳსითა და დაუტევეს ჩამომავალთა თჳსთა მას შიგან შობილებითა ნიჰად თჳსისა მჰსახურებისა მამულსაზედა თჳსსა! გარნა უმეცრებაჲ ამისი სრა ჰკამს შეილთაგან მათთა, რომე მამათა მათთა მოიღეს ღირსად პატივი იგი, აწ მათგან თჳსებული, მრავალ გუართითა მჰსახურებითა მამულთაზედა თჳსთა; ეგრეთჲჲ ძენიცა მათნი თანამდებ იქმნებიან განშორებასა მისგან, ბოროტ ქცევულებითა თჳსითა მამულსა შინა თჳსსა; რომელთა სრა მოუღიეს სიმაგრით, და რომლისა უფლება კელთა შინა ერთასა დაჰშთომილ არს, ბოძებად კეთილისათჳს და წარხვმად ბოროტისათჳს, რომელნი თუ სრა სიბრმით ვითარ საღმრთოსა რასამე თაყუანის-ჰსცემენ გუარ-ტომობასა მისსა.

სრა ყოვლისა გუარისა აღკოცასა და მიუჩნეველობასა ვიტყჳ, სრა თუ მათ შიგან ბოროტთა გამოკლებასა, რომელი სრა უპატივო ჰყოფს გუარსა მას, თუცა გარდააცილო კარისხი იგი ზას, რომელი სრა სათნო არს ერთობისათჳს, და მიჰსცე უღირსესსა მისსავე გუართასა, რომელნი ზოგჯერმე ერთსა შინა გუარსა იპოვენებიან უმეტეს ოცისა კაცთა; ნუ თუ ყოველნივე საუბედუროდ წინათა მათთა უკმარ არიან და სრცა

ერთი ეპასუხების სახელოვნებასა მათსა. მე პატივს ვჰსცემ გუარსა, ვშივიჩნვე ნამსახურსა, გარნა ვთაყუანის ვჰსცემ კეთილ მოქმედებასა, ვითარ ღმრთაებასა რასმე, რომელი დამჭირნო ესე არს ყოვლისა კაცებისათჳს, ურომლისოდაც ყოველი არარად შეირაცხების.

მე მეფეთა უფლებისა ქონათა და თავისა დიდებათა არა ვუზრახავ, ვინათგან კარისხსაცა მათსა იგი შეეფერების; გარნა არა მძლავრებით თვსებული, არა თუ ღირსებით მოპოვნებული. დასასრულსა შინა პირველისა ამისა თავისა მეფეთა მმართველობისასა მინდა კითხუაჲ, თავ-მოყუარეთა მეუფლეთათჳს და მოსურნეთა სრულისა უფლებისა კელთა ქონებად. რაჲ არს უმჯობეს კეთილ-მოქმედებისა, რომელსა ბოროტ-მმოქმედნიცა ეშიშვიან, და წინაშე პირისა მისისა წარდგმად ირცხუნიან? რაჲ არს უძლიერეს მოწყალებისა, რომელსა მტერნიცა ემორჩილებიან? რაჲ არს უდიდეს მართლ-მსაჯულებისა, რომელსა მძსგავსებაჲ ღმრთისა მოუდიეს თავსა შორის თჳსსა? რაჲ არს უმტკიცეს სიყუარულისა, რომელი მქონელთა მისთა უმაგრეს ჯაქჳსა შეჰკრავს? და რაჲ არს უამის ვგრეთისა შკლ-მრავლობისა, რომელსა ღირსად პატივმამულთა მამობისა მოუდიეს; რომელნი კითხუასაზედა ჩემსა შეურაცხებით მეტყვიან შეძლებასა, სხვთ გზითცა მოპოვნებისათჳს სახელოვნებისა და უფლებისასა უკმარებელად ზემორე კსენებულთა კეთილთასა. ესე გუარათა მწყემსთა, არა თუ კაცთა, პირუტყვთაცა მწყსად, ღმერთო! ვშევეზარდები.

### თავი ბ. თავგადაჯ და მთავართათჳს სამეფოჲ სათა.

სახელი კელმწიფისა ერთი არს, გარნა მპყრობელობაჲ მისი განიყოფების მრავალ უფლებად მოწყესთაგან კარისა მისისათა. ზოგჯერმე მეფეჲ ბრძენი და კეთილ მმოქმედი ერთ-თურთ მორჩილით მრავალთაგან ამათ უფლებათა შეიცულებიან და ნაცულებად თჳსისა დღე-კეთილობისა აღშფოთებასა შევარდებიან, რომლისათჳს დამჭირნო არს აქა, ვითარ სიფრთ-

ხილვე ერისა გამორჩევასა ზედა მეფისასა შეუცთომელად, ეგრეთჲს მეფისაგან ბრძენისა და კეთილ-მმოქმედისა მშსგავსება ღმრთისა ქეშმარიტებით შემზადებასა ზედა გჯამისა საეროთასა, ვითარ იგი ღმერთმან მუშაკობისაზე პირველისა კაცისასა ყოველნი ასრნი შესაწევნელად და დამცჳლად სიცოცხლისა მისისა მოჰსცნა მას, ეგრეთჲს მეფე ბრძენი, შექმნილი თავად საეროსა გჯამისა, თანამდებ არს შეკრებად თვთუელთა ასოთა შესაფერათა თვისთა, რომლითა ერთბაშად კეთილ დამცჳლ იყუტნენ ერისა თვისისა, რომელსა ემივიჩნევ სიცოცხლედ მათდა, რომელი არს ეგრეთჲსა ქეშმარიტებით, ვითარ იგი უსიცოცხლოდ გჯამი ყოველითურთ ასოთ უკმარ არს, ეგრეთვე უეროდ მეფე და ყოველნი დიდებულნი მისნი.

ამისთვის ჰკამს რჩევულთა კაცთა ყოფაჲ, განმგედ კარისა სამეფოჲსათა, რათა უწყესოდ ქცევულებამან მათმან არა გამოაჩინოს მეფეჲ საპყრად. ვითარ იქმნას სისრულეჲ გჯამისა სამეფოჲსა, თუცა ზედამხედუტლნი თავთა სასამართლოთა, მეფისა ნაცჳლად, იყენენ კაცი მესისხლენი, რომელნი თჳთლად მეფეთა შეირაცხვან, და რომელნი გამოაჩენენ მეფეთა, მშსგაგს ვასილისკოჲსა<sup>\*)</sup>, რომლისა შეხედუჲა ვერ ითმენს სიცოცხლესა კაცთასა და წამსა თჳთლისასა მიჰხდის მას ყოველსა ნახულსა თვისსა; ეგრეთჲს უწყალოება მოსამართლეთა მოჩივართა ზედა, რომელნი არა მიუთხოზენ მეფესა, და თვთ მძლავრებითა თვისითა განაგებენ ნებისამებრ თვისისა. წარმოადგენენ მეფესა ყურთა უფსკრულად, მიუწვდომელად სმენისა, რომელი არა ჰგრძნობს ჰირსა მათსა და ვერცა ისმენს ღალადებასა მძლავრებულთასა. ეგრეთჲს თვთუელნი ასონი სამეფოთანი, მქონებელნი ბოროტისა აგებულებისა, მომწვენელ არიან სასიკუდიწეჲსა სენისა გჯამისათჳს საეროთა გინა სამეფოთასა, თუ არა განჰკურნო იგრ მოკუტსითა ესე ვითართა ასოთასა.

\*) ვასილისკი— ზღაპრული ცხოველი, სანახევროთ ფრინველი, სანახევროთ გველი, რომელიც ერთის შეხედვით კლავს სულდგმულს.

## თბეა გ. მხედართა და მთავართა მათათაჲს.

წესნი სამკედრონი შეირაცხვან ურჩევულესად ასოდ გჳათ-  
მისათჳს საერთათსა, ურომელთაოდ არ შეიძლების ცხოვრე-  
ბაჲ შორის მტერთა გინა მეზობელთა მის სამეფოთასა; ვითარ-  
ცა კაცი უკელოდ, რომელი ვერცა ძალიდებს მოგერებასა  
მტერთასა და ვერცა შეწვენასა მეზობელთასა.

ამისთჳს ჰკამს კაცთა რჩევულთა სიბრძნითა და სიმკნითა  
ყოფაჲ მკედართ-მთავრებად, და ქტსშეთა მათთა ვითარცა სიმ-  
კნითა, ეგრეთჳს მორჩილთა სმენითა ბრძანებათა მთავართა  
თჳსთასა, რომელნი ესრეთჳს ვალდებულ არიან ერთი ერთი-  
სა, ვითარ იგი საერთოდ მეფე წყალობად და სიყუარულად,  
და ყოველნი მისად მორჩილად და ერთგულად; თანაჲსწორვე  
მთავარნი მკედართა და მკედარნი მთავრისად თჳსისა, რომელ-  
ნი ესე გჳართა წესითა უმეტეს მოიყუანენ ქტსშეთთა თჳსთა  
მორჩილებასა შინა, ვიდრე შიშითა და რისხვთა; ვინაჲთგან  
ესჳ ყოველთა იციან, რამეთუ შიში უწესო მოსაწყენელ არს  
ყოველთა, ხოლო სიყუარულსა მტკიცესა არა აქჳს დასასრუ-  
ლრ. არცა ჯერ არს უკუცესთაგან მეტობისათჳს კარისხისა თჳ-  
სისა შეურაცხებაჲ უმრწემისა თჳსისა; ვინაჲთგან იციან არა  
ყოველთა ყოფად უფლად, არცა ყოველთა ყოფად მჰსახურად,  
გარნა ერთი ერთისა შემწედ დადგინებულ არს, და ყოველნი  
ერთობით დამცჳტლად მამულთა თჳსთა.

აჳა ჯერ არს სიფრთხილეჲ მეფეთა, გამორჩევასაზედა  
მკედართ-მთავრად, ვითა გამოცდილთა ბრძოლასა შინა, ეგრე-  
თჳს ერთგულთა და მოყუარეთა და ჳეშმარითა შკლთა მა-  
მულითა თჳსისათა, რათა არა იშიშვოდეს მათგან ორგულებასა  
და, ღირსებისამებრ მათისა, მათზედა უხვებდესმცა მინიჳებითა  
შესაფერთა მათთა წყალობისათა; ეგრეთჳს ქტსშეთთა ჳედა  
კელისა მათისათა, რათა ყოველნი, კარისხისამებრ მათისად  
ღირსებისა, მიიღებდნენ სრულებასა თჳსსა, ვინაჲთგან ყოველ-  
ნი თანა-ზიარ არიან მორჩილებითა თჳსითა კეთილად მყუანებ-

ლობისა მთავრისა თვისისათა, გარნა სიმრავლემ ჯარისა და სისრულემ მათი შეძლებისამებრ შემოსავალთა სამეფოთასა, ვინაჲთგან უმეტესობაჲ ზომისა, ძალისა ნაცუღად, მოიყუანს უძლურებასა შინა; არამედ სრულიად უყოლელობაჲ მათი არ ეგების, ვინაჲთგან ვითარებაჲ სოფლისა. ამის უმეტეს მიდრეკილ არს შურისა და ბრძოლისა, ვიდრე მშვიდობისა და სიყუარულისად, რომლითა ბუნებაჲ ჩუნი უფროს მიმჰსგავსებულ არს მკეცთა, ვიდრე პირუტლისა მის კაცისა, ღმრთისაგან სრულეებით ქმნულისა.

### თავი დ. სამღუალოთა წესთათჳს.

წესი სამღუალოჲ დასაბამითგან თვისით დადგინებულ არს კეთილისა განზრახვით, ხოლო უმეტეს მამშვიდებელად და აღკრ-ჰსხმად ბოროტებასა კაცთასა; გარნა რომელსამე ჟამსა და თვთ ჩუნსსაცა გამოჰსჩნდნენ რომელნიმე, ნაცუღად მშვიდობისა, აღმუფოთებელად, არა თუ მარტოდ მამულთა თვისთა, თუ ითქემის, ყოველისა სოფლისა. და ესე არა ვიცი, რომლისა მობაძავობით ქრისტესა, ანუ ანტისა მისისა.— ქრისტე\*) არავის კრმლითა, არცა მაკრატლითა უქადაგებდა; რომელსა აწინდელნი ჰხშირად ჰკმარობენ. ქრისტე აქა სიგლახაკესა აჩუტნებდა, და მოადგილეთა მისთა მეფობასა გული უთქვამსთ. ქრისტე ერთი ერთისა ლოცვასა ეტყოდა, და ესენი ერთი მეორესა შეაჩუტნებენ. იგი ყოველისა სოფლისა ერთ-მწყემსობასა გვითქემიდა, და ამათ მოქცევულრცა მისი გაამრავალ-მწყემსეს, და თუმცა მოქმედებაჲ სიტყვსა ქრისტესისა გვრწამს ჰემმარტებით, არღა რახსა კეთილისა გვმართებს მოლოდინებაჲ, ვინაჲთგან კრეულნი მათნი აქაცა და იქაცა შეკრულ არიან, რომელნი ერთი ეკლესია მეორესა შეაჩუტნებენ და თვთ საქმითაცა ჰსჩანს ესრეთ, რომელ დაპყრობილ არს სოფელი

\*) აქა და სხვებ შემთხვევაშიაც ეს ხიტყვა ჩვენს დედანში ნახმარია ფორმით: „ხრისტე“ (?)

უფროს ბოროტებითა, ვიდრე სახარებულისა მშვედობითა, და ამისთვის ვპგონებ უმჯობეს იყოს რჩევითა მათითა, არა ვშევა-იწრებდეთ სხვათა მესარწმუნოეთა და ნებას ვჰსცემდეთ ჰსჯულისამებრ თვისისა აღსაარებასა, ვინაჲთგან უფლებაჲ სულისა მათისა არა არს ჩუენდა მოცემულ, არცა ვეპასუხებით მათ შინა ღმერთსა, და არცა ვჰსცოდებთ წინაშე მათისა სიწმიდისა, თუცა მათ ვითარცა კაცთა ვდაუდვით სამძღუარრ, რათა არა გარდაჰყდენ, ვინაჲთგან სოფელსა შინა არა რაჲ არს უსამძღვრო და ჰგავს არცა რაჲსა ჯერ-არს ყოფაჲ უმისოდ, გარე-შე ღმრთისა, რომელი ვითარ უსამძღვრო არს, ეგრეთჲც მიუწვდომელ, და ჰსჩანს მცირეცა ერევის მოკლესა ამას ცხოვრებასა ჩუენსა, ვინაჲთგან სულ-გრძელი მსაჯული სულ-მოკლეობასა ჩუენსა ვჭრა კმა-უყოფს უწინარეს გარდაცუთლებისა ჩუენისა საუკუნესა და უსამძღვროსა სამეფოსა მისსა. არა ამისთვის ვიტყვ, რომელ არა პატივის-ვჰსცე მწყემსთა სამღუდლოთასა, რომელნი მოურავად სოფლისა მის დადგინებულ არიან, სადაცა აუტომელად გარდაშენებაჲ მცირე ჟამისა ამის საწუთროსაგან გეპართებს ყოველთა, არა თუ განრჩევასა მათსა სოფლიერთა ამათ კაცთაგან, და რათა არა ერევოდნენ შეუფერთა თჳსთა საქმეთა შინა, და რათა ჩუენცა ვშემძლებელ ვიყუნეთ მიცემად შეურევენელად კეისრისა კეისარსა და ღმრთისა ღმერთსა.

### თავი ე. გაჭარათჯს.

არა რაჲ არს ესრეთ განმამდიდრებელი და განმამლიერებელი საკელმწიფოჲსა, ვითარ სიმრავლეჲ ვაჭართა და ვაჭრობაჲ მათი, რომელნი მოვლიან ყოველსა სოფელსა და შემოპკრებენ ყოველგნით კეთილსა მამულსა თჳსსა, და დამჭირნოსა ცხოვრებისათჳს კაცთასა. ამისთვის ჰკამს ცდაჲ განმრავლებისა მათისა და გახალისებაჲ მათი საქმეთა შინა მათთა, და ნუცა ვინ შეურაცხ-ჰყოფს საკელმწიფოსა შინა მათ, რომელნი შეი-

რაცხვან სიმაგრედ ჯარისა, შემოსეულ ერისა და დიდებად მეფისა. რომელსა ჰსძულს ვაჰარ და შეურაცხ-ჰყოფს, ნუმცა უყუარს მას სიმრავლედ თეთრისა და ნუმცა დიდებით ცხოვრება თვისი, ურომელთაოდ არა ეგების არცა ერთი, და რომელთა ვმივიჩნევ დიდად მონაწილედ კეთილოვნებისა სამეფოადათა. ვაჰართა მიუღიესთ თავსა შორის თვისსა. მსგავსებაჲ ბუნებით კეთილ-გონიერისა ფუტკრხსა (რომელი, მზოვნელი მზესა ქრსშე ყოვლისა სიტკბოებისა, შემოჰკრებს ბუდესა თვისსა და აღავსებს თავსა თვისსა და პატრონსა სიტკბოებითა), ხოლო თუმცა ვჰპოვნებდეთ რასამე ნაკლულევენებასა ვაჰართა შინა, ჰკამს ეგრეთ მომთმენელ ვიყუნეთ, ვითარ იგი პატრონი ფუტკართა ისარსა მისსა.

### თავი გ. გლეხთათვის განა მიწის-შოქმედთა კაცთა.

კარისხი მათი თუმცა უკანაჰსკნელად შერაცხილ არს საკელმწიფოსა შინა, გარნა მოქმედებაჲ მათი მოიღებს პირველობასა, რომელნი შეირაცხვან მზრდელად. ყოვლისა საერთობოსა; ყოვლისა ნაკლულევენებისა მოთმენად შემძლებელ არს კაცი და არა უსაზრდოებისა, რომლითა ბუნებაჲ ჩტწნი უწინარეს ყოვლისა მას ითხოვს, და არცა რისად ჰსცალს სხვსა განზრახუად, პირველ განმტკიცებისა თვისისა, და რა სრულ უყოფს აგებულებასა თვისსა, მაშინ გონებაჲ მისი განვრცელებების და მიჰსწულებსცა კიდედმდე ყოვლისა სოფლისა მრავალ გუართთა განზრახვთა თვისითა.—აწ ამ გუართთა დამჭირნოთა ნივთთა მომპოვნებელთა და მუშაკთა მისთა, რა გუარ ჰმართებს დაცუაჲ და შეწვენაჲ განსამკნობელად საქმეთა შინა მათთა, ესე ყოვლისა კეთილ-გონიერისა კაცისა. უწყებულ არს და არცა ჯერ არს ვისიმე შეურაცხებაჲ, ვინაჲთგან ერთი მეორეგსა დამჭირნო არს; უკანაჰსკნელი პირველისა და პირველი უკანაჰსკნელისა დამოკიდებულ არს, და არცა ვის ძალუძს თქმად თვისა უმჯობესობაჲ, ვინაჲთგან ერთი მეორეგსა

საკმარად ვიშუბებით და ერთი ერთისაგან ვგამოვიზარდებით ცხოვრებასა ჩტნსა, და ყოველნი ერთად და თანაჰსწორად ვვარდავშენდებით უცნაურსა მას ჩტნგან საუკუნესა; ხოლო ოდესცა ვგავჰსინჯავთ, აქაცა თანაჰსწორად ვშობილვართ, და არავინ არს უმჯობეს ერთისა, არცა ვინ უარეს მეორესა, გარნა ყოველივე ერთისა გტამისა საერთოსა ასოდ, და ნეტარ არს ერი და უმეტეს ბედნიერ, სადაცა ბუნებითი ესე გაჰსინჯვეულება დაივანებს საერთოსა შინა კეთილოვნებისა მათისა სავანესა.

### თავი ზ. სამოქალაქოთა ჰსჯულისა დადებისათჳს.

ყოველისა კეთილ-გონიერისა ჰსჯულის-მდებელისა თანაშდებ არს, პირველად სამისა ნივთისა შეკრებაჲ, გინა გამოძიებაჲ, და მერმე ერისა თჳსისა სსარგებლომასა ჰსჯულისა დადებაჲ. პირტპლად მდგომარეობაჲ ჟამისა, მეორედ ჩტსეულებაჲ ერისა და მესამედ ბუნებითი გაჰსინჯულებაჲ, ურომელთაოდ შემზადებული ჰსჯული, მორჩილებისა ნაცუტლად, მოიყუანს ერსა ურჩებასა და აღშფოთებასა, გინა უმჯობეს ყოველისა ჰსჯულისა იყოს იგი; ვინაჲთგან ჩტსეულებასა მათსა და ზნესა, ეუცხოვების, და რადგან ყოველი კაცი ვითა სხჳსა და სხჳსა სახისაა, ეგრეთჳტ სხტა და სხტა გაჰსინჯჳსა და ზნისა; ვითა ყოველი ქტსყანაჲ სხჳსა და სხჳსა ჰაერისა, ესრეთჳტ მას შინა მცხოვრებნი, სხტა და სხტა ჩტსეულებისა, და ამისთჳს არა ეგების ერთოსა ქტსყანისა ჰსჯულისა მეორესა შინა დადებად, არა თუ შესამჰსგავსთა ნათთა შეძლებისამებრვე მათისა, და ყოველისა მუკლისა მქონებელისა თავსა შორის თჳსსა, სიმტკიცისა ჰსჯულიერისა ჰმართებს დადებაჲ გულის-კმიერად და დიდისა სიფრთხილით, რათა არა დამქირნო იყოს ცუტილიებისა ქტსჳე შევარდნად, ვინაჲთგან არა ჯერ არს და არცა სარგო არს ერთხელ დადებულთა ჰსჯულთა ჰშირად ცუტალებაჲ. ხოლო რაჲცა შეეხების დამნაშავეთა კაცთათჳს, ყოველისა ზღვევინებისა მიწერად შესაძლებელ არს ღირსებისამებრ მისისა,

გარეშე მისა, რომლისაჲცა მიცემაჲ არ ძალ გედუას, მას ნუ წაუხვამ, და თუ იგი წა ხემელ იყოს სხვსად, მაშინ ჯერ არს, სიმართლითა ჰსჯულისათა, მისიჲცა ზღვევაჲ, წესისამებრ ძუტლთა ჰსჯულთასა, სისხლისა წილ სისხლი და შემდგომნი. და რომელი არცა ბუნებისა ჰსჯულთა წინააღმდეგობს, გარნა ეჭვონებ მაშინცა სიცოცხლისა მინიჭებად და საუკუნოდ ექსორიასა ღირსად, ვინაჲთგან ცოცხლისა სიკუდილი ყოველისა კაცისა შესაძლებელ არს, და აღდგინებაჲ მისი არა ვისგან.

### თავი 6. ჰსწავლისათჳს მეცნიერებისა და კელოგნებისა.

ჰსწავლაჲ მეცნიერებისა არს განმანათლებელ თუალთა და გონებათა კაცთასა, და მომპოვნებელი გზისა ოდესმე უზრდელობით შეცთომილთასა. ჰსწავლაჲ არს მსგავსი ნათლისა დღისისა, რომელსა შინა არა დამპირნო არს ბრწყინებულბაჲ სანთელთა, ღამისა სიბნელეთა შემწისა, და რომელსა შინა ვეალს კაცი, ყოველისა დაუბრკოლებელად, სადაცა ენებოს, რომლისათჳსცა ჰკამს მეუფლეთა ცლად განმრავლებისა ქრტყანასა შინა თჳსსა მეცნიერთა კაცთასა, რომელი დიდად ჰშემწეობს უმეტეს მართებასა შინა ერთასა, და არცა ჯერ არს უმეცართა კაცთა მთავრობაჲ ვისიმე, ვითარ იგი ბრმაჲ ბრმისა წინა მძღვომელად. რაზომ განმრავლდეს მეცნიერებაჲ საკელმწიფოსა შინა, ეგზომ უღელი მეფეთა შერომისა შემსუბუქდების, ვინაჲთგან მეცნიერთა კაცთა ერთისა სიტყუთა უადვლეს არს დამორჩილებაჲ, ვიდრე უგუნურთა ასითა განმარტებითა, და რაჲცა შეეხების კელოსანთა კაცთა, არა უმცირეს სხუათა. ჰშემწეობს საკელმწიფოსა, რომელთა ჰსწავლულებითა ყოველი იგრივთი საკმარი თავისა ქრტყანასა შენსა ჰპოვნო, და არა იყო დამპირნე სხვათა ქრტყანასა შინა ძიებად, და ყოველი ძვრი მუნადმდე იეფად გიჩნდეს შეწევნითა კელოსანთა კაცთასა, და მგონიეს უამეს იყოს და სასარგებლოჲცა ნივთი იგრივთი ქრტყანასა შენსა ნამუშავევი, გინა მცირეთა რაჲთამე უძვრეს გიჯდეს

სხტასა ქტყყანურთა ნიეთთაგან, ვინაჲთგან ფასი იგი ქტყყანა-სავე შენსა დაჰშთების და ერივე შენი ისარგებლების, და არცა შეირაცხვს შენთვის წარგებად, რადგან ყოველი მათი შენი არს, და შენი ყოველი მათი.

**თავი თ. საჭურჭლეთა უმეტეს ისახელებასა მეფეჲს, ანუ მშჯდობითა?**

საჭურჭელი, რომელსა ბუნებითადცა აქტს თავსა შორის თვსსა თვსებაჲ ჟღერისა, ფრიად მრავლის ხნით კაცთაგან განდიდებულ არს, და ცათადმე აღწევნილ გრგვინვით სახელი მარჯტლდ მკმარებელისა მისისა, გარნა არა ვისგან შესაძლებელ არს დამტკიცებად საბედნიეროდ კაცთა შემოღებაჲ მისი, არა თუ საუბედუროდ, რომლითა, შემოღებ-თგან მისით, ვჰგონებ, უმეტესი რიცხვ მოწყყედილ არს მით, ვიდრე ბუნებით საჭურველისა სიკუდილისა მიერ. და ამისთვის, არა თუ შემომღებელი მისი მკმარებელითურთ ვაქო, თუ კელნიცა მისავე განზრახვთ ჩტნდა მოცემულ იყოს ღმრთისაგან, განზრახტსაცა მისსა ვშევეზარდები, და უძვრეს კბილთა მტაცებელთა მკეცთასა ვჰშევერაცხ მას, ვიდრე ურჩეველესად ასოდ კაცთათვს, და ესრეთ მკმარებელი მისი, არა უსახელოვნეს არს მკმარებელთა დარიშხანისა, რომლითა უკანაჰსკნელი ესე უმეტეს ერისა მოწყტლდასა შეიძლებს ერთისა ლიტრისა დარიშხანითა, ვიდრეღა პირველი ასისა ლიტრითა წამლითა, თუმცა ბოროტის მოქმედებაჲ სახელოვნებად მისაჩნეველ არს, და მგონიეს, მეძიებელი ესე გტართა სახელთა, რაზომ წინაშე კეთილად შემოქმედისა ჩტნისა ჰსკოდებს, ეგზომ ბუნებისა შორის თვსსა წინააღმდეგობს, და არა ვიცი, რომლისა მკრით ელის თავისა თვსისა სახელოვნებისა მიწერად, არა თუ მოძულეთაგან ნათესავისა კაცთასა. უკეთუმცა ქეშმარიტისა სახელოვნებისა მეძიებელ არს ვინმე, რაჲ არს უსახელოვნეს მშჯდობისა? თუმცა ძალ იღტას, რათა მეფობისა ზე-განკუდებულ იყოს ყოველი

საჭურველი და ნაცულად მისა სიბრძნე და გულის-კმეირებაჲ ზედან უფლებდენ, რომლითა ჰირტპლისავე ბედნიერებისა მომქცევ იქმნეს ნათესავისად კაცთასა, და არცა ვინ აქუნდეს მას ჰსწორად თავისა სახელოვნებით, რომელი ჯერეთ ვერავის მოეპოვნეს, და პირის-პირ ამისა საჭურველითა სახელოვანნი არა თუ მეფენი, ავაზაკნცა მრავალნი უმჯობეს თავისა ჰპოვნოს, რომელთა სახენი წარსლველთა ჟამთაგან მრავალნი წინა გვიყნ. კელი და საჭურველი კეთილ არს დასაცუტლად სიცოცხლისა, არა თუ ოდენ უბრალოდ სისხლთა ღჭრად ერთისა ოდენ სახელისათჳს,

### თავი ი. საყუველთოდ გასინჯველობისათჳს.

ყოვლისა კაცისა თანამდებ არს გონებისა თვისისა სარკესა შინა ქტრეტად და გასინჯტად გულის-კმეირად, თუ რაჲ ირს იგი, ანუ რაჲსა ზედა დაფუძნებულ არს ცხოვრებაჲ მისი, ხოლო უკეთუ ვინმე შემძლებელ იქმნას მას შიგან ჰსწორად თავისა დანახტასა, ვერასა ვჰპოვნებთ ჰირით შობისა, შერომით ცხოვრებისა და მჰსწრაფლ არა რად შეცუტალებისა მეტსა. გარნა რაზომცა სარკეჲ ესე გონებისა ჩტნისა დაბინდებულ არს ორთქლითა თავ-მოყუარებისა ჩტნისათა, ეგზომ გონებაჲ ჩტნი შეცდომილ არს ჰეშმარიტისა გზისაგან. ამისთჳს ყოველნი წინააღმდეგად ვჰხედავთ, და სრულიად სხტასა ვჰგონებთ. შობასა ჩტნსა ვმივიჩნევთ შტბით, ცხოვრებასა ჩტნსა განცხრომით, და დღეთა ჩტნთა დაუსრულებით. და უკეთუ ესე არა ესრეთ იყოს, ყოველნიმცა თავსა ვმოვეგნეთ და საზომსა თჳსსა არა ვჰშევსცილდეთ. მეფენიმცა არა გარდაჰკდენ სამძღუარსა დიდებითა თჳსითა. მთავარნიმცა არა მალლობდენ კარისხითა თჳსითა. მკედარნიმცა არა იქებოდენ სიმახვლითა საჭურტპლისა თჳსისათა. მღტედლნიმცა უშურველად და უსასყიდლოდ იყურახვეოდიან. ვაჰარნიმცა არა მეტისა სარგებლისა მეძიებელ იყუნენ. გლენნიმცა უღრტვნველად

შერებოდნენ, და ყოველნიმცა იყვნენ დღე-კეთილობით და ბედნიერობით, განზრახვსამებრ პირტპლითგან კეთილად შემმოქმედისა ჩტანისა, რომელი არს ყოვლისა უმაღლეს, და ჩტან ყოველნივე თანა-ჰსწორ წინაშე მისსა, რომელთა იგიმცა გვექმნების შემწედ, რათა ვმოვეგნეთ გონებასა და ვგანვატარებდეთ მოკლესა ამას ცხოვრებასა ჩტანსა მშვიდობით, რათა არა წინააღმდეგად ვგამოვჰჩნდეთ წინაშე მისსა საუკუნესაცა.

მცირე ვჰყავ ქირი, ვაუბენ პირი, შესაწევნელად მამულ-  
[თა თვსთა,  
სიყრმითგან ჩემით, ჰკა გასაჩემით, შევუპყრავ შურსა კეთილ-  
[თა ვისთა,  
თუ ჩემებრ ძმანი, ცდილობდენ სხუანი, ბედნიერ ჰყოფდენ  
[ყოველთა მისთა,  
არ ჰქონდესთ თვისი, ივასხონ სხვისი, კტლავ შეიწევდნენ ზე-  
[ძალთა ღმრთისთა.

**თელავი.** თელავის სობორო ანუ ირაკლი მეორის კარის ეკლესია აშენებულია ირაკლის მიერ 1758 წელს. ეკლესია ოთხკუთხედიანია, აგურით ნაშენი, სიგრძე აქვს 21 ადლი და 14 გოჯი, განი 13 ადლი და 13 გოჯი. უკან, დასავლეთის მხრით მიშენებულია ოთახი ახალია, შესავალი აქვს სამხრეთით და დასავლეთით. ფანჯარა 4 აქვს, ორ-ორი ჩრდილოეთით და სამხრით. საკურთხეველს 3 ფანჯარა აქვს. ხელობა შენობისა მდარეა. წინეთ ეკლესიის კანკელი შემკობილი ყოფილა აბრე-შუმის ქსოვილზე დახატულის სურათებით, რომელნიც კათოლიკეთა მისიონერებს უძღვნიათ საქართველოს მეფისათვის (ირაკლისა თუ გიორგისთვის დაჰემშარიტებით არ ვიცით). პირველ შეხედვითვე ეტყობა, რომ ეს სურათები კათოლიკეთა ნამუშევარი არის, სურათებში აღმოსავლეთის ჩვეულებრივი სახეები სრულებით არ შეგხვდებათ. ამას გარდა ქართული წარწერები, ეტყობა, მხატვარს მიბაძვით გადმოუღია ქართულის ნაწერიდან, მაგრამ ყველა ასო ისე ვერ გამოუყვანია, როგორც საჭირო იყო და ამიტომ არა ჩვეულებრივი სახის წარწერები გამოსულა. არ ვიცით, რისთვის დაუწუნებიათ ეს თავისებური ისტორიული სურათები, მოუგლეჯიათ ისინი და ახალი კანკელი გაუკეთებიათ ეკლესიისთვის 1888 წელს. ეს ძველი იტალიანური ხელობის სურათები მე რომ ვნახე ცალკე

ინახებოდა ეკლესიაში და ტფილისის საეკლესიო მუზეუმის წევრთა სხდომაზე განაცხადე სურვილი მუზეუმში გადმოეტანათ ეს ნაშთები, მაგრამ ვგონებ ჯერ არ ჩამოუტანიათ. მოგვყავს აქ წარწერები სურათებისა, რომელნიც მათ შინაარსს გვაჩვენებენ:

1) მოსემ იხილა მაყლოვანი, 2) დავით და კონსტანტინე, 3) დაბადებაჲ ქრისტეს. დიდება მალალთა შაღა. დიდისა, 4) წმ. ანტონისა, 5) მაცხოვარი, 6) მთავარ ანგ. მიხაილ, 7) მიძინება ღთისმშობლისა, 8) წმ. ლუარსაბ, 9) დანიელ იხილა გამოკვეთილი, 10) წმიდისა მოციქულთა სწორისა ნინოსი, 11) ყდ. წმიდა, 12) სამება, 13) ანდრია კრიტელისა, 14) ელისაბედ და მარიამის ხილვა, 15) ანგელოზები ერვენა მწყემსებს, 16) კვერთხი არონის აღმოცენებული, 17) ეგვპტეს წასვლა, 18) ხარება, 19) წმ. ქეთევან, 20) წმ. მოწ. არჩილი, 21) ყდ. წმიდა, 22) სერგია და ბაქოსი.

ეკლესიაში კედლებზე ჩამორიგებულია სურათები თორმეტთა მოციქულთა ახალი ხელობისა, როგორც ეხლანდელი კანკელი.

ძველ ნივთებთა შორის აქ ინახება:

I. ხატი ოქროსი მთავარ ანგელოზთა მიქელ და გაბრიელისა, 325 × 244 სანტიმეტრი, წარწერით: „მიქელ გაბრიელ. შუაში გამოხატულია მაცხოვარი. ხატს აწერია:

1. დიდო: . მთვრ ანგელოზნო: მზ: გუეყე-
2. ენით: წინაშე: ღა: მსავსა: თქვენსა: ორ-
3. დიშერს: ძით: და: მეცხედრით: ჩუნთ. რომ-
4. ელმან: მოვაქედინე ხატი ესე: ქქსა: სოზ: . (1589).

II. ხატი მაცხოვრისა ოქროსი, 21,4 × 15,5 სანტ., შემკობილია 14 ლალით, ორი ზურმუხტით, შვიდი ფირუზით და ექვსი მარგალიტით. ზემოდ გამოხატულია ყდ წა, ივ ქე, ი ნე მახარობელი, ქვემოთ—გედეონი, დავითი და იესე. ხატს ხუცურად აწერია:

1. ქ: იო: ქე: ძო: ღო: მცველ: დ
2. მფრელ: გოქმნ: ორთე; შიო: ცხ
3. ოვრსა: ჩნ: მეფსა: ალსნდრს: ღ: მც
4. ხედრსა: ჩნსა: დდფლსა: თნთნის რმ
5. ელმნ: მეკდინთ: ხტი: ესე: მცხოვრისა
6. ღ: შვმკევით: თვლითა: დ: მრგლტი
7. თა: წრს მრთებლდ: მფშა: ჩუნის
8. ა: ღ: ცღვათა: ჩთა: შსნდობლდ:

III. იოანე ნათლისმცემლის ხატი ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი, 33 × 24 სანტიმეტრი, ზედ გამოხატულია ხე და ხის ძირში ცული. ხელში ნათლისმცემელს აქვს ეტრატი, რომელზედაც ხუცურად აწერია: „აჰა ესერა ცული ძირთა თანა ხეთასა ძეს მლმნ ხემან რნ არა გამოიღოს ნჴფი კეთილი მოეკვთოს.“ წარწერა ხუცური აქვს: წა იენთლისმცემელი. და შემდეგ:

1. წო: იე: ნთლის: მცემელი:
2. მხ: ექმნ ორთვე: შნა: ცხოვრებს
3. ა: მჴკობსა: დ: მდბლსა: შნსა: ერდშრს: ამინ:

IV. ხატი ღეთის მშობლისა ოქროსი, რუსული ხელობისა, 22 × 17,5 სანტიმეტრი.

V. ჯვარი ხისათონური ხელობისა, ვერცხლით შემოჯედილი.

VI. საცეცხური ვერცხლისა.

VII. სახარება 1709 წელს დაბეჭდილი მშვენიერის, ოქროთი შემკობილის, ყლით, მოსკოვში გაკეთებული.

VIII. ხომლი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ. ჩვენ ქართლისა და კახეთისა და სხვათა მჴყრობელმან მეფემან ირაკლი მეორემან გაუაკეთებინეთ კვალი ესე თელავს კარისა: ღეთის-მშობლის ეკლესიისათვის კარის წინამძღვრობასა ამბაკომისასა ქვეჴვაძისასა მხვამლო ესე წელსა ჩღმგ: ამისა

ზედამხედველი მღვდელი იოსებ კარისა და მუშაკი ულირსი გაბრიელ: მისხალი...

IX. ჯვარზე, რომელიც უნახავს ბროსენ და რომელიც მოუპარავთ 1895 წელს წერებულა: ეს წმიდა ჯვარი და წმიდა ბარძიმ-ფეშხუმი გაკეთებული ორის თეფშით და თავისის გოვზ-კამარით და ეგრეთვე წმიდის სახარების ოთხი დასაკრავი ფოლაქი, მახარებელი, შუაზე მაცხოვარი და მეორეს გვერდზედ ფოლაქები მძიმეთ დაფერილი მე კარის წინამძღვარმან ამბაკომ კავჭავაძემ მოვატანინე კარისა ღვთისა მშობლისათვის:

X. მეორე კანდელზე წერებულა:

თელავს დიდ საყდარში არის შეწირული ესე კანდელი: ამ ეკლესიიდან ამის გატანას ნურავინ იკადრებს, ვითარცა მწხრეკელი ეკლესიისა ულირდეს: გიორგი. ეს გიორგი უნდა იყოს მეფე გიორგი მე-XII. \*)

### • ხელთნაწერება.

I. თარგმანებაჲ მათეს სახარებისაჲ ძველ ქალილდზე მე-XII-XIII საუკუნის ხელით. 44 X 32 სანტ., თავი და ბოლო ჰკლებია და მეთვრამეტე საუკუნის ხელით არის შეესებული დაკლებული ძველი ტექსტი, მაგრამ სრულიათ არც ეს დამატება დაკული. სულ დაკულია „ფმზ“ კაბადონი.

1) „მე-საგ“ გვერდზე მხედრულის მერმენდელის ხელით სწერია:

ქ. მე. ფ.დ. ცოდვილმან მღვდელ. მონაზონმან. გერმანემ. ფრიადი. სურვილი. და ტფიალება. მქონდა. წიგნისა. ამის. და. ახალციხელი. მღუდელი. იოანე. გავგზავნე. ვარძიას. და, იმან. მიყიდა. წმიდა. ესე. მათეს. თავის. თარგმანი. ფასი. მივეც. შვიდი. თუმანი|. ორი. თუმანი. თავის. გასამსჯელო. ხუთი მინალთუნი. მოსაცხოველები. ხუთი. მინალთუნი. შესაკრავი. მაგრა. თუ მეცნიერი: კაცი. გასინჯავს: ფასი: არა.

\*) ნახ. ბროსე, Voyage, 1 Rap. p., 63.

სძეს. ვინც. იხილვიდეთ. შენდობით. მომიხსენებდით. სრულ. იქმნა. წმიდა. წიგნი. ესე. იანვარს ა ქკსა. უ:.

ამავე. ქკსა. აპრილის. კბ: მეფე ვახტანგ. წაბძანდა. ისპანს. ყენთან: ვნახოთ. ღთი. რას. მოწყალეობას. მოუვლენს. საქართველოს:-

2) ამას ზემოთ ძველი მხედრულით სწერია: ქ. ლმერთო: და წმინდაო; იოვანე: მახარებლო: შე[ი]წყალე: სული: ქაი-ხოხროსი: ათაბაგის: ვინცა: შენდობა. ბძანოთ. თქუენცა: შე-გინდეს: ღნი:

3) პირველი წარწერის ქვემოთ ხუცურად სწერია:

არს. ქეშმარიტად. ღიე- სულიერი. წიგნი. ესე. თარგმა-ნი. სახარებისა. მათესი. მათის. მეფობის. სიმაღლის. მეფისა. ირაკლი. მეორის. კარის. ეკკლესიის კარისა ღის მშობლისა თელავს ქკს უბზ \*)

4) „სე“ გვერდზე ტექსტის ხელით და კინოვარით სწე-რია: ქე შე სლი ნიკზისი.

5) „ტკ“ გვერდზე ტექსტის ხელით: ქე შე ატნი (ანტონი).

6) „თ“ გვერდზე, აშიაზე ძველი მხედრულით: ყდ წმიდაო. იონე მახარებლო. შეიწირე. მცირე. ესე. შესაწირავი. მათე. მახარებელის. ნათქუი. ამა. შენის. მოსახელის. იწე. ოქრო-პირის ქრისტეს. პირის. პავლეს. მიერ. მოცემული. თქუენდა]... ეე (ერისთავთ) ერისთვის. აბუსერისაგან(?) თქუენთვის მოკრთებული(?)... (წაჭრილია აშია). შემდეგ ფურცელზე:

ქ: აწ. ვინც. და რამანც გუარმან. ადამიანთამან რაიცა. მიზეზითა. მოუშალოს. წმიდას. მახარებელს. რისხავსცა... (ქაჭრილია).

7) „ჟ“ გვერდზე ტექსტის ხელით: მოვა გლახ ჟმი ოდეს ამისი მწერალი მიწა და მტუტრ ქმნილ იყოს მშენ—შე სლი ჩი ქე ძვრ უქსნლო.

\* ქორანიკონი ასო მთავრულით სწერია.

8) „პლ“ გვერდზე ძველი მხედრულით: ჩემმა შვილმა: მე ივანე არც...

9) „პს“ გვერდ.: ივ ქე: შე: ანტონი ვარძიელი:.

10. „რიბ“ გვერ. არა ტექსტის ხელით ხუცურათ: სულსა: გაბრიელსა: გაბრიელს: შნ ღწ.

11) „ფი“ გვერ. ტექსტის ხელით:

ღო შე ვაშყმაძე\*) ნიკოლოზ და მისი მეუღლე შამალუხს შნ ღწ.

12) „ფლა“ გვერ. ტექსტის ხელით:

ღო შე სლითა ბასილისა.

II. დაბადება მხედრული ხელით ნაწერი, ქალღმერთი, 37 x 26 სანტიმეტრი, თავი და ბოლო აკლია, აგრეთვე აკლია შიგა და შიგაც და ეს ნაკლები აღნიშნულია ყოველთვის, კინოვარით ნაჩვენებია, თუ რამდენი ფურცელი აკლია. ხელი მეჩვიდმეტე საუკუნის უნდა იყოს.

ერთ ადგილას ტექსტის ხელით უწერია:

ცოდვილს ელენესათჳს შენდობა იყავნ.

ქ. როსტომ როჭიკაიძე.

არა ტექსტის ხელით უწერია:

ქ. ღთო აცხოვნე და აღღეგრძელე ამისი მწერალი ნიკოლოზ. ნიკოლოზ კათალიკოზი (ჩართულათ უწერია ეგორი სიტყვა).

ერთ ადგილას ხელჩართულათ აწერია: მეფე ერეკლე.

შემდეგ არა ტექსტის ხელით სწერია:

ქ. განცვიფრდი კაცო გულითა, რა ნახო ღვთისა ნებანი. ემონე მდაბლად, ნუ რიდებ, არ მოგცეს სულსა ვნებანი. კაცთ გითხრან მადლიერობა, ანგელოზთ მრავლად ქებანი, ორღანოთ გაქონ წინწილით, ქნარს გიცენ ებან ებანი.

სეკდემბრის აგ, ქქს უფ.

სხვა ადგილას არა ტექსტის ხელით:

\*) ვაშყმაძენი გვართ ებლა გურიაში, სოფელ ლეხოურში, ცხოვრობენ.

ოდეს ზორაბაბელ ისრაელთა კვროს მეფე გამოართვა ბა-ბილოვნით იერუსალემადვე მოიყენა ოცდა თუთხუთმეტი ათასი ხუთას და ოთხმოცი იყო ამათი რიცხვი. რუსთველმან აღვ-რაცხე ნიკოლოზ ესე ესრეთ. ამაში ოთხი ბევრი ორათას სამას სამეოცი სწერია. ჩვენ ამას ხათ ძენი ვიანგარიშეთ თვი-თოეულად და რიცხ[ვი] ეს მოვიდა. ამაში უფრო ჭეშმარიტი ეწერება. აწ თქვენ აღრაცხეთ, ვის გინდოდეს...

მე ყოველთა კაცთა უნარჩევლესმან ფ'დ უბადრუქმან ფარემუზ ზრდილმან ბესარონისამან და მონაყოფილმან დედო-ფლის თამარისმან ასე აღვრაცხე მათი წიგნი... და დიდათ მწუხარე ვიქმენ უსაქმოებისათვის და ბედნიერის ყეენის ბრძა-ნებით მეფე და დედოფალი ქვეით ბძანდებოდენ იმ შეწუხება-ში ესე ვიკითხე და ეს ასე აღრიცხული ვპოე... მე აღვრაცხე ოცდა თხუთმეტი ათას შეიდას ოთხმოცდა ათ ჩვიდმეტი.

III. გულანი ხუცური ხელით ნაწერი მეჩვიდმეტე-მეთვრა-მეტე საუკუნისა, 26,5 X 24 სანტიმეტრი. დაწერილია ქალაღ-ზე, ყდა აქვს. თავი და ბოლო აკლია.

IV. ძველი აღთქმის ისტორია, მხედრული ხელთნაწერი ყდაში, 28,5 X 27 სანტიმეტრი, თავი და ბოლო აკლია.

ფერისცვალების ეკლესია ანუ ფაჩაბაშების რუსიშვილე-ბისა. ეკლესია ოთხკუთხედია, ქვით ნაშენი და შიგნით შე-ლესილი. სიგრძე აქვს 31 ადლი და 9 გოჯი, განი 16 ადლი და 9 გოჯი. დასავლეთით მოშენებულია კოშკის მსგავსი შე-ნობა და მასზე სამრეკლოა წამოდგმული ექვსი არკით. კედელ-ში დატანებული სათოფეები უჩვენებს, რომ ეხლანდელი სამ-რეკლო წინეთ სიმაგრეც ყოფილა, შესავალი აქვს დასავლე-თით და ამავე მხარეს არის ორი ფანჯარაც. შიგნით ეკლესია იყოფა სამ ნეფათ, შუა ნეფი ამადლებულია სხეებზე, გუმბათი დამყარებულია ოთხ სვეტზე. კარი აქვს ჩრდილოეთის მხრით და მეორე სამრეკლოდან დასავლეთით. ფანჯარები აღმოსავლე-თით სამია, შუა საკურთხეველში ერთი, დიდი, და თითო პატარ პატარა გვერდებისაში. თვით საყდარს ოთხი ფანჯარა აქვს.

ორ-ორი ჩრდილოეთით და სამხრეთით. კანკელი ხისაა, ათორმეტთა საუფლოთა სურათები დახატულნი არიან ხეზე ქართულის წარწერებით. ეკლესია განუახლებია ბეჟან ყორჩიბაშს მეთექვსმეტე საუკუნეში. ეკლესიაში ჩვენვ ნახეთ შემდეგი წიგნები:

I. პირი ღვთისა ვერცხლისა, ოქრო დაფერილი არშით, 68 X 52 სანტიმეტრი, ხატს ამკობს 14 ლალი და 25 ფირუზი. სირმით ნაკერი სუდარი შემოუწირაჲს ანასტასია პოსტნიკოვისას 1860 წ.

როგორც მოგვითხრობს ზეპირ გადმოცემა, ეს ხატი უნახავთ მიწაში ჩაფლული მე XVI საუკუნეში. პირველად ის ყოფილა მოტანილი ათონიდან წმ. ანტონის ხატთან ერთად, რომელიც ეხლა იყალთოშია.

II. ხატი ღვთის მშობლისა ძითურთ წარწერით: ყ<sup>დ</sup> წ<sup>ა</sup> ივ ქ<sup>ე</sup> შემდეგ სწერია:

შემო(ვ)სწირე ხატი ესე ამა თელავის ღვლავების ეკლესიასა ესე ღვთის მშობელის მარიამის ხატი სულისა ჩემისა საოხებლათ მე თელავში მცხოვრებელმა მიხაილ დავითის ძემ დაბავშოვმა. წელსა ჩვენ, აპრილს.

III. ვერცხლის ფეშხუმი, ირგვლივ უვლის მხედრული წარწერა:

ქ. მე ივანე ნაზირს მამირთმევია ღვთებისათჳს თჳს ჩემ სასულიეროთ მოსახსენებელთ სეფისკერისთჳს მისხალი ნიგ, ქქს უოც (1800 წ.)

IV თევში განსაზავებელი წარწერით:

ქ. შენ ღ<sup>თ</sup> მთავართა ღთაებასა სახურსა გიძღვენ კინი ესე შესაწირავი. ს<sup>დ</sup> საქართველოს მეფის გიორგის ასულმან ბარბარე და თანა მეცხედრემან ენდრონიკასშვილის სჳმონისამან მიიღე ესე ვითარცა ქვრივისა მწვლილი და ნაცვლად მამინიკე ხორცთა კურნება და სულსა ლხინება სამარადისო მისხალი ვაბ.

V. ხელით მოქარგული დიდი ხატი წმ. ნიკოლოზისა, რომელიც შემოუწირავსა კნიაჟნა დარია რამაზის ასულს რუსიევისა 1863 წელსა.

VI. ჯვარი ზისათონური, ვერცხლის არშიით

VII. ჯვარი უბრალო რამოდენიმე ფირუხით შემკობილი, მხედრული წარწერით:

ჩემის შვილის გლახას სადღე[გრ]ქელოთ. ქ, ქილუტის პეტრემ შევწირე ღთების ეკლესიას.

VIII. ბარძიმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ: ეჰა რომელმან: . ქმენ: . ყოველი: . დასაბამი: . და: . იდიდები: . ყოველთა: . არსთაგან ექმნები შემწე ყოველსა მოსავს შენისა აწ მექმენ მე შემწე: და სასოცბის: . შენისა: . მონდობით: . ვიქმენ: . ყანდჰარს: . მსვლელი ყორჩიბაშიშვილი ბარამ და შევარდი განსაცდელს: . ფრიადა და ვევედრე ხატსა სასოა: . და შესავედრებელსა ყოველსა ქრესტანეთასა რომელი მინდობილი შესავედრებელისა ჩვენისა სამკვიდროსა ხატისა მღთებისასა თელავისას მინდობითა ვიქმენ კვადად (sic) თაყვანისმცემელი ტაძრისა შენისა რადგან შენისა მონდობით ვიქმენ მოსული ვიგულისმოდგინე მცირე ესე შესაწირავი და შემოვწირე ბარძიმი სესე (sic) სატაა შენთსა (ხატსა შენთასა) მე ბარამ ყორჩიბაშიშვილმა რათ(ა) მექმნა ჯერსა ყოველსა მცველი მოსახსენად მამა დედათა ჩემითა ვინც შესწიროთ სულითა მსხვერპლი შენდობა ბძანეთ ამინ. ქორნკოს უკვ: თვს სეკტენბერსა დ.

IX. ვერცხლის ფინჯალი, დოქის მომზგავსო, მხედრულის წარწერით:

ქ. ყ:დ: წმიდასა: . ეკკლესიასა: . ღთებისასა: შემოვწირე: . კნინი: . ესე: . შემწირავ: . მე: . უნდო მან კველმან მეფის ასულმან ვარვარამ იმრთმელე ესე და ნაცვალ მაგე კურნება სენთა და საუკუნო დიდება თანა მემცხედრით და ძით ჩემითურთ აპინ წელსა ჩღჟთ: . მისხალი ო: .

X. ვერცხლის სურა მხედრულის წარწერით: ქ. ხარაზი მარტირუზას შვილი გიგოლას შეწირული ღვთებისა.

XI. ვერცხლის სურა მხედრულის წარწერით: შამოგწი-  
რე: . ყორჩი: . ბაშის: . შვილმა: . დიმიტრიმ: . კვებებას სალბი-  
ნებელად ჩვენთა მისხალი ლ.

XII. ღვთის მშობლის ხატი ვერცხლისა ოქროთ დაფე-  
რილი, უზის ერთი დიდი ლალი და ოთხი სხვა ძვირფასი ქვა,  
27,5 × 23 სანტიმეტრი.

XIII. ჯვარი ვერცხლისა, წარწერა არა აქვს.

XIV. ვერცხლის საცეცხური წარწერა არა აქვს.

XV. ხატი წმ. ნიკოლოზისა 9 × 8 სანტიმეტრი. წარწერა  
არა აქვს.

XVI. შანდალი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ: ბატონის: შვილმა გიორგიმ: მოგიძღვენით მღთების  
საყდარსა შამდანი (sic) ნურაფინ იკადრებს გამოწირვად მისხა-  
ლი რუჭ: ყორჩბაშანთ საყდარში ხთების ხატსა.

XVII. ვერცხლის სადგისი.

XVIII. პატარა ხატი მაცხოვრისა შემკობილი მარგალი-  
ტებით 6,5 × 6 სანტიმეტრი.

XIX. ხატი ღვთისმშობლისა ვერცხლისა 13 ძვირფასი  
ქვით შემკული; 32 × 27,5 სანტიმეტრი.

XX. ვერცხლის სურა მხედრულის წარწერით:

შემოგწირე შენ ფელავის ღვთების ეკლესიას კნენა გუ-  
ქამ მაყოლისამ ჩემის ძის თონიკეს საღვთგოდლოდ და ჩემის  
სულის საოხად ჩეკბ წელსა მარტის კ დღესა.

XXI. ჯვარი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ. რამაზ ყორჩიბაშის შვილის ქვრივმა და ობოლმან და-  
ვითმან შემოგწირეთ ჯვარი ესე თქვენ ბრწყინვალეს ხვთებას  
ჩვენად საღვთგოდლოდ და სასულიეროდ თიბათვს ა, ქკს უოჟ.  
(1787). მისხალი მე:

XXII. სეფის კვერის თეფში ვერცხლისა, მხედრუ-  
ლის წარწერით: მე ივანე ნაზირს მიმირთმეგია ღვთაებისა-  
თვს ჩემ სასულიეროდ მოსახსენებელად სეფისკვერისათვს, მის-  
ხალი ნაგ.

XXIII. საბურველი ხელთუქმნელისა ხატისი, შეწირულია მარიამ დედოფლის მიერ, მეფის გიორგი მეთორმეტის ცოლისა 1797 წ.

XXIV. ფეშხუმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით: საქართველოს მეფის ირაკლის ძის გიორგისა. მისხალი აზ. და ნახ: (ნახევარი).

XXV. კამარა ვერცხლისა მხედრულის წარწერით. საქართველოს მეფის ძის გიორგის არის, მისხალი საე \*). ძველ გალავანთან არის წყარო, რომელსაც ძველ გალავანის-წყაროსაც უწმიდებენ და უკუდავების წყაროსაც თავის სიკარგისათვის. ამ წყაროს ქვაზედ სპარსულად აწერია „ჰაჯი-ბენ-სალიან“, აღბათ სახელი წყაროს ქვით შემომზღუდელისა \*\*). ძველი გალავანი შემორტყმული ჰქონია ეხლა დანგრეულ სიმაგრეს სამხრეთ აღმოსავლეთის კედრით ეხლანდელი ქალაქისა და როგორც ამბობენ აუშენებია კვირიკე დიდს, კახეთის ქორიკოზს. რომელმაც იწოდა თავის თავი მეფედ და გადაიცვალა 918 წელს.

ამის ახლოს მოიპოვება ძველი ეკლესია, რომელიც ერთხელ ქართველების ყოფილა, ხოლო შემდეგ დროებში მიუციათ სომხებისათვის. ქვემოთ ძველი ქალაქისა არის კიდევ წყარო, რომელსაც მაწანწარას წყარო ჰქვიან. ამ წყაროს ქვაზედ აწერია: აღვაშენეთ წყარო ესე მოსეს გრიქუროვმა და მეუღლემან ჩემმან სულის მეოხეთ ჩვენ ჩყლდ \*\*\*).

ეკლესიას გახგახსიშვილებსა. ეს ეკლესია ოთხკუთხედიანია, აგურით ნაშენი, სიგრძე აქვს 15 ადლი და 9 გოჯი, განი 8 ადლი და 13 გოჯი, ფანჯარა სამი აქვს: თითო აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით. სამხრეთისავე კედრით მოშენებული აქვს ეგვტერი, რომელზედაც ამართულია პატარა

\*) უკანასკელი ექვსი წარწერა ნახე ბროსეს Voyage-ში, Rapp. I. p. 61-62.

\*\*) ibid.

\*\*\*) ibid.

სამრეკლო, ექესი არკით, ეგვტერს სამი ფანჯარა აქვს. დახუ-  
რულია საყდარი კრამიტით. სამრეკლოზე ორი ზარი ჰკიდია  
მხედრულის წარწერებით:

პირველზე, რომლის დიამეტრი 37 სანტიმეტრია:

ევა შენ ზეშთა ღ'თთ მთავრისა პირითა წამებულო, უფ-  
როსად ნაშობთა შორის დედათასა, დილო ქადაგო, კარისა  
ლთისა ნათლის მცემელო წმიდაო იოანე, ჩვენი მოტყინარის  
გულითა შენდამი მსასოებელნი და ცვა ფარვათ. მინდობილნი  
ვახვახისშვილი ბაზიერთ უხუცესი და მანდატურთ-უხუცესი  
ზაალ, გიძღვნი მცირეს შესაწირავსა ზარსა საოხად სულისა ჩე-  
მისა და მეუღლისა ჩემისა ანნას ძისა ჩემისა დიმიტრის აღსაზრ-  
დელად და ასულთა ჩემთა კეთილ-დასაცველად. თთვესა ივ-  
ნისსა და განკორციელებითგან სიტყვისა ჩღჟე. \*)

მეორეზე, რომლის დიამეტრი არის 30 სანტიმეტრი:

ჯოი შენ ახოვანო სტრატიატო და მკნეო მკედარო  
წ'ისა სამებისაო დილო მთავარ მოწამეო გიორგი ჩვენ შენდა  
შემოვრდომილნი და ცვა ფარვათა ქვეშე შენთა მყოფნი ვახვა-  
ხისშულ ბაზიერთ-უხუცესი და მანდატურთ-უხუცესი ზაალ  
გიძღვნი ენისა ამას შესაწირავსა ზარსა ამას სასაფლაოსა ჩვენისა  
ეკლესიასა აღსახოცელად ცოდვათა და საოხად სულისა ჩემისა  
და მეუღლისა ჩემისა ანნასა და ძისა ჩემისა დიმიტრის აღსა-  
ზრდელად და ასულთა ჩვენთა კეთილ დასა-ცველად თთვესა  
ივნისსა და ქვს აქეთ ჩღჟე.

ამ ეკლესიის მახლობლად ბროსეს უპოვნია ქვა, რომე-  
ლიც ეხლა აღარ არის დაცული და რომელზედაც წერებულა:

დიდება ღმერთსა სრულ მყოფელსა ყოველთასა. სრულ  
იქმნა ზღუდე ესე ქვთკიროვანი მეფისა თეიმურაზ მართლ-  
მადიდებელისა ძისა საქართველოს მეფის ერაკლესა და დე-  
დოფლობასა დედოფლის თამარ კეთილ მორწმუნისა ბატონის-  
შულის ერაკლესზე ბაგრატიონისა: მრავალ ჟამიერ ყოს ღმერთ-  
მან ცხოვრება მათი. ჩვენ მათ მიერ წარმართებულმან ბაზიერთ-

\*) ბროსე შეცდომით კითხულობს **ჩღჟე** (Vyage, I: Rapp; p. 59).

ხუცის ძემან. თვთ ბაზიერთ უხუცესმან ზაალ და ძმამან ვახუშტიმ აღვაშენეთ და სრულ ვყავით [შენობა მა]თი და აწ თქვენცა გვედრებით მხილველთა ამის ნაშრომისათა და აღმომკითხველთა ძეგლისა ამის შენდობით...

ეს წარწერა თუმცა ცხად ჰყოფს, რომ ზღუდე თელავის სიმაგრისა ირაკლი მეორის დროს არის აღშენებული, მაგრამ ყველა ცნობების შეთანხმება შეუძლებელია, ვინაიდან ირაკლი ქართლის მეფედ გახდა 1762 წელს, დედა მისი თამარი გადაიცვალა 1746 წელს. ბატონიშვილი ირაკლი გარდა ირაკლი მეორისა იმ დროს ცნობილი არ არის და თუ ეს ირაკლი მეორეა, რად იხსენიება ერთ და იმავე დროს საქართველოს მეფეთ, როდესაც ის დედის სიცოცხლეში მარტო კახეთის მეფე იყო? სამწუხაროა, რომ ეს ქვა დაკარგულა და ჩვენ აღარ გვაქვს შეძლება წარწერა შევამოწმოთ ნამდვილს.

იყალბოა. იყალბოს გუშაბათიანი მონასტრის აღწერაზე არ შეეჩერდებით. ეს ცნობილია. \*) ძველი მონასტერი განახლებულია იოანე ბოდბელის მიერ და ეხლა კირათ. არის შეთერთებული, როგორც თითქმის ყველა ეკლესიები კახეთისა.

აღმოსავლეთის კედელში ეკლესიისა დატანებულია პატარა ქვა ზედ ამოკრილი ჯვართ და ძნელად გასარჩევი ხუცური ხელით. ქვა მერმეა ჩასმული ეკლესიის კედელში. წარწერის ზოგიერთი სიტყვები ვგონებ ასე იკითხება:

გლახაკი მათე.. და შვილი ღ'თნ.. ან.

მე გლახაკი ცოდვილი.. მომიხსენე.. ან.

### ნათებია.

I. მაცხოვრის ხატი ვერცხლისა, 32 X 36 სანტიმეტრი, ქვემო აშიაზე მხედრულად აწერია:

1:.. თვთ მამულისა არსებისა ხატო უცვალეებლო სიტყვაო  
ღ'ო პატივად შენ პირშოსა სახისა შევამკევ ხა-

\*) იხ. ქ. Бакрадзе. Кавказъ въ древнихъ памятникахъ христіанства, стр. 73. Brosset, Rapр. 1, р. 75—76, Исседіани, Путевыя записки по Кахетіи, стр. 88—90. Муравьева. Грузія и Армения ч, 1, стр. 190—194

2. ტი ესე შენი და მოუძღვანე ტაძარსა ლთაებისასა წისა მამისა არსენი იყალთოეღლისასა მშობელთა ჩემთა სასაფლაოსა მონამან შე
3. ნმან მაყაშვილის ომანის ძემან ბოდბელ მიტროპოლიტმან იოანენე სალხინებელად ჩემდა და მშობელთა ჩემთა და ძმათა
4. საუკუნოდ სახსენებელად:  
წელსა ჩღჟ. (მისხალი) რღგ.

II. სამების ხატი ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი, 44 X 33 სანტიმეტრი, ზედ აწერია:

ღირს არს და ქეშმარიტ თაყვანისცემა მამისა და ძისა და წისა სულისა სამებისა ერთ არსისა და განუყოფელისა

III. საცეცხლური ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

1. ძეო და სიტყუაო წისა მამისაო, რმლი განცხადენ იორდანესა
2. შინა და კმა მამისა გწამებდა ძედ საყუარელად და სული
3. სახედ ტრედისა იხილვა შენ ზედა სულსა ჩემსა შევავედრებ შენსა
4. სახიერებასა უღირსი ბოდბელი იოანე ჩეღა წელსა, მისხალი სე.

IV. ბარძიმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

შემწირველი წისა ამის ბარძიმისა და განმაახლებელი სდამალეების ეკკლესიისა ყოველთავე შენებითა შიგნით და გარეთ და ეკკლესიის სამკაულითა ყთავე გიძღუნი შენ წისა მამასა ზენონს საოხად სულისა ჩისა და მოსახსენებელად მშობელთა ჩემთა და ძმათა ყდ სამღუდელო ბოდბელი მიტროპოლიტი მაყაშვილი იოანე ომან მაყაევის ძე წელსა ჩეგჟს-ავვის[ტო]სა: ა: მისხალი რღგ.

V. კოვზი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ბოდბელი იოანე მაყაოვ.

VI. ფეშხუმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

შემწირე მშობელთა ჩეთა მონასტერსა და ათოთხმეტსა ასურელთ მამათაგანსა ზენონ და არსენი იყალთოელსა მაყა-  
შვილსა გაბრიელ ბერმა მაყაშვილმა მოსახსენებლად მშობელ-  
თა ჩემთა და ძმათა ფეშხუნი ვარსკვლავი კოვზი ლახვარი  
ტაკუკი განსაზაებელი.

VI. მაცხოვრის ხატი, ოქროსურვილი ვერცხლით შე-  
კედილი,  $32 \times 27$  სანტიმეტრი, ქვემოთ მხედრულათ აწერია:

1. ქ. მე იყალთოელმა ზამთარეულმა ვეფხიამ და ჩემმა  
შვილმა ხიზანამ ივანემ და გოგიამ
2. შევწირეთ ესე ხატი კარსა ღთების ეკლესიისა ჩვენად  
მოსახსენებლად ქკს უობ. (1784)

VIII პატარა ხატი ღვთის მშობლისა, ხის კუბოთი და  
ვერცხლის არშიით  $14 \times 11,5$  სანტიმეტრი.

IX. დიდი ღვთის მშობლის ხატი ვერხლით შეკედილი,  
 $70 \times 62$  სანტიმეტრი.

X. აზართაშა ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ.: ბეჟან. ერისთვის. ასულის. ანანასი. ვარ.

XI. ხელით ნაკერ და მოქარგულ საბურველზე ზენონ  
იყალთოელისა მხედრულით აწერია:

წელსა ჩყდთ მაისისა წმიდამ მამაო ჩვენო ათორმეტა  
განო ზენონ გიძღვენ ნაშრომი ხელთა ჩემ ცოდვილისა თამა-  
რისათა სულთა ჩემთა საოხად ანდრონიკოვის ასული და მა-  
ყავეის კნენა.

XII. კანკელში მრავალი ხატებია და სხვათა შორის აბბა  
იოსებ, წმინდა ზენონ, სვეტი ცხოველი და სვეტის ძირში  
დამარხული სიღონია: წარწერა ამათი მხედრულია:

ლთისადმი განსტყნებულის მამა გაბრიელის მღუდელ  
მონაზონის სურვილი აღუასრულე მე თანა ხუცეს მონაზონმან  
ხატებისა ამის დახატვითა გარნა მუნ დასტყნდეს სადაცა  
მიტროპოლიტ ბოდბელ იოანემ ინებოს: წელსა ჩყდბ: თთჳსა  
ავგისტოსა; გ:

XIII. ცალკე კიოსკში მარცხნივ სამი ხატია: პირი ღვთი-  
სა, ქვემოთ ღვთის მშობელი და ზემოთ იესო ქრისტე. ხა-

ტები შექედლია ოქროთ დაფერილ ვერცხლით, წარწერები არ აქვთ.

XIV. სამების ეკლესიაში არის დიდი ხატი სამებისა კარგი ნახელავი,  $39,5 \times 20,4$  სანტიმეტრი. ხატზე წარმოდგენილია მხატვრობანი მამა ღმერთისა, ესო ქრისტესი და მათ ზემოთ მტრედის მსგავსად სული წმინდა და ყველას ერთათ აწერია: „სამება“. ქვემოთ ეკატერინა, შუშანიკი, არსენი იყალთოელნი, სტეფანე პირველ მოწამე, ანნა და ქეთევან დედოფალი.

XV. ღვთის მშობლის ეკლესიაში ახალი კანკელია ზედ წარწერით: წელსა ჩემს სეკდემბრის 6 ვიგულს მოდგინე განახლებულება ყოველისფრით და შემკობა კანკლითა იყალთოს ღვთების მონასტერში ღვთის მშობლის ტაძრად მიყვანების ეკლესიისა საუკუნოდ მოსახსენებელად სადაცა მდებარე არს ეულღე ჩემი თავადი პოდპოლკოვნიკი იოვანე ერისთავი და სულისა ჩემისა საოხად ჰავკავადის ასულმან კნენა მაკრინე ერისთავისამან.

### ხელონაწერები.

იყალთოს მონასტერში ჩვენ გვაჩვენეს რამოდენიმე ხელთ ნაწერი, რომლის დაწვრილებით განხილვის დრო არა გვქონდა, მოგვყავს აქ ის, რაც ერთი თვალის გადავლებით მოვასწარი:

I. კლემექსი მხედრული ხელთნაწერი,  $22,5 \times 17,5$  სანტიმეტრი, რომელსაც აქვს ასეთი წარწერა: ესე წიგნი იოანე კლემექსი მღუთაების ეკლესიას შესწირა არაგვის ერისთავის ასულმა მაყაევის კნენამ ანნა ბეჟანის ასულმა მოსახსენებელად სულისა და შვილთა თვსთა საოხად და სადღეგრძელოდ მდაბალი ხუცესი ამავე ეკლესიისა დავით მეცა მოწამე ვახლავარ და ხელსაც ვაწერ.

II. ლავსაიკონი in 4<sup>o</sup>, მხედრული ხელთნაწერი ყდაში,  $23,5 \times 18$  სანტიმეტრი. ერთ ადგილას უწერია: არაგვს ერის-

თვის ასულო დედავ ანნავ ლავსაიკონი ესე მოგართვი სახსოვ-  
რად ჩემდა ძემან შენმან გაბრიელ ბერმან ვინათგან მსურველ  
ხარ წერილისა კითხვასა.

სხვა აღვილას;

მეფენი საქართველოსანი დავით გარეჯის მონასტერში  
ბერათ შემდგარნი სახელ-წოდებულნი: ალექსანდრე, დავით,  
ლევან და დიმიტრი.

ქ. გრემის ქალაქის აოხრება იქმნა წელსა ჩქვ ქკს სუდ.

ქ. მეფე ირაკლის კარიდამ გამოქცევა იქმნა წელსა ჩდნ  
ქკს უდმ.—ვახანის წახდენა ორმოცდა ცხრა წელი არის ამ  
რიცხვში ჩვდბ.

ქ. ასპინძას გაიმარჯვა მეფემ ირაკლიმ ჩდაა

ქ. ყვარლის ციხის შემოდგომა ლეკთაგან წელსა ჩდნგ.

ქ. ქაღიჯვარს გაიმარჯვა მეფემ ირაკლიმ ჩდნდ.

ქ. თბილისის ქალაქი წახდინა აღამაჰმადმა აეკდნბრის:  
იბ: ქკს უშთ:

შემდეგ კიდევ უდაზე:

ლავსაიკონი ესე შევსწირე მღვთეების ეკლესიასა ბეჟან  
არაგვის ერისთვის ასულმა ანნამ: წელთა ჩუდლ:—მეცა მღვდე-  
ლი დავით მოწამე ვარ ამ წიგნის შეწირვისა

III. სადღესასწაულო, ხუცური ხელთნაწერი, დაშლილი,  
ერთ აღვილას ასეთი წარწერა აქვს:

ესე სულითა განმანათლებელი და წელიწადთა ათორმეტ-  
თა თთვეთა განმანათლებელი წიგნი სადღესასწაულოსი მე გი-  
ორგი მილახერის ქალმა დარეჯან ვპოვე და გულს მოდგინედ  
დავიხსენ ექუსი თუმანი სახსარი მივეც და რადგან ღთაებისა  
იყო კუალად მასვე ღთაებისა წმიდასა მონასტერსა შევსწირე  
სულისა ჩემისა საოხად და შეილთა ჩემთა აღსაზრდელად და  
უკეთუ რომელმაცა ადამის ძეთაგანმან გამოსწიროს იგიმც გა-  
მოიწირვის დღეთა სიგარძისაგან და მან წმიდამ მონასტერმა მას  
ჰკითხოს: ამინ: წელსა ქრისტესით... (აკლია).

IV. მარხვანი ეტრატზე ხუცური ხელნაწერი თავი და ბო-  
ლო აკლია. ერთ აღვილას აქვს ტექსტის ხელით მინაწერი:

დაიწერეს: წნი: ესე: მარხვანი: ელითა: გნი: ღკნისათა: ღნი: გარწმუნოს: წნო: ღისნო: წთა: შა: ღცვათა: თქნთა: ნუ დამივიწყებთ: რა ონი: ღნი: თქნცა: სასყიდელი: მოგანნიკოს: შრომათა: თქნთა და უცბად წერისთს შემინდევით დიად მოსწრაფე ვიყავ.

სხვა ხელით: ქ. მოქუელსა ლაზარეს შნ ღნი ანი. და ვინცა ბრძნოთ თქნცა შეგნდნს ღნი ანი

აქა მოქუელი მოვიდა კურთხეულ ღმრთისაგან. და. ცოდვანი შეგნდნეს ღნი ანი.

V. საღვთისაწაულო, ხუცური ხელთაწერი, დაშლილი, თავი და ბოლო აკლია. წიგნი აღწერილია არაგვის ერისთვის სარიღანის ძის ბეგანის ასულის ანნას მიერ ჩელჯ წელსა, ივლისის ორსა.

VI. მეტაფრასი, მხედრული ხელთაწერი, მეცხრამეტე საუკუნისა. 33,5 X 20 სანტიმეტრი, ყდაში, დაშლილი, მეტაფრასი აღწერილია წინა წერილებში ცნობილის ანნას მიერ: უკანასკნელი სტატია სხვა ხელით არის და შეიცავს ქადაგებას პირველსა კვირიაკესა მარხვათასა, რომლის ბოლოს უწყე-რია:

ბრწყინვალისა თავადის ასულო ქეს მოყუარეო ანნა, ვიხილე რა ღვაწლი ესე მოღუაწეთა დიდთა თქტნთა მხილ-ბულ ვიქმენ შინაგანისა მსაჯულისა ჩემისაგან უღებისათვს ჩემისა და ბაძვად თქტნდა აღგომილმან აღვიწერეთ ქადაგება ესე უქმად დანაშთენსა ამას ქარტასა ზედა. ნ თქტნ ყდ პატიო-სანო დედაო იმრთმელე კინი ესე ძ(ღ)ტნნი ჩემგან ვა საყუარ-ლისა ძისა თქტნისა გაბრიელისაგან და ნუმცა დავიწყებულ ვიქმენები წსა ლოცვასა შინა თქვენსა გლახაკი ბერი ტა-რასი.

ზანღუკი წიგნისა შედგენილია ანნას ძმის სოფრონიოსის მიერ დეკემბრის 23, წელსა ჩელჯ.

VII. ეამნი, ხუცური ხელთაწერი, ყდაში, 15,5 X 12 სანტიმეტრი. ერთ აღგილას ტექსტის ხელით აწერია: ქე შეე-ცი იე.

სოფელა. აყაღთო. იყალთოში დენერალ ვლადიმირ ათანასეს ძის მაყაშვილის ოჯახში ჩვენ ვნახეთ შემდეგი ხელთნაწერები:

I: ხრონოლოგიური არჩილ მეფის თაოსნებით თარგმნილი და შედგენილი, მხედრული ხელთნაწერი  $32,5 \times 23$  სანტიმეტრი, ყდით. თავში აკლია ერთი ფურცელი, შეიცავს სულ 649 გვერდს, გადამწერი არა სჩანს, ხელი მე- $XVIII$  საუკუნის არის.

II. ვეფხის-ტყაოსანი ლურჯ ქაღალდზე in folio დაშლილი, ყდაში,  $35,5 \times 21,5$  სანტიმეტრი, გადმოწერილია მე- $XIX$  საუკუნის დასაწყისში ვახტანგ მეექვსის ალბექილის ვეფხის ტყაოსნისაგან.

III. კითხვა-მიგება და შემდეგ კანონები იოანე მმარბველისა, ვასილისი და სხვა, მხედრული ხელთნაწერი, ყდაში. სათაურები ასომთავრული გრებილით არის ნაწერი; შეიცავს სულ 195 გვერდს. მიწერილი აქვს ტექსტის ხელით:

ყდ უსამღუდელოესს წას მეუფეს არხიმანდრიტელ ნინო წმინდელ მიტროპოლიტს სულითსა მწყემსა ჩემს მოწყალეს ხელმწიფეს.

წინასიტყვაობა წიგნისა ამის რუსსა ეხედწოდების ნაცვალ სიტყვაობა.

მეორე თავი. მრავალმთის ნათლის-მცემლის მონასტერსა შა უდაბნოსა გარესჯისასა წელთა ქრისტესითგან: 1801. ჩყა. თთვესა დეკემბერსა ათერთმეტსა: თქტანი უქტანაესი მონა ოდესმე მისის სიმალლის მეფის ირაკლის კარის არხიმანდრიტ ყოფილი ყდ უხმარი და უღირსი: გერონტი:.

ბოლოს ხუცურად სწერია:

დაეჩხიბე ყ'დ უღირსმან ბერმან ნიკოლოზი: ივლისის ღ  
წელსა ჩყიზ.

აქ მოხსენიებული ნიკოლოზი გვარად ყოფილა კიკნაძე.  
შემდეგ მოყვანილია ანბანთ-ქება და ბოლოს უწერია:

ანბანთ ქება ესე გაბრიელ ბერისაგან გადაწერილი იყო  
სამ ფურცელ ქალაღზე და მე სურვილის გამო ამ წიგნზე  
გადავსწერე დაუკარგაობას მიზეზით ანნამ.

IV. მხედრული ხელთნაწერი ყდაში ლურჯ ქალაღზე,  
21 X 16 სანტიმეტრი, შეიცავს შემდეგ შრომებს:

1) კურთხევა მირონისა.

2) ისტორია საქართველოსა აღწერილი ჭრანციცისა  
ღენარალ კარლოს მიერ, ხოლო თარგმნილი ჭრანციცულით  
რუსულად უფლისა. პრორევეთისაგან. წ რუსულით ქართულსა  
ენასა. ზედა თარგმნილი. თავადის თარხანოვისაგან წელსა  
1782:-

სულ ეს ისტორია შეიცავს 4 ფურცელს. ბოლოს სწერია:  
სრულ იქმნა წიგნი ესე თჳსა ფებერვალსა 5-სა წელსა  
1823-სა.

3) მოხილვა წმიდათა ადგილთა ტიმოთე მთავარ ეპისკოპო-  
სისა.

ბოლოს სწერია:

სრულ იქმნა დიდება ყოვლსა მპყრობელსა ღმერთსა ამინ  
1822 წელსა აგვისტოს 20.

V. სიტყვანი წმიდათა მამათანი, მხედრული ხელთნაწერი  
ლურჯ ქალაღზე, ყდაში, 33 X 22 სანტიმეტრი. წიგნის ბო-  
ლოს ვრცელი მინაწერი უჩვენებს, რომ წიგნი გადაწერილია  
ბეჟან ერისთვის ასულის ანნას მიერ:

„სრულ იქმნა ივნისის. 11. წელთა. ჩყედ.

ბოლოს მოყვანილია ეპიტაფთა გიორგი ბეჟანისძის არაგვის ერისთავის შვილისა გადმოწერილი ტფილისის მთაწმიდის ეკლესიისაგან მის დის ანას მიერ. გიორგი ყოფილა 21 წლისა, სამს წელს და რვა თვეს მეუღლედ ყოფილა. ცოლად ჰყოლია იმერთა მეფის დის ასული.

VI. ცხოვრება პარასკევასი და ავეაროზი, მწედრული ხელთნაწერი ქალაღზე, 16, 5 × 10, 5 სანტიმეტრი. გადაწერილი ჩეკბ წელსა, ჰკუთნებია ერისთვის ასულს ანას.

VII. წიგნი სამუელ რაბინ იუდიანისა ერთი რვეული, შეიცავს 87 გვერდს, მე-82 გვერდზე სწერია:

იყალთოს წმიდა შიოს ეკლესიას აწერია შემდეგი ეპიტაფია:

საქართველომ თქვა: მეც ვიყავ, დრო მქონდა კეთილ  
[მყოფელი,  
ვადიდნი ჩემნი მოსაენი, ვტანჯნი უარი[ს]მყოფელნი,  
ვყვაოდი სამოთხის მსგავსად, არ ვიყავ გასაყოფელი  
და ვინც ახლა მნახონ, გაშინჯეთ რა ამოა სოფელი.

ნეტარ დროსა, რომელსა იყავ შენ აღშენებული  
აღვსილის მადლის წყაროთი და სიბრძნით განათლებული  
შემკული ყოვლის წესითა და ესრეთ განბწყინებული  
და ვინ არ გტყროს, რა განახოს აწ ასე გაკულებული.

წიგნი გადაწერილია ნიკო ათანასის ძის მაყაშვილის მიერ 1860 წელსა, 20 იანვარს.

VIII. ცხოვრებანი იოანე გლაზაკისა, ალექსი ღვთისა კაცისა, ქსენეფორესი, ანდრონიკესი, ანტილონესი, ევპრაქსიასი. ბოლოს იამბიკო არის ამა წმინდათათვის იოანე მონაზონის თქმული, ხელთნაწერს ყდა აქეს, დაწერილია ქალაღზე მეცხრამეტე საუკუნის ხელით, 15 × 10, 5 სანტიმეტრი.

IX. ცხოვრება და მოქალაქეობა წმიდისა ნისიმესი, პარაკლისი წ. ნინოსი, თხოობა ღვთივ სულიერ ღირსისა ბენიამე,

ნისა ქორწინებისათვის, მხედრული ხელთნაწერი, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისისა, ბოლოს სწერია: ითარგმანა ესე წიგნი.

უღირსი ხუცესი  
იოანე ოსეს ძე  
ოკტომბერსა თთჳც-  
სა, დღესა 17:  
წელსა 1785:  
ტფილისს.

ბერძენი იოანე  
მიხაილის ძე  
პაპუწისშვილი  
ქსიფი-  
ლიონ.

X. ცხოვრება და მოქალაქეობა მარიამ ეგვპტელისა, ხუცური ხელთნაწერი, რვეულათ, 54 გვერდი, 20 × 16, 5 სანტიმეტრი, უნდა ეკუთვნოდეს მე-XVIII საუკუნეს.

XI. წამება კვირიკესი და ივლიტასი რვეულათ, ქაღალდზე მეცხრამეტე საუკუნის ხელით.

XII. სიტყვა იოანე ოქროპირისა, 21 × 16 სანტიმეტრი, ლურჯქაღალდზე, გადაწერილია ცნობილის ანნასაგან ფებერვალს 17, 1833 წელს. აქვე სიტყვა ჩჩვილთათვის ბასილი ისაერელ ეფისკოპოზისა და სხვა საკითხავები, ბოლოს სწერია:

ყოვლად სამღვდელო არსენ არხიეპისკოპოსი კაწარელი მაყაშვილი ბრძანებულა. ყოვლად სამღვდელო კაწარელი იოანე მაყაშვილი ბრძანებულა.

დოდოს მონასტრის არხიმანდრიტი ეპიფანე მაყაშვილი ბრძანებულა.

იერო-დიაკონ-მონაზონი ზაქარია მაყაშვილი.

მღვდელ მონაზონი გაბრიელ მაყაშვილი:

მიტროპოლიტი ბოდბელი იოანე მაყაშვილი ბრძანდებოდა.

XIII. წამება ქეთავან დედოფლისა დაბეჭდილი 1819 წელს და მასთან ერთათ ხელთნაწერიც იმავე ცხოვრებისა, თხზული მეფის თეიმურაზის მიერ, რვეულათ, ერთ წიგნათ შეკრული, ანნას ნაქონი.

XIV. წიგნი მაქსიმე აღმსარებელისა და იოანე დამასკელის სიტყვა, პარაკლისი დავით გარესჯელისა (ეს ხუცურად

არის ნაწერი, სხეები მხედრულად), 16 × 11 სანტიმეტრი. ბოლოს უწერია:

ღო შე ფდ ცი გლახკი  
ბერი მკრიოს წინლაო და  
ღირსო შმო ღთ უნდო  
ესე შრ[ო]მა მიირთვი სახლ  
სლისა ჩა ქკს ქს აქთ ჩღჟზ.

XV. პარაკლისი წ. გიორგისი მხედრული ხელთნაწერი, 16 × 11 სანტიმეტრი, მეცხრამეტე საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს.

XVI. განმარტება სამღვდლო შესამოსლისა; შემოკლებით მოთხრობა ისტორიის წთა მამათა, რომელნიცა მოსრნა შახაბაზ უდაბნოსა გარესჯისასა; ხილვა მარტომყოფელისა დანიილისა, რომელი იხილა 1764 წელსა, ნოემბერსა თვესა. მხედრული ხელთნაწერი, ყდაში 16 × 10 სანტიმეტრი, ბოლოს სწერია:

ხოლო ღირსისა დანიელ მარტო მყოფისა ძილის შორისი ესე გამოცხადება ბერძულისაგან ქართულსა ენასა ზედა ითარგმანა წმიდის ქეს საფლავის არხიმანდრიტის ვენედიკტეს მიერ სამეუფოსა ქალაქსა შინა ტფილისსა 1823 წელსა, იანვრის 23 დღეს.

XVII. ჟამნი ხუცური ხელთნაწერი ქალაღღზე, ყდით, 16,5 × 11 სანტიმეტრი. ბოლოს უწერია:

უო ივ ქე შმიწყლე მე  
ცდვილი ამის მწერლი  
თომა ვინც იხილოთ და  
წრიკითხოთ შენდობა  
ჰყვთ ჩმთს და ჩმთა  
მშობლთა თს ღის  
გლისა თს ნუ მწყევთ თუ

რამ შეცთომით მოძსლოდეს  
 რამე, არა ვინ რს აღმის  
 მონათესავე უცთომელ:  
 აღიწერა წამ ესე ქმნი ქლქსა  
 ტფლისსა ტძრსა სიონსა  
 კლითა ჩემ ცდვლის თომას  
 მრ ქქსა: . უკმ. (1738).

XVIII. ცხოვრება მარიამ ეგვიპტელისა მხედრული ხელთნა-  
 წერი, რვეულათ, მეცხრამეტე საუკუნის ხელით, 22 X 17  
 სანტიმეტრი, გადაწერილი და ნაქონია ანნასი.

XIX. წამება პირველ მოწამისა არხილიაკონისა სტეფანესი,  
 რვეულათ, მხედრული. წიგნი მიურთმეგვია ათანასი მაყაშვილი-  
 სათვს გაბრიელ მღვდელს. აქვე სწერია:

მხილველნო წიგნისა ამის ლოცვა ჰყავთ ცოდვითა მდიდ-  
 რისა სულით გლახაკისა ბერის გაბრიელისათვს. წმინდის დო-  
 დოს ქართველის საფლავის ლავრა დაიცალა უღმრთოთა ლეკ-  
 თავან: . წელსა ჩდნე-სა.

წიგნი გადაწერილია გაბრიელის ბრძანებით იოანე ნათლის-  
 მცემლის მონასტრის დიაჩოქის მიხაილ ხანდალოვისაგან ჩყლ-სა  
 წელსა, იანერის 3 დღესა, ქქს ფიზ.

ამავე მაყაშვილის ხელთ ნაწერში ჩვენ ვიპოვნეთ ეპიტა-  
 ფია იოანე ბოდბელისა მაყაშვილისა, რომელიც ბოდბის ეკ-  
 ლესიის საფლავის ქვიდან გადმოუწერია 1861 წელს ნიკოლოზ  
 მაყაშვილს:

..შენი ვარ... მაცხოვნე, რამეთუ მცნებანი შენნი... მრწმე-  
 ნეს მე.

დაშრტა ლაპარისა ესე მდებარე სასანთლესა ზედა ქეშმა-  
 რიტისა მღვდელთ მთავრობისასა საჩინო მწყემსი ბოდბელ-  
 მიტროპოლიტი სანატრელი იოანე კახთა თავადთაგანი მაყაშვი-  
 ლი რომელი მწყსიდა სიტყვიერთა სამწყსოთა ქქსთა 54 წელ  
 და განაშვენებდა წმინდასა ამას ტაძარსა და აღვიღსა ყოვლი-

თა შემკულობითა და წესიერებითა და აწ ჰასაკ სიბერისად მიწვენილმან დაუტევნა საწუთრო ესე 24 სექტემბერს თევსა 1837-ისა წლისასა და დასხნა აქა 94 წლისა მონაზონებით დამა-შურალნი სწეულნი თჳსნი სახსენებელად საუკუნოდ და თჳთ წარდგა წინაშე მეუფისა თჳსისა.

**შუამთა.** შუამთის გუმბათიანი და ლამაზი მონასტერი ღვთისმშობლისა ძვეს შვიდ ვერსზედ თელავიდან ცივ-გომბორის მთის კალთაზე, რომელიც ამ ადგილას თავის სილამაზით და ატეხილის ტყე-მალნარით სწორედ რომ წალკოტს წარმოადგენს. ახალი მონასტერი შუამთისა აშენებულია მეთექვსმეტე საუკუნეში დედოფალ თინათინის მიერ, კახეთის მეფის ლეონ მეორის მეუღლისა და გურიელი მამიას ასულისა. თინათინი აქვეა დასაფლავებული ჩრდილოეთის კედელთან კანკელის მახლობლად. შიგნით ეკლესია ძველათ სულ დახატული ყოფილა მშვენიერი ნახელავი სურათებით, მაგრამ მხატვრობა დღემდის სანახევროდ მოჩანს აქა-იქ, სხვა შეთეთრებულია კირით. შერჩენილ მხატვრობათა შორის ჩვენ გავარჩიეთ სურათები ეკლესიის მაშენებელთა დედოფალ თინათინისა და ლეონ მეფისა ძითურთ, რომელთაც ხელები გაპყრობილი აქვთ აქვე დახატულის, მაგრამ ცუდათ შენახულის ეკლესიის გევმისკენ. ეს სურათები მოიპოვება დასავლეთის სვეტის მარჯვნივ. სხვა სურათებს წმინდანებისას უჩვენებენ ასომთავრული წარწერები: „წა ტრფნ, წა თე ტირონი, თე ევხაეტელი, წა ნიკიტა, წა აკაკი, წა მინა, წა გწი, წა ნიკოლოზ ახალი, სოლომონ წწყლი, დთ წწყელი“; ჩრდილოეთის კედელზე შენიშნავთ მხატვრობას, რომელნიც წარმოგვიდგენს ჯვარიდან ჩამოღებას იესოქრისტეს გვამისას, დასავლეთის კედელზე მეორედ მოსვლას, ზემოთ ღვთისმშობლის მიძინებას და სხვა.

ეკლესიის მახლობლათ ამართულია მაღალი ოთხ-სართულიანი სამრეკლო, რომელიც, როგორც გადმოცემა ამბობს, ალუშენებია თინათინ დედოფლის ძიძას.

გარ-შემო მონასტერს უვლის მაღალი ქვითკირის კედელი კოშკებითურთ, რომელიც იფარავდა ძველათ მონასტერს მტრების შემოსევიდან\*). ეკლესია განახლებულია ირაკლი მეორეს დროს და ამ განახლების ამბავს მოგვითხრობს სამხრეთის კარის ზემოთ ნაწერი მხედრულათ:

1. ქ: ეკლესია ყდ შობისა აღშენ[ნ]ებული სანატრელად
- 2 ხსნებულის დედოფლის თინათინისა დაძველებული და დაქცეული და ლორფინიდგან
3. განძარცული კდ მეფემან სდ ქვემასა საქართველოს-მნ მეორემან ჰრაკლიმ ბრძნებითა და სფასთა
4. წარგებითა გუბათით მოკიდებით სმხროებით.....

### ნივთება

1. ხატი ღვთისმშობლისა ძითურთ ოქროსი 49 × 41,5 სანტიმეტრი, მღაღრულად შემკობილი ძვირფასი ქვებით, ფირუზებით, ლაღებით, მარგალიტებით და ზურმუხტებით და მრავალის (44) ნაწილებით. ამ ხატის პირი გადმოღებულია თინათინ დედოფლის დროს გელათის ხახულის ღვთისმშობლის ხატიდან. ხატს აწერია ასომთავრულით:

ქ. ყდ წა ივ ქე.

მეორე გვერდზე:

1. ქ: ჩრდილოდ: მთდ: კიბედ: კიდობნდ: და: ტრ<sup>ო</sup>პზ: ბქედ:
2. და კრძლულ: კურთხდ: ალყებლდ: მგ<sup>ს</sup>წვბდეს: უნ: წწყლნი.

\*) სრული ლიტერატურა შუამთის მონასტრისა იხილე: Пл. Иоселиани. Путевыя записки по Кахети, стр. 91—99. Brosset. Voyage arch., Rapp. I, p. 57—58. Муравьевъ. Грузія и Армения. ч. I, стр. 194—202. Хахановъ. Экспедици на Кавказъ. Материалы по археол. Кавказа, вып. VII, стр. 4—7.

3. ღისა: დედაო: ქწლო: უბიწო: მეცა: გქდაგზ: ქლ:  
ღის: მშო
4. ბლად: იესეს: ძირით: აღმსრლო
5. ქლწო: შწგ: შობილსა: მე
6. უფესა: ესრეთ: არქუ: გიყრ:
7. თუ: ტკბილო: ძეო: ჩმო:
8. ისმინე: მამკბსა: ჩშსა:
9. მეფესა: ლეონს: და: თნა:
10. მეცხედრესა: პტრონსა
11. დფლსა: თინათინს: ნუ
12. დასჯი: რჟს: გწიკთხვიდე: კცთა: შვემკვით: ხტი:  
ესე: ხზლისა
13. ღის: მშბლი: მფობსა: ჩწისა: წრსამრთებლდ: და:  
სლისაჲ ჩწისა: საკ
14. სრად: და: ძეთა: ჩწთაჲ: სადღეგრძელოდ: ან. ან. ან.

უქარაგმოთ ეს წარწერა ასე უნდა წავიკითხოთ: „ჩრდილოდ, მთად, კიბედ, კილობნად და ტრაპეზ-ბქედ და კრძალოდ, კვერთხად აღყვავებულად მოგასწავებდეს შენ წინასწარმეტყველნი, ღეთისა დედაო, ქალწულო უბიწო, მეცა გქდაგებ ქეშმარიტად ღეთის მშობლად, იესეს ძირით აღმოსრულო ქალწულო, შენგან შობილსა მეუფესა ესრეთ არქვი: გიყვარ თუ, ტკბილო ძეო ჩემო, ისმინე მამკობსა ჩემსა მეფესა ლეონს და თანა-მეცხედრესა პატრონსა დედოფალსა თინათინს ნუ დასჯი, რაჟამს განიკითხვიდე კაცთა. შვემკვეით ხატი ესე ხაზლისა ღეთისმშობელი მეფობისა ჩვენისა წარსამართებლად და სულისა ჩვენისა სახსრად და ძეთა ჩვენთა სადღეგრძელოდ, ამინ, ამინ, ამინ“.

ამ ხატის საბურველზე ბროსეს წაუკითხავს (ჩვენ არ შეგვიჩინებია):

ღეთისმშობელო ქალწულო მარიაჲ, საბურველი გვამისა შენისა ეკლესიასჲ შენსა შევსწირე კენიან მარიაჲ ერისთავებან

მამისთვის. გევედრებით მშველთა მომადლე სამთა ძეთა ჩემთა, მეოხ ეყავ სულთა ჩვენთა.

ფოტოგრაფიული სურათი ამ ხატისა მოიპოვება როინოვის ფოტოგრაფიაში.

II. გარდამოხსნის კუბოზე გადასაფარებელი ხუცური წარწერით:

ჩედ წელსა აპრილის იგ მარია მრევაზ მაყაევის ასულმა ვიმუშაკე სულისა ჩემისა საოხად.

III. ჯვარი რუსული ხელობისა ამობერვით განქედლის სურათით იესო ქრისტისა. ქვემოთ ხეცურათ უწერია:

ლ: შე	ქეს
ამისი	აქეთ
გამკე	ჩღმდ
თებელი	
არხივ	
ისკოპო	
სი რუსთ	
ველი	
ი-ნე	

IV. იოანე ნათლის მცემლის, ხატი კარგი ნამუშაკევი, ფიცარზე, 35, 5 X 25, 5 სანტიმეტრი. აწერია ასო მთავრულით: „იოანე ნათლის მცემლი“. სხვა წარწერა არა აქვს.

V. ბარძიმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ: შეწევნითა: მლთისათა: ჩვენ: მეფემ: ირაკლიმ: შევწირეთ: წმინდა: ბარძიმი: ესე: ხახულისა მლთის მშობელს მისხალი წოდ. ქქს: ჟმგ: (1758).

VI. ოთხი ხომლი ვერცხლისა ყველა ერთგვარი მხედრულის წარწერებით:

ქ: ჩვენ: მეფემ: კახეთისამ ირაკლიმ: გაგაკეთებინე: კანდელი ესე: ხახულისა: მლთის: მშობლისა: მისხალი ჟთ. ქქს ჟმგ (1758). მეორეზე მისხალი ნაჩვენებია „ჟმ“, მესამეზე „რ“ და მეოთხეზე რწ.

VII. ხომლი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ: ჩვენ: მეფემ: ირაკლიმ. გავაკეთებინეთ: შუამთის: ხახულისა: მღვთიშობლისათვის თავისის მამულის: შემოსავლიდამ: კომლი: ესე: მისხალი: ცხრაას: ორმოცდა: ცამეტი: ქკს: ჟნა: (1763).

VIII. ვერცხლის თასი მხედრულის წარწერით:

ქ. დიენის ქალის ქეთევანის ნიშნისა ვარ მისხალი რღმ შემოგწირე აბაშიძის ქალმან სიღონიამ სასულიეროთ მიცვალებულა ჩემთა.

VIX. განსაზავებელი მხედრული წარწერით: შ.ს. მ.ს. შ.ე. მ.დ. გ.ს. სოფიო კურდღელოვისა.

X. პატარა თებში წარწერით: სოფიო კ.უ (კურდღელოვისა).

XI. ფეშხუმი ვერცხლისა მხედრულის წარწერით:

ქ. შეწენითა: მღთისათა: ჩვენ: მეფემ: ირაკლემ: შეეწირეთ: წმინდა: ფეშხუმი: ესე: ხახულისა: მღთის: მშობელს: მისხალი ოთ: ქკს: უმგ: (1758)

XII. ღვთისმშობლის ხატი, დახატულია ფიცარზე და აწერია: ყ.დ. წა.

XIII. საცეცხური მხედრულის წარწერით: მღაბალი არხიმანდრიტი კარდანეხს წინ საბისა პ[ა]ფნოტიოს.

ხელთნაწერები და სხვა ნივთები შუამთის მონასტრისა ჩვენ ვერ გავშინჯეთ, ვინაიდან ჩვენს იქ ყოფნის დროს ეკონომი იქ არ იყო და გასაღები მას წაეღო. ეხლა ხელთნაწერები შუამთის მონასტრისა გადმოტანილია საეკლესიო მუზეუმში, ზოგიერთ მათგანს იხსენიებს პლატონ იოსელიანი.

ეპიტაფიები.

აქ მოვიყვანთ სრულათ ზოგიერთ ეპიტაფიებს და სხვებისას მხოლოდ მოკლე შინაარს გადმოვსცემთ:

I. ეკლესიასა ამას შინა მდებარებს მარიამ თავადის გარსევან ქავჭავაძის მეუღლე ასული ავალიშვილის თავადის იოა-

ნესი შობილი აპრილის პირველს 1752 წელსა და გარდაცვლილი 19 მაისს 1826.

II. საფლავი თავადის ალექსანდრე ჭავჭავაძისა, რომელიც გარდაცვლილა 60 წლისა ექვს იანვარს 1846 წელს. ზედ სხვათა შორის სწერია: მარად საუვიწყოა ესა სიმამრისა სამარესა დავსდევ ფიქალნი ესე მთავარმან დავით დადიანმა.

III. აქვეა დამარხული მისი შვილი დავით ალექსანდრეს ძე ჭავჭავაძე, რომელიც დაბადებულა 1818 წელს და გარდაცვლილა 15 იანვარს 1884 წელს.

IV. სოფიო ბატონიშვილი გარდაცვლილი პირველ იანვარს 1868 წელს.

V. საფლავი ომანის ძის მაყაშვილისა, გარესჯის მწირ-მონაზონისა, რომელიც გარდაცვლილა 1831 წელს.

VI. საფლავი ენდრონიკაშვილის ასულის თინათინისა, აბელ ჩოლოყაშვილის მეუღლისა, რომელიც გარდაცვლილა 29 ივნისის 1839 წელს.

VII. საფლავი სერაფიონ კიკნაძისა, რომელიც ბროსეს მოგზაურობის დროს ცოცხალი იყო და მას მიეგება შუამთის მონასტერში:

ლოდსა ამას შინა ქუცზე აკლდემა და მას შინა განისვენებს ამიერ სოფლით გარდაცვალებული მღვდელ მონაზონი სერაპიონ კიკნაძე ოზ-სა წლისა მონასტრისა ამის ნამსახური მხილველნი შენდობა ბძანეთ შობითგან წლისა ყ-სა. ღმერთმან აცხონოს სერაფიონ.

შეკლეი შუამთი: სამი ვერსის მოშორებით ახალი შუამთის მონასტერიდან, არის შესანიშნავი ნაშენები ძველი შუამთისა. ეკლესია ძველი შუამთისა თუმცა პატარაა, მაგრამ ძრიელ ლამაზია გეგმით, გუმბათი დაბალი აქვს, როგორც ყველა უძველეს დროის ეკლესიებს. გარშემო სხვა ეკლესიების და სენაკების ნანგრევებია და მასთან ძველი გეგმისვე სამრეკლო, რომელიც ცალკე საყდარსაც წარმოადგენს იმავე დროს. ეკ-

ლესია ძველი შუამთისა შესანიშნავია სხვათა შორის ძველი ლამაზი ალბასტრის კანკელით, რომლის მიხედვით გააკეთა გაგარინმა ტფილისის სიონის ახალი კანკელი. ეკლესიის კედლები შემკობილი ყოფილა ძველათ მშვენიერის სურათებით, რომლის ნაშთები ემჩნევა, როგორც კედლებზე ისე კანკელზედაც. აქ კიდევ გზირჩევა სურათები შთაფარანგელოზების მიხაილისა და გაბრიელისა, ღვთისმშობლისა ძითურთ; მსოფლიო მამების სურათებზე იკითხება: წმ გრიგოლი, წმ ბასილი, წმ ნიკოლოზ, წმ პავლე. კანკელზე მხედრულის არა ძველის ხელით ჩვენ ამოვიკითხეთ:

ღო შე ფრიად ცი ალავერდელი არსენი.

საკურთხეველში მარცხნივ ეპისკოპოზ კირიონს ამოუკითხავს წარწერა, რომელიც ჩვენ არ შეგვინიშნავს:

ქე შე ამ... ივნე თემას (?) ძეა.

სხვა ძველი წარწერა აქ სამწუხაროთ არ შენახულა. მხოლოთ მუხის კარებზე მოიპოვება ასომთავრული წარწერა არა უგვიანესი მეთუთხმეტე მეთექვსმეტე საუკუნისა: „გწი ქსი“ და შემდეგ:

ღო:. შე:. პტე:.

რწი \*) შგულ:.

ესე:. კარი:.

გწ ქნა

წ ღო და ედ წო

შლენ:.. მძღრი:.

ნკზ:.. და ხრონი:.. შქლ

და დტრე:.. წ:.. ღო:.. შე

ბკკრი:.. შიო: ან:.

უქარაგმით: ღმერთო შეიწყალე პეტრე, რომელმან შუაგულ ესე კარი ქმნა.

\*) უკანასკნელი ასო უფრო წააგავს „კ“-ს ქარაგმით.

წმიდაო ღმერთო და ყოველად წმიდაო შეიწყალენ მოძღვარი ნიკოლოზ და ხურონი მიქელ და დემეტრე. წმიდაო ღმერთო, შეიწყალე ბუქუქური შიო ამინ.

დაწვრილებით ცნობები ამ ძველი შუამთის შესახებ იხილეთ ეპისკოპოს კირიონის სტატიაში: *Старая Шуамта. Духовный Вѣстникъ за 1901 г. № 6—7.*

**კასაიტაჭრა.** თავადის კიაზო ერისთვის სახლში, რომელმაც დიდი სტუმართ მოყვარეობა გაგვიწია, ჩვენ ვნახეთ შემდეგი წიგნები და ხელთნაწერები:

I. ჯვარი ათონური, 39 × 14 სანტიმეტრი, ვერცხლის არშით, ქვემოთ ვერცხლის ტარზე აწერია მხედრულად:

გი: შენ საშინელო ჯვარო ცხოველს მყოფელო მე მარაულ (sic) ცოდვილი და წყალობისა შენისა უღირსი მარიამ შემიწყალე მომხედე. ოდეს მოუკდა ქართლის კემწიფე მეფე გიორგი სამს მარიამობისთვის დღესა პარ[ა]სკევსა მოიღე შენი წყალობა და იხსენ ყათლავსაგან ჩემი გიორგი და ბარძიმ ავთანდილ და ონოფრე გაუმარჯვე სრულა ქართველზედ იმ დ[რ]ოისათვის მოგაქედინეთ შემინდვი ცოდვანი და მიღღეგრძელე შეილები ამინ\*).

აქ მოხსენებული ამბავი ეკუთვნის გიორგი მეთერთმეტის დროს, 1688 წელს და მოთხრობილია ვახუშტის მიერ (ქ. ცხ. II, გვ. 59). გიორგი და ბარძიმ იყვნენ არაგვის ერისთავები, ავთანდილ და ონოფრე მათ ძმებათ ბროსეს გენეალოგიურ რუქაში ცნობილი არ არიან. მარიამი, დედა ამათი, ყოფილა ერისთვის ოთარის ანუ ოტიას მეუღლე.

II. ხატი ღვთისმშობლისა, ვერცხლ შემოჭედილი, 31 × 23 სანტიმეტრი, ზოგიერთი ძვირფასი ქვებით შემკული, ნაწილებით, რომელთაც აწერიათ: იოანე ნათლის მცემელი, პანტე-

\*) ამ წარწერას ნამდვილზე ყოველი სიტყვის შემდეგ უზის სამ-სამი წერტილი, რომელსაც ჩვენ არ ვიცავთ.

ლეიმონ, ბართლომე, მარკოზ, ესტატე, მათე, აბიბოს, წ. სერ-გისა, ნიკოლოზ, იაკო<sup>1</sup>, კალიმია, ბაქოს.

მეორე გვერდზე აწერია:

1. ქ.: წყალობითა მლთისათა ჩვენ ცვითა და ფარვითა მისითა მინდობილმან და ყოვლად უ
2. ღირსმან ციციშვილმა სარდარ სახლის უხუცესმა ზა-ზამ და თან მეცხე
3. დრემან ჩვენმან ღთის მოყვარულმან ციციშვილის მანუჩარის ასულმან პატ-
4. რონმან ანუკამან მოვაჰედინეთ ხატი ყოვლად წმინ-დის ესე დღეთ ჩვენთა წ
5. ასამართებლად ძისა და ნაყოფის მომაცემელად ცოდ-ვათა ჩვენთა შესნდობლათ
6. რათა მეოხ გვაყავა (sic) დღეს მას დიდსა განკითხვი-სას ამინ ქკ<sup>ს</sup> ცნ<sup>ზ</sup> (1669).

ქვემოთ წინა პირზე უფრო ახალი დროის წარწერაა:

1. ქ. მე არაგვის ერისთავმა მდივანბეგმა ბეჟანმა მოვაჰედინე ესე მ<sup>2</sup> ღთის მშობლის ხატი სულ
2. თა ჩემთა საოხად და ძეთა ჩემთა სადღეგრძელოდ ენ-კენისთვის ი წელსა ჩეგ<sup>\*\*</sup>).

### ხელთნაწერები

I. დაუჯდომელი ხუცური ხელთნაწერი, გაეშვილს ქა-ლაღლზე, შემკობილი მშვენიერის ნახატეებით, 20 × 14 სანტი-მეტრი. სულ 70 ნახატვია სხვა-და-სხვა წმიდანებისა. ყველა ნახატეს ერთი და იმავე შინაარსის წარწერა აქვს:

ღო: დღეგრძელობიდ: აკმარე: კათალიკოზს: ნიკო-ლოზს:-

თქვენ: მეოხ: ექმენ: წინაშე: მლთისა: კ<sup>ს</sup>: ნიკო-ლოზს:

---

<sup>\*\*</sup>) ამ წარწერასაც ყოველი სიტყვის შემდეგ უზის სამ-სამი წერტი-ლი. მაგრამ ჩვენ არ აღვნიშნავთ.

სულ ხელთნაწერი შეიცავს 36 ფურცელს. სათაურები ნაწერია ჩართულის ასომთავრულით და ოქროთი. ბოლოს სწერია:

დბ<sup>ა</sup> ლა ელისა ეთლისა წარმმართველსა რისა შე-  
წვენითა აღვაწერინე წ<sup>ა</sup> ესე წიგნი დაუჯდომელი მისის შედე-  
გებითა და ზიარების ლოცვანი შევამკვე და დავახატვინე მე  
ამლ<sup>ა</sup> ხორის შეილმონ ეზნ პატრონ<sup>ა</sup> მნ ეკ<sup>ა</sup> სს ცდვ<sup>ა</sup> თა ჩ<sup>ა</sup> ნთა  
შესანდობლად დღეთა ჩ<sup>ა</sup> ნთა წარსამ<sup>ა</sup> რთებლად: . მფ<sup>ა</sup> ობასა  
პ<sup>ა</sup> ტრონის გ<sup>ა</sup> რგისსა: . ქ<sup>ა</sup> სს: . ტ<sup>ა</sup> თ: . ე<sup>ა</sup> ლითა მიქელის<sup>ა</sup> თა: .  
ლო შე ფ<sup>ა</sup> დ ც<sup>ა</sup> დვლი მიქ<sup>ა</sup> ლი ლ<sup>ა</sup> შე ფ<sup>ა</sup> დ ც<sup>ა</sup> დვლი ეზ<sup>ა</sup> ნ<sup>ა</sup> რ<sup>ა</sup>.

ბოლოს ამ ხელთნაწერს მიკერებული აქვს ორი ფურცე-  
ლი, რომელზედაც მოყვანილია ნუსხახუცურით ნაწერი ორ  
სვეტად ქრონიკა, რომელიც იწყებ ბაგრატ IV სიკვდილიდან  
და თავდება 1605 წლით. ვინაიდგან ეს ქრონიკა ცალკე  
გამოვეცი, აქ აღარ განვიმეორებ (ნახ. Хроника Эриванского  
Акаѳиста XXIX вып. «Сборника материалов для описанія  
мѣстностей и племень Кавказа», стр. 1—20).

II. ფსალმუნის განმარტება, მხედრული ხელთნაწერი ყდაში,  
ქალაღლზე, 17 × 11 სანტ., თავში სწერია კინოვარით: ამბავი  
მაჰმადისი თარგმანთა შ<sup>ა</sup> ფსალმუნთასა შემოხმული და წიგნთა-  
გან მაჰმადიანთასა გამოღებული და ნათესაობა მათი:

ბოლოს: აღვწერე წიგნი ესე განმარტებაჲ პ: ბ: ფსალმუ-  
ნისა. რ<sup>ა</sup> ლ<sup>ა</sup> ცა გვაუწყებს წვლილად სარწმუნოებათა მაჰმადიანთასა  
და სჯულსა მათსა ელისა კეთილ-მსახურებასაგან განვრდომილსა  
გარე: . ქს<sup>ა</sup> თ წელსა 1822: ჩ<sup>ა</sup> ყკბ: ხ<sup>ა</sup> ქართულისა წელთ მოქცევსა  
დასაბამიდგან მეთათხმეტისა ქორონიკონისასა; 509: ფთ, ს:  
პეტრებუჯრგს: .

შ<sup>ა</sup> ნათლისა და შარაფანდელისა გაშორება შეუძლებელ  
არს მზისაგან ეგრეთვე არა ძალიდების ქეშმარიტისა ქრისტიან-  
ნეთა სარწმუნოებისაგან განშორება სამართლისა და კეთილ მო-  
ქმედებისა. ხ<sup>ა</sup> სარწმუნოება და ჰსჯული მოცემული მოჰმედის  
მიერ ყოვლითურთ საცთურ წინა აღმდგომ არს ამისსა: შა  
შასადაჲ ბნელ არს იგი და ყოვლითურთ საცთურ: არა ქე-

შპარიტება ად სიკრუე და არა კეთილის მოქმედება ად ყლი ბოროტის მოქმედება რლიცა მდის შეუდგების მას და წარწყმედს დიდებისაგან ღისა ყლთა შემდგომთა მისთა: მე ესე წიგნი გადმოვსწერე უმეტნაკლებოთ მღვდელმა დიმიტრიმ ოქროაშვილმა სანკტ-პეტერბურლს: ფებერვლის.. კდ. დღესა. წელსა ჩუკად:

III. სამართალი ვახტანგ მეფისა.  $34,5 \times 21,5$  სანტიმეტრი, მხედრული ხელთნაწერი ლურჯ ქაღალდზე. თავში მოიპოვება სრული საძიებელი სხვა ხელითა. ბოლოს აწერია:

„ცოდვილო დავით ღმერთმან გაცხოვნოს აინ“. მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერია.

IV. გვირგვინი. მხედრული ხელთნაწერი. ტყავ გადაკრულ ხის ყდაში, თეთრ ქაღალდზე.  $21 \times 14$ . სანტ., ოცდა სამეტი რვეული. ბოლოს არის თარიღი ამ რიგათ: 1796. წ. 13. ჩლევ. იგ. პორფირი (ასო მთვრულით: ჩართული).

V. წმიდა გიორგის ცხოვრება: თვესა აპრილსა. კგ. წმ. გიორგისა: დაწერილია მოლურჯო ქაღალდზე ხუცურის ნუსხა ხელით. შეიცავს 52 გვ. ზის ტყავ გადაკრულ ხის ყდაში,  $11,5 \times 9,5$  სანტ.

VI. დაუჯდომელი მინიატურული, მხედრული ხელნაწერი, კარგი ნამუშავევი, ყდაში,  $5,6 \times 3,6$  სანტ. სულ 8 რვეული. ხელი ძრიელ წერილია. მე-18 საუკუნის ხელთნაწერი.

VII. დაუჯდომელი მხედრული ხელთნაწერი ყდაში, მე-18 საუკუნის ხელით,  $8,5 \times 6$  სანტ. სულ თოთხმეტი რვეული.

VIII. სძილის პირი 13,  $5 \times 9,5$  სანტ. ხუცური ხელთნაწერი ყდაში,  $13 \times 9$  სანტ. თავი აკლია, სძილის პირის გარდა ამ წიგნში არის განმარტებანი შეიღთა ცოდვათანი და აქვე რუქები მხატვრობით მადლთა, საკითხავები ეფრემ ასურისა; ნუსხა მსოფლიო კრებათა. სძილის პირის ბოლოს აწერია, „დბა ქესა სრლ მყფლსა. ცოდვილმწნ. რომანოზ: ა. შ. ვ.“ ბევრ ალაგას არის მოხსენებული ტექსიტის ხელით: .ქე შე ცი რომანზ:—წიგნის ბოლოს სწერია:

ქე შე უღირსი. მღღელ მონაზნი რომანოზ:—ოდეს იგი მოხვიდე:

კიდევ წარწერა ტექსტისავე ხელით: ღო შე ფდ ცი მონოზანი. მთავრ დიკონი. რომანოზ:—აქვე არწივი დახატული ჯვარით. შუაში ერთი ლოცვა სომხურათ არის ტექსტის ხელით ხუცურათ დაწერილი.

IX. დაუჯდომელი მხედრული ხელთნაწერი უყდოთ, დაშლილი მეცხრამეტე საუკ. ხელით. თავი და ბოლო აკლია, 10,5 × 7,5 სანტიმეტრი.

X. სამართალი მეფე ვახტანგისა ყდაში, 22 × 66,6 სანტ. ლურჯ ქალღღებზე კარგის ხელით და სარჩევით, 97 გვერდი. ბოლოს სწერია: დიდება პატივი და მადლობა. დამზადებელსა. და სრულ-მყოფელსა ყოვლისა კეთილისასა: ფებერელის. C. 1810.

• აქ მარტო ვახტანგის სამართალია.

XI. სამკედრო ტიბიკონი, თარგმნილი მეფე ირაკლი მეორის ბძანებით არხიმანდრიტის და თელავის სემენარის რეკტორის გაიოსის მიერ ტფილისს წელსა 1764. მხედრული ხელთნაწერი ყდაში, 33 × 31,5 სანტ, ზანდუკით, 14 რვეული. მერმე მოყვანილია ვგზერციცია, რომელიც გაიოსს უთარგმნია 1784 წელსა.

XII. წიგნი საუნჯე ანტონ კათალიკოსის წინასიტყვაობით, მხედრული ხელთნაწერი ლურჯ ქალღღებზე ყდაში. ბოლოს აწერია: „ვეჯინს, და სრულ იქმნა სეკდენბერს. იდ. წელსა 1812, ქქს ფ:“ 35,5 × 21, 5 სანტ.

XIII. ლოდიკა აბბატ კონდოლიაკისა თარგმნილი რუსულიდან ბატონიშვილის იოანეს მიერ 1806 წელსა, დეკემბრის 10, ლურჯ ქალღღებზე ყდაში. ბოლოს დართული აქვს გეომეტრიული ფიგურები, 15 რვეული, 33,5 × 20,5 სანტ. წინ ხელნაწერს მიუძღვის იოანეს საკუთარი წერილი დავით რეკტორთან მოწერილი 1807 წელს, მარტის 6 პეტერბურგიდგან.

XIV. ოქროს წყარო, ხუცური ხელთნაწერი, ლურჯ ქალღღებზე ყდაში, 19 რვეული, 17 × 11 სანტ. ბოლოს აწერია:

სრულ იქმნა სულისა ჰმო მრწყველი ოქრო წყაროჲ:  
17 96

XV. ვისრამიანი მხედრული ხელთნაწერი, დაშლილი, ყდაში, 5 რვეული, დაწერილია მე-17 საუკუნის ხელით, ხოლო დანარჩენი მე-18 საუკუნის,  $23 \times 66,5$  სანტ.

XVI. ესტეტიკურნი განსჯანი,  $33,5 \times 19,5$  სანტ. ლურჯ ქალაღზე ყდაში. თავში მოყვანილია წერილი დავით ბატონიშვილისა მის ლალა დავით რექტორთან. ბოლოს აწერია: გაიმართა 1819-სა წელსა, ივნისის 14-ს დღესა მეჯვრისკეცს. შემდეგ: ამისი მშრომელი უფალი ანსილიონ სკოცხლებდა 1833 წელში. წიგნი ეს შრომა დავითისა მიუძღვნია ბატონიშვილს დავით რექტორისათვის.

XVII. მეორე ეკზემპლიარი ამისი ამავე ფორმატისა გადმოუწერია ანნა ივანეს ასულს ერისთვისას კიაზო ერისთვის მეუღლეს.

XVIII. კატილორია მხედრული,  $14,5 \times 10$  სანტ., კარგი ხელით ყდაში, 26 რვეული. ბოლოს აწერია: სრულ იქმნა მონასტერსა. ნათლას მცემლისასა მრავალ მთას:

წელთა ქეს ჩღმა: ეწლითა ყდ უღირსისა დიაკონისა გაიოსისათა:-

• XIX. აზრი ჟანჟაკ რუსოსანი სხუადა სხუათა საგანთათვის. წიგნი არის ჭრანციკულიდამ გადმოღებული პეტრე ანდრიევისაგან, ხოლო რუსულიდამ ქართულსა ენასა ზა თარგმნილი საქართუბლოს მეფის ირაკლის ძის ჭარნაეაზის მიერ; ლუბერსკი პრავლენიის სტამბასა შინა წელსა ჩე—1800. ბოლოს აწერია: შესრულდა გარდმოწერა წიგნისა ამის იანვრის 13 სა დღესა ჩეკტ-სა წელსა დაწყებული ამა იანვრის ორის რიცხვიდამ, ხოლო შესწორებით 3 ი სახესა თა განმართულ-იქმნა ამავე იანვრის ად-სა რიცხუსა სოფელს ქვეშ\*). 88 გვერდი, რვეულათ, უქდოთ,  $22 \times 18$  სანტ. მხედრული ხელთნაწერი.

XX. წმიდისა მამისა ჩუპნისა ვასილი კესარიელ კაბადუკიისა მთავარ ეპისკოსისა ექვსთა დღეთათვის თქმული: მხედ-

\*) ეს ქვეში გოჯის მაზრაშია, ამავე სახელით სოფელი მოიპოვება ზორჩაღის მაზრაშიც.

რული ხელთნაწერი უყდოთ, in folio, 35,5 × 21 სანტ., ბოლოს აწერია: სრულ იქმნა საძიებელი ექვსთა დღისა, რომელი არს ქმნილი რეკტორის დავით ალექსიევისა. ვინაჲთგან ჰ'ლ არა აქტუნდა საძიებელი ამა წიგნსა ექვსთა დღეთასა, ამისთვის იშრომა სახმარებისათვის ადვილ პოვნისა. ხელთნაწერი ეკუთვნის მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს. სულ შეიცავს 17 რვეულს, თავში აწერია: ქსნის ერისთვის ასულის ანნასია.

XXI. კვინტოს კურციოს ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა, 22 × 16,5 სანტ. მხედრული ხელთნაწერი მშვენიერს ყდაში. თავში აწერია: ..ეს. წიგნი. მუსხელაშვილმაროსტომმა მოსკოვიდამ. მოიტანა. ყიზილარს. წელსა: ჩღუთ აპრილის. 6-. სულ შეიცავს 10 წიგნს ერთათ შეკრულს და ამიტომ წიგნი ძრიელ სქელია, ბოლოს აქვს სარჩევი, ანუ ნუსხა განთავისება ანბანთ ზედა. სულ ჰდ (84) რვეულია, თითო რვა ფურცლიანი. რვეულების რიცხვი ასომთავრულებით და ბერძნულის ასოებით არის აღნიშნული. არა სჩანს როდის არის გადაწერილი, მაგრამ ხელის მიხედვით მე-18 საუკუნის დასაწყისს უნდა ეკუთვნოდეს.

XXII. ცხოვრება და მოქალაქეობა მაქსიმე ამლსარებელისა, რომელსაც ზედ მისდევს კითხვა მიგება, 22,5 × 18,5 სანტ. მხედრული ხელთნაწერი ყდაში. შეიცავს სულ. 477 გვერდს. ბოლოს აწერია: სრულ იქმნა შეწვენითა ღ'ნსათა წიგნი ესე ფებერვლისა: გ-სა დღესა კვირასა, წელსა ჩყნე-სა კენინა კონია ერისთვისაგან, რომელიცა ვიყავ ამ წიგნის წერაში წლისა ორმოცდა მეთხუთმეტეში და მყავდა სამნი ძენი და ექვსი ასული და ერთიცა შვილიშვილი: მკითხველნო წერილისა ამის რაცა შეცდომა ნახოთ მომიტევეთ, ცოცხალ ვიყო ილოცეთ სული-სა ჩემისათვის და თუ მკვდარი ვიყო შენდობა უბრძანეთ სულსა ჩემსა:.

XXIII. მილორდინი, ლურჯ ქალაღზე, მხედრული ხელთნაწერი, 86 გვერდია, ტყავით გადაკრულ ხის ყდაში. ბოლო აკლია. მეცხრამეტე საუკუნის ხელთნაწერია. 36 × 21,5 სანტ.

XXIV. მოთხრობა მშვენიერის ქალისა და წამება ქეთევან დედოფლისა ახლად თქმული თავადი დიმიტრი ბაგრატიონის

მიერ. წამება არის ლექსად თქმული. ორივე დაწერილია ლურჯ ქაღალდზე. მხედრული ხელთნაწერია. გარშემო აქვს კარდონის ყდა. მეცხრამეტე საუკუნის ხელთნაწერია. 32 X 22 სანტიმეტრი.

XXV. მოძღვრება ზნეობითისა ჭილოსოფიისა, შეთხზული ადამ ჭერლიუსონისაგან, დობტურისა ჰსჯულთა-მდებელთასა, და პრეფესორისა ზნეობითისა ჭილოსოფიის სწავლისა, ოდინ-ბურლისა ოკნივერსტის სწავლითა ანუ სასწავლებელთა მოწაფეთათჳს, ანლიურის ენისაგან გარდმოღებული რუსულსა ენასა ზედა ვასილი სოზონოვისაგან, სანკებეტერბურლსა შა დაბეკლილი სტამბასა შა ყნორინისასა: წელსა ქეწ აქეთ. 1804;-სა. 25,5 X 20,5 სანტიმეტრი.

მეორე ფურცელზე სწერია:

მეთასამეტის სდ საქართუტლოს მეფის გიორგის ძის იოანეს მიერ დავითიან ბაგრატოვანისა, რუსთა ენისაგან ნათარგმნი ქართულსა ენასა ზა, სასარგებლოდ ერთ მემამულეთა ჩნთათჳს; ვიშრომე ვინაჲდგან წიგნი ესე ზნეობითისა ჭილოსოფიისა, ყოველგან ევროპისა შა არს მიღებულ და უმეტეს ასწავებენ ანლიისა სასწავლებელთა შა და ამისთჳს თარგმნეს ესე ზნეობით ჭილოსოფია რუსულსა ენასა ზა რათა განეხილა მისისა დიდებულებასა სდ რუსეთის კელმწიფეს ალექსანდრე პავლეს ძეს და ამა წიგნიდგანაც მიეღო სასარგებლო სწავლანი რომელიცა საკუთრად სახელსა ზედან ამა კელმწიფისასა თარგმნილ იქმნა წიგნი ესე ვინაჲდგან ასწავებს ზნეთ-სწავლულებასა ეგრეთუტს ასწავებს ჰსჯულვილებათაცა.

მესამე გვერდზე სწერია:

ბრწყინვალეო თავადო მოწყალეო კელმწიფევე ერისთავო იოანე ელიზბარისძევე.

მესმა სურვილი, და გულს-მოდგინება ბრწყინვალეებისა თქვენისა, აზნაურებითა კელოვნებისა ჰსწაველათა; და ამან მიძულა. ამა ნაშრომისა ჩემისა მორთმად თქვენდა. ვინაჲდგან



ვერსიტეტსა თანა ინსპექტორისა: სახმარებელად მოსწავლეთა საიმპერატოროსა მოსკოვის უნივერსიტეტსა შინა, ტომი მესამე, მეორე, პირველი. 21,5 × 17 სანტიმეტრი. I ტ. გვ. ფკდ: II ტ. უფზ გვ; III ტ. ფა გვ.

XXVII. დიონოსი არიოპაგელი. ღვთის მეტყველება მოლურჯო ქაღალდზე, შეიცავს 205 გვერდს. ხელთნაწერი ეკუთვნის მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს. დაწერილია მხედრულის ხელით. 31,5 × 20 სანტიმეტრი.

XXVIII. მართლ მადიდებლობითი მოძღვრება: ანუ შეზოკლებული საქრისტიანო ღწის მეტყულება საკმარ ყოფისათვის იმისის იმპერატორობის სიმაღლისა ყდ უბრწყინუაღესისა კეთილ მსახურისა კელმწიფისა ცესარევიჩისა და დიდისა კნიაზისა პავლე ჰეტროვიჩისასა: ქმნილი მისის იმპერატორობის სიმაღლისა მოძღვრისა იერომონახისა (რომელიც აწ არს სინოდის წევრად არხიეპისკოპოსად მოსკოვისა და კალუგისა, და წწის ტროიცის სერგიის ლავრისა არხიმანდრიტად) პლატონისაგან: წ რუსულით ქართულსა ენასა ზა გარდამოდებულ იქმნა არხიმანდრიტის რექტორის გაიოზის მრ, სამეუფოსა ქალაქსა ტფილისს წელსა 1781: . . .

ბოლოში დედნის ხელით:

ერისთვის ძის იოანესი.

არის. ღწთ აკჰაროს კეთაღ-  
დღეობით.

იკორთის მონასტრის მღვდელმა

დიმიტრი ოქროაშვილმა აღვსწე-  
რე, მაისის .ბ. ქკს უუთ: 1811  
წელსა:

გვერდი არის 256. 22 × 17 სანტიმეტრი.

XXIX. მეტაფისიკა თარგმნილი ანტონ კათალიკოზისა, დაწერილია ლურჯ ქაღალდზე მხედრულის ხელით. 15 რვეული და რვა ფურცელი. ბოლოს აწერია:

აღიწერა კელითა დიკასტირიის მწერალ მწიგნობრის ანჩის ხატის დეკანოზის ძის დიმიტრისათა წელსა. ჩუბ. თთუცსა

მარტსა კ. ქქს უუ: დავით რექტორი. გამართულია.  $22 \times 17,5$  სანტიმეტრი. ტყავ გადაკრულ ხის ყდაშია.

XXX. სარკე თქმულთა მხედრული ხელთნაწერი ყდაში  $22,2 \times 18$  სანტ. ქალაღზე. პირველ გვერდზე აწერია: ქსნის ერისთვის იოანე ერისთვის ასულის ანნასი არის ეს წიგნი სარკე თქმულთა. 264 გვერდი აქვს წიგნს, და ექვს გვერდს კიდევ შეიცავს სარჩევი, სულ 270 გვერდი. ბოლოს აწერია: დიდება ღ-თსა სრულ მყოფელსა ყოვლისასა, სრულ იქმნა ძალითა ღვთისათა, კელითა ღუბერსკის სეკრატორისა იოანე იაღლუზის ძისათა, ივლისს; 9-ს დღესა. ჩეკჭ-სა წელსა. დასახატავი ადგილები დატოვებულია.

XXXI. ფილოსოფია: ბუნების სამართალი, ითიკა და პოლიტიკა ანტონ კათალიკოზის ნათარგმნი, მხედრულზე ხელთნაწერი ყდაში,  $21,4 \times 17$  სანტ. ქალაღზე. ბოლოს აწერია: დომენტი არხიმანდრიტისა არის. სულ წიგნში არის. 22 რვეული რვა რვა ფურცლიანი

XXXII. ითიკა, ანუ საითიკო ფილოსოფია ანტონ კათალიკოზის ნათარგმნი ლურჯ ქალაღზე, მხედრული ხელთნაწერი ყდაში,  $23 \times 17,5$  სანტ. ბოლოს სწერია: აღმწერელი წიგნისა ამის სიბრძნის ტრფიალი, დიკასტერის მწერალ-მწიგნობარი დავით რექტორი (ჩართულად) წელსა ჩებ. თთჳს მანსა. 6. ქქს უუ:

გამართულია.

სულ არის 14 რვეული.

XXXIII. წყობილ სიტყვაობა ანტონი კათალიკოზისა ლურჯ ქალაღზე გაიოზ არხიეპისკოპოზის წინასიტყვაობით, მხედრული ხელთნაწერი ყდაში, სრული. ბოლოს აწერია: დიკასტერიის მწერალ მწიგნობარე ალექსიძე დავით რექტორი (ჩართულათ). გამართულია, წელსა ჩებ. იჳლისის აგ:

სულ შეიცავს 14 რვეულს და ორს ფურცელს,  $22,5 \times 17,5$  სანტიმეტრი.

XXXIV. დასაბამობითისა გამოცდილებისა ფილოსოფიისა ნაწილი 3-ლი. საიშპირიკო პსიხოლოგია ანუ დამცუტლობითი

სულთ მეტყუტპლება, ნათხზი უფლისა სნელლეცის ნემეცთა ენით რომლითამე სხოლიოებით და ზედა-დაჰრთუაებითურთ უთარ-გმანებეს საიმპერატოროჲსა ყაზანის უნივერსიტეტისა აღუნ-კტისა ქილოსოფიისასა აღექსანდრე ლობკინსა. ყაზანი. საუ-ნივერსიტეტოსა შა სტამბასა ჩეაგ-სა წელსა. მხედრული ხელ-ნაწერი ყდაში. თავში იამბიკო არის, რომლის კიდურ სიტყვაობაში იკითხება:

„იოსებ გონიერ სულსა.“ ბოლოს იამბიკოსაწერია: ქმნი-ლი მ. ი. გ.

თავში აწერია: ეს წიგნი მივიღე 17 ოკტომბერს 1847 წელსა ს. ქეშს გორით იოსებ ქრისტეფორიჩის მამაცევისაგან და ამის რუსული დედანი მივიღე ნათხოვარობით მისვე მამაცევისაგან ტფილისს ჩელ-სა წელს, მაისის იგ-სა დღესა.

XXXV. ლექსიკონი საბა სულხან ორბელიანისა ლურჯ ქალა-ლდზე in folio, 34,5 X 21. სანტ., 391 გვერდ. ლექსიკონს აქვს წარწერა: დიდითამე სურვილითა ვიძულებოდი აღრითვე გარდაწერად ამა წიგნისა სიტყუსა კონისა, რლ არს ლექსიკონი. რ მაქენდა სამართლად ქონებაჲ ამისი საჭიროებითსა შა. ნ დავეყენებოდი ამა მიზეზთაგან ოდესმე არა შოვნითა დედნი-სათა და ოდესმე დაღათუ ვიშოვნიდიცა გარნა არა ეგრეთსა, რლიცა კმასაყოფელად სთნებოდა გონებასა ჩემსა რსილვანი არა სრულებითთა ნიშანთანი გარე აქცევდენ მნებებლობაა ჩემსა ხ შდ მიზეზითა რლითამე დავეკვეთე ესრეთსა ხვედ-რსა რლ ვიხილე ლექსიკონი მათისა უგანათლებულესობისა ყლინსა საქართველოსა მეფის სძლის წერეთლის ასულის ქეთა-ვანისა, რლიცა სთნდა გონებასა ჩემსა და მასმიოდაცა არა რადა ყოფასა საქართველოსა შა უმჯობესისა და უსრულესისა ლექსიკონისა და მუნით გარდმო-ვსწერე ლექსიკონი ესე ფდ სიმართლისა მეცადინობითა. რაოდენცა აქენდა თავისუფლად ამის ჟამისა უცალოებისა და სხვად მიმიხიდა მიზეზითა გამო უძლორებასა გონებისა ჩემისასა, რლიცა ვითხოვ ყლთა გუ-ლის-კმიერ-მკითხავთაგან შრომისათვის სიყვარულითა და ლო-ცვითა მოკსენებასა და ცთომათთვის სიყვარულითავე შენდო-

ბასა, რათა კეთილ კრებულნი საღმრთოთა სიყვარულითა შეინახებოდასა მიემთხვინეთ საზოგადოსა საღმრთოთა ტრაპეზისასა. ნ მათისა უგანათლებულესობილში ჩემ მრ ესრეთისა კანდიერებისა მიზეზისათვის არა მიმნდობელი საკუთრად თავისა ჩემისა: . მოუწოდ შემწედ ყთა განმამბრძნობელსა ყდ წმიდასა სულსა ღთ მთავრებრივსა, რათამან კეთილ წარმართებისადმი მოსცეს სისრულეჲ ვა შტანის და სათნო არს მისისა სახიერებისადმი რლსა შეგნის დიდება უკი უკე ამინ:

XXXVI. საბა სულხან ორბელიანის ლექსიკონი. 21 x 17,5 სანტიმეტრი, ხელთაწერი ქალაღლზუდ. 511 ფურცელი. ბოლოში სწერია:

კოდვილი ბერი ზოსიმე ამ ლექსიკონის აღმწერელი და პატრონი: . ძმა ზემოკსენებულის სულხან ყოფილის საბასი. მოიხსენეთ. ქრისტეს სიყვარულისათვის: ზაღლ ყოფილი ზოსიმე: ქკს უდ. მარტს. კბ: . ოდესცა მონაზონიქმნა ზოსიმე: იყო მაშინ ქკნი ტპზ: .—

დაიბადა სულხან: ქკს: ტმგ: ღვინობისთვის: კდ: დღესა კვირიაკესა: .

ასომთავრულ ასოებით ჩართულია:

ზაღლ ყოფილი ძე ორბელისა ზოსიმე.

XXXVII. ფილოსოფია (ბაუმეისტერისა) ახალ პექრობითი მპყრობელი თვს შს განსაზღუვრებათა და დადებლობათა. ბოლოში სწერია:

ერისთვის ძის იოანესი არის: ღთნ ახმარნეს სიგრძესა შა დღეთასა ამინ: აღიწერა კელითა იკორთის ეკლესიის მღუდლის დიმიტრი ოქროაშვილისათა ქეს აქეთ ჩყა ქკს უჟნ: გამართულ იქმნა მეჯგურისხევს წელსა 1811: ფებერვლის 17. დაწერილია მხედრულის ხელით ლურჯ ქალაღლზუ. ზის ტყავგადაკრულ ხის ყდაში. 225 x 17 სანტ.

XXXVIII. ფისიკა კათალიკოზ ანტონისა თარგმნილი. თავში უწერია: ვარდმოვიღე ფისიკაჲ ესე სხჯათა და სხჯათა ავქსონთა

შემკრებელმან, მით ო ვოლფოზისგანა სისტემასა სოფლისასა მივრიდე:

ბოლოში აწერია:

„აღმწერელი წიგნისა ამის სიბრძნის ტრფიალი დიკასტი-რიის მწერალ მწიგნობარი დავით რეკტორი. სრულ იქმნა წელსა ჩებ. თოტქსა მისსა. ღ. ქკს უუჲ: გამართულია“. დაწერილია მხედრული ხელით ლურჯ ქაღალდზე, 22,5 × 17,5 სანტ.

XXXIX. სძილისპირი, მხედრული ხელნაწერი ყდაში, კარგ ქაღალდზე, 11 × 9,8 სანტ., 22 რვეული. მე-18 საუკუნის დასაწყისს უნდა ეკუთვნოდეს.

XL. კატილორია არისტოტელისა, მხედრული ხელნაწერი ყდაში, ლამაზი ხელით დაწერილი, უნდა ეკუთვნოდეს მეცხრამეტე საუკუნეს, 10,5 × 8 სანტ.

XLI. ჟამნი მხედრული ხელნაწერი, რომელსაც მიკერებული აქვს დაბეჭდილი ჟამნი მხედრული 1722 წელს ტფილში დასტამბული. თავი და ბოლო აკლია. ხელნაწერი მე-17—18 საუკუნის არის, 14 × 9 სანტ.

XLII. დაუჯდომელი მინიატურული ხუცური, მშვენიერი მხატვრობით შემკობილი, კინოვარის სათაურებით და წარწერით, ყდაში, ბოლოს სხვა ხელით აწერია: „ქ.ეს წიგნი მათის უმაღლესობის მეფის ირაკლის სძალმან მეუღლემან ჰიდის ჩემის მეფის ძის ლევანისამან ენდრონიკასშვილის ასულმან ნინომ მიბოძა მე შვილის წულსა თვისსა იმერთა მეფის სოლომონის დის ბატონისშვილის არჩილის ასულს მარიაჲს დროსა უკეთილ მსახურესისა და უმაღლესისა სდ საქართველოს მეფის ირაკლისა მოწყალესა პაპისა ჩემისასა უღირსად შემწყნარებელისა ჩემისა ღმერთო შეიწყალე სული მისი და ძენი და ასულნი მისნი ამინ“. 7,5 × 5 სანტ. ოქროს ვარაყებით და ზასტავკებით. ხელნაწერი უნდა ეკუთვნოდეს მე-18 საუკუნის დასაწყისს. 36 ფურცელი.

XLIII. ფსალმუნი დავითისი, ხუცური ხელთნაწერი, ყდაში, 10,5 × 7 სანტ. რვეული 29. ხელი ძრიელ წვრილია: ბოლოს დართული აქვს ანდერძი გიორგისი მთაწმინდელისა. და მერმე სწერია:

აღვსწერე. ყდ. უღირსმან. მონაზონმან. რომნოზ. წა. ესე. დთი. გრესჯის მრავალ. მთას. მონასტერსა. წინა მორბედის. ივე ნაათლის მცემლისს. გის ერისთვს. ძემნ დავსწერე ჩმის სკლის სლხინებელად: მოიხსენე ო. მამა. დედა ჩმი. ძმნი დანი ყნი. ჩმნი თვსნი. და აღმზრდელნი. მოიხსენე. და განუსვენე. ქე გნსვენებელსა. შნსა სადა იგი არს გდობა და ზაქტიკობა. ფუფუნბა. და წყლნიცა ცხოელნი დიან სულნელითა მით ნიავ სულნელებისთა. სადა იხილვების. ფდ მყუდროება. შეუენიერებითა მით ანგზთთა. მუნ დააწესე. ბებია ჩმი ძარშ და ბიძა ჩმი ონოფრე ქე კტო მოყვრე ნუ მოიხსენებ. ძვირთა მთთა: და მეც მთთან დამაწესე: ვიწყე. წა ესე დთი ღღეთა ზტიკისათა. მენელსცხბლეთა. კკის წინადლით შბთს. და. სრულ ვყვ. შობითგნ ბრმის კკის წინა დლით შაბათს. დღესწვლსა. წთა მეფეთა კოსტანტინე და ელენესთა. ჯნის გმოჩენასა: თა მისსა: კა: ქრთლს მეფობსა იესესა. ძისა ლევანისსა: კათალიკოზობსა. ძმისა მისსვე დომენტისა: კკსა: შგ (1715):. მოიხსენე ქე ივცნი მონა ში რომანოზ ამინ.

XLIV. წიგნი ლოცვათა გნკითხვათასა: კლიტენი მკურვლედ კმნილნი რნი გნხუმენ გლისა კრთა დაკშულსა ცოდვთა მრ: თარგმნილი ჰეს მრ მოძღურისა ტფლისელისა. იტალურისა ენისაგნ სომხურად. და სომხურისა ენისაგნ ვე მესამედ გნზრახვადმდე ქართულსა კმასა შა მეშვდე ინე ჯენ-ბაკურიან ორბელითისგნ. და მისსა ქუტმოკრე ვე ბოლოდმდე მესხის დთისაგან კდ ქართულად: (კინოვარით).

XLV. ლცვა გნბის გნხილვისა ლათინელთა გნკარგვთაგნ ახლდ თრგმნილი სომხურის ენისგნ ქართულდ: ინე ორბელიანისა: ქეს აქეთ: 1739: დაწერილია თეთრ ქალაღზე ხუცურის ნუსხა ხელით. შეიცავს 14 რვეულს. 16 × 10,5 სანტ.

XLVI. მანანა. მხედრულის ხელით დაწერილია თეთრ ქალაღლღზე. ეკუთვნის მეფერანღეღე საუკუნეს. ზის ტყავით გაღაკრულ ხის ყღაში. 14,5 × 10,5 სანტ.

XLVII. დასაბაში ჭიღოსოჭიის სახღისა სარგებღად ყრმღათა სხოღის შინათა ჭმნიღი ანტონისგან 1762 წ. იღღისსა 30. დაწერიღია მხედრუღის ხელით თეღრ ქაღაღღღზე. ზის ტყავი-გაღაკრულ ხის ყღაში, 16,5 × 11,5 სანტ.

XLVIII. მიხითარ ყღ ბრძნისა მოღღღურისა სოღმეხთასა სე-ვასტიეღისა ჭმნიღი წიღენი რიღტორიკა გარღღმოღღებული ქარ-თულს ენაზღედ ანტონის მამათ მთავრისგან 1764 [წელსა], თთვე-სა მეხუთესა:—აღღწერა მონასტერსა ნათღის მცემღისასა მრავალ მათს კელითა ყღ უღღირსისა დიაკურნის გაიღისისათა. წელსა ქეს აქეთ ჩღწზ, თთვესა იანვარსა 5:—

ბოღღოში დართული აქეს დედნის ხელით დაწერიღი რვა ფურცელი შემღდეგის სათაურით:

უწყება მიზღზსა ქართუღლოთა მოქცევისასა. თუ რღლოთ წიღენთა შა მოიხსენების:—დაწერიღია მხედრუღის ხელით თეთრ ქაღაღღღზე. 16 × 10,5 სანტ.

XLIX. ჩარ-დავრიშიანი თეთრ ქაღაღღღზე დაწერიღი მხედ-რუღის ხელით. ჩყღა. წელსა. ოკღღმბრის იგ., 21,5 × 17,5 სანტიმეტრი.

I. ვარღღუღღუღღანა მეფის თეიღურაზისა. მისგანვე გრემ-ზე და მის ბაღის სახღღებზე ნათქვამი ლექსეღი დაწერიღი მხედრუღის ხელით ლურჯ ქაღაღღღზე, 20,5 × 16,5 სანტ.

LI. ცხოვრება და მოქაღაქობა და ღვაწღი წისა და ღღირ-სისა დედისა ჩვენისა ნინასი, რომეღღმან ჰქაღაღა ქეღღ ჩუღნი ქუღტყანასა ჩრდიღღოღსასა და განანათღა ნათესავი ქართუღლოთა. ბოღღოს სწერია: სრულ იქმნა სუღღისა განმანათღღებელი ესე ცხოვრება წისა დედისა ჩვენისა ნინასი, თუღსა აგვისტოსა 6-სა:.

წიღენის მეორე ნაწიღს შეადგენს:

მეფოზის ტახტზეღ აღსღღვა თამარ მეფასი: ცხებუღღის მე-ფის გიორგის ასუღღისა: დავითიან ჰანკრატოვანისა: რღღნ კრმღღითა თვისითა დღიმორჩიღა თავრიზი, მარანღი, მიაწია ყაზმი-

ნადმდე და სისტანისა გურგანის წყლადმდე და დიდი იგი ქალაქი ხორასანი წარმოსტყვენა: ბოლოში აწერია ამ ნაწილს:

აღვსწერე წიგნი ესე მრავალ მთის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსაშინა, არხიმანდრიტმან სოფრონიოს არავის ერისთვის შეიღმან, და მიუძღვანე მრავლად ქირნახულდებულს ძმისწულსა ჩემსა: კიაზოდ სახელდებულს გიორგის სახსოვრად ჩემდა:—ჩუნს-სა წელსა, ოკდომბრის იგ-სა დღესა:

ამას მიყვება ამავე წიგნში:

1) მოკლე ზნეობითი ჰსწავლა. 2) შემოკლებული სამღვდელთა ისტორია. 3) ლოცუანი სავედრებელნი და ყოველ დღე სათქმელნი: 4) შემოკლებული კატეხიზმოს. 5) უკწყება და სასწაული მართლისა სარწმუნოებისა წმიდათა კრებათათვის, რომელთა დაამტკიცეს მართლი სარწმუნოებაჲ, რელი ესე ჯერ არს ყთა ქვანეთათვის, რა კეთილად და გამოწულილივით მეცნიერ იყუნენ: აქვე უწერია: იესო ქე აღიდგ სული წისა მამისა გიორგისა, რელ თარგმნა წმიდა ესე წიგნი საუკუნო იყავნ ხსენება მისი ამინ. 6) თქმული წისა მამისა ჩუპნისა ევთიმი მთაწმინდელისა კითხვა-მიგება. ამ სტატიას ბოლოში აქვს მინაწერი: ეს კითხვა მიგება წის მამის ევთიმი ქართუ-სლისაგან ნათქუამი, რუსეთში ენახა იერომონახს ტარასი აღექსიევს ერთს ძველ კელნაწერს კურთხევეანში. რომელიც ყოფილიყო რუისის ღთაების ეკლესიისა. ავალიშვილის მროვლისაგან გატანილი. და მეფეს არჩილს გადაჰყოლოდა რუსეთს და იქილამ გადმოეწერა. 7) შემოკლებული მოთხრობა საქართუ-სლოს აღშენებისა 8) პატროსნისა და დიდებულისა მთაწმიდისა ქართუ-სლთა მონასტრისა და ყოველად დიდებულისა სამღთოის პორტიტის ხატისათვის, რომელ არს თარგმანებით კარის ღის მშობელი. 9) ნაშთი. ეკლესიურისა ისტორიისაგან ევესევი ეპისკოპოსისა პალესტინის კესარიისა ისტორია ედესიის მფლობელისათვის. წიგნი 8, თავი აგ: 10) პირი წერილისა ავგაროს მთავრისაგან ქეს მიმართ მიწერილისა და წარვლინებულისა მისდა იერუსალიმად მალემსრობოლისა: ანანიას მიერ: 11, ეპის-ტოლე მიწერილი ქე იესოს მიერ ავგაროსის მიმართ. 12)

სახოვნება უფლისა ღვთისა და მაცხოვრისა ჩუპნისა იესო ქესი გამოწერილი ძუტლთა რომაელთა კელთწერილთაგან. 13) პირი წიგნისა წარვლინებულისა იერუსალიმით ტიბერიოს იმპერატორისა მიმართ პუბლიო ლენტულიო მთავრისაგან ურიასტინისა იესო ქრისტესთვის. 14) სახე უსჯულოსა მის სასჯელისა წინააღმდეგ ქესა, რომელიცა ჰყტს იერუსალიმს შინა მთავართა ურიათათა. 15) განწესება ქეს ზედა. 15) თოტსა მისსა ზეჟამსა მესამესა დღისასა ჯნის გამოჩინებისათვის ქა ლაქსა შინა იერუსალიმსა. ბოლო სტატიის შესახებ სწერია შემდეგი დასასრულში:

1829 წელს ფრანკციის ბროსეთისგანან პარიჟის ქალაქს შინა ქართულად დაბეჭდილს პატარას ქართლის ისტორიიდან გამოეწერა მღუდელ მონაზონს ტარასი ალექსიევს, გამოეწერა პეტრებურხს, და იქიდან მე გადმოვსწერე ზემო აღწერილი ჯუარის გამოჩინების ისტორია: ხთარგმნილ არს 1820 წელს: მთელი წიგნი დაწერილია მხედრულის ხელით სქელს ქალაღზე, 22 × 17,5 სანტ.

LII. რიტორიკა რვეულად მხედრულის ხელით დაწერილი, მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერი.

LIII. შეყვანილება ღეოღრაფისა შინა, თავი აკლია დაბოლო. მხედრულის ხელით არის დაწერილი ლურჯ ქალაღზედ. მეცხრამეტე საუკუნეს ეკუთვნის.

LIV. ესოპეს ცხოვრება მხედრულის ხელით დაწერილი თეთრ ქალაღზე. ეკუთვნის მეცხრამეტე საუკუნეს.

LV. სასო წარკვეთილობა ლომარტინისა, ლორდ ბაირონისა, დაწერილია თეთრ ქალაღზე მხედრულის ხელით.

LVI. თვს პლისა ნაწილისა სამკვერ მეთქვოჟსა ესე იგი პოვნისა. დაწერილია თეთრს სქელ ქალაღზე მხედრულის ხელით. 18 გვერდი, მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LVII. შობა ყოვლად წმინდისა ქალწულისა, მღთის მშობლისა მარიამისა და მშობელთა მისთა იოაკიმ და ანნასი. 78 გვერდზე სწერია:

აქ დასრულდა მოთხრობა ღთის მშობელისა. აღვსწერე წიგნი ესე ათას რვაას სამოცდა ოთხსა წელსა იანვრის. დ. დღესა კნენა კონია ერისთოვისამ. დაწერილია თეთრ ქალაღლზე მხედრულის ხელით.

LVIII. თხზულება ლომარტინისა: გარმონია პოეტური და სარწმუნოებრივი. (სული ჩემი მოწყენილ არს ვიდრე სიკვდილამდე), 18 გვერდი.

LIX. რიტორიკა. თავი აკლია. დაწერილია სქელ თეთრ ქალაღლზე მხედრულის ხელით. თავდება § 100-ით, მეცხრამეტე საუკუნის არის

LX. სოფლის აღსასრულისათვის. დაწერილია სქელ თეთრს ქალაღლზე მხედრულის ხელით. ბოლოში აწერია:

ამას წიგნსა ეწოდების ბერძულად აპოკროფა რ'ლ არს მოძღუართა ხოლო კითხუაჲ და არა ყ'ნსა საჯმნო ყოფად უცებთა და უმეცართა ა'ლ მეცნიერთა, ე'ა ჰსჯულის კანონი; უწყის უფალმან, თუ მიხვდეს კაცი ბრძენი გულისხმიერი დედა არს ყ'ნსა მეცნიერობისა. ესე გარდმოიწერა თანასწორ დედნისა ლექსითი ლექსად; თვესა ივლისსა, აბ ჩეღე წელსა სოფელსა ქატ'შს.

LXI. შემოკლებულნი განსჯანი უსაჩინოესთა საგანთათვის ქრისტიანებრივისა ცხოვრებისათა თარგმნილი ნემეცურით რუსულსა ზედა. გარდმოკცემული მეორედ განმართული და შესრულებული სანკ-პეტერბურლსა მედიცინის ტიპოღრაფიასა შინა 1820 წელს. დაწერილია ლურჯ ქალაღლზე მხედრულის ხელით.

LXII. თვესა ივნისსა კო წმიდათა და თავთა მოციქულთა პეტრესი და პავლესი თქმული წმიდისა იოანე ოქროპირისა: დაწერილია სქელ თეთრ ქალაღლზედ მხედრულის ხელით. 12 გვერდია. მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXIII. დასაბამითისა გამოცდილებისა ფილოსოფიისა ნათ-  
ხზი უ. სნელლესი. ნემეცთა ენით ჰროსიულ რომელთამე სხო-  
ლიოსებით და ზედა დაპრთვიურთ ჰსთარგმნა საიმპერატოროჲს  
კახანის სასწავლოჲს თანამწემან სიბრძნის მოყვარებისამან ალე-  
ქსანდრე ზუბკინი ჩეიგ წ. დაწერილია თეთრ ქალღმრთელზე მხე-  
დრულის ხელით. მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXIV. ქორწილი იმერეთის თავადისა, კომედია ქმნილი  
აზნაურის ოქროპირ წერეთლისაგან და წარმოდგენილი თავის  
საკუთარს სოფელში Iაპრილს 1845 წელსა. დაწერილია თეთრ  
ქალღმრთელზე მხედრულის ხელით.

LXV. სოფლის აქიმი. მოთხრობა დელაენიესი. დაწე-  
რილია თეთრს ქალღმრთელზე მხედრულის ხელით. რვეული შეი-  
ცავს 46 ზვერდს. მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXVI. მოკლე შემეცნება მათემატიკისა<sup>ს</sup> თს საზოგადოდ და  
ნაწილად მისთა. დაწერილია ლურჯ ქალღმრთელზე მხედრულის  
ხელით. მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXVII. დამატება გამოჩენისათვის აფროდიტისა მხესა ზ<sup>ა</sup>  
შესწავებული სანტპეტერბურლის საიმპერატოროსა შ<sup>ა</sup> აკა-  
დემიასა სწავლათსა, მაისის 26 დღესა, 1761 წ. დაწერილია  
ლურჯ ქალღმრთელზე მხედრულის ხელით.

LXVIII. ბარამიანი. თავი აკლია. დაწერილია ლურჯ ქა-  
ლღმრთელზე. ბოლოშია: 1816 წელსა, იანვრის. კთ. ოქროაშვი-  
ლი მღვდელი (დედნის ხელით). დიმიტრი (ჩართულია).

LXIX. წერილი ანტონ კათალიკოზისა. თავი: ანტონი კათა-  
ლიკოსი პატივოსანსა მღვდელსა უკვირატესსა ალექსის უვ<sup>ს</sup>სა  
მიერ. გახარებ. ბოლოშია: აგვისტოს 6. წელსა: 1796: (კათო-  
ლიკოსი).

LXX. ხსენება დავით აღმაშენებელისა. დასაწყისი: თვესა  
იანვრისა. კვ. ხსენება კეთილ მსახურისა მეფისა: დავით მესა-  
მისა ყოვლისა საქართველოჲსა: და ზედ წოდებულისა აღმა.

შენებელისა. გკნ მამაო:—ერთი ფურცელია მხედრულის ხელით დაწერილი უბრალო თეთრ ქაღალდზე. მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXXI. თჳსა აგვისტოსა. კთ. საკითხავი თქმული წიწსა თეოდორე სტოდელთა წინამძღუტრისა თავის კუტისათჳს იოანე ნათლის მკემელისა, გკზენ მამაო: დაწერილია სქელ თეთრ ქაღალდზე. მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXXII. სიტყუა დღეს მთავარ ანგელოზთა და სხუათა უსხეულოთ ძალათა. დაწერილია თეთრ ქაღალდზე მხედრულის ხელით, მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXXIII. კარაბადინი მხედრული, მდარე ნაწერი in folio, 34 × 22 სანტ., ყდაში. თავში აქვს სარჩევი. შეიცავს წამლის რეცეპტებს. თავში აწერია: იოვანეს ძის რაჟდენისა ცხვედაძის არის ეს კარაბადიმი. მეორე ადგილას: წიგნი ესე კარაბადიმი არის მღვდლის რაჟდენ ცხვედაძისა. სულ შეიცავს 109 გვერდს. ბოლოს მოყვანილია ლარაძის ლექსი მიწერილი დედოფალთან (სახელი არ არის). შემდეგ აწერია: წელსა ჩუაგ ოკდომბრის კწ. მერმე ვკითხულობთ საყურადღებო შენიშვნას:

„მოსკოვს სობოროს საუნჯეში არის სამსჯელის ბუდე, ასე აწერია:

მეფე ყოვლისა საქართველოსა დავით ძე რუსუდანისა აღმშენებელი წმიდისა სამსჯელისა სასვენებელისა ამის.

LXXIV. განმხოლოება, პოემა ბარონისა დე კრონეკისა ოთხთა გალობათა შინა. მხედრული ხელნაწერი ლურჯ ქაღალდზე, ყდაში ფურცლებ არეული, მეცხრამეტე საუკუნისა, 24,5 × 18, 5 სანტ. 180 გვერდი.

LXXV. ოქროს აღანაქტისი სამუილ რაბინ იუდიანისა რვეულათ, მხედრული ხელნაწერი. ბოლოს: უთუაღლებო ესე უსიტყუტბაჲ გარდავსწერე, და უძღუტნ ერისთავს იოანეს: მო-

ნამან ბერმან იოსტოს. ზემოთ არის იამბიკო; კიდურ სიტყვა-ობაში იკითხება: იოანე. მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერი,  $20 \times 16,5$  სანტ. 5 რვეული.

LXXVI. ოქროს ანაქუსი მხედრული ხელნაწერი, ბოჯოს სხვა და სხვა ლექსები, ყდაში. მდარე ხელი. მეორე გვერდზე სწერია: „ეს წიგნი რუსულსაგან გარდმოღებული ქმნა ქართულსა ენასა ზედა დიმიტრი გიორგისძის ბაგრატოვანისაგან ჩღპგ: წელსა“: შეიცავს 111 გვერდს და შემდეგ ლექსებს უკი-რავს თითქმის იმდენივე.

LXXVII. კარაბადინი  $21,5 \times 15,5$  სანტ. ლურჯ ქალაღზე დაწერილი მხედრულათ, ყდაში, გადაწერილი 1867 წელს აგვისტოს 1 ქ. ახალციხეს ივანე ასათიანის მიერ. რომელიც ყოფილა მაჰმადიანი წინეთ და რქმეგია იეხია ეფენდი. 58 გვერდი. წიგნი უძღვნია ავტორს კონია ერისთვისათვის ს.ქვეშს 15 იანვარს 1865 წელსა.

LXXVIII. ქება დიდება შესხმა და გალობა ღეთისმშობლისა, ლურჯ ქალაღზე მხედრულათ. 11 რვეული, უყდოთ,  $22 \times 19$  სანტ. მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერი.

LXXIX. ლოდიკა მეორე ნაწილი. ქეშმარიტებისათვის საზოგადოდ, რვეული, ლურჯ ქალაღზე. სათეორიო ლოდიკა. მეცხრამეტე საუკუნის მდარე ხელნაწერი

LXXX. წინასიტყვაობა ძილოსოფიისა და ნაწილთა მისთა, რვეულათ. მდარე ხელნაწერი მეცხრამეტე საუკუნისა.

LXXXI. ველიზარიონი მარმანტელისა, თარგმანი რუსულით გაიოსის მიერ 1787 წელს, ოკდომბერს 34, კრემენჩუკს, 11 რვეული,  $22,5 \times 17$  სანტ. მეცხრამეტე საუკუნის ხელნაწერი.

LXXXII. ზაირა ტრადედია ხუთთა მოქმედებათა შინა ვოლტერისა, თარგმნილი რუსულით ჩყდას-ს წელსა, in folio მხედრული ხელნაწერი ყდაში,  $35 \times 22$  სანტ.

LXXXIII. შემოკლებული კატეხიზმო, მხედრული ხელნაწერი. ბოლო აკლია,  $17 \times 11$  სანტ. მეცხრამეტე საუკუნის არის.

LXXXIV. ქორნიკონების და ზედნადების ახსნა, პატარა რვეული მხედრული მეცხრამეტე საუკუნისა არის.

LXXXV. ვეფხვის ტყაოსანი, თავი და ბოლო არა აქვს, ერთი რვეული, ლურჯ ქალღმერთზე, მეცხრამეტე საუკუნისა არის.

LXXXVI. მოთხრობა იოანე ოქროპირისა მეორესა მოსელისათვის, ერთი რვეული, მეცხრამეტე საუკუნის ხელით.

LXXXVII. სწავლა ორმოცსა შინა კვირიაკესა პირველსა დიდ მარხვისასა ერთი რვეული კარგის ხელით დაწერილი. ფერადიანი ზასტაკით. ბოლოს აწერია: „წარმოთქმულ არიან სწავლანი ესე უწმინდესსა სამიტროპოლიტოსა დიდებულსა ქალაქსა ნეაპოლს: ჩჳდი. წელსა.“ 20 ფურცელი.

LXXXVIII. ქართლის ცხოვრება თეიმურაზ ბატონიშვილისა დაშლილი, რვეულებათ, აღწერილი 1862 წელს ქვეშს კონია ერისთავის მიერ ოკდომბრის 24 დღესა ქვეშს სოფელსა (გორის მახრავში), გადმოწერილია დაბეჭდილისაგან.

LXXXIX. წიგნი შობისა იესო ქრისტესი ერთი რვეული in folio მეცხრამეტე საუკუნის ხელით.

XC. წამება წესა ეკატერინასი და მერმე შალვა და ბიძინასი ქსნის ერისთვთა, შემდეგ ანასტასიასი. ერთ რვეულათ, უყდოთ, მეცხრამეტე საუკუნეს ეკუთვნის.

XCI. ეპიტაფიებრი სიტყვა, მხედრული ხელთნაწერი, ერთი რვეული მეცხრამეტე საუკუნისა.

XCII. ისტორია ვაშფაპის და გოლიათის ჭრანციელ ვენეციანისა და მშვენიერის კოროლის ასულისა სენცივენასი. რვეულათ მხედრული, მეცხრამეტე საუკუნისა.

XCIII. გალობა სინჯანულისა დავით აღმაშენებელისა ერთი რვეული მეცხრამეტე საუკუნის ხელთნაწერი.

XCIV. ცხოვრება სილიბისტრო რომთა ჰაპისა ლურჯ ქალაღზე კარგის ხელით. რვეულათ შეკრული, მე-XIX საუკუნისა.

XCV. შეყვანილება არისტოტელისა ანტონი კათალიკოსის მიერ თარგმნილი, ერთი რვეული, მხედრული ხელნაწერი მეცხრამეტე საუკუნის არის.

XCVI. სვინაქსარი, 34 X 25 სანტიმეტრი, დაწერილია მშვენიერს ეტრატზე ნუსხა ხუცურის ხელით ერთ სვეტად. სათაურები ნაწერია კინოვარით. ყდა მაგარი აქვს ხისა ტყავ ზადაკრული, სულ შეიცავს 38 რვეულს, რვეულში რვა კა აღონია, გარდა უკანასკნელი რვეულისა, რომლის მარტო ორი კაბადონი შენახულა. სხვა აკლია. წიგნი საზოგადოდ კარგათ არის დაცული. დასაწყისი კინოვარით:

სვინაქსარნი: რლ არიან კრებანი და წესნი და გნგებანი: დაწესებულნი წთა მღდელთ მოძღუართა მიერ: რლსა შა წერილ არს ეკლესიისა საწელიწადოჲ გნგებაჲ. ფნებისათს და გლობისა და წიგნის კითხვისა...

მეოთხე გვერდის ბოლოს ძველი მხედრულის ხელით აქვს მინაწერი:

ქ. ესე: წიგნი: ამა: წერილსა. ზედან: მე: ხუდადად; თბილელმან: დავტირნე ამა წიგნსა: გარდვეკიდე: და: ფასი: არა: მქონდა: რომე: მეყიდა: და: ასრე: დამრჩა: ტყუეობაჲ: შიგან: ვინცა ქართველი: კაცი: გარდვეკილოთ: ანუ შეეყაროთ: რათაცა: ეგებოდეს: ესე: წიგნი: დაიქნათ: ტყუეობიდან...

მეექვსე გვერდის აშიაზე მერმენდელის ხუცურით: ოლოლო ცოდვანი შეუდნეს ღწ გიორგის ამა წიგნისა დამკსნელსა ტყუშბისგწ და მისა მეუღლესა მურღინს და მათა ძეთა აღბუღს შწ ღწ ამინ და ვინცა შენდობა თქწ მწსცა შწ ღწ ამინ.

აბრვეულის უკანასკნელ გვერდზე სწერია ასომთავრულით და კინოვარით:

ღთისათვის ლოცვა ყაეთ გლახაკისა გიორგისთვის: და ჩემისა ბერისა გიორგისთვის. რლისა ბრძანებითა და მადლითა ვთარგმანე წა ესე წიგნი: თქნცა ღონ მდლი მოგანიჭოს:.

მე-ლგ რვეულის ბოლო, სადაც უნდა წერებულ იყო ანდერძი მთარგმნელისა, წაჭრილია და ახალი ფურცელი აქვს მიწებებული. ანდერძიდან დარჩენილა მხოლოთ ბოლო:

.. რ ფდ საკრძალავი წიგნი არს და სლთა სარგებელი და ეკლესიისა წინამძღუარი უცთომელი, და სქმეთა სულიერთა და შუენიერთა მომთხრობელი და გლთა ჩნთა ლმოზიერ მყოფელი და ლუაწლისა წათასა მაუწყებელი. რლი დღესამომდს სასმენლსა ჩნსა არა სმენილ იყო. და არცა თუ ბერძენთა უფროჲსთასა რ სოფია წდას არს. და საპატრიარქოთა ეკლესიათა. და მთა წმიდას ესე ვითარი სჯნაქსარი:..:

შემდეგ დაიწყება განგება: ჯ წმინდათა მარხვათაჲ. ხელთნაწერი უნდა ეკუთვნოდეს მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეს.

ამით ვათავებთ კიაზო ერისთვის და მისი მეუღლის ხელთნაწერების შესახებ ცნობებს.